

27/1

FOLIA HISTORICA BOHEMICA

HISTORICKÝ ÚSTAV
PRAHA 2012

Redakce:

Jiří MIKULEC (vedoucí redaktor)

Martin HOLÝ (zástupce vedoucího redaktora)

Pavel KŮRKA (výkonný redaktor)

Redakční rada:

Ivo BARTEČEK, Lenka BOBKOVÁ, Václav BŮŽEK, Zdeněk HOJDA, Tomáš KNOZ, Antonín KOSTLÁN, Václav LEDVINKA, Eduard MAUR, Martina ONDO GREČENKOVÁ, Jaroslav PÁNEK, Svatava RAKOVÁ, Tomáš STERNECK, Petr VOREL

International Editorial Board:

Joachim BAHLCKE (Stuttgart), Alessandro CATALANO (Padova), Marie-Elizabeth DUCREUX (Paris), Henryk GMITEREK (Lublin), James R. PALMITESSA (Kalamazoo), Karl VOCELKA (Wien)

FOLIA HISTORICA
BOHEMICA

27

č. 1

Historický ústav
Praha 2012

ISSN 0231-7494

© Historický ústav AV ČR, v. v. i.
Praha 2012

I

STUDIE

MISCELLANEA

Pavel M a r e k

ŠPANĚLSKÝ KRÁLOVSKÝ DVŮR OČIMA ČESKÉ ŠLECHTIČNY

Luisa z Pernštejna v procesu politické a kulturní komunikace mezi Prahou, Vídní a Madridem*

ABSTRACT

The Spanish Royal Court, Seen through the Eyes of a Bohemian Noblewoman. Luisa of Pernstein in the Process of Political and Cultural Communication between Prague, Vienna and Madrid

The essay introduces the life story of Luisa of Pernstein. The author has attempted to reconstruct the position of this noblewoman within the web of family relationships based on Luisa's correspondence with her sister Polyxena and her second husband Zdeněk Vojtěch Popel of Lobkowitz. The selected example also shows the important role, which noble family networks played in the course of the 16th and 17th centuries in cultural and political communication between the Kingdom of Spain and the Central European Habsburg Monarchy.

Keywords: Luisa of Pernstein, Descalzas Reales Monastery, Spanish royal court, Empress Maria, political and cultural communication, family network, the Lobkowitz family

V posledních letech věnuje historická věda stále větší pozornost studiu role žen v organismu panovnických dvorů. Na základě nejrozličnějších úhlů pohledu a za pomoci rozdílných metodologických přístupů se zkoumají jejich vazby ke dvorskému prostředí, konkrétním dvořanům i představitelům veřejné moci, jejich nazírání na instituci dvora i konkrétní činnost ve službách císařoven, královen a princezen.¹⁾

* Tato studie vznikla v rámci projektu GAČR P405/10/0347 *Komunikace šlechty mezi Prahou a Madridem v 16. a 17. století* a projektu VC/2011/UHE *Habsburkové v dějinách českých zemí raného novověku*.

¹⁾ Rád bych zmínil alespoň některé tituly, které se přímo vztahují ke dvorům rakouských a španělských Habsburků – Katrin KELLER, *Hofdamen. Amtsträgerinnen in Wiener Hofstaat*

Obdobným směrem se hodlá ubírat rovněž předložená studie, jejíž hlavní protagonistkou je Luisa z Pernštejna. Tato šlechtična se narodila někdy na konci roku 1574 či v roce 1575 jako dcera císařovny dvorní dámy Marie Manrique de Lara y Mendoza a českého nejvyššího kancléře Vratislava z Pernštejna.²⁾ Manželství Luisiných rodičů bylo velice plodné. Během dvaceti sedmi let porodila Maria Manrique svému muži dvacet jedna potomků, z toho osm chlapců a třináct dcer. Dospělosti se dožili pouze synové Maxmilián (1575-1593) a Jan (1561-1597) a sedm děvčat, mezi nimiž vynikala Polyxena později provdaná za Viléma z Rožmberka a Zdeňka Vojtěcha Popela z Lobkovic.³⁾ Zatímco Polyxeně věnovali čeští historikové značnou pozornost a Josef Janáček ji dokonce označil za vzor renesanční dámy, ostatní perňštejnské ženy stály doposud stranou většího zájmu badatelů. Platí to rovněž o Luise, o jejímž životě se můžeme dočíst některé dílčí informace především v práci Bohdana Chudoby a v článkách dalších českých hispanistů v čele s Bohumilem Baďurou.⁴⁾

Nezájem historiků o život Luisy z Pernštejna je velmi nezasloužený, neboť tato šlechtična rozhodně nebyla bezvýznamnou osobností. Malý prostor, jež ve svých dílech této ženě doposud věnovali čeští badatelé, byl způsoben především skutečností, že Luisa většinu svého života strávila ve Španělsku. Tam se vydala již

des 17. Jahrhunderts, Wien 2005; María Victoria LÓPEZ CORDÓN, *Entre damas anda el juego: las camareras mayores de Palacio en la Edad Moderna*, Cuadernos de Historia Moderna. Anejos, 2, 2003, s. 123-152; José MARTÍNEZ MILLÁN – María Paula MARÇAL LOURENÇO (dirs.), *Las Relaciones Discretas entre las Monarquías Hispana y Portuguesa: Las Casas de las Reinas (siglos XV-XIX)* I-III, Madrid 2008.

²⁾ K jejich manželství Charlotte FRITZOVÁ – Jiří RŮŽIČKA, *Španělský sňatek Vratislava z Pernštejna (1555)*, Sborník prací východočeských archivů 3, 1975, s. 63-77. Přesné datum Luisina narození není známo. Lze jej však alespoň přibližně odvodit z výpovědi, již Luisa učinila před zahájením svého řeholního života dne 4. září roku 1593. Archivo General de Palacio, Descalzas Reales, caja 21, expediente 1. Chtěl bych poděkovat dr. Vanesse de Cruz za upozornění na tento zajímavý dokument.

³⁾ Z nepřeberného množství literatury k Polyxeně z Pernštejna srov. alespoň: Karel STLOUKAL, *Polyxena z Lobkovic*, roz. z *Pernštejna*, in: týž (ed.), *Královny, kněžny a velké ženy české*, Praha 1940, s. 267-272; Miloslav VOLF, *Zdeněk a Polyxena z Lobkovic za povstání a po něm ve světle své korespondence*, Praha 1972; Josef JANÁČEK, *Ženy české renesance*, Praha 1996; Marie RYANTOVÁ, *Polyxena z Lobkovic*, in: Milena Lenderová (ed.), *Eva nejen v ráji. Žena v Čechách od středověku do 19. století*, Praha 2002, s. 67-103; Pavel MAREK (ed.), *Svědectví o ztrátě starého světa. Manželská korespondence Zdeňka Vojtěcha Popela z Lobkovic a Polyxeny Lobkovické z Pernštejna*, České Budějovice 2005.

⁴⁾ Bohdan CHUDOBA, *Španělé na Bílé hoře*, Praha 1945, s. 152; Bohumil BAĐURA, *Los Borja y el Reino de Bohemia*, *Ibero-america pragensis* 39, 2005, s. 43-72, zde s. 69. Autor poslední monografie věnované perňštejnskému rodu Petr Vorel oproti tomu Luisu z Pernštejna ani jednou nezmiňuje. Luisino jméno se v jeho práci objevuje pouze v příloze jako součást genealogického stromu Pernštejnů. Petr VOREL, *Páni z Pernštejna. Vzestup a pád rodu zubří hlavy v dějinách Čech a Moravy*, Praha 1999, s. 285.

v roce 1581 jako dvorní dáma (*menina*) císařovny Marie a brzy po svém příjezdu vstoupila do významného madridského kláštera Descalzas reales. Ten byl díky svým úzkým kontaktům ke španělskému královskému dvoru považován za jednu z nejdůležitějších duchovních i mocenských institucí Španělského království. Spolu s Luisou z Pernštejna pobývala za zdmi kláštera Descalzas reales celá řada slavných a vysoce urozených žen, mezi nimiž vynikaly císařovna Marie, její dcera arcikněžna Markéta či nemanželská dcera Rudolfa II. Anna Dorota. Skutečnost, že se právě Luisa z Pernštejna stala v roce 1626 abatyší tohoto kláštera, lze proto chápat jako mimořádný úspěch.⁵⁾

Pravděpodobně po celou dobu svého působení v Madridu udržovala Luisa z Pernštejna čilý písemný kontakt se sestrou Polyxenou a v pozdějších letech také s jejím druhým manželem Zdeňkem Vojtěchem Popelem z Lobkovic. Z jejich korespondence se do dnešních dnů dochovala jen nepatrná část. Její obsahová analýza přesto nabízí zajímavé informace o Luisině postavení v předivě rodinných vztahů a hlavně o politické a kulturní komunikaci mezi Španělským královstvím a středoevropskou habsburskou monarchií.⁶⁾

Na dvoře císařovny Marie

O Luisině dětství nemáme mnoho zpráv. Je velmi pravděpodobné, že v době, kdy Luisa přišla na svět, pobývala její matka nadále na dvoře císařovny Marie Habsburské.⁷⁾ Tato instituce představovala ve druhé polovině 16. století jedno z hlavních středisek hispánské politiky a kultury ve střední Evropě.⁸⁾ Od svého příjezdu do Vídně

⁵⁾ Ke klášteru Descalzas reales existuje velké množství literatury. Srov. alespoň María L. SÁNCHEZ HERNÁNDEZ, *Patronato Regio y órdenes religiosas femeninas en Madrid de los Austrias: Descalzas Reales, Encarnación y Santa Isabel*, Madrid 1997; Karen María VILACOBARAMOS – Teresa MUÑOZ SERRULLA, *Las religiosas de las Descalzas Reales de Madrid en los siglos XVI-XX: Fuentes archivísticas*, Hispania Sacra 62, 2010, s. 115-156.

⁶⁾ Zámek Nelahozeves, Lobkovicové roudničtí – rodinný archiv (dále jen LRR), sign. B/181. Koncepty odpovědí psané Polyxenou a Zdeňkem Vojtěchem Popelem z Lobkovic lze nalézt roztroušené v témže archivu pod signaturami D/165 a D/164.

⁷⁾ Až do dubna roku 1575 Vratislav z Pernštejna a jeho choť setrvali na císařském dvoře – Pablo JIMÉNEZ DÍAZ, *El coleccionismo manierista de los Austrias. Entre Felipe II y Rodolfo II*, Madrid 2001, s. 109. Srov. rovněž dopis císařovny Marie publikovaný v edici Juan Carlos GALENDE DÍAZ – Manuel SALAMANCA LÓPEZ (edd.), *Epistolario de la emperatriz María de Austria: textos inéditos del Archivo de la casa de Alba*, Sevilla 2004, s. 181. Je velmi pravděpodobné, že doña María zmiňovaná v listě, jež císařovna odeslala 29. května 1570 z Prahy byla María Manrique de Lara y Mendoza.

⁸⁾ K tomu srov. Pavel MAREK, *Las damas de la emperatriz María y su papel en el sistema clientelar de los reyes españoles. El caso de María Manrique de Lara y sus hijas*, in:

v roce 1563 Marie výrazně ovlivňovala vztahy mezi oběma větvemi habsburského domu. Přestože její snaha o zlepšení komunikace mezi císařem Maxmiliánem II. a španělským králem Filipem II. nakonec vyzněla naprázdno, nebyla její aktivita zcela zbytečná. Katolický král našel ve své sestře neocenitelný zdroj informací o císařových politických záměrech, středoevropští vyznavači římské církve pak mocného ochránce vlastních zájmů.⁹⁾

Dvůr císařovny Marie však bylo třeba chápat také jako významné středisko, kam mnozí představitelé středoevropské katolické šlechty posílali své dcery za účelem výchovy a vzdělání. Šlechtičny z nejurozenějších rodů habsburské monarchie se zde seznamovaly s dvorskou etiketou, španělským jazykem, vyspělou hispánskou kulturou i se zásadami potridentského katolicismu. Pobyt na dvoře císařovny Marie plnil tudíž v případě mladých středoevropských šlechtičen obdobnou roli jako kaválírské cesty, na něž se vydávali šlechtičtí mladíci. Zdá se, že právě příklad zbožné a inteligentní manželky císaře Maxmiliána II. trvale ovlivnil mentalitu řady z nich.¹⁰⁾

Obdobně jako ostatní dcery Marie Manrique de Lara také Luisa pobývala už od raného dětství na císařovnině dvoře. Zde se seznámila s jazykem španělského královského dvora i jeho složitou etiketou. Díky průpravě, již obdržela v roli Mariiny dvorní dámy, neměla Luisa z Pernštejna později nejmenší problém s tím, aby se po svém příchodu do Španělska dokonale sžila s tamním prostředím. Velký vliv na Luisin život však patrně měla také císařovniná hluboká zbožnost. Stejně jako ostatní šlechtičny vychovávané na dvoře manželky císaře Maxmiliána II., také Luisa postrádala náboženskou toleranci, kterou se vyznačovaly předchozí generace českých šlechtičen, a plně podporovala protireformační politiku, již na císařském dvoře prosazovali španělská vyslanci ve spolupráci s papežskými nuncií i se samotnou císařovnou Marií.¹¹⁾

J. Martínez Millán – M. Paula Marçal Lourenço (dirs.), *Las Relaciones Discretas II*, s. 1003-1037; Alexander KOLLER, *El facción española y los nuncios en la corte de Maximiliano II y de Rodolfo II. María de Austria y la confesionalización católica del Imperio*, in: José Martínez Millán – Rubén González Cuerva (coords.), *La dinastía de los Austrias. Las relaciones entre la Monarquía Católica y el Imperio I-III*, Madrid 2011, zde I., s. 109-125.

⁹⁾ K tomu více P. MAREK, *Las damas*. Srov. rovněž výpověď dopisu španělského vyslance u císařského dvora Guilléna de San Clementeho: Guillén DE SAN CLEMENTE (ed. Marqués de Ayerbe), *Correspondencia inédita de don Guillén de San Clemente, embajador en Alemania de los Reyes don Felipe II y III, sobre la intervención de España en los sucesos de Polonia y Hungría 1581-1608*, Zaragoza 1892, s. 292.

¹⁰⁾ K tomu více P. MAREK, *Las damas*. Srov. rovněž výpověď dopisu španělského vyslance u císařského dvora Guilléna de San Clementeho – Národní archiv Praha, Sbírka opisů – cizí archivy, Simancas, kartón 2, (Praha, 20. 3. 1596) Guillén de San Clemente králi Filipovi II.

¹¹⁾ O výchově perňštejnských dívek na dvoře císařovny Marie hovoří například Pablo Jiménez Díaz, jenž cituje korespondenci uloženou pod signaturou B/159 v LRR. P. JIMÉNEZ DÍAZ, *El coleccionismo*, s. 109.

O prvních letech, jež Luisa strávila na dvoře císařovny Marie, není známo nic konkrétního. Vzhledem k velmi nízkému věku, ve kterém se stala císařovninou dvorní dámou (*menina*), lze předpokládat, že se velmi brzy musela vzdát svého dětství. Služba u dvora představovala pro malé šlechtičny velkou čest, která však byla vykoupena nemalými obětmi. Život na dvoře výrazně krátil již tak omezenou možnost pohybu, které se těšily dívky ze šlechtických rodin. Na dvoře císařovny Marie musela Luisa navíc věnovat značné úsilí tomu, aby si osvojila přísné normy španělské dvorské etikety. Zátěž, kterou pro takto malé dívky představoval pobyt na dvoře, byla v neposlední řadě umocněna odloučením od rodiny. V Luisině případě byl stesk alespoň trochu mírněn skutečností, že v císařovniných službách působily také její sestry.¹²⁾

První konkrétní stopa Luisina života pochází z roku 1581. Tehdy se císařovna Marie rozhodla k návratu do své kastilské vlasti a malá, asi šesti či sedmiletá Pernštejnka ji spolu se svou sestrou Janou na její cestě následovala.¹³⁾ Dnes se již můžeme pouze dohadovat o tom, jaké důvody přiměly Vratislava z Pernštejna a jeho ženu Marii Manrique de Lara k rozhodnutí poslat dvě ze svých dcer spolu s císařovnou Marií do Španělska. Lze předpokládat, že odjezd Luisy a Jany z Pernštejna na Pyrenejský poloostrov byl součástí mocenské strategie pánů erbu zubří hlavy. Přítomnost obou šlechtičen v doprovodu císařovny Marie byla dokladem loajality Pernštejnů k habsburskému domu i prostředkem, kterým se Vratislav z Pernštejna připomínal španělskému králi a snažil se posílit vlastní pozici uvnitř klientské sítě Filipa II. Očekávalo se, že Jana a Luisa z Pernštejna budou během svého pobytu ve Španělsku rodinu pravidelně informovat o dění na madridském dvoře i celém Pyrenejském poloostrově a budou zde osobně hájit její zájmy.¹⁴⁾

Odjezd Jany a Luisy z Pernštejna lze však zároveň chápat jako nepopiratelný výraz úcty a důvěry, jíž se v tomto českém šlechtickém rodě těšila císařovna Marie.

¹²⁾ Vynikající analýzu role dvorních dam ve službách habsburských císařoven a královen představuje studie María Victoria LÓPEZ CORDÓN, *La evolución de las damas entre los siglos XVII y XVIII*, in: J. Martínez Millán – M. P. Marçal Lourenço (dirs.), *Las Relaciones Discretas II*, s. 1357-1397. Povinnosti, jež obnášela služba tzv. *meninas*, jsou podrobně přiblíženy na s. 1363.

¹³⁾ K tomu B. CHUDOBA, *Španělé*, s. 152.

¹⁴⁾ Obdobnou roli ostatně na madridském dvoře hrály rovněž dcery bývalého císařského vyslance Adama z Dietrichsteina a Margarity de Cardona. Vanessa DE CRUZ MEDINA, *Margarita de Cardona y sus hijas, damas entre Madrid y el Imperio*, in: J. Martínez Millán – M. P. Marçal Lourenço (dirs.), *Las Relaciones discretas II*, s. 1267-1301; TÁŽ, *Ana de Dietrichstein y España*, in: Josef Opatrný (ed.), *Las relaciones checo-españolas*, Praga 2007, s. 103-117 (= *Ibero-americana pragensia*, Supplementum 20, 2007); TÁŽ, *Korespondence Anny z Dietrichštejna, agentky a informátorky své rodiny na madridském dvoře*, in: V. Bůžek (ed.), *Šlechta raného novověku pohledem českých, francouzských a španělských historiků*, České Budějovice 2009, s. 127-156 (= *Opera historica* 13).

Především loučení s Luisou, která sotva dovršila sedm let života, muselo být pro oba rodiče velmi bolestivou záležitostí. Svolili k němu hlavně proto, neboť se obávali, že se jí v Čechách jen stěží podaří zajistit budoucnost. Přestože se z třinácti dcer, jež svému muži porodila Marie Manrique de Lara, dožilo dospělosti jen sedm dívek, nebylo vůbec snadné nalézt pro všechny odpovídajícího partnera. Každý nápadník mladých Pernštejnek musel totiž splňovat přísná měřítka nejvyššího kancléře a jeho ženy. Ta se týkala nejen ženichovy urozenosti, mocenského postavení a bohatství, nýbrž i jeho víry. Všichni šlechtici, za něž se nakonec provdaly Vratislavovy dcery, byli hluboce přesvědčenými katolíky!¹⁵⁾

V rozhodnutí Vratislava z Pernštejna a jeho ženy vyslat Juanu a Luisu spolu s císařovnou Marií do Španělska mohly hrát podstatnou roli rovněž ekonomické problémy, v nichž se ve druhé polovině 16. století ocitl rod pánů erbu zubří hlavy.¹⁶⁾ Žádná z mladých Pernštejnek nemohla očekávat, že se jí otec postará o tak vysoké věno, jaké v roce 1578 přiznal nejstarší Elišce. Pán z Pernštejna naopak hledal cestu, jak se vyvléci ze závazku, jež si před lety stanovil se svými bratry a podle nějž měl každé ze svých dcer vyplatit alespoň 5000 zlatých věna.¹⁷⁾ Odeslání obou dcer v císařovnině doprovodu do Španělska se z tohoto pohledu jeví jako dokonalý tah. Dámám, které sloužily v Mariině fraucimoru, bylo totiž obvykle vypláceno věno ze španělské královské pokladny. Vratislav z Pernštejna se tak mohl lehce vyhnout své zodpovědnosti a zajistit svým dcerám odpovídající sňatek bez toho, aniž by tím zatěžoval rodové finance.¹⁸⁾

Konečně nelze zapomínat ani na to, že příslušnost k císařovninu dvoru byla pro obě šlechtičny i celý jejich rod velice prestižní záležitostí, jež navíc podstatným způsobem zvyšovala jejich hodnotu na sňatkovém trhu.¹⁹⁾ Pro urozené mladíky představovaly dívky sloužící na panovnickém dvoře ideální nevěsty, neboť jim vedle svého věna přinášely do manželství také nemalý sociální kapitál, který tvořily jejich dvorské zkušenosti a hlavně vazby, jež během své služby navázaly k příslušníkům vládnoucí dynastie a jejich dvořanům.²⁰⁾ Velice výstižně o tom vypovídá případ vé-

¹⁵⁾ Nesnáze spojené s hledáním ženichů pro mladé Pernštejnky naznačil P. VOREL, *Páni z Pernštejna*, s. 259-268.

¹⁶⁾ K tomu nově Marek VAŘEKA, *Jan z Pernštejna. Hospodářský úpadek Pernštejnů*, České Budějovice 2008.

¹⁷⁾ P. VOREL, *Páni z Pernštejna*, s. 264.

¹⁸⁾ M. V. LÓPEZ CORDÓN, *La evolución de las damas*, s. 1363-1364 a 1376.

¹⁹⁾ O tom, že přítomnost Luisy a Jany z Pernštejna v císařovnině doprovodu byla chápána v celém pernštejnském rodě jako velká pocta, svědčí dopis opata Briceña adresovaný Marii Pernštejnské Manrique de Lara. Zámek Nelahozeves, LRRÁ, sign. B/175 (Řím, 27. 11. 1582).

²⁰⁾ M. V. LÓPEZ CORDÓN, *La evolución de las damas*, s. 1363 a 1376.

vody Andrey Mattea d'Acquaviva, jenž od svého sňatku s Františkou z Pernštejna očekával spíše posílení svého mocenského kapitálu než kapitál ekonomický.²¹⁾

Zatímco Luisa v době svého odjezdu patrně neměla o dosahu tohoto rozhodnutí ani ponětí, jednadvacetiletá Jana z Pernštejna velmi pravděpodobně opouštěla svou rodinu se zcela jasnou představou o svém budoucím životě. Přestože také pro ni muselo loučení s rodiči, sourozenci i s důvěrně známým prostředím znamenat těžký životní krok, výhody spojené s cestou do Španělska u ní musely jasně převážit nad obavami. Vzdálená země ležící na Pyrenejském poloostrově navíc spíše budila Janinu zvědavost než strach. Od svého raného dětství se podobně jako její další sestry pohybovala v prostředí, které bylo silně ovlivněné hispánskou kulturou, znala dokonale jak kastilský jazyk, tak i etiketu španělského královského dvora. Španělský vyslanec Guillén de San Clemente o několik let později v dopise španělskému králi Filipovi III. oceňoval, že všechny dcery Marie Manrique de Lara y Mendoza „*nejenom ovládají španělský jazyk, nýbrž znají též dvořanský jazyk, tak jako by odmala žily v paláci Vaší Výsosti, neboť byly vychovávány na dvoře císařovny*“.²²⁾

Dne 1. srpna 1581 císařovnin průvod opustil Prahu. Jeho cesta vedla přes Vídeň, Milán a další italská města do Janova, kde se Marie Habsburská dne 8. listopadu nalodila spolu se svým dvorem na loď, která ji měla odvézt do Španělska. Na španělskou půdu vstoupily Jana a Luisa z Pernštejna teprve v prosinci roku 1581, kdy jejich loď po měsíční plavbě zakotvila nedaleko Barcelony.²³⁾

Sňatek Jany z Pernštejna

Krásná Jana z Pernštejna již brzy po svém příjezdu do Španělska poznala svého budoucího chotě. Dne 10. února 1582 se v Zaragoze konaly její zasnuby

²¹⁾ Lucía GIORGI, *Caserta e gli Acquaviva. Storia di una Corte dal 1509 al 1634*, Caserta 2004, s. 39.

²²⁾ „*No sólo saben la lengua española mas saben el lenguaje de palacio como si se criaran en el de Vuestra Merced porque se han criado en el de la Emperatriz.*“ – Národní archiv Praha, Sběrka opisů – cizí archivy, Simancas, kart. 1, (Praha, 20. března 1596) Guillén de San Clemente králi Filipovi II.

²³⁾ O císařovnině cestě vypovídá studie Elisabeth SCHODER, *Die Reise der Kaiserin Maria nach Spanien (1581-1582)*, in: Fridrich Edelmayer (Hg.), *Die Epoche Philipps II. (1556-1598) / La época de Felipe II (1556-1598)*, Wien-München 1999, s. 151-180 (= Hispania-Austria 2). Zajímavé informace o itineráři cesty poskytuje také deník císařského vyslance Hanse Khevenhüllera nebo korespondence španělského krále Filipa II. s jeho dcerami: Georg KHEVENHÜLLER-METSCH – Günther PROBSZT-OHSTORF (Hg.), *Hans Khevenhüller, kaiserlicher Botschafter bei Philipp II. Geheimes Tagebuch 1548-1605*, Graz 1971; Félix LABRADOR ARROYO (ed.), *Diario de Hans Khevenhüller, embajador imperial en la corte de Felipe II*, Madrid 2001; Fernando BOUZA (ed.), *Cartas de Felipe II a sus hijas*, Madrid 2008.

s Fernandem de Aragón, vévodou z Villahermosy, jenž pocházel z aragonského královského rodu.²⁴⁾ „Její Výsost si vyslechla mši a poté se v paláci konaly zásnuby vévody z Villahermosy Dona Fernanda de Aragón s vévodkyní Janou z Pernštejna. Aktu byli přítomni arcibiskupové ze Zaragozy a ze Sevilly. Její Výsost doprovázela vévodkyni a zásnubní obřad řídil sevillský arcibiskup.“²⁵⁾

Je velmi nepravděpodobné, že by Janiny zásnuby s Fernandem de Aragón byly pouhým výsledkem okamžitého milostného vzplanutí obou mladých lidí. Sňatek dcery Vratislava z Pernštejna s představitelem jednoho z nejurozenějších rodů aragonské koruny byl patrně domluven ještě před Janiným odjezdem z Prahy. Přestože v něm lze vytušit zprostředkovatelskou činnost císařovny Marie Habsburské, nelze zapomínat na skutečnost, že se zásnubami museli vyjádřit souhlas také Janini rodiče.²⁶⁾ Pokud by jejich stanovisko nebylo známo předem, museli by oba snoubenci se zásnubami vyčkat minimálně do doby, než se jim dostane odpovědi z Prahy. Zásnuby by se tak jen stěží mohly konat ve výše zmíněném termínu.²⁷⁾

Cesta ke svatební dohodě mezi Pernštejny a vévodou z Villahermosy nebyla vůbec snadnou záležitostí. Na vstup do stavu manželského si Jana z Pernštejna musela počkat ještě více než tři roky. Tuto dobu strávila po boku císařovny Marie a své sestry Luisy. Dne 1. května roku 1585 se v císařovniných komnatách v klášteře Descalzas reales v Madridu konečně uskutečnila Janina svatba s Fernandem de

²⁴⁾ F. LABRADOR ARROYO (ed.), *Diario de Hans Khevenhüller*, s. 253.

²⁵⁾ „Oyó su Majestad misa en San Francisco y después en palacio se desposó el duque de Villahermosa D. Fernando de Aragón con la duquesa Ana [sic] de Pernestán. Estaban los dos arzobispos de Çaragoça y Sevilla y su Majestad sacó a la duquesa de la mano y la desposó el arzobispo de Sevilla.“ Francisco FERNÁNDEZ DE BÉTHENCOURT, *Historia genealógica y heráldica de la Monarquía Española. Casa Real y Grandes de España III*, Madrid 1901, s. 497.

²⁶⁾ Marie Habsburská se po dobu svého působení u císařského dvora zasazovala o co nejtěsnější propojení katolických šlechtických rodů z oblasti středoevropské habsburské monarchie s aristokratickými rody hispánské monarchie. Právě ona byla patrně hlavní zosnovatelkou sňatku svých dvorních dam Marie Manrique de Lara, Margarity de Cardona a Marie de Arco se středoevropskými kavalíry, kteří působili v císařových službách. P. MAREK, *Las damas*. Když v roce 1564 zemřela druhá manželka Viléma z Rožmberka Žofie Braniborská, hledala císařovna Marie Habsburská jihočeskému velmožovi nevěstu prostřednictvím španělského vyslance u císařského dvora hraběte Monteaguda na dalekém Pyrenejském poloostrově. Friedrich EDELMAYER, *Söldner und Pensionäre. Das Netzwerk Philipps II. im Heiligen Römischen Reich*, Wien-München 2002, s. 99. Připoutávání šlechty za pomoci sňatkových aliancí bylo ostatně oblíbeným prostředkem, jehož španělští diplomaté využívali také v Itálii. Angelantonio SPAGNOLETTI, *Principi italiani e Spagna nell'età barocca*, Milano 1996, s. 21.

²⁷⁾ Vždyť i v případě vyslání zvláštního posla by jen cesta z Barcelony do Prahy trvala více než dva týdny. Josef BOROVIČKA, *Archiv v Simancasu – příspěvek ke kritice zpráv španělských vyslanců*, Zprávy zemského archivu Království českého 3, 1910, s. 115-180, zde s. 171.

Aragón, vévodou z Villahermosy.²⁸⁾ Slavnostnímu aktu byl přítomen výkvět španělského královského dvora v čele se samotným katolickým králem. Filip II. již předtím přiznal zchudlé české šlechtičně doživotní rentu ve výši dvou tisíc dukátů ročně.²⁹⁾ Tuto skutečnost lze interpretovat jako vyjádření díků za služby, které pro španělského krále vykonal Janin nedávno zesnulý otec Vratislav z Pernštejna, i výraz úcty, již ve Španělsku požíval celý pernštejnský rod. V penzi, kterou Filip II. přiznal Janě z Pernštejna, se však zároveň odráželo jeho očekávání, že bude pokračovat v odkazu svého otce a udělá vše proto, aby ke službě habsburskému domu přivedla rovněž svého manžela.³⁰⁾

Zdá se, že Janin vliv na Fernanda de Aragón nebyl takový, jaký by si Filip II. přál. Brzy po svatbě se Jana definitivně přemístila na sídlo svého manžela do Zaragozy. Zde pobývala až do tragické smrti svého muže, který se zúčastnil aragonského povstání proti Filipovi II. a zemřel roku 1592 v královském vězení.³¹⁾ Také v této době se císařovna Marie ukázala jako příkladná patronka, jíž nebyly lhostejné osudy jejích svěřenkyň. Díky císařovnině přimluvě byl tři roky po své smrti Fernando de Aragón zbaven veškerých obvinění a jeho statky i titul vévodů z Villahermosy mohly zůstat v rukou Jany z Pernštejna a její rodiny.³²⁾ Po manželově skonu se však krásná Pernštejnka přesto uchýlila ke dvoru císařovny Marie do kláštera Descalzas reales, kde roku 1631 také skonala.³³⁾ Ani poslední léta jejího života nebyla prosta trápení. Podle svědectví Luisy z Pernštejna ji zasáhla především předčasná smrt jejích tří dcer Marie Luisy, Juany a Isabely. Sama se pak starala o svých pět vnoučat.³⁴⁾

²⁸⁾ F. LABRADOR ARROYO (ed.), *Diario de Hans Khevenhüller*, s. 294 a 314.

²⁹⁾ Tamtéž. Další 1200 dukátů ročně pak Janě z Pernštejna odkázala ve svém testamentu císařovna Marie Španělská. Luis CABRERA DE CÓRDOBA (ed. Ricardo GARCÍA CÁRCEL) (ed.), *Relaciones de las cosas sucedidas en la corte de España desde 1599 hasta 1614*, Salamanca 1997, s. 170. Těživá ekonomická situace pernštejnského rodu budila zájem španělské koruny i v následujících letech. Srov. např. zápis španělské státní rady ze dne 30. 12. 1621. Archivo General de Simancas, Estado-Alemania, leg. 2327, sin fol., (Madrid, 30. 12. 1621), Státní rada králi Filipovi IV. Srov. rovněž přípis samotného španělského krále, jenž se nachází na téže písemnosti.

³⁰⁾ O tom, že příslušnost ke vztahové síti španělských panovníků byla dědičnou záležitostí, více Pavel MAREK, *Klientelní strategie španělských králů na pražském císařském dvoře konce 16. a počátku 17. století*, Český časopis historický 105, 2007, s. 40-88, zde s. 86.

³¹⁾ K tomu například Geoffrey PARKER, *Filip II. Španělský král z rodu Habsburků „Nejmocnější křesťanský vládce“*, Praha 1998, s. 172-175.

³²⁾ B. BAĐURA, *Los Borja*, s. 69.

³³⁾ Tamtéž.

³⁴⁾ Zámek Nelahozeves, LRRÁ, sign. B/181, fol. 52-54 (Madrid, 2. 6. 1630), Luisa de las Llagas Polyxeně Lobkovické z Pernštejna. Netušené možnosti ke studiu života Jany z Pernštejna

Život v klášteře Descalzas reales

Když dne 7. březnu roku 1582 císařovna Marie spolu se svým doprovodem vstupovala do hlavního města Španělska, její cestování stále ještě nebylo u konce. Po třech týdnech strávených v Madridu se Marie musela na přání Filipa II. znovu vydat na cestu, jejímž cílem byl Lisabon, kde od své nedávné korunovace portugalským králem její bratr právě pobýval. Přestože se císařovna od počátku své cesty netajila záměrem strávit zbytek života v ústraní madridského kláštera Descalzas reales, Filip II. měl se svou sestrou jiné plány. Během jejího pobytu v Lisabonu ji hodlal přesvědčit k tomu, aby se ujala správy tamního království. Na portugalském dvoře strávila vdova po císaři Maxmiliánovi II. i obě mladé Pernštejnky téměř rok. Teprve počátkem roku 1583 dostala císařovna svolení vrátit se do Madridu a konečně se uchýlit do kláštera Descalzas reales, kam spolu se svým dvorem dorazila dne 14. března.³⁵⁾

Konvent Nuestra Señora de la Consolación de las Descalzas se těšil výjimečné pozici mezi španělskými kláštery. Již od dob svého založení dcerou císaře Karla V. Janou Portugalskou požíval obzvláštní milosti představitelů španělské větve habsburského rodu. Mnohé princezny z královské krve si jej zvolily jako své útočiště. Především díky nim i přítomnosti urozených dam pocházejících z nejvýznamnějších španělských šlechtických rodů se klášter Descalzas reales v druhé polovině 16. století stal jedním z duchovních i společenských epicenter života španělského královského dvora.³⁶⁾ Pravidelné a pevné vazby pojící klášter Descalzas reales se španělským královským dvorem byly ještě posilovány skutečností, že se za zdmi konventu často krát ubytoval samotný katolický král, jeho žena či potomci. Tak tomu bylo například během zmiňovaného pobytu Filipa II. v Portugalsku, kdy v klášterních prostorách pobývali následník trůnu princ Diego, jeho mladší bratr Filip spolu s infantkami Marií, Isabelou a Kateřinou.³⁷⁾

V době po příjezdu císařovny Marie se navíc podstatným způsobem zvýšila politická váha kláštera. Za jeho zdmi se pravidelně scházeli představitelé tzv. „císařsko-papežské“ strany na madridském dvoře, jež stála v opozici k tzv. kastilské frakci

skýtá její korespondence uchovaná v rodinném archivu vévodů z Villahermosy v aragonské Pedrole. Archivo de Duques de Villahermosa Pedrola, Condado de Luna (citováno dle F. EDELMAYER, *Söldner*, s. 44).

³⁵⁾ O císařovnině cestě vypovídá deník císařského vyslance Hanse Khevenhüllera i dopisy španělského krále Filipa II.: F. LABRADOR ARROYO (ed.), *Diario de Hans Khevenhüller*; F. BOUZA (ed.), *Cartas de Felipe II a sus hijas*.

³⁶⁾ M. L. SÁNCHEZ HERNÁNDEZ, *Patronato Regio*; K. M. VILACOBIA RAMOS – T. MUÑOZ SERRULLA, *Las religiosas de las Descalzas Reales*.

³⁷⁾ Juan de PALMA, *Vida de la serenissima Infanta sor Margarita de la Cruz, Religiosa Descalça de S. Clara*, Madrid 1636, fol. 35r.-v.

a prosazovala co nejužší spolupráci mezi španělským králem, císařem a papežem.³⁸⁾ Vůdčí role v tomto uskupení připadla právě císařovně Marii a jejímu synovi Albrechtovi. Ti se obklopili celou řadou zkušených diplomatů a významných osobností, mezi nimiž vynikali císařský vyslanec Hans Khevenhüller, bývalý španělský ambasador na císařském dvoře Juan de Borja či manžel Jany z Pernštejna, vévoda z Villahermosy. Politické aktivity císařovny Marie však byly podporovány rovněž ze strany šlechtičen, které ji doprovázely na její cestě z Prahy. Vedle Jany a Luisy z Pernštejna se jednalo například o Annu z Mollartu či o císařovninu dceru arcikněžnu Markétu.³⁹⁾

Již na počátku roku 1584 se Luisa z Pernštejna stala novickou a přijala jméno Luisa z ran Kristových – Luisa de las Llagas.⁴⁰⁾ V tentýž den jako ona se ke stejnému kroku odhodlala také další ze střeoevropských dam císařovninu fraucimoru Anna z Mollartu. Není proto divu, že se slavnostní ceremonie zúčastnil dokonce i sám císařský vyslanec Hans Khevenhüller, jenž celou událost neopomněl zmínit ve svém deníku.⁴¹⁾ O několik dní později, dne 25. ledna 1584, ve svátek Obrácení svatého Pavla, zahájila svůj noviciát také císařovninu dcera Markéta, jež po vstupu do kláštera užívala jméno Margarita de la Cruz.⁴²⁾

Noviciát Luisy z Pernštejna trval více než deset let. V září roku 1594 Luisa de las Llagas získala svolení vykonat svou profesi. Ještě před vlastním přijetím do duchovního stavu musela ale složit věčný slib a podstoupit vstupní interrogaci, jež spočívala v sérii otázek, na něž měla novicka odpovědět, aniž by byla viděna. Ceremonii byl jako jeden ze svědků přítomen i bývalý španělský vyslanec na císařském dvoře a od roku 1581 nejvyšší hofmistr dvora císařovny Marie Juan de Borja, jenž

³⁸⁾ Na politickou roli kláštera prvně upozornila Magdalena S. SÁNCHEZ, *The Empress, the Queen, and the Nun. Women and Power at the Court of Philip III of Spain*, Baltimore 1998; TÁŽ, *Empress María and the Making of Political Policy in the Early Years of Philip III's Reign*, in: Alain Saint-Saens (ed.), *Religion, Body and Gender in Early Modern Spain*, San Francisco 1991, s. 138-147. K papežsko-císařské frakci více José MARTÍNEZ MILLÁN, *La emperatriz María y las pugnas cortesanas en tiempos de Felipe II*, in: Ernest Belenguer Cebrià (coord.), *Felipe II y el Mediterráneo*, Madrid 1999, s. 143-162.

³⁹⁾ Osudům arcikněžny Markéty, jež po vstupu do řeholního života přijala jméno Sor Margarita de la Cruz, historikové dosud věnovali jen nepatrnou pozornost. Vedle spisu, jež o Markétině životě sepsal její zpovědník Juan de PALMA, *Vida de la serenissima Infanta sor Margarita de la Cruz*, lze řadu zajímavých informací čerpat z práce M. S. SÁNCHEZ, *The Empress*.

⁴⁰⁾ Archivo General de Palacio, Descalzas Reales, caja 21, expediente 1. Chtěl bych poděkovat dr. Vanesse de Cruz za upozornění na tento zajímavý dokument (totéž platí i pro pramen citovaný v pozn. 43). Obdobně J. de PALMA, *Vida de la serenissima Infanta sor Margarita de la Cruz*, s. 63.

⁴¹⁾ F. LABRADOR ARROYO (ed.), *Diario de Hans Khevenhüller*, s. 288.

⁴²⁾ Tamtéž; F. BOUZA (ed.), *Cartas de Felipe II a sus hijas*, s. 111.

nám o celém aktu zanechal zajímavé svědectví: „Zeptali se jí, jak se jmenuje, či je dcerou, kolik je jí let a od kdy je ve zmiňovaném klášteře novickou. Odpověděla, že se jmenuje Luisa z Pernštejna Manrique a pochází z Germánie. Je dcerou Vratislava z Pernštejna a jeho ženy doňi Marie Manrique. Je jí asi devatenáct let a ve zmiňovaném klášteře je již přibližně devět let.“⁴³⁾

Společenství, do něhož Luisa vstupovala, bylo přísně vymezené maximálním počtem třiceti tří řeholnic a sedmi novicek. Omezení počtu řeholnic zajišťovalo řádovým sestrám z kláštera Descalzas reales v Madridu statut jisté exkluzivity. Řeholnice žijící ve zdejší klauzuře musely navíc vedle slibu chudoby, čistoty a poslušnosti splňovat rovněž podmínky stanovené královskými dekrety Filipa II., podle nichž mohly být do kláštera uvedeny pouze šlechtičny vyznačující se čistotou krve (*limpieza de sangre*).⁴⁴⁾ Ze stejných důvodů představovalo přijetí do řádového společenství kláštera Descalzas reales vysoce prestižní záležitost, jež byla vyhrazena téměř výhradně dívkám či ženám z nejurozenějších šlechtických rodin španělské monarchie.⁴⁵⁾

Díky svému urozenému původu a hlavně oblíbě, jíž se těšila u císařovny Marie, její dcery Markéty a dalších příslušníků vládnoucí dynastie, si Luisa z Pernštejna dokázala mezi členkami kláštera vybudovat silnou pozici. Zdá se však, že byla velmi uctívána také pro svoji příkladnou zbožnost, pro své milosrdenství, inteligenci a další osobní ctnosti. Především díky nim byla v roce 1626 jmenována abatyší zmiňovaného kláštera a tuto hodnost zastávala přinejmenším do roku 1634.⁴⁶⁾

Z událostí spojených s Luisiným vedením kláštera Descalzas reales vyniká především přijetí opatření, na jehož základě došlo ke snížení věkové hranice pro

⁴³⁾ „*Preguntando como se llama y cuya hija es y que edad tiene y quanto tiempo a que está en el dicho monasterio con el abito de nobiçia dixo que se llama doña Luyssa de Pernistan Manrique y es natural de Alemania hija de Batrislao de Pernistan y doña María Manrique su muger y es de edad de diez y nueve años poco mas o menos y a nueve años y antes mas que está en el dicho monasterio.*“ Archivo General de Palacio, Descalzas Reales, caja 21, expediente 1.

⁴⁴⁾ K. M. VILACOBIA RAMOS – T. MUÑOZ SERRULLA, *Las religiosas de las Descalzas Reales*, s. 117; Nicolás ÁLVAREZ SOLAR-QUINTES, *Reales cédulas de Felipe II y adiciones de Felipe III a la escritura fundacional del Monasterio de las Descalzas de Madrid 1556-1601*, Madrid 1962, s. 25-26.

⁴⁵⁾ K. M. VILACOBIA RAMOS – T. MUÑOZ SERRULLA, *Las religiosas de las Descalzas Reales*, s. 121.

⁴⁶⁾ Existují určité nejasnosti týkající se vymezení období, v němž Luisa de las Llagas zastávala hodnost abatyše kláštera Descalzas Reales. Podle seznamu abatyší *Lista de Abadesas* uchovaném v Archivo General del Palacio. Patronato Descalzas Reales, sign. 23-3, stála Luisa v čele kláštera v letech 1626-1634. Srov. K. M. VILACOBIA RAMOS – T. MUÑOZ SERRULLA, *Las religiosas de las Descalzas Reales*, s. 125. Podle Bohumila Baďury zastávala tuto hodnost až do své smrti v roce 1641. B. BAĐURA, *Los Borja*, s. 69. Není však zřejmé, o jaký dokument se Bohumil Baďura opírá.

vstup do zdejší řeholní společnosti. V roce 1631 Luisa de las Llagas obdržela od generálního vikáře řádu povolení, aby zdejší novicky mohly skládat řádové sliby již v 16 letech, tedy o dva roky dříve, než tomu bylo doposud. K zahájení noviciátu však bylo nadále nutné dovršit alespoň 11 let. V opačném případě musely mladé adeptky pro život v konventu žádat o povolení generála řádu. Vzhledem k nechuti, s níž řádové sestry z kláštera Descalzas reales přijímaly veškeré změny upravující pravidla stanovená zakladatelkami konventu, lze toto opatření prosazené abatyší Luisou de las Llagas chápat jako přelomové. Vždyť s odporem řeholnic vůči veškerým novinkám se neustále potýkali také hlavní patroni kláštera v čele se samotným Filipem II. a jeho potomky.⁴⁷⁾

O další Luisině činnosti nemáme mnoho zpráv. V archivu kláštera Descalzas reales uloženém v madridském Archivo General del Palacio Real se dosud k působení Luisy de las Llagas podařilo nalézt jen několik písemností, jejichž vypovídací hodnota má navíc pro naše téma jen velmi okrajový význam.⁴⁸⁾ Mnohem větší pozornost zasluhuje Luisina korespondence s nejvyšším kancléřem Zdeňkem Vojtěchem Popelem z Lobkovic a jeho ženou Polyxenou, která se nachází v rodinném archivu roudnických Lobkoviců na zámku v Nelahozevsi.⁴⁹⁾ Stejný archiv navíc skrývá rovněž písemnosti Jany z Pernštejna, Sor Margarity de la Cruz i některých dalších řeholnic z kláštera Descalzas reales.⁵⁰⁾

Příbuzenská síť nejvyššího kancléře Lobkovic

Když v roce 1603 nejvyšší kancléř Českého království Zdeněk Vojtěch Popel z Lobkovic pojal za svou choť Polyxenu Rožmberskou z Pernštejna, našel v ní mnohem více než pouze zbožnou, oddanou a bohatou ženu. Přestože to byl on, kdo si v lobkovické domácnosti udržoval hlavní slovo, Polyxenino postavení zdaleka neodpovídalo roli, již raně novověkým ženám přisuzoval spis, jenž v polovině 16. století sepsal Jan Hasištejnský z Lobkovic, který od ženy vyžadoval hlavně poslušnost a pokoru k jejímu manželovi. Polyxena po celý život podporovala politickou kariéru svého muže a neváhala ovlivňovat jeho politická rozhodnutí. Zdeněk Vojtěch

⁴⁷⁾ K. M. VILACOPA RAMOS – T. MUÑOZ SERRULLA, *Las religiosas de las Descalzas Reales*, s. 117.

⁴⁸⁾ Jedná se například o Luisin dopis adresovaný zpovědníkovi Margarity de la Cruz Juanovi de Palma: Archivo General de Palacio, Descalzas Reales, caja 7, expediente 16.

⁴⁹⁾ Zámek Nelahozeves, LRR, sign. B/181. Koncepty odpovědí psané Polyxenou a Zdeňkem Vojtěchem Popelem z Lobkovic lze nalézt roztroušené v témže archivu pod signaturami D/165 a D/164.

⁵⁰⁾ Výpovědi těchto písemností však nebylo z důvodu uzavření lobkovického archivu badatelům možné při psaní této studie využít.

Popel z Lobkovic přitom manželčiny zásahy do politiky nejenom vděčně přijímal, nýbrž ji i v tomto jednání sám podporoval.

Tato skutečnost nabyla nejzřetelnějších rozměrů po roce 1622, kdy se paní z Lobkovic otevřeně angažovala ve správě rodinných statků a podílela se na nákupech konfiskovaných panství. Právě účastí na konfiskačním procesu i nutností dohlédnout na administraci lobkovického majetku si historikové vysvětlovali skutečnost, že Polyxena opustila v roce 1622 císařský dvůr a až do manželovy smrti v roce 1628 trávila většinu svého času v Praze. Úloha, již měla vykonávat v hlavním městě Českého království, však byla ve skutečnosti mnohem širší. Odloučení, k němuž mezi oběma manželi došlo na počátku dvacátých let 17. století, je třeba především chápat jako promyšlený strategický tah, který měl Lobkovicovi dopomoci k tomu, aby posílil svůj klesající vliv ve stavovské obci Českého království. Polyxena se po svém příjezdu do Prahy stala manželovým hlavním důvěrníkem ve starobylém sídle českých králů. Zatímco Zdeněk Vojtěch musel z důvodu vykonávání svého úřadu pobývat ve Vídni, jeho žena mu v Praze pomáhala udržovat kontakty k reprezentantům české šlechtické společnosti a informovala jej o politické, náboženské i hospodářské situaci v zemi. Polyxeniny zprávy byly pro Lobkovicovu kariéru nesmírně cenné, neboť si díky nim mohl udržet mocenský vliv v české šlechtické společnosti a zároveň posílit svoji pozici na císařském dvoře.⁵¹⁾

Případ, kdy Zdeněk Vojtěch Popel z Lobkovic využíval schopností své ženy Polyxeny k upevnění vlastního mocenského postavení v Českém království, nebyl přitom v Lobkovicově rodině zdaleka ojedinělým. Nejvyšší kancléř dokázal obdobnou strategii znamenitě uplatnit také na dalších evropských dvorech, přičemž obratně využíval jak sňatkových aliancí svého vlastního rodu, tak hlavně vztahové síť, kterou si kdysi vytvořili Pernštejnové. Lobkovický rod se již v polovině 16. století přizpůsobil novým tendencím, jež po nástupu Habsburků na český trůn začal vykazovat sňatkový trh v Českém království. Členové vládnoucí dynastie tehdy všemožně podporovali uzavírání sňatkových aliancí mezi šlechtou z různých zemí monarchie, neboť v nich viděli prostředek k vytvoření oddané nadnárodní šlechty, která by se stala oporou habsburské centralizační politiky.⁵²⁾ Během několika desetiletí se Lobkovicové pokrevně spřiznili se šlechtickými rody z římsko-německé říše (Biebersteinové, Sulzové, Leuchtenbergové), Slezska (Donínové z Donína, Pruskovští, Opersdorfové), Uher (Batthyányové) i Rakous (Starhembergové, Roggendorfové, Mollartové,

⁵¹⁾ K těmto záležitostem více Pavel MAREK, *La mujer como agente e informadora. Viena y Praga de los años veinte del siglo XVII a través del epistolario de la familia Lobkowitz* (v tisku).

⁵²⁾ Václav BŮŽEK – Géza PÁLFFY, *Integrace šlechty z českých a uherských zemí ke dvoru Ferdinanda I.*, Český časopis historický 101, 2003, s. 542-581.

Fürstenbergové).⁵³⁾ Díky sňatku s Polyxenou pak Zdeněk Vojtěch navázal přízeň s rody pocházejícími z oblasti západního Středomoří a disponoval tak rozsáhlou sítí důvěrníků na hlavních panovnických dvorech v Itálii i ve Španělsku.⁵⁴⁾

V papežském Římě se mohli Lobkovicové spolehnout především na příslušníky rodu Orsiniů, kteří se do příbuzenského poměru s Lobkovicí dostali v roce 1621 díky sňatku Paola Giordana Orsiniho di Bracciano s dcerou Isabely Hurtado de Mendoza.⁵⁵⁾ V severoitalském mantovském vévodství hrál obdobnou úlohu Francesco Gonzaga di Castiglione delle Stiviere, který se roku 1598 oženil s Polyxeninou sestrou Bibianou.⁵⁶⁾ Další z Polyxeniných sester Františka se naopak provdala za italského vévodu Andreu Mattea d'Acquaviva d'Aragona, jenž náležel k nejvýše postaveným šlechticům španělského Neapolska.⁵⁷⁾

Se všemi uvedenými udržovali Zdeněk Vojtěch a jeho žena písemný styk, jenž zdaleka nebyl motivován pouze snahou o upevnění vazeb k pokrevně blízkým osobám. Rodové aliance v době raného novověku kromě své přirozené podstaty zajistit pokračování rodu sloužily také k utužení jeho hospodářského, společenského i mocenského postavení.⁵⁸⁾ Zdeněk Vojtěch Popel z Lobkovic a jeho žena Polyxena své příbuzenské kontakty umně využívali k posílení vlastní pozice na císařském dvoře i v rámci české šlechtické společnosti, k získávání důležitých politických informací i zajímavých uměleckých předmětů a v neposlední řadě také ke zviditelnění vlastní rodiny na hlavních panovnických dvorech evropského kontinentu. Zcela zřetelně o tom vypovídá korespondence, již si oba manželé vyměňovali s Luisou z Pernštejna, která spolu se svou sestrou Janou, vévodkyní z Villahermosy, vystu-

⁵³⁾ Stanislav KASÍK – Petr MAŠEK – Marie MŽYKOVÁ, *Lobkovicové. Dějiny a genealogie rodu*, České Budějovice 2002.

⁵⁴⁾ Ke vztahové síti Pernštejnů srov. P. VOREL, *Páni z Pernštejna*; Ch. FRITZOVÁ – J. RŮŽIČKA, *Španělský sňatek*; P. MAREK, *Las damas*.

⁵⁵⁾ Luigi BORGIA, *Signori, principi, insegne araldiche*, in: *Potere e la memoria. Piombino stato e città nell'età moderna – Catálogo e mostra documentaria*, Firenze 1995, s. 34.

⁵⁶⁾ Massimo MAROCCHI, *I Gonzaga di Castiglione delle Stiviere. Vicende pubbliche e private del casato di San Luigi*, Mantova 1990, s. 345-444.

⁵⁷⁾ K tomu alespoň L. GIORGI, *Caserta*, s. 11-53.

⁵⁸⁾ Bianca María LINDORFER, *Las redes familiares de la aristocracia austriaca y los procesos de transferencia cultural: entre Madrid y Viena, 1550-1700*, in: Bartolomé Yun Casalilla (dir.), *Las Redes del Imperio. Elites sociales en la articulación de la monarquía hispánica, 1492-1714*, Madrid 2009, s. 261-288; Hans Jürgen JÜNGLING, *Die Heiraten des Hauses Liechtenstein im 17. und 18. Jahrhundert. Konnubium und soziale Verflechtungen am Beispiel der habsburgischen Hocharistokratie*, in: Volker Press – Dietmar Willoweit (Hg.), *Liechtenstein. Fürstliches Haus und staatliche Ordnung. Geschichtliche Grundlagen und moderne Perspektiven*, Wien-Vaduz-München 1988, s. 329-345, zde s. 333.

povala ve prospěch rodiny nejvyššího kancléře Českého království na španělském královském dvoře v Madridu.

Komunikace mezi Prahou a Madridem

Politické záležitosti a klientské vazby

Zdeněk Vojtěch Popel z Lobkovic dokázal velice dobře využít svých pokrevních vazeb k Janě a Luise z Pernštejna. Obě české šlechtičny plnily úlohu Lobkovicových důvěrníc na madridském královském dvoře a dopomáhaly svému švagrovi posílit jeho vlastní pozici v klientské síti španělských panovníků. Jejich hlavní činnost spočívala v tom, že Zdeňka Vojtěcha Popela z Lobkovic pravidelně informovaly o událostech, k nimž došlo v hispánské monarchii a udržovaly jeho jméno v povědomí španělské královské dynastie i vysoké aristokracie.⁵⁹⁾

Především dochované dopisy Luisy z Pernštejna nabízejí v tomto směru historikům velmi rozmanité informace. V její korespondenci převládají zmínky o dění na španělském královském dvoře stejně jako o životě uvnitř samotného kláštera Descalzas reales.⁶⁰⁾ V listu adresovaném nejvyššímu kancléři Lobkovicovi v roce 1619 Luisa například s velikým nadšením popisovala slavnosti, které se odehrávaly po celé španělské monarchii s cílem vyjádřit radost a uspokojení nad císařskou korunovací Ferdinanda II. Podle Luisiných komentářů lidé v Madridu i v Lisabonu, kde se právě nacházel král Filip III., slavili takovým způsobem, jako by byli císařovými vazaly. Ačkoliv lze předpokládat, že se tehdy ve španělské monarchii skutečně oslavovalo na souši i na moři, zdá se, že Pernštejnka ve svých zprávách přece jen přeháněla. Zmínky o všeobecném veselí, které zachvátilo španělský lid, bylo třeba spíše chápat jako Luisino toužebné přání než realitu. Přestože byl habsburský rod již léta rozdělený na španělskou a rakouskou větev, Luisa z Pernštejna si tuto skutečnost nechtěla připustit. Obdobně jako kdysi císařovna Marie, ani ona nečinila rozdíl mezi službou rakouské či španělské vládnoucí dynastií. Co bylo prospěšné jedné straně, muselo být v jejích představách vděčně přijímáno i stranou druhou.⁶¹⁾

Stejný názor ostatně zastával i Zdeněk Vojtěch Popel z Lobkovic a jeho žena. Také oni věřili v nutnost úzké spolupráce mezi oběma větvemi habsburského domu.⁶²⁾

⁵⁹⁾ Korespondence Jany z Pernštejna je uložena na zámku v Nelahozevsi, LRRRA, sign. B/180.

⁶⁰⁾ Např. tamtéž, sign. B/181, fol. 105-107 (Madrid, 5. 2. 1628).

⁶¹⁾ Tamtéž, sign. B/181, fol. 97-98 (Madrid, 20. 9. 1619) Luisa de las Llagas Zdeňku Vojtěchu Popelovi z Lobkovic.

⁶²⁾ Srov. například dopis Zdeňka Vojtěcha Popela z Lobkovic Luise de las Llagas: tamtéž, sign. D/164, fol. 60-61, ([Šoproň], prosinec 1625).

V prvních měsících stavovského povstání se proto Polyxena velice podivovala tomu, jak liknavě k celé záležitosti přistoupilo Španělsko. Přála si tehdy, aby španělský král zaujal k rebelům mnohem radikálnější stanovisko a vyslal vydatnou pomoc císaři Matyášovi. „*Přestože jedna část rodu je na této straně moře a druhá na oné, nechci z této dynastie činit dvě,*“ psala tehdy ve svém dopise Otýlii de Clärhout baronce z Maldegem, manželce španělského diplomata Baltasara de Zúñigy.⁶³⁾

V centru korespondence, již od madridského dvora zasílala Zdeňku Vojtěchovi a jeho ženě Luisa z Pernštejna, stála rodina španělských Habsburků. Luisa pravidelně informovala nejvyššího kancléře a jeho choť o zdravotním stavu španělského krále, královny i infantů⁶⁴⁾ a popisovala slavnosti spojené s jejich přechodovými rituály.⁶⁵⁾ V dopise ze září roku 1621 oznamovala například Lobkovicům porod královny Isabel a předčasné úmrtí infantky Marie Markéty, jež zemřela jen několik hodin po narození.⁶⁶⁾ V dopise z 29. prosince 1624 naopak informovala o příjezdu arciknížete Karla Štýrského do Madridu, o jeho následném onemocnění tyfem a smrti, která jej zastihla v den neviňátek.⁶⁷⁾

Pro přívržence jednotné habsburské politiky představovala Karlova smrt těžkou ránu. V Madridu měl arcivévoda Karel dojednat sňatek španělské infantky Marie Anny s císařovým nejstarším synem Ferdinandem Arnoštem. Španělský král Filip IV. s ním navíc počítal pro místo portugalského místokrále. Pokud by k jeho jmenování došlo, dalo se očekávat, že dojde k výraznému upevnění mocenských pozic císařské strany na madridském dvoře, jejíž přívrženci prosazovali úzkou spolupráci mezi rakouskou a španělskou větví habsburského domu.⁶⁸⁾

V dopisech Luisy de las Llagas se však lze dočíst také mnohem veselejší zprávy. Velkou pozornost věnovala řeholnice hlavně zmiňovaným přípravám sňatku

⁶³⁾ V originále: „*No quiero hacer de esta casa dos aunque la una es allá del mar y la otra acá del mar*“. Tamtéž, sign. D/165, fol. 41-42, ([Videň], s.d.).

⁶⁴⁾ Např. tamtéž, sign. B/181, fol. 71-72 (Madrid, 29. 12. 1624), Luisa de las Llagas Polyxeně Lobkovické z Pernštejna.

⁶⁵⁾ Např. tamtéž, sign. B/181, fol. 99-100 (Madrid, červen 1626), Luisa de las Llagas Zdeňku Vojtěchu Popelovi z Lobkovic.

⁶⁶⁾ Tamtéž, sign. B/181, fol. 90-92 (Madrid, 13. 9. 1621), Luisa de las Llagas Zdeňku Vojtěchu Popelovi z Lobkovic.

⁶⁷⁾ Tamtéž, sign. B/181, fol. 71-73 (Madrid, 29. 12. 1624), Luisa de las Llagas Polyxeně Lobkovické z Pernštejna. Ke Karlovi Habsburskému více Berthold SUTTER, *Karl, Erzherzog von Österreich*, in: Neue Deutsche Biographie, Band 11, Berlin 1977, s. 241-242.

⁶⁸⁾ Zámek Nelahozeves, LRRRA, sign. B/181, fol. 71-73 (Madrid, 29. 12. 1624), Luisa de las Llagas Polyxeně Lobkovické z Pernštejna.

infantky Marie Anny s císařovým synem Ferdinandem Arnoštem.⁶⁹⁾ Právě osazenstvo kláštera Descalzas reales mělo na úspěšném ukončení svatebních jednání obzvláštní zájem.⁷⁰⁾ Přestože v tuto dobu již nežila císařovna Marie ani její nejvyšší hofmistr Juan de Borja, klášter Descalzas reales nadále představoval jedno z hlavních kontaktních míst (*point of contact*) mezi hispánskou monarchií a středoevropským habsburským impériem. Bylo to bezpochyby zásluhou císařovny dcery Margarity de la Cruz, která se ze všech sil snažila navázat na činnost své zesnulé matky.⁷¹⁾ Její úsilí bylo přitom podporováno ze strany dalších středoevropských šlechticů sídlících za zdmi zmiňovaného kláštera, Luisu nevyjímaje.

Podrobnosti, s nimiž Luisa z Pernštejna líčila události, jež se odehrávaly na madridském královském dvoře, velice zřetelně odrážejí její významné společenské postavení. Luisa de las Llagas byla v pravidelném a mnohdy velice osobním kontaktu s předními představiteli španělského královského dvora, a proto v některých případech připojila ke svým popisům událostí také stručnou charakteristiku jednotlivých postav včetně členů vládnoucí dynastie. O příslušnících habsburského rodu hovořila vždy s velkou sympatií a úctou. Vyzdvihovala především osobnostní kvality budoucí české královny Marie Anny, která byla podle jejích slov „*trochu plachá, jako všichni z habsburské dynastie*“, zároveň ale tak dobrá „*jako učiněný anděl*“.⁷²⁾ Luisa z tohoto důvodu také žádala svou sestru Polyxenu, aby Marii Annu přijala ve

⁶⁹⁾ Tamtéž, sign. B/181, fol. 67-68 (Madrid, 1626), Luisa de las Llagas Zdeňku Vojtěchu Popelovi z Lobkovic; Tamtéž, sign. B/181, fol. 99-100 (Madrid, červen 1626), Luisa de las Llagas Zdeňku Vojtěchu Popelovi z Lobkovic; tamtéž, sign. B/181, fol. 52-54 (Madrid, 2. 6. 1630), Luisa de las Llagas Polyxeně Lobkovické z Pernštejna.

⁷⁰⁾ K záležitostem sňatku prince Ferdinanda Arnošta s infantkou Marií Annou přináší mnoho zajímavých informací práce rakouských a španělských historiků. Srov. Helga WIDORN, *Die spanischen Gemahlinnen der Kaiser Maximilian II., Ferdinand III. und Leopold I.*, Wien 1955 (disertační práce vídeňské univerzity); Grete MECENSEFFY, *Habsburger im 17. Jahrhundert. Die Beziehungen der Höfe von Wien und Madrid während des Dreissigjährigen Krieges*, Archiv für österreichische Geschichte 121, 1957, s. 1-91, zde s. 38-48. O vytváření dvora Marie Anny a její cestě do Vídně: Félix LABRADOR ARROYO, *La organización de la casa y el séquito de la reina de Hungría en su Jornada al Imperio en 1629-1630*, in: J. Martínez Millán – R. González Cuerva (coords.), *La dinastía de los Austrias II.*, s. 801-836.

⁷¹⁾ Srov. její korespondenci uloženou v Archives Générales du Royaume Bruxelles, Archives de la Secrétairerie d'Etat et de Guerre T 100, Sign. 502 (korespondence s arciknížetem Albrechtem).

⁷²⁾ V originále „*Yo señora mía os suplico que quando la vieredes la sirbays mucho y regaleys, que es un Ángel*“ ... „*Es algo encogida como todos los de la casa de Austria. Yo creo que Vos tendréis maña para saberla llevar y entender*“ Zámek Nelahozeves, LRRRA, B/181, fol. 52-54 (Madrid, 2. 6. 1630), Luisa de las Llagas Polyxeně Lobkovické z Pernštejna.

Vídni se všemi poctami a pomohla jí přizpůsobit se novému prostředí.⁷³⁾ Ve stejném dopise informovala paní z Lobkovic o nezměrném přátelství, které pojilo budoucí českou královnu Marii Annu s Margaritou de la Cruz. Jelikož také Polyxena udržovala dlouholeté přátelské vztahy s dcerou císařovny Marie, s níž si pravidelně dopisovala, nabádala ji, aby si za pomoci této skutečnosti získala srdce mladé královny.⁷⁴⁾

Luisa de las Llagas však Polyxeně neváhala radit ani v tom, jak přistupovat k osobám z královnina doprovodu. Apelovala na ni, aby prokázala svou úctu především doně Leonoře de Pimentel, dceři Antonia Pimentel y Toledo, markýze de Távara a doně Leonoře de Benavides, dceři Francisca de Benavides y de la Cueva, sedmého hraběte de Santisteban del Puerto. Nehledě na vysoké postavení otců obou šlechtičen, Luisa z Pernštejna naléhala na Polyxenu hlavně proto, že obě dvorní dámy měly své příbuzné v klášteře Descalzas reales. Velice jí proto záleželo na tom, aby zprávy, jež odešlou z Vídně do Madridu, vylíčily paní z Lobkovic a jejího muže v co nejlepším světle.⁷⁵⁾

Ve stejném dopise se Luisa z Pernštejna zmiňovala rovněž o královnině kapucínském zpovědníkovi Diegovi de Quiroga.⁷⁶⁾ Podle Luisiných komentářů se jednalo o „svatého muže, velice zbožného a tak plachého, že pokud jej sama nezavoláte, nikdy Vás nepřijde navštívit [...]. Pokud se k němu však budete chovat, tak jak se sluší, ujišťuji Vás, že budete velmi těžit z jeho přátelství“.⁷⁷⁾ Ani v tomto případě Luisa nepřeháněla. Diego de Quiroga se již brzy po svém příjezdu do Vídně stal jedním z nejvýznamnějších propagátorů španělské politiky ve střední Evropě a svého monarchu pravidelně informoval v rozsáhlých relacích o událostech v habsburské monarchii.⁷⁸⁾ Pro španělskou diplomacii byla jeho činnost o to důležitější, neboť se

⁷³⁾ Tamtéž.

⁷⁴⁾ Srov. tamtéž. Dopisy Sor Margarity de la Cruz lobkovickému páru se nachází tamtéž, sign. B 181.

⁷⁵⁾ Tamtéž, B/181, fol. 52-54 (Madrid, 2. 6. 1630), Luisa de las Llagas Polyxeně Lobkovické z Pernštejna.

⁷⁶⁾ Ke Quirogovi srov. John REEVE, *Quiroga's Paper of 1631: a missing link in Anglo-Spanish diplomacy during the Thirty Years War*, *English Historical Review* 101, 1986, s. 913-926; Henar PIZARRO LLORENTE, *La elección de confesor de la infanta María de Austria en 1628*, in: J. Martínez Millán – R. González Cuerva (coords.), *La dinastía de los Austrias II.*, s. 759-800.

⁷⁷⁾ V originále: „un santo varón y muy devoto y tan encogido que si no le llaméis y habléis no os irá a ver[...]pero si vos le tratéis un poco os aseguro que holgaréis arto de su amistad“. Zámek Nelahozeves, LRR, B/181, fol. 52-54 (Madrid, 2. 6. 1630), Luisa de las Llagas Polyxeně Lobkovické z Pernštejna.

⁷⁸⁾ Jeho relace jsou uloženy v Archivo General de Simancas, Secretaría de Estado – Alemania. O jeho činnosti ve Vídni hovoří rovněž Hildegard ERNST, *Madrid und Wien*

mu prostřednictvím Marie Anny Habsburské podařilo získat důvěru uherského a českého krále a následníka císařského trůnu Ferdinanda Arnošta, který v průběhu třicátých let 17. století stále zřetelněji zasahoval do rozhodování vídeňského dvora.⁷⁹⁾

Za podrobnými informacemi, jež Luisa z Pernštejna sdělovala své sestře Polyxeně a jejímu muži o každodenním životě představitelů španělské vládnoucí dynastie i významných dvořanů madridského dvora, lze tušit šlechtičninu snahu poukázat na význam svého společenského postavení. Nebývalý prostor, jež Pernštejnka věnovala líčení svých kontaktů k předním osobnostem španělské monarchie, o to více vynikne, porovná-li se se skoupými zprávami vypovídajícími o její vlastní každodennosti. Luise de las Llagas patrně velmi záleželo na tom, aby přesvědčila Polyxenu a jejího muže, že jí působení v klášteře Descalzas reales nabízí neobyčejný sociální kapitál.⁸⁰⁾

Prostřednictvím Luisy z Pernštejna Lobkovicové nejen navazovali nová přátelství ke španělské šlechtě a duchovenstvu, nýbrž také udržovali ta stará. Tak tomu bylo v případě rodiny bývalého španělského vyslance u císařského dvora Baltasara de Zúñigy.⁸¹⁾ Během devíti let, které don Baltasar strávil ve středoevropské habsburské monarchii, se mezi ním a nejvyšším kancléřem Českého království vytvořilo silné přátelské pouto. Zúñigu spojovala s Lobkovicem jejich nezměrná ctižádost, hluboká zbožnost i nadšení, s nímž oba sloužili habsburskému rodu a katolické církvi.⁸²⁾ Zdeněk Vojtěch Popel z Lobkovic pomáhal španělskému vyslanci uskutečňovat jeho politické plány na pražském či později vídeňském císařském dvoře, informoval jej o zákulisních jednáních císařových dvořanů a zprostředkoval mu kontakty k dalším šlechtickým rodům středoevropské habsburské monarchie. Baltasar de Zúñiga mu toto úsilí splácel především tím, že za něj orodoval u španělského krále i u císaře. Především díky jeho podpoře setrval Zdeněk Vojtěch Popel z Lobkovic v kancléřském úřadě i po bouřlivých událostech let 1609-1612. Přímluvy

1632-1637. *Politik und Finanzen in den Beziehungen zwischen Philip IV. und Ferdinand II*, Aschendorff-Münster 1991.

⁷⁹⁾ K Ferdinandu Arnoštovi více Lothar HÖBELT, *Ferdinand III. Friedenskaiser wider Willen (1608-1657)*, Graz 2008.

⁸⁰⁾ K pojmu sociální kapitál Pierre BOURDIEU, *Ökonomisches Kapital, kulturelles Kapital, soziales Kapital*, in: Reinhard Kreckel (Hg.), *Soziale Ungleichheiten (= Soziale Welt, Sonderheft 2)*, Göttingen 1983, s. 183-198.

⁸¹⁾ Srov. Zúñigovu nedávnou biografii z pera Rubéna GONZÁLEZE CUERVA, *Baltasar de Zúñiga y la encrucijada de la monarquía hispana (1599-1622)*, Madrid 2010 (disertační práce obhájená na Universidad Autónoma de Madrid).

⁸²⁾ Přátelské vazby pojící Zúñigu s nejvyšším kancléřem Lobkovicem se velice zřetelně odrážejí v jejich vzájemné korespondenci, již si vyměnili v letech 1617-1621. Zámek Nelahozeves, LRR, sign. B/230, fol. 139-159. Srov. také dopis Polyxeny Lobkovicové z Pernštejna Zúñigově choti, tamtéž, LRR, sign. D/165, fol. 41-42, ([Vídeň], s.d.).

Baltasara de Zúñigy v neposlední řadě přispěly také k tomu, že byl český nejvyšší kancléř v roce 1621 uveden do společenství rytířů řádu zlatého rouna. Vzájemnou podporu, již si oba muži poskytovali, lze proto bez nadsázky považovat za vzorový příklad fungování neformálních vazeb v raně novověké politice.⁸³⁾

Přestože Zdeněk Vojtěch Popel z Lobkovic nabízel pomoc také Zúñigovým nástupcům v úřadě španělského vyslance na císařském dvoře, s žádným z nich jej nepojilo takové pouto jako právě se Zúñigou. To samé platilo i o kancléřově ženě Polyxeně. Po smrti císaře Matyáše v roce 1619 proto oba usilovně přesvědčovali Baltasara de Zúñigu, aby se sám ujal vedení mimořádného poselství španělského krále, jehož cílem mělo být vyjádření soustrasti Ferdinandovi Štýrskému a posílení kandidatury arciknížete na císařský trůn. Polyxena tehdy dokonce v tomto smyslu napsala Zúñigově manželce dopis, ve kterém se jí svěřila se svým vroucím přáním shledat se tváří v tvář s ní i s jejím chotěm. „*Nevidím jiný možný prostředek, než že sem král znovu pošle dona Baltasara a jeho ženu. My dobří, pokud ještě někdo z nás zůstal, jim budeme sloužit do roztrhání těla. Oni pak budou moci být ve dne v noci spolu, což, jak jsem pochopila, jim ve Španělsku není umožněno.*“⁸⁴⁾ Ve stejném duchu se snažila zapůsobit na Zúñigu prostřednictvím své sestry Luisy.⁸⁵⁾

Polyxenino jednání nebylo bezúčelné. Paní z Lobkovic velice dobře věděla, že by Zúñigova přítomnost ve Vídni vydatně posílila mocenský vliv jejího manžela. Jestliže si již v době vlády Rudolfa II. a Matyáše španělští vyslanci u císařského dvora vydobyli velký vliv na panovníkovu politiku, za vlády Ferdinanda II. to platilo dvojnásob. Vzhledem k císařově neschopnosti obejít se v nastalém válečném konfliktu bez španělské vojenské pomoci byla ještě více posílena spolupráce mezi oběma větvemi habsburského domu, jež se ve dvacátých letech 17. století proměnila ve zjevnou politickou závislost středoevropské habsburské monarchie na Španělském království. V souvislosti s tím znatelně narostl politický vliv španělského vyslance, jenž se podle svědectví ostatních cizích diplomatů stal rozhodující autoritou císařského dvora. Pokud by vyslanecký úřad zastával Zúñiga, dalo se očekávat, že by se

⁸³⁾ K tomu Pavel MAREK, *Sdenco Adalberto Popel de Lobkowicz: la carrera de un cliente español en la corte imperial*, in: J. Martínez Millán – R. González Cuerva (coord.), *La Dinastía de los Austria I.*, s. 647-671.

⁸⁴⁾ V originále: „*No le hallo otro remedio sino que el rey vuelva a enviar al señor don Baltasar y su mujer, acá a este efecto que los buenos si ay algunos que ayan quedado los serviremos de ojos y ellos podrán estar juntos de día y de noche lo cual entiendo no hacen allá.*“ Zámek Nelahozeves, LRR, sign. D/165, fol. 41-42, ([Víděň], s.d.).

⁸⁵⁾ Tamtéž, sign. B/181, fol. 80-81, (Madrid, 4. 5. 1619) Luisa de las Llagas Polyxeně Lobkovické z Pernštejna; Tamtéž, sign. B/181, fol. 82-83, (Madrid, 4. 5. 1619) Luisa de las Llagas Zdeňku Vojtěchu Popelovi z Lobkovic.

Zdeňku Vojtěchu Popelovi z Lobkovic podařilo obnovit své dřívější mocenské postavení.⁸⁶⁾

I přes ustavičné naléhání nejvyšší paní kancléřové, jejího muže i Luisy de las Llagas se však Baltasar de Zúñiga rozhodl setrvat v Madridu. Měl k tomu pádný důvod. Brzy po svém návratu z Vídně byl na španělském královském dvoře považován za hlavního znalce středoevropských záležitostí a díky tomu si velice cílevědomě posiloval svoji pozici v králově státní radě. V letech 1620-1622 se Zúñiga stal prezidentem královské rady, královým milcem (*valido*) a nejmocnější postavou madridského dvora.⁸⁷⁾ Zdeněk Vojtěch Popel z Lobkovic a jeho žena se o diplomatických úspěších svého přítele dozvídali jak přímo prostřednictvím Zúñigových dopisů či listů jeho ženy, tak i nepřímo za pomoci korespondence, kterou jim z Madridu zasílala řeholnice Luisa.⁸⁸⁾ Zprostředkovatelská činnost Pernštejnky byla přitom vděčně přijímána nejen její sestrou a švagrem, nýbrž i samotným Zúñigou. Z kancléřových dopisů, jež mu předávala řeholnice z kláštera Descalzas reales, se totiž mohl dovědět zajímavé zprávy o osobním životě svých středoevropských přátel, jakož i celou řadu politicky důležitých informací, rad a názorů, které mu následně dopomáhaly zvýšit jeho vlastní mocenský vliv.⁸⁹⁾

Zúñiga ostatně nebyl jediným, komu Luisa de las Llagas dávala k nahlédnutí korespondenci svých českých příbuzných. Lobkovické dopisy se stejnou cestou dostávaly také k jednotlivým řádovým sestrám z konventu Descalzas reales, k dvořanům španělského krále i k samotným příslušníkům vládnoucí dynastie. Zprávy o dění ve středoevropské habsburské monarchii, jež Zdeněk Vojtěch Popel z Lobkovic a jeho žena zasílali Luise z Pernštejna, velice často končily v rukou Margarity de la Cruz, infantky Marie Anny či dokonce samotného španělského monarchy. Tato distribuce lobkovických dopisů po španělském královském paláci nebyla náhodná. Ve skutečnosti se jednalo o velice dobře promyšlenou strategii, za jejíž pomoci se Lobkovicové připomínali svým habsburským patronům a posilovali své postavení uvnitř klientské sítě španělských králů. Pro Luisu z Pernštejna pak dopisy Zdeňka Vojtěcha a jeho ženy nepostrádaly jistý reprezentační rozměr. Staly se pro ni

⁸⁶⁾ O významném vlivu, který si španělská diplomacie vydobyla na císařském dvoře Ferdinanda II., hovoří Pavel MAREK, *Politický vliv Španělska a papežského státu na císařském dvoře Ferdinanda II.*, Časopis Matice moravské 126, 2007, s. 285-318.

⁸⁷⁾ R. GONZÁLEZ CUERVA, *Baltasar de Zúñiga*.

⁸⁸⁾ Zámek Nelahozeves, LRRÁ, sign. B/181, fol. 90-92, (Madrid, 13. 9. 1621), Luisa de las Llagas Zdeňku Vojtěchu Popelovi z Lobkovic.

⁸⁹⁾ Tamtéž.

dokladem mocenského a společenského významu jejich příbuzných, který v Madridu dokázala obratně využít k potvrzení vlastní společenské role.⁹⁰⁾

Zásilky předmětů mezi Prahou, Vídní a Madridem

K obdobnému účelu jako korespondence byly využívány rovněž dary, jež Polyxena a její muž připojovali ke svým listinným zásilkám. Přestože byly prvotně určeny Luise z Pernštejna, ne vždycky skončily v jejich rukou. Řádová sestra z kláštera Descalzas reales tyto pozornosti často postupovala jednotlivým členům habsburské dynastie anebo královým dvořanům. Tak tomu bylo například v případě křížků zdobených českými granáty, kterými Luisa obdarovala Margaritu de la Cruz. Ani u dcery císařovny Marie však tyto předměty neskončily. Přenechala je totiž královně Isabele, která je následně předala nedávno narozené infantce Marii Evženie. Ta je měla nosit „*jako velice hodnotný dar*“.⁹¹⁾ Ocenění, kterého se na madridském královském dvoře dočkaly zmiňované křížky, bylo dáno jejich uměleckou hodnotou i vzácností českého granátu. Podle vlastního svědectví Zdeňka Vojtěcha Popela z Lobkovic se totiž podobné kameny daly sehnat jedině v Praze, kde se také nacházely dílny, které se zabývaly jejich opracováním. Ještě v době třicetileté války setrvali v sídelním městě českých králů Jošt z Bruselu, členové zlatnické rodiny Miseroniů i další slavní umělci rudolfínské epochy. Vídeň ani jiná evropská metropole v tomto směru nemohly Praze konkurovat.⁹²⁾

Ze stejných důvodů jako české granáty byly v Madridu velice vděčně přijímány také iluminace zhotovené na pergamenu. O jejich námětech přitom prameny mlčí. Vzhledem k duchovnímu založení Luisy z Pernštejna je však pravděpodobné,

⁹⁰⁾ Tamtéž, sign. B/181, fol. 101-102, (Madrid, 29. 11. 1618) Luisa de las Llagas Zdeňku Vojtěchu Popelovi z Lobkovic; sign. B/181, fol. 111-112, (Madrid, 13. 3. před r. 1624) Luisa de las Llagas Zdeňku Vojtěchu Popelovi z Lobkovic; tamtéž, sign. B/181, fol. 105-107, (Madrid, 5. 2. 1628) Luisa de las Llagas Polyxeně Lobkovické z Pernštejna.

⁹¹⁾ „*para traerlas consigo por un don muy de estima.*“ Srov. tamtéž, sign. B/181, fol. 67 (Madrid, listopad 1625), Luisa de las Llagas Zdeňku Vojtěchu Popelovi z Lobkovic. „*Huelgo me que aquellas crucetillas ayan agradado a Ud. y que la una dio a S[u] Alt[e]za la qual la dio a la Reyna, y S[u] M[ajesta]d a la S[eñor]a Infante ressien naçida, si estuuiessemos en Praga alli se pueden alcançar semejantes cosillas, aqui no.*“ Tamtéž, sign. D/163, fol. 47-48 (Vídeň, leden 1626), Zdeněk Vojtěch Popel z Lobkovic Luise de las Llagas.

⁹²⁾ Rudolf DISTELBERGER, *Dionysio und Ferdinand Eusebio Miseroni*, Jahrbuch der Kunsthistorischen Sammlungen in Wien 75, 1979, s. 109-188; TÝŽ, *Beobachtungen zu den Steinschneiderwerkstätten der Miseroni in Mailand und Prag*, Jahrbuch der Kunsthistorischen Sammlungen in Wien 74, 1978, s. 79- 152; František SKŘIVÁNEK, *Genealogie Miseroniů z Lisou*, Genealogie a Heraldika 2, 1982, s. 48-77; Jaroslav HONC, *Rudolfův klenotník David z Bruselu a vyměření rytířů Bryslů z Bryslu v Kratonohách roku 1692*, Listy genealogické a heraldické společnosti v Praze 5, 1977, s. 114-128.

že šlo o obrázky s náboženskou tematikou. V každém případě se jednalo o předměty vysoké umělecké hodnoty, kterých byl v samotném Španělsku nedostatek. Luisa z Pernštejna proto nepřestávala vyzývat nejvyššího kancléře a jeho ženu, aby jí tyto iluminace posílali ze střední Evropy a s povděkem přijímala každou podobnou zásilku. „*Velice Vám děkuji za milost, kterou jste mi učinila zasláním oněch iluminací. Jsou nádherné. Zde si je každý velice považuje, neboť je jich málo. Pokaždé, když mi nějaké pošlete, uděláte mi s nimi velikou milost,*“ psala v roce 1637 své sestře Polyxeně.⁹³⁾

Nebylo jistě překvapením, že mezi dary, které Lobkovicové zasílali Luise de las Llagas, převládaly předměty náboženského charakteru. Kromě již zmiňovaných křížků a iluminací se jednalo hlavně o relikvie, mezi nimiž vynikalo *lignum crucis*.⁹⁴⁾ Polyxena z Lobkovic se této velice uctívané křesťanské relikvie zmocnila jako součástí dědictví po matce. Po smrti Marie Pernštejnské Manrique de Lara y Mendoza v roce 1608 tak dřívko údajně pocházející z kříže, na němž byl ukřižován Ježíš Nazaretský, přešlo do rukou rodiny nejvyššího kancléře Lobkovice. Jelikož *lignum crucis* stejně jako další předměty přímo spojené s životem Krista představovalo jednu z nejdůležitějších a nejcennějších relikvií křesťanského světa, dalo se očekávat, že si Lobkovicové budou tohoto dědictví patřičně považovat. Sama Polyxena přisuzovala této rodinné relikvii takový význam, že ji dokonce zmínila ve svém testamentu. V něm přikázala, že pod hrozbou exkomunikace nikdo z jejích potomků nesmí *lignum crucis* prodat, zapůjčit, zastavit ani darovat. Dřívko z Kristova kříže mělo navěky zůstat v držení lobkovického rodu.⁹⁵⁾ Sama Polyxena však toto nařízení za svého života porušovala, když drobné třísky z Kristova kříže zasílala své sestře Luise do Madridu, která je následně rozdávala mezi řádové sestry pobývajících v klášteře Descalzas reales.⁹⁶⁾

⁹³⁾ V originále: „*Le agradezco mucho la merced que me abéis echo con las iluminaciones que eran lindísimas y acá todas son de gusto y estima porque ay pocas. Siempre que las tuvieredes me areis muy gran merced con ellas.*“ Zámek Nelahozeves, LRRÁ, sign. B/181, fol. 60-62 (Madrid, 6. 5. 1637) Luisa de las Llagas Polyxeně Lobkovické z Pernštejna; Srov. tamtéž sign. B/181, fol. 55-57 (Madrid, 28. 8. 1616) Luisa de las Llagas Polyxeně Lobkovické z Pernštejna; tamtéž, sign. B/181, fol. 103-104 (Madrid, 3. 7. 1624) Luisa de las Llagas Zdeňku Vojtěchu Popelovi z Lobkovic.

⁹⁴⁾ Tamtéž sign. B/181, fol. 55-57 (Madrid, 28. 8. 1616) Luisa de las Llagas Polyxeně Lobkovické z Pernštejna; tamtéž sign. B/181, fol. 93-94 (Madrid, 13. 3. sine anno) Luisa de las Llagas Polyxeně Lobkovické z Pernštejna.

⁹⁵⁾ Eliška HELCLOVÁ, *Testamenty Zdeňka Vojtěcha a Polyxeny z Lobkovic*, Ústí nad Labem 2001 (bakalářská práce Univerzity Jana Evangelisty Purkyně), s. 13.

⁹⁶⁾ Zámek Nelahozeves, LRRÁ, sign. B/181, fol. 60-62 (Madrid, 6. 5. 1637) Luisa de las Llagas Polyxeně Lobkovické z Pernštejna.

Předměty, které Lobkovicové zasílali Luise de las Llagas a jejím prostřednictvím dalším osobám na španělském královském dvoře, patrně podléhaly přísným měřítkům výběru. Vedle výše naznačeného strategického významu, jež měly pro upevnění vzájemných vazeb mezi Lobkovici a představiteli španělské vládnoucí dynastie a jejich dvořany, nepostrádaly ani funkci reprezentační. Zdeněk Vojtěch Popel z Lobkovic a jeho choť se za jejich pomoci představovali španělskému královskému dvoru jako rodina se silnou katolickou tradicí a dobrým ekonomickým a kulturním zázemím. Nelze však zapomínat ani na to, že příslušníci starobylých šlechtických rodů vnímali distribuci části nashromážděného bohatství jako svou morální povinnost.⁹⁷⁾

Naznačený tok předmětů nebyl zdaleka jednosměrný. Ve skutečnosti se jednalo o cirkulaci darů mezi lobkovickým palácem ve Vídni či v Praze a madridským klášteřem Descalzas reales. Také Luisa totiž připojovala ke svým dopisům truhličky s malými či většími pozornostmi určenými pro jednotlivé příslušníky lobkovické rodiny. Velice často jim zasílala drahé kameny, křížky, portréty svatých a další předměty náboženského charakteru.⁹⁸⁾ Za pomoci podobných zásilek se tato řeholnice z madridského klášteřa Descalzas reales velice zasloužila o šíření španělské religiozity ve středoevropském prostředí. Právě díky její zprostředkovatelské činnosti se Lobkovicové – a skrze ně také další šlechtické rody habsburské monarchie – dovídali o kultu sv. Veroniky Jaenské či o slavné jeptišce z Carriónu, Luise de la Ascensión (1565-1636). Ta si v době vlády Filipa III. a Filipa IV. získala značnou popularitu v celém Španělsku. Dopomohla jí k tomu nejen její literární tvorba a přísně asketický život, který vedla v konventu sv. Kláry v Carriónu, nýbrž především její věštecké schopnosti a zázračné skutky, které jí byly připisovány.⁹⁹⁾ Již na počátku 17. století byla španělská monarchie doslova zaplavena předměty, které údajně zhotovila slavná řeholnice z Carriónu a jež byly díky její svaté povaze považovány

⁹⁷⁾ K distribuci předmětů Renata AGO, *Il gusto delle cose. Una storia degli oggetti nella Roma del Seicento*, Roma 2006, s. 131-132.

⁹⁸⁾ Např. Zámek Nelahozeves, LRRRA, sign. B/181, fol. 52-54 (Madrid, 2. 6. 1630), Luisa de las Llagas Polyxeně Lobkovické z Pernštejna; tamtéž, B/181, fol. 65-66 (Madrid, 6. 12. 1623?), Luisa de las Llagas Zdeňku Vojtěchu Popelovi z Lobkovic; tamtéž, sign. B/181, fol. 74-75 (Madrid, 6. 12. 1623), Luisa de las Llagas Polyxeně Lobkovické z Pernštejna; tamtéž sign. B/181, fol. 93-94 (Madrid, 13. 3. sine anno) Luisa de las Llagas Polyxeně Lobkovické z Pernštejna; tamtéž, B/181, fol. 108-110 (Madrid, 29. 6. sine anno), Luisa de las Llagas Zdeňku Vojtěchu Popelovi z Lobkovic.

⁹⁹⁾ Tamtéž, B/181, fol. 65-66 (Madrid, 6. 12. 1623), Luisa de las Llagas Zdeňku Vojtěchu Popelovi z Lobkovic.

za relikvie. Velké úctě se těšily také tři křížky zhotovené Luisou de la Ascensión, které Luisa z Pernštejna zaslala v roce 1616 nejvyššímu kancléři Lobkovicovi.¹⁰⁰⁾

Mezi předměty, které Luisa zasílala svým příbuzným do Prahy či Vídně, nechyběly knihy. Zdeněk Vojtěch Popel z Lobkovic a jeho žena Polyxena náleželi k největším sběratelům knih v Českém království.¹⁰¹⁾ Jejich knihovna obsahovala knihy z oboru přírodních věd, literatury, politiky, historie, filozofie i teologie. Přestože byl Lobkovic přesvědčeným katolíkem, v jeho knižní sbírce bylo možné nalézt jak knihy sv. Tomáše, Francisca Suáreze či Juana de Mariana, tak i díla Erasma Rotterdamského, Martina Luthera nebo Filipa Melanchtona.¹⁰²⁾ Renesanční a kosmopolitní charakter Lobkovicovy knihovny se projevil také na její lingvistické stránce. Kromě titulů v latině, němčině či češtině obsahovala rovněž rozsáhlé fondy italik, portugalik a hispanik.¹⁰³⁾ Zdá se, že se o nárůst fondu španělsky psaných knih částečně zasloužila Luisa z Pernštejna. Například v roce 1624 zaslala nejvyššímu kancléři Českého království knihu duchovních cvičení, již sepsaly zakladatelky kláštera Descalzas reales. Pevně věřila, že si Lobkovic, o jehož zbožnosti byla přesvědčena, i přes své zaneprázdnění světskými problémy nalezne čas na cvičení ducha.¹⁰⁴⁾

¹⁰⁰⁾ O Sor Luise de la Ascensión hovoří článek *Carrioneses ilustres. Luisa Ruiz de Colmenares. Sor Luisa de la Ascensión* publikovaný na stránkách <http://webs.ono.com/carrioncondes/sla.htm>. Staženo 12. 1. 2011. O zásilce křížků zhotovených Luisou de la Ascensión nejvyššímu kancléři Lobkovicovi hovoří dopis Luisy de las Llagas uložený v rodinném archivu Lobkowiczů. Zámek Nelahozeves, LRRRA, sign. B/181, fol. 65 (Madrid, 6. 12. 1623) Luisa de las Llagas Zdeňku Vojtěchu Popelovi z Lobkovic.

¹⁰¹⁾ Srov. Alena RICHTEROVÁ, *Vývoj roudnické lobkovické knihovny na základě archivních pramenů*, Praha 1989; TÁŽ, *Roudnická lobkovická knihovna*, Documenta Pragensia 9, 1991, s. 235-241.

¹⁰²⁾ Bohdan CHUDOBA, *Roudnická politika. Zastoupení renesanční politické vědy v knihovně českého státníka na rozhraní XVI. a XVII. století*, Sborník Historického Kroužku 33, 1932, s. 49-54, 113-118 a 177-184.

¹⁰³⁾ Oldřich KAŠPAR, *Soupis španělských tisků bývalé zámecké knihovny v Roudnici nad Labem nyní deponovaných ve Státní knihovně Československé republiky v Praze*, Praha 1983; TÝŽ, *Soupis španělských a portugalských tisků bývalé pražské lobkovické knihovny nyní deponovaných ve Státní knihovně Československé republiky v Praze*, Praha 1984; TÝŽ, *České překlady španělské literatury v 16.-18. století*, Praha 1987; Jaroslava KAŠPAROVÁ, *Roudnická lobkovická knihovna. Jazykově italské tisky 1501-1800 I-VII*, Praha 1990-1992; TÁŽ, *Španělské tisky Marie Manrique de Lara y Mendoza dochované v Roudnické lobkowiczské knihovně*, Praha 1995; TÁŽ, *Hispanika 16.-18. století v historických fondech knihoven českých zemí*, in: Ivo Barteček – Jaroslav Reska (edd.), *České země a Španělsko*, Ostrava 1996, s. 25-40.

¹⁰⁴⁾ Zámek Nelahozeves, LRRRA, sign. B/181, fol. 103-104 (Madrid, 3. 7. 1624), Luisa de las Llagas Zdeňku Vojtěchu Popelovi z Lobkovic.

Portréty

Zvláštní role mezi předměty, které si Lobkovicové vyměňovali se svými příbuznými ve Španělsku, připadla portrétům. V Roudnické lobkowiczské galerii, která je v současné době uložena v Lobkovickém paláci na Pražském hradě, se nachází celá řada obrazů od nejvěhlasnějších mistrů španělského portrétního umění. Jsou zde portréty z dílen takových velikánů, jakými byli Alonso Sánchez Coello, Juan Pantoja de la Cruz, Antonio Moro nebo Andrés López. Mnohá z těchto děl představují jednotlivé členy španělské vládnoucí dynastie. Lobkovicové vlastnili portréty Filipa II., jeho manželky Marie Portugalské a Anny Rakouské, císařovny Marie, dona Carlose, Filipa III. a dalších významných osobností období 16. a 17. století.¹⁰⁵⁾

Přestože velká část těchto děl se do lobkovické sbírky dostala jako dědictví po Pernštejnech, některé obrazy byly darovány přímo Lobkovicům, a to buď jejich španělským příbuzenstvem – zde lze očekávat zprostředkovatelskou činnost Luisy a Jany z Pernštejna –, anebo dokonce samotnými členy španělské vládnoucí dynastie. To byl i případ van Dyckova portrétu Isabely Kláry Evženie Habsburské, který španělská místodržící nizozemských provincií předala v roce 1630 kancléřovu synovi Václavu Eusebiovi během jeho návštěvy Bruselu.¹⁰⁶⁾

Přítomnost obdobných vyobrazení v rodinné sbírce Lobkoviců velice dobře odrážela ukotvení kancléřovy rodiny v klientské síti španělských králů. Je všeobecně známou skutečností, že v době raného novověku podobné obrazy jen málokdy sloužily k pouhému zobrazení portrétované osobnosti. Ve většině případů plnily také další úlohy. Snad nejdůležitějším cílem, který sledovaly, bylo utužení přátelství a upevnění klientského vztahu mezi portrétovanou osobou a člověkem, jenž byl obrazem obdarován. Portréty se proto využívaly k připomenutí vzájemných vazeb mezi patronem a klientem a představovaly jakési symbolické zhmotnění jejich vztahu.¹⁰⁷⁾

¹⁰⁵⁾ Eva BUKOLSKÁ – Pavel ŠTĚPÁNEK, *Los Retratos Españoles en la Colección Lobkowicz en Roudnice I*, Iberoamericana Pragensia 6, 1972, s. 145-162; II, Iberoamericana Pragensia 7, 1973, s. 115-145; Eva BUKOLSKÁ – Pavel ŠTĚPÁNEK, *Španělské podobizny*, Praha 1980; Pavel ŠTĚPÁNEK, *Španělské umění 14.-16. století*, Praha 1985; TÝŽ, *Španělské umění 17. a 18. století z československých sbírek*, Praha 1989-1990; Pablo JIMÉNEZ DÍAZ, *El coleccionismo manierista de los Austrias. Entre Felipe II y Rodolfo II*, Madrid 2001.

¹⁰⁶⁾ Adam WOLF, *Fürst Wenzel Lobkowicz, erster geheimer Rath Kaiser Leopold's I. 1609-1677. Sein Leben und Wirken*, Wien 1869, s. 16.

¹⁰⁷⁾ O úloze, již v raném novověku sehrávaly dary při upevňování vzájemných vazeb mezi dvěma osobami, viz více Sharon KETTERING, *Gift-giving and patronage in Early Modern France*, French History 2, 1988, s. 131-151; Beatrix BASTL, *Gabentausch. Wiener Adelshochzeiten und ihre Bedeutung für die interkulturelle Kommunikation*, Wiener Geschichtsblätter 54, 1999, s. 257-271; Helmuth BERKING, *Schenken. Zur Anthropologie des Gebens*, Frankfurt am Main – New York 1996; Natalie ZEMON DAVIS, *The gift in sixteenth-century France*, Oxford 2000.

Podle Fernanda Bouzy je třeba portrét chápat jako výraz osobní vděčnosti, kterou se dárce rozhodl vyjádřit obdarovanému, a k němuž se mocní tohoto světa uchýlovali především tehdy, pokud je od jejich klientů dělila velká vzdálenost.¹⁰⁸⁾

Snaha o posílení již existujících vazeb a nabuzení zdání osobní blízkosti byly také hlavními důvody, proč portréty tak často cirkulovaly mezi lobkovickým palácem v Praze a rezidencemi Polyxeniných a kancléřových španělských příbuzných. V Roudnické lobkowiczské galerii lze vedle zmiňovaných královských podobizen nalézt rovněž celou sérii portrétů členů pokrevně spřízněných rodin, jež pocházely z oblasti hispánské monarchie. Sbíрка zahrnuje například obrazy příslušníků rodu Hurtado de Mendoza, z něhož pocházela Polyxenina matka Marie, vyobrazení jednotlivých členů rodiny Jany z Pernštejna a jejího muže Fernanda de Aragón, vévody z Villahermosy a mnohé další. Některé z těchto portrétů byly vyhotoveny jenom proto, aby byly následně odeslány do střední Evropy. Dokládá to portrét mladé doni Marie de Aragón, vévodkyně z Villahermosy, od Juana Pantojy de la Cruz, na němž tato nejstarší dcera Jany z Pernštejna třímá v rukou dopis s adresou „*A la Illustrísima, excellentísima donna Maria Manrique mi Señora y mi abuela. Praga* [Nejjasnější a nejvznešenější paní, Marii Manrique, mé paní a babičce. Praha].“¹⁰⁹⁾

Díky těmto obrazům mohli středoevropští šlechtici obdivovat kvalitu španělských mistrů portrétního umění Zlatého věku. Pověst španělských portrétistů se tehdy v prostředí českých katolických rodů stala natolik vyhlášenou, že ani Lobkovicové, Pernštejnové či Fürstenberkové nešetřili finanční prostředky a objednávali si u těchto malířů svůj vlastní portrét nebo podobizny svých potomků. Dvorní malíř Filipa II. Alonso Sánchez Coello se stal patrně autorem dodnes nejznámějšího portrétu Polyxeny Lobkovické z Pernštejna, zatímco Juanovi Pantojovi de la Cruz bývají přičítány podobizny Jana z Pernštejna, jeho ženy Anny Marie Pernštejnské de Mendoza, Alžběty Fürstenberské z Pernštejna i dětský portrét jejího syna Alberta z Fürstenberka.¹¹⁰⁾

Lze předpokládat, že tyto obrazy nevznikaly pouze proto, aby byly následně vystaveny na rodinných sídlech zmiňovaných šlechticů. Je velmi pravděpodobné, že jejich kopie byly zasílány jako dary pernštejnským příbuzným do Španělska. Mezi adresáty pravděpodobně figurovala také Luisa de las Llagas. Přestože se v současné Roudnické lobkowiczské galerii nedochoval žádný z portrétů této řeholnice, je více než zřejmé, že se také ona aktivně podílela na pohybu obrazů mezi Madridem, Vídní

¹⁰⁸⁾ Fernando BOUZA, *Palabra e imagen en la corte. Cultura oral y visual de la nobleza en el Siglo de Oro*, Madrid 2003, s. 107-108. Obdobně smýšlí též R. AGO, *Il gusto delle cose*, s. 149-151.

¹⁰⁹⁾ Max DVORÁK – Bohumil MATĚJKA, *Soupis památek historických a uměleckých v politickém okrese roudnickém II. Zámek roudnický*, Praha 1907, s. 44-46.

¹¹⁰⁾ Tamtéž, s. 42-51.

a Prahou. V jednom z dochovaných dopisů dokonce žádá svou sestru Polyxenu, aby jí co nejdříve zaslala portrét jejího syna Václava Eusebia.¹¹¹⁾ V tomto případě byl ale Luisin zájem motivován především touhou spatřit na vlastní oči podobu svého synovce. Vždyť právě Václav Eusebius Popel z Lobkovic se po smrti posledního mužského příslušníka rodu pánů erbu zubří hlavy Vratislava Eusebia z Pernštejna v roce 1631 stal jediným dědicem hmotného i symbolického odkazu Pernštejnů.¹¹²⁾

Rodový odkaz

Přestože Luisa de las Llagas žila uzavřena za zdmi kláštera Descalzas reales, rozhodnuta věnovat svůj život službě Bohu, ve skutečnosti nikdy nezapomínala na své kořeny a neustále se cítila úzce spjata se svou rodinou. Stránky jejích dopisů velice zřetelně odrážejí neutichající zájem, s nímž Luisa sledovala osobní i kariérní úspěchy svých příbuzných. Jelikož se sama zřekla veškerých světských radovánek a rezignovala tak na možnost založit vlastní rodinu, veškerou svoji lásku věnovala potomkům vlastních sester i bratra Jana.¹¹³⁾ Zatímco s dcerami Jany z Pernštejna, vévodkyně z Villahermosy, byla v pravidelném kontaktu, ostatní synovce a neteře znala jen prostřednictvím řádků korespondence a z jejich portrétů. V případě neteří Luise nezbýval jiný prostředek než tento. Jedině u svých synovců mohla nadále udržovat naději, že jednoho dne podniknou kavalírskou či diplomatickou cestu do Španělska a ona je bude moci stisknout ve svém objetí.¹¹⁴⁾

Přestože hlavními cíli kavalírských cest českých šlechticů zůstávaly v 16. a 17. století Itálie, Francie a Nizozemí, v prostředí české katolické šlechty nechyběly ani rody, jejichž členové se pravidelně vydávali na cestu do Španělska.¹¹⁵⁾ Vzdálenou

¹¹¹⁾ Zámek Nelahozeves, LRRRA, sign. B/181, fol. 93-94 (Madrid, 13. 3. sine anno) Luisa de las Llagas Polyxeně Lobkovické z Pernštejna.

¹¹²⁾ K tomu Pavel MAREK, *Úloha rodové paměti v životě prvních lobkovických knížat*, in: Václav Bůžek – Pavel Král (edd.), *Paměť urozenosti*, Praha 2007, s. 134-157. Srov. také Zámek Nelahozeves, LRRRA, D/165, pag. 920; tamtéž, sign. B/181, fol. 52-54 (Madrid, 2. 6. 1630) Luisa de las Llagas Polyxeně Lobkovické z Pernštejna.

¹¹³⁾ Např. Zámek Nelahozeves, LRRRA, sign. B/181, fol. 82-83, (Madrid, 4. 5. 1619) Luisa de las Llagas Zdeňku Vojtěchu Popelovi z Lobkovic; tamtéž, sign. B/181, fol. 90-92 (Madrid, 13. 9. 1621), Luisa de las Llagas Zdeňku Vojtěchu Popelovi z Lobkovic; tamtéž, sign. B/181, fol. 52-54 (Madrid, 2. 6. 1630) Luisa de las Llagas Polyxeně Lobkovické z Pernštejna.

¹¹⁴⁾ Tamtéž, sign. B/181, fol. 90-92 (Madrid, 13. 9. 1621), Luisa de las Llagas Zdeňku Vojtěchu Popelovi z Lobkovic.

¹¹⁵⁾ Z nepřehledné literatury ke kavalírským cestám srov. např. Thomas FRELLER, *Adlige auf Tour*, Ostfildern 2007; Antje STANNEK, *Telemachs Brüder. Die höfische Bildungsreise des 17. Jahrhundert*, Frankfurt-New York 2001; pro české prostředí Jiří KUBEŠ (ed.), *Šlechta na cestách v 16.-18. století*, Pardubice 2007; Martin HOLÝ, *Zrození renesančního kavalíra*.

zemí na Pyrenejském poloostrově navštívili například Vratislav z Pernštejna, Vilém Slavata z Chlumu a Košumberka či Zdeněk Vojtěch Popel z Lobkovic.¹¹⁶⁾ Právě u Lobkoviců se cesta do Španělska stala rodinnou tradicí. Kromě Zdeňka Vojtěcha navštívil Pyrenejský poloostrov i Kryštof mladší Popel z Lobkovic a vydat se sem měl také kancléřův syn Václav Eusebius. K cestě na Pyrenejský poloostrov mladého Lobkovicce ostatně nepřestávala vybízet ani jeho teta Luisa z Pernštejna, která se ve svých listech Polyxeně otevřeně zpovídala ze svého přání setkat se konečně tváří v tvář se svým synovcem.¹¹⁷⁾ Korespondence Luisy z Pernštejna je také jediným pramenem, který nabízí svědectví o tom, že Václav Eusebius cestu do Španělska skutečně vykonal.¹¹⁸⁾

Ještě dříve, než se tak stalo, se abatyše kláštera Descalzas reales snažila prostřednictvím svých dopisů Václava Eusebia přimět k tomu, aby následoval stopy svých předků a stal se věrným služebníkem španělských králů a obdivovatelem hispánské katolické kultury. „*Mému synovci líbám ruce. Postarejte se, aby byl přítelem Španělů. Může se totiž stát, že jej sem při nějaké příležitosti pošlou, stejně jako se to stalo mému knížeti, jenž je již na věčné slávě. V takovém případě zde bude o to lépe přijat, čím více za ním budou stát Španělé odtamtud. Může si vzít jako příklad svého vlastního otce nebo dědečka. Vždyť v tomto životě je vždycky dobré napodobovat své dobré předky ...*“¹¹⁹⁾ O skvělé diplomatické kariéře svého synovce Václava

Výchova a vzdělání šlechty z českých zemí na prahu novověku (1500-1620), Praha 2010, s. 347-384.

¹¹⁶⁾ Petr MAŤA, *Svět české aristokracie (1500-1700)*, Praha 2004, s. 309; Zdeněk HOJDA, *Z katolického exilu do západní Evropy. „Velká cesta“ Jiřího Adama Bořity z Martinic v letech 1620-1625*, in: Lenka Bobková – Michaela Neudertová (edd.), *Cesty a cestování v životě společnosti*, Ústí nad Labem 1995, s. 301-306; TÝŽ, *El viaje español de Jiří Adam de Martinitz*, in: J. Opatrný (ed.), *Las relaciones*, s. 137-149; Pavel MAREK, *Los viajes al sur. Sdenco Adalberto Popel de Lobkowicz y sus primeros encuentros con el mundo hispano*, in: tamtéž, s. 119-136.

¹¹⁷⁾ Např. Zámek Nelahozeves, LRR, sign. B/181, fol. 90-92 (Madrid, 13. 9. 1621), Luisa de las Llagas Zdeňku Vojtěchu Popelovi z Lobkovic; Tamtéž, sign. B/181, fol. 73 (Madrid, 29. 12. 1624), Luisa de las Llagas Polyxeně Lobkovické z Pernštejna.

¹¹⁸⁾ Tamtéž, sign. B/19, fol. 5 (Madrid, b.d.) Luisa de las Llagas královně Marii Anně Španělské.

¹¹⁹⁾ V originále: „*A mi sobrino beso las manos hacelde que sea muy amigo de los españoles porque podrá ser que con el tiempo le enbien con alguna ocasión por acá como sucedió a mi príncipe que aya gloria y será muy bien acogido tanto más quanto fuere más bien acreditado de los españoles de allá y podrá tener por ejemplares a su propio padre y también a su abuelo como digo y al fin en tanto que se vive en esta vida es bien imitar siempre a los antepasados en todo quando an sido buenos y más en aquellas cosas que son necesarias para pasar la vida mejor en quanto a la virtud y en la honra.*“ Tamtéž, sign. B/181, fol. 52-54 (Madrid, 2. 6. 1630) Luisa de las Llagas Polyxeně Lobkovické z Pernštejna.

Eusebia Popela z Lobkovic se však již nedozvěděla. Když dne 21. prosince 1641 zemřela, zasedal mladý Lobkovic sice již ve dvorské válečné radě, největší kariévní úspěchy měl však teprve před sebou.¹²⁰⁾

Závěrem

Studie věnovaná osudům Luisy z Pernštejna měla především poukázat na významnou roli, již v průběhu 16. a 17. století sehrály příbuzenské sítě šlechtických rodů v procesu kulturní i politické komunikace mezi oběma habsburskými impérii. Byli to lidé jako Luisa de las Llagas, kteří svojí činností podporovali kulturní výměnu mezi oběma sledovanými oblastmi a pomáhali prohlubovat kontakty mezi urozenými vrstvami španělské koruny a středoevropské habsburské monarchie. Přestože zprávy i hmotné předměty, jež zasílala do Prahy či Vídně, byly prvotně určeny jejím příbuzným, prostřednictvím vztahových sítí Pernštejnů či Lobkoviců se tyto informace i prvky hispánské kultury šířily po celém území habsburské monarchie.

Příklad Luisy de las Llagas však také velice výstižně vypovídá o významné úloze, již v období raného novověku sehrála korespondence. Byly to především dopisy, které Luise de las Llagas pomáhaly překonat vzdálenost, jež ji dělila od velké části její rodiny a od vlasti. Zprávy v ní obsažené pak nejenom dopomáhaly k již zmiňované cirkulaci kulturních modelů, nýbrž měly též významný mocensko-politický dosah. Zdeněk Vojtěch Popel z Lobkovic jejich prostřednictvím udržoval své kontakty k významným představitelům madridské státní rady a upevňoval svou pozici v klientské síti španělských králů. Informace, jež získával z Madridu, však zároveň posilovaly jeho prestiž v očích vídeňské dvorské společnosti. Korespondenci lze proto v období raného novověku považovat nejenom za významný komunikační prostředek, nýbrž též za důležitý mocenský nástroj. V neposlední řadě pak korespondence Luisy de las Llagas svědčí o tom, že zasahování žen do politických záležitostí nebylo v období raného novověku zdaleka tak výjimečné, jak se starší historiografie domnívala.

¹²⁰⁾ Přesné datum Luisina úmrtí stanovil B. BAŽURA, *Los Borja*, s. 69.

Pavel M a r e k

THE SPANISH ROYAL COURT, SEEN THROUGH THE EYES OF A BOHEMIAN NOBLEWOMAN

Luisa of Pernstein in the Process of Political and Cultural Communication between Prague, Vienna and Madrid

Summary

The essay comments on the life story of Luisa of Pernstein, daughter of the supreme chancellor of the Kingdom of Bohemia, Vratislav of Pernstein and his Spanish wife Maria Manrique de Lara. Although Luisa of Pernstein accomplished a number of tributes, her life story remains virtually hidden to the Czech experts. The main reason for this lack of attention is the fact that she spent most of her life in Spain. She moved there in her early childhood as a maid of honour to Empress Maria Habsburg. The upbringing, which Luisa of Pernstein received on Empress Maria's court, had a decisive impact on the forming of her personality. Accompanied with the other Vratislav of Pernstein's daughters, Luisa became familiar with the court etiquette, the Spanish language and the advanced Hispanic culture. The training, which Luisa had received as Maria's maid of honour, enabled her to assimilate into the Spanish environment without any problem, when she arrived in Spain.

Luisa's life was probably greatly affected by the empress's deep devoutness. Just like the other noblewomen brought up on the court of Maximilian II's wife, Luisa lacked religious tolerance of the previous generation and fully supported the anti-reformist policy, which was enforced by Spanish envoys together with papal nuncios and Empress Maria herself. Luisa's deep devotedness most probably inspired her decision to become a nun.

Soon after her arrival in Madrid, Luisa of Pernstein entered cloister of discalceate Franciscan nuns, the Descalzas reales. In the early 1584, when she was about ten, Luisa of Pernstein became a novice and adopted the name Luisa de las Llagas, Luisa of the Wounds of Christ. Her novitiate lasted for more than ten years. Luisa de las Llagas had not been authorised to perform the nun's profession until 1594. She managed to build up a very strong position among the sisters of the Descalzas cloister with her exemplary piousness and narrow contacts with representatives of the Spanish ruling dynasty. In 1626, she was appointed the abbes and held this office until 1634.

The convent of discalceate Franciscan nuns Señora de la Consolación de las Descalzas, which lies in the heart of Madrid near the royal palace, was an important spiritual centre, but also a well-known centre of political life. This institution became

one of the most important links between the imperial court in Prague, Vienna, and the Spanish royal court in Madrid in the 16th and first half of the 17th century.

Although Luisa of Pernstein chose a spiritual career, she followed secular matters, including political. With the other Central European noblewomen, who resided in the Descalzas reales cloister in Madrid, she strove for close collaboration between the Austrian and Spanish branches of the Habsburg family and supported the so-called imperial-papal fraction on the Spanish royal court. She took advantage of reports sent to her from the royal court by her brother-in-law Zdeněk Vojtěch Popel of Lobkowitz, the supreme chancellor of the Kingdom of Bohemia. He regularly informed Luisa de las Llagas about events on the imperial court. Simultaneously, he used her as his own confidant from Madrid, who was to help him strengthen his position within the network of Spanish monarchs' clients. Gifts, which Zdeněk Vojtěch Popel of Lobkowitz and his wife Polyxena attached to their consignments, served the same purpose; they frequently ended up in the hands of the Spanish representatives of the Habsburg family.

This distribution of Lobkowitz' letters and objects around the Spanish royal palace was not accidental. It represented a very well thought-out strategy, with which the members of the Lobkowitz family reminded themselves to the Habsburg patrons and strengthened their position within the Spanish kings' client network. For Luisa of Pernstein, letters from Zdeněk Vojtěch and his wife acquired a certain representative dimension. They became documents of the power and societal significance of her relatives, which she skilfully managed to use for acknowledgement of her own societal role.

Jana J a n i š o v á

PRIVILEGIUM RUDOLFA II. PRO OLOMOUCKÉ BISKUPSTVÍ Z ROKU 1590

Právní argumentace biskupa Stanislava Pavlovského*

ABSTRACT

Privilege of Rudolph II to the Olomouc Bishopric in 1590. Bishop Stanislav Pavlovský's Legal Argumentation

The legal position of the Olomouc bishopric was based on a number of privileges that the bishops obtained in the Middle Ages. Despite a general decline of liege structures, the liege system of the Olomouc bishops strongly increased its position in the 16th century. Bishop Stanislav Pavlovský played a key role in enforcement of the bishopric and in strengthening of its position within the Moravian estate structures. With skilful legal argumentation, he managed to convince the king that his demands were rightful and not in conflict with the Moravian estates or the emperor. His efforts resulted in issuance of a privilege in 1590; it had a relatively great impact on the municipal law and strengthened the position of the bishopric.

Keywords: law history, Olomouc bishopric, Stanislav Pavlovský, legal argumentation, Moravia, Bohemian Crown

Vztah olomouckého biskupa k českému králi, postavení biskupství v rámci Moravy i celé České koruny a především vzájemné vztahy biskupa a moravské stavovské obce tvořily jeden z hlavních námětů vnitřní moravské politiky 16. století.

Právní postavení olomouckého biskupství vycházelo z řady privilegií, která biskupové získali již ve 12. a 13. století. Nejstarší z nich, které se týkalo imunity a mincovního regálu, obdržel ve 40. letech 12. století biskup Jindřich Zdík. Další významná privilegia od českých panovníků potom biskupství dostalo v letech 1207, 1234 a 1256. Dotýkala se mimo jiné práva svobodné volby biskupů kapitulou a ju-

* Studie byla zpracována s podporou GAČR v rámci grantového projektu č. P405/12/0639.

risdikce nad lidmi usedlými na biskupských statcích. Již tyto rané výsady, později opakovaně potvrzované, reflektovaly významnou pozici olomouckého biskupství v rámci Moravy i celého českého státu.¹⁾ Olomoucké biskupství získalo v průběhu 12. a 13. století rozsáhlé statky, na kterých vznikl za episkopátu Bruna ze Schauenburka lenní systém, který se stal jedním z pilířů moci olomouckých biskupů.²⁾ Mocenský vzestup olomouckých biskupů byl ve starším období završen rokem 1348, kdy se biskup stal přímým leníkem českého krále a České koruny.³⁾

Významnou pozici v mocenských a stavovských strukturách Markrabství si biskup udržel i přes husitskou revoluci a dočasný pokles významu biskupství koncem 15. století.⁴⁾ Postavení olomouckých biskupů v této době reflektuje i moravské zemské právo sepsané v podobě právní knihy Ctibora Tovačovského z Cimburka, která věnuje problematice postavení olomouckých biskupů samostatné ustanovení.⁵⁾ Ekonomická i politická stabilizace olomouckého biskupství v počátcích episkopátu Stanislava Thurza (1496–1540) byla záhy vystřídána stále se stupňujícími požadavky

¹⁾ Ke staršímu vývoji biskupství nověji viz Jana HRBÁČOVÁ – Marek PERŮTKA (edd.), *Jindřich Zdik (1126–1150). Olomoucký biskup uprostřed Evropy*, Olomouc 2009. Z dosavadních prací srov. např. Sáša DUŠKOVÁ, *K problematice dvou nejstarších listin olomouckého kostela na Podivín, minci a imunitu*, in: Denárová měna na Moravě, Brno 1986, s. 313-318; Jan BISTRICKÝ, *Zdikovy listiny*, Český časopis historický (dále ČČH) 96, 1998, s. 292-306; Václav MEDEK, *Osudy moravské církve do konce 14. věku*, Praha 1971; TÝŽ, *Cesta české a moravské církve staletími*, Praha 1982.

²⁾ K biskupským statkům a lenní soustavě viz Libuše HRABOVÁ, *Ekonomika feudální državy olomouckého biskupství ve druhé polovině 13. století*, Praha 1964; Miloslav SOVADINA, *Lenní listiny biskupa Bruna*, Sborník archivních prací (dále SAP) 24, 1974, s. 426-460; Dalibor JANIŠ, *Lenní systém olomouckého biskupství za episkopátu Dětricha z Hradce (1281–1302). K problematice lenních a lokačních listin*, Časopis Matice moravské (dále ČMM) 116, 1997, s. 325-346; TÝŽ, *Ke skladbě dvora olomouckých biskupů ve 13. století*, in: Dana Dvořáčková-Malá – Jan Zelenka (edd.), *Dvory a rezidence ve středověku II. Skladba a kultura dvorské společnosti*, Praha 2008, s. 347-362; Věra KYASOVÁ, *Příspěvek k problematice lenního zřízení biskupství olomouckého*, Věstník musea v Kroměříži, 1960, s. 148-155; Stanislav LAPČÍK, *Nástin vývoje lenní organizace olomouckých biskupů a arcibiskupů*, Olomoucký archivní sborník 3, 2005, s. 38-55.

³⁾ K této problematice viz níže.

⁴⁾ Srov. Antonín ROUBIC, *Olomoucké biskupství ve druhé polovině 15. století*, in: František Hýbl (ed.), *Morava na prahu nové doby*, Přerov 1995, s. 94-103; Tomáš BALETKA, *Olomoucké biskupství v době sedisvakance. Osoby a instituce ve víru vzájemných interakcí (1482–1497)*, in: Pavel Krafl (ed.), *Sacri canones servandi sunt. Ius canonicum et status ecclesiae saeculis XIII–XV*, Praha 2008, s. 540-544.

⁵⁾ Karel Josef DEMUTH (ed.), *Knihy Tovačovská aneb pana Ctibora z Cimburka a z Tovačova zemského hejtmána markrabství Moravského sepsání obyčejů, řádů, zvyklostí starodávných a práv markrabství Moravského*, Brno 1858, s. 121-122.

biskupů na rozšíření práv a pravomocí v rámci Markrabství, jakož i snahou o vnitřní upevnění jejich lenní soustavy. Přes obecný úpadek manských soustav v 16. století lenní zřízení olomouckých biskupů své pozice značně posílilo.⁶⁾ Olomoučtí biskupové měli zvláštní místo na zemském soudu i sněmu, často ovlivňovali obsazení zemských úřadů, měli rozsáhlé majetky, vlastní dvůr a manskou soustavu, byli duchovní autoritou pro celou zemi, důvěrníky císařů či diplomaty v jejich službách.⁷⁾

* * *

Dne 22. září roku 1531 uzavřel olomoucký biskup Stanislav Thurzo s moravskými stavy smlouvu,⁸⁾ která definitivně zakotvila vynětí stolních statků olomouckého biskupství z pravomoci zemského práva a podřídila je manskému soudu. V případě sporu o alodní statek držžený biskupem byla ovšem zachována jurisdikce zemského soudu. Stejně tak biskupovi „*služebníci a poddaní kteréhožkoli řádu*“ (tedy včetně manské šlechty) museli zemskému soudu poskytnout svědectví, budou-li o to požádáni, a to na půdě této instituce v Brně či v Olomouci. Svou *osobou* a statky, které biskup neměl zapsány v zemských deskách, ovšem jurisdikci zemského práva nepodléhal. Takovéto spory měly být řešeny na lenním soudu v Kroměříži. Smlouva byla zařazena jako dodatek k moravskému zemskému zřízení z roku 1535 a byla přejata do všech jeho pozdějších redakcí z let 1545, 1562 a 1604.⁹⁾ Zásadu

⁶⁾ Václav BŮŽEK, *Manové ve skladbě nižší šlechty jagellonského věku*, Marginalia historica 4, 2001, s. 169; Josef VÁLKA, *Dějiny Moravy II. Morava reformace, renesance a baroka*, Brno 1995, s. 50-52, 79-81; Antonín ROUBIC, *Správa statků olomouckého (arci)biskupství od 16. století*, SAP 31, 1981, č. 2, s. 418-476; Jiří JIRÁSEK, *Manské statky olomouckého biskupství v druhé polovině 16. století*, ČMM 76, 1957, s. 20-41; TÝŽ, *Růst pozemkového vlastnictví olomouckého biskupství v letech 1555–1636*, Sborník Matice moravské 81, 1962, s. 182-190; Tomáš BALETKA, *Dvůr olomouckého biskupa Stanislava Thurza (1497–1540), jeho kancelář a správa biskupských statků*, SAP 54, 2004, s. 3-236.

⁷⁾ Obecně k postavení olomouckých biskupů v raném novověku viz František KAMENÍČEK, *Zemské sněmy a sjezdy moravské. Jejich složení, obor působnosti a význam od nastoupení na trůn krále Ferdinanda I. až po vydání Obnoveného zřízení zemského (1526–1628)*, II, Brno 1902, s. 106-114; III, Brno 1905, s. 2-29; František HRUBÝ, *Moravská šlechta r. 1619, její jmění a náboženské vyznání*, ČMM 46, 1922, s. 127, 130, 137, 139, 153, 156–158; Rudolf ZUBER, *Osudy moravské církve v 18. století*, I, Praha 1987, s. 11-48.

⁸⁾ Moravský zemský archiv Brno (= MZA), A1 – Stavovské listiny, inv. č. 637. Edice listiny viz F. KAMENÍČEK, *Zemské sněmy*, II, s. 577-579, č. 9.

⁹⁾ František ČÁDA (ed.), *Zemské zřízení z roku 1535 spolu s tiskem z roku 1562 nově vydaným*, Praha 1937, s. 182-186, čl. 138; Dalibor JANIŠ (ed.), *Práva a zřízení Markrabství moravského z roku 1545*, Brno 2005, s. 228-230, čl. 259; Moravská zemská knihovna Brno (= MZK), sign. ST 1–38293a, *Zřízení zemské Markrabství moravského, s povolením jeho milosti císařské etc. a s poručením všech čtyř pánův stavův znovu vytištěné*, Olomouc 1604, list

o exempci stolních statků biskupství z jurisdikce moravského zemského práva ostatně obsahuje již Tovačovská kniha.¹⁰⁾ Ve smlouvě výslovně uvedená exempce jen stolních statků („... že biskup olomoucký ze svého zboží stolního, čehož ve dckách nemá, před právem zemským odpovídati nemá“),¹¹⁾ tedy těch, které biskup obhospodařoval ve vlastní režii a ne statků lenních, vedla k faktu, že před zemský soud byli i nadále povoláváni biskupští manové. Na jistý nesoulad mezi normou a praxí postupně upozorňovali téměř všichni olomoučtí biskupové ve druhé polovině 16. století. Spory mezi stavovskou obcí a olomouckými biskupy v této otázce jsou tak hojně zastoupeny v agendě moravského zemského soudu i sněmu.¹²⁾

Vzniklou situaci se podařilo částečně konsolidovat až biskupu Stanislavu Pavlovskému (1579–1598).¹³⁾ Rozhodnutí zemského sněmu, který se sešel v lednu roku 1582 v Olomouci, zrušilo *půhony zátkyne* na biskupské many. Chtěl-li někdo vést v budoucnu spor s manem, dvořanem, poddaným či úředníkem biskupa, nebo

CXLIII-CXLV. Smlouvu dále obsahuje např. právní spis Karla staršího ze Žerotína (Vědecká knihovna Olomouc (= VKO), sign. M II 341, *O právu našem moravském*, pag. 28b-29a). Na smlouvu odkazuje i privilegium Rudolfa II. z roku 1590 (viz v příloze) a v neposlední řadě smlouvu v roce 1628 potvrdil také císař Ferdinand II. (Josef KALOUSEK, *České státní právo*, Praha 1892², s. 614).

¹⁰⁾ K. J. DEMUTH (ed.), *Knihy Tovačovská*, s. 121-122.

¹¹⁾ F. ČÁDA (ed.), *Zemské zřízení*, s. 183, čl. 138. V pozn. 1 uvedeny odkazy na další redakce zemského zřízení.

¹²⁾ Např. pro dobu episkopátu Stanislava Thurza se dané problematice (*půhony zátkyne* na biskupské many) věnoval Tomáš BALETKA, *Dvůr olomouckého biskupa Stanislava Thurza 1479–1540*, in: Václav Bůžek – Pavel Král (edd.), *Aristokratické dvory a rezidence v raném novověku* (= Opera historica 7), České Budějovice 1999, s. 364-378. Větší intenzity nabyly tyto spory v době episkopátu posledních dvou předbělohorských biskupů (viz MZA, A3 – Stavovské rukopisy, inv. č. 3, *Památky Sněmovní (1571–1583)*, fol. 215-216, 249-250, 316; tamtéž, inv. č. 4, *Památky sněmovní (1584–1599)*, fol. 21, 39, 64, 66, 84-85, 112-113, 158-159, 195, 290-291, 306, 342-343, 357-358, 395-396 apod. (citace dle staré foliace rukopisu).

¹³⁾ K osobnosti biskupa Stanislava Pavlovského, k jeho politickým, kulturním i církevním aktivitám existuje poměrně bohatá literatura. Soustavně se osobnosti biskupa Pavlovského věnuje Jaroslav Pánek – nejnověji TÝŽ, *Olomoucký biskup Stanislav Pavlovský z Pavlovic. Duchovní kníže na prahu rekatolizace českých zemí*, in: Ondřej Jakubec (ed.), *Stanislav Pavlovský z Pavlovic (1579–1598). Biskup a mecenáš umírajícího věku*, Olomouc 2009, s. 15-31, a další příspěvky v tomto sborníku včetně obsáhlé bibliografie starší literatury (s. 209-233); z novějších prací dále TÝŽ, *Prelát jako prostředník mezi dvěma národy (Postavení olomouckého biskupa Stanislava Pavlovského v česko-polských vztazích na sklonku 16. století)*, in: Tomáš Borovský – Libor Jan – Martin Wihoda (edd.), *Ad vitam et honorem. Profesoru Jaroslavu Mezníkovi přátelé a žáci k pětasedmdesátým narozeninám*, Brno 2003, s. 351-361; Jan ŠTĚPÁN, *Dvůr olomouckého biskupa Stanislava Pavlovského z Pavlovic v letech 1579–1598*, Olomouc 2009; Ondřej JAKUBEC, *Kulturní prostředí a mecenáš olomouckých biskupů potridentské doby*, Olomouc 2003.

potřeboval-li jeho svědectví, byl nucen obrátit se na manský soud v Kroměříži.¹⁴⁾ Část tohoto usnesení zemského sněmu byla přijata i do nové redakce zemského zřízení z roku 1604.¹⁵⁾ První viditelný úspěch biskupa Pavlovského byl silným impulzem k ofenzivní politice vedené proti stavům i císaři. Sebevědomý postup biskupa v otázce prosazování práv olomouckého biskupství, podpořený vědomím povinné vděčnosti panovníka za nemalé zásluhy v polské politice Habsburků i vědomím nejmocnější katolické vrchnosti na Moravě, byl korunován v srpnu roku 1588. Císař Rudolf II. majestátem obnovil pro olomoucké biskupy užívání knížecího titulu a současně polepšil znak biskupství.¹⁶⁾

Oficiální znovuoobnovení dlouho odpíraného knížecího titulu mělo být jen počátečním krokem vedoucím k posílení pozic biskupství v rámci Moravy. Nové požadavky Stanislava Pavlovského zazněly hned následujícího roku. Císař Rudolf II. i přes své původní názory, že nové privilegium by bylo vydáno na úkor královských regálů a svobod Markrabství, nakonec všechny biskupovy požadavky potvrdil v plné míře. **Dne 14. července roku 1590 vydal císař z titulu českého krále majestát,**¹⁷⁾ v němž povolil olomouckým biskupům pečetit moravské landfrýdy za many (tzv. *absolutní many*), kteří drží jen lenní statky a sestavovat vlastní vojsko v případě války. Nově císař rozšířil také jurisdikci manského soudu o spory, které by se týkaly hrdla a poctivosti. Před manský soud měly směřovat všechny pře tohoto typu vedené mezi dvěma *absolutními* biskupskými many a také případy, kdy žalovanou stranou byl *absolutní* biskupský man. Ve sporech byla zachována možnost odvolání k českému králi. Stejně tak se měl kroměřížský lenní soud zabývat stížnostmi manských poddaných na vrchnost. Znovu potom v privilegiu biskupovi císař deklaroval právoplatné užívání knížecího titulu, exempci stolních i lenních statků z jurisdikce moravského zemského soudu, autonomii lenního soudu a jurisdikci nejen nad bis-

¹⁴⁾ MZA, A3, inv. č. 3, *Památky sněmovní*, fol. 249v-250r (citace dle staré foliace).

¹⁵⁾ MZK, sign. ST 1–38293a, *Zřízení zemské*, list CXXVIII–CXXIX.

¹⁶⁾ Karel MÜLLER, *Privilegium Rudolfa II. pro olomoucké biskupy z r. 1588*, Zpravo-
daj klubu genealogů a heraldiků Ostrava 36, 1988, s. 11-14; TÝŽ, *Oslavná latinská báseň na
nový znak olomouckého biskupství z roku 1588*, in: Ivana Koucká (ed.), *Laudatio brevis*. Sbor-
ník věnovaný Doc. PhDr. Stanislavu Sedláčkovi, Olomouc 2004, s. 169-175. Na tyto skuteč-
nosti pamatoval i autor smuteční oslavného tisku, který byl vydán po smrti biskupa Pavlov-
ského mimo jiné veršem: *12. O Orlici – Chráme, ty výjimečným činům biskupa našeho připiš,
že tebe císař poctil královskou orlicí svou* – Marta VACULÍNOVÁ, *Edice oslavného tisku
k úmrtí olomouckého biskupa Stanislava Pavlovského z Pavlovic*, in: O. Jakubec (ed.), *Stanislav
Pavlovský*, s. 200; faksimile latinského tisku a český překlad autorky viz na s. 197-203. Inten-
zivní jednání o vydání privilegia, které by potvrdilo knížecí titul vedl s císařem Maxmiliánem II.
již biskup Vilém Prusinovský z Víckova – F. KAMENÍČEK, *Zemské sněmy*, III, s. 18-19.

¹⁷⁾ Zemský archiv Opava (= ZAO), pobočka Olomouc, Lenní dvůr Kroměříž (= LDK)
II, Pergamenové listiny, inv. č. 327, sign. T I a 3a. Edice privilegia je uvedena v příloze.

kupskými many, ale i nad osobami usedlými na biskupských statcích či v biskupských službách. Panovník také výslovně uvedl, že výše zmíněná ustanovení jsou závazná pro všechny v stavy v zemích České koruny, a to pod stanovenou pokutou. Olomoucký biskup se tak prakticky na základě privilegií z let 1588 a 1590 stal po císaři druhou nejvýše postavenou osobou v Markrabství. Sám panovník to vyjádřil v privilegii z roku 1590 slovy: „... jsouce přední [tj. biskupové] po nás jakožto králi českém a budoucích potomcích našich králích českých, v Margkrabství moravském landtfrýdníci“.

Okamžitě po vydání privilegia se ozvaly první protesty, a to jak ze strany manů, tak ze strany stavovské obce, zejména moravské šlechty. Biskupští manové se obávali sankcí ze strany zemského hejtmána v případě, že by se nedostavili na zemský sněm, nepečetili osobně landfrýd nebo se nedostavili k projednávání sporu o čest před moravské zemské právo. Manové uváděli, že spory o čest byly vždy souzeny tímto právem a že by měl biskup v této věci znovu jednat se stavy.¹⁸⁾ Změny v postavení biskupských manů ve vztahu k zemskému právu byly natolik zásadní, že sami manové při jednání o nové podobě tištěných manských práv uváděli, že by bylo vhodné vyčkat na nové vydání zemského zřízení (bylo v té době již připravováno), které by tak reflektovalo vzniklý stav.¹⁹⁾ Stavové se pak ohradili v zásadě proti celému obsahu privilegia.²⁰⁾

Všechny sporné otázky se ovšem až do stavovského povstání nepodařilo uspokojivě vyřešit. Především za episkopátu kardinála Dietrichsteina, který razantně

¹⁸⁾ ZAO, pob. Olomouc, LDK III, Lenní knihy, inv. č. 358, *Protokol manského sněmu (1529–1625)*, fol. 57–67; inv. č. 359, *Protokol manského sněmu (1590–1628)*, fol. 26r–31v.

¹⁹⁾ Tamtéž, fol. 26r–28v. K přípravě nové kodifikace zemského zřízení viz nejnověji Tomáš KNOZ, *Žerotínovy glosy k moravskému zemskému zřízení z roku 1562. Osobní prvky v zemské legislativě a příprava zemských zřízení v prostředí Žerotínské Moravy*, in: Libor Jan – Dalibor Janiš a kol., *Ad iustitiam et bonum commune. Proměny zemského práva v českých zemích ve středověku a raném novověku*, Brno 2010, s. 116–129.

²⁰⁾ Národní archiv Praha (= NA), fond Morava, sign. 3457; dopis z 3. prosince 1590 od moravského zemského hejtmána Hynka Bruntálského z Vrbna nejvyššímu kancléři Království českého Adamovi z Hradce informující o roztržce mezi moravskými stavy a biskupem po vydání privilegia. Moravský hejtmán žádá Adama z Hradce za přímluvu u císaře o srovnání tohoto sporu. V dopise mimo jiné zemský hejtmán důsledně tituluje Stanislava Pavlovského jako „jeho milost kněze biskupa“. Knížecí titul císařem udělený již v roce 1588 vůbec nepoužívá. Tamtéž, sign. 3475 – dva dopisy biskupa Pavlovského císaři; první z 10. ledna 1591, v němž biskupa informuje císaři o snaze co nejdříve srovnat spor se stavy. Druhý list je z 24. ledna 1591. Biskup v něm informuje o pokojném postupu při srovnávání stížností moravských stavů. I přes biskupovy informace stran jednání se stavy, se spory urovnat plně nepodařilo. Viz např. tamtéž, sign. 4130 – dopis moravských stavů císaři z března 1598 se stížností, že privilegium bylo vydáno bez vědomí stavů a jim ke škodě.

pokračoval v sebevědomé politice Pavlovského, získaly na intenzitě. Vygradovaly – stavy sepsány do 9 artikulů – na zemském sněmu 1612.²¹⁾

* * *

Názory olomouckého biskupa Stanislava Pavlovského na pozici jeho knížectví v rámci Moravy i celé České koruny je možno velmi dobře ukázat na právní argumentaci, která je zachycena v korespondenci s císařem Rudolfem II. předcházející vydání privilegia z roku 1590. Písemný styk v otázce zlistinění nových výsad olomouckého biskupství probíhal intenzivně především na podzim roku 1589.²²⁾ Právní argumentace biskupa Pavlovského se dotýkala všech výsad uvedených ve zmíněném privilegiu. Biskup velmi obratně využíval listin, smluv či částí různých textů k přesvědčení císaře, že jeho požadavky jsou právoplatné a nejsou na škodu moravským stavům ani císaři.²³⁾

²¹⁾ Vincenc BRANDL (ed.), *Sněm držaný léta 1612. Ze zápisů Karla z Žerotína*, Brno 1864, s. 25-29; 72-76. Na zemském sněmu se nejednalo jen o výsady uvedené v privilegiu z roku 1590. Stavové mimo jiné na jednání zemského sněmu znovu otevřeli otázku příslušnosti duchovních osob k zemskému právu ve sporech o hrdlo a čest. K tomu viz Antonín Breitenbach, *Spor biskupa Pavlovského s moravským soudem zemským o soudnictví nad kněžstvem*, ČMM 13, 1906, s. 97-134, 228-270, 349-373; Jana JANIŠOVÁ (ed.), *Šlechtické spory o čest na raně novověké Moravě. Edice rokové knihy zemského hetmana Václava z Ludanic z let 1541–1556*, Brno 2007, s. 116-120. Dále byla na sněmu projednávána otázka jurisdikce nad sirotky, kteří mají jak lenní, tak alodní statky, udělování biskupských lén cizozemcům v rozporu s rozhodnutím zemského sněmu z roku 1609 či otázka biskupova svévolného zavedení mýta. Podrobněji ke sporu biskupa Dietrichsteina a stavovské obce viz Josef MALÝ, *Příspěvek k dějinám manství olomouckého kostela v letech 1590–1640*, Věstník Matice opavské 37, 1932, s. 20-29; Pavel BALCÁREK, *Kardinál František Ditrichštejn 1570–1636. Gubernátor Moravy*, České Budějovice 2007, s. 41n.

²²⁾ Klíčové jsou především prameny uložené v NA, Morava, sign. 3388. Jedná se o aktový nefoliovaný materiál (cca 30 pag.) složený ze dvou dopisů. Císařský list z 25. srpna 1589 (v konceptu) a biskupská odpověď z 6. října 1589. Ke korespondenci mezi císařem a biskupem viz také Christian d'ELVERT, *Zur Geschichte des Erzbistums Olmütz und insbesondere seines mehrhundertjährigen Kampfes mit den mährischen Ständen und der Staatsgewalt*, Brünn 1895, s. 81-88; F. KAMENÍČEK, *Zemské sněmy*, III, s. 24-26.

²³⁾ V uplatňování nároků na knížecí titul a další výsady olomouckého biskupství nebyl biskup Pavlovský zdaleka prvním olomouckým biskupem, který se o to snažil. Např. roce 1567 se domáhal práv biskupství na císaři Maxmiliánovi II. Vilém Prusinovský, který za tím účelem shromažďoval potřebné materiály, které jeho nástupce bezpochyby použil – F. KAMENÍČEK, *Zemské sněmy*, III, s. 19-20, pozn. 5.

Ostatně biskupovo právní vzdělání (tři roky studia zakončil získáním doktorátu z kanonického práva 1574 na univerzitě v Římě)²⁴⁾ jej k podobným rozpravám dobře kvalifikovalo, a to i přesto, že debata probíhala zcela v okruhu národních práv, především pak moravského zemského práva. Ačkoliv Pavlovského znalosti zemského práva nelze srovnávat například s erudicí Karla staršího ze Žerotína, který byl skutečným juristou a znalcem v tomto právním okruhu a vysoce převyšoval své současníky,²⁵⁾ lze biskupa považovat za nanejvýš obratného a pragmatického argumentátora.

V rámci privilegia z roku 1590 se jako zásadní jevily rozpory panovníka a biskupa v názorech na samotný **status olomouckého biskupství v rámci Moravy**. Neshoda byla dána především rozdílným chápáním pojmu *Markrabství moravské*. Zatímco císař je ztotožňoval s celou Moravou, biskup hovořil zvláště o *moravské zemi*, na jejímž území má své knížectví, a zvláště o *Markrabství moravském*, které je vedle olomouckého a opavského knížectví jen jednou z částí Moravy. Stejně tak rozporně byl chápán i titul *moravského markraběte*. V Rudolfově pojetí je to pochopitelně dědičný pán Moravského markrabství, kterým je císař z titulu českého krále. Biskup je pak podle této interpretace jeho poddaným a manem. Pavlovský oproti tomu tvrdil, že moravským markrabím olomoucké biskupství nikdy nebylo zavázáno jakoukoli poddaností. Naopak argumentoval, že bylo vždy se svými právy, statky, many a poddanými svobodné, jako jediná jeho vrchnost se uplatňoval český král a konečně, že příslušelo ke Koruně království českého. Rozdílný výklad toho, co vlastně je *Markrabství moravské* a jakému území má reálně vládnout *markrabí*, se promítl i do sousloví, jímž obě strany označovaly zemského hejtmana. Zatímco císař o něm hovoří jako o svém *místodržícím*, pro biskupa je to *místomarkrabě*. Jakékoli kompetence zemského hejtmana nad biskupstvím však biskup důrazně odmítá. Je ochoten připustit pouze výjimečné kompetence v případě, že by císař zemského hejtmana pověřil nějakým speciálním úkolem.²⁶⁾

²⁴⁾ Bohumil NAVRÁTIL, *Biskupství olomoucké 1576–1579 a volba Stanislava Pavlovského*, Praha 1909, s. 200-222; J. PÁNEK, *Olomoucký biskup*, s. 16-17; J. ŠTĚPÁN, *Dvůr*, s. 10-11; F. KAMENÍČEK, *Zemské sněmy*, III, s. 12; Miloš KOUŘIL, *Absolventi Collegia Germanica v olomoucké diecézi do roku 1620*, Sborník prací historických 21, Acta Universitatis Palackianae Olomouensis, Historica 33, 2007, s. 103. K výuce na Collegiu Germanicu srov. Andreas STEINHUBER, *Geschichte des Kollegium Germanikum Hungarikum in Rom*, I–II, Freiburg 1906, passim.

²⁵⁾ K osobnosti Karla staršího ze Žerotína jako velkého znalce moravského zemského práva viz nejnověji Jana JANIŠOVÁ, *De iure nostro. Právní spis Karla staršího ze Žerotína*, in: L. Jan – D. Janiš a kol., *Ad iustitiam*, s. 68-106; František ČÁDA, *Nález právní knihy Karla staršího ze Žerotína*, Studie o rukopisech 1, 1962, s. 13-64; T. KNOZ, *Žerotínovy glosy*, in: L. Jan – D. Janiš a kol., *Ad iustitiam*, s. 107-154; TÝŽ, *Karel starší ze Žerotína. Don Quijote v labyrintu světa*, Praha 2008, s. 37-57, 199-216.

²⁶⁾ NA, Morava, sign. 3388.

Svá tvrzení ohledně vztahu olomouckého biskupství a Markrabství biskup Pavlovský opírá o listiny Karla IV., především pak o dokument ze 7. dubna 1348, který zakotvil rozdělení Moravy na tři léna českého krále a České koruny (olomoucké biskupství, moravské markrabství, opavské knížectví).²⁷⁾ Při interpretaci textu listiny biskup Pavlovský neopomněl zdůraznit jednotné označení všech tří lén jako *principatus* (knížectví). Obratně také poukázal na fakt, že olomoucké biskupství je ve výčtu lén jmenováno na prvním místě.²⁸⁾ Ještě v roce 1612, když kardinál František z Dietrichsteina čelil nařčení, že „... olomoučtí biskupové ... užívají tytule knížecího a tudy pátý stav do země uvozují“, argumentoval stejně jako jeho předchůdce listinou Karla IV. z roku 1348. Mimo to kardinál vinil především „kanceláře“, že po léta opomíjely oslovení „kníže“, čímž ovšem nedošlo ke ztrátě práva na tento titul. Na oslovení *principes nostros* upozorňoval Dietrichstein také v textech listin králů Václava IV., Albrechta II. či Maxmiliána II.²⁹⁾

Další písemností, která posloužila biskupu Pavlovskému jako argument v jeho korespondenci s císařem, byla listina Karla IV. z 26. prosince 1349, která se týká předání Moravy jeho bratrovi Janu Jindřichovi. Nově ustanovený markrabě Jan Jindřich obdržel plnou jurisdikci nad Moravou, která se však nevztahovala na olomouckého biskupa a opavského vévodu. Listina zdůrazňuje zvláštní postavení biskupství a jeho přímou vazbu na české panovníky, mimo jiné i otázku investitury.³⁰⁾ Rovnocenné postavení biskupa a markraběte dokumentuje Stanislav Pavlovský také smlouvou markraběte Jošta a biskupa Petra z roku 1382 o vzájemné pomoci proti každému, vyjma českého krále. Pavlovský tvrdí, že kdyby biskupství a markrabství

²⁷⁾ Tamtéž. K listině Karla IV. viz Václav HRUBÝ (ed.), *Archivum Coronae regni Bohemiae* (= dále ACRB), II. (1346–1355), Pragae 1928, s. 59–62, č. 60; Dalibor JANIŠ, „*Marchionatum Moraviae in feudum donamus*“. *Morava v lenních vztazích ve 13. a 14. století*, in: T. Borovský – L. Jan – M. Wihoda (edd.), *Ad vitam*, s. 272–289; Josef VÁLKA, *Morava ve struktuře a historii českého lenního a stavovského státu*, in: Antonín Verbík – Karel Blažek (edd.), *Moravský historický sborník (Moravica Historica)*, Brno 1986, s. 22–45; TÝŽ, *Stavovství a krize českého státu ve druhé polovině 15. století*, *Folia Historica Bohemica* (dále FHB) 6, 1984, s. 65–98.

²⁸⁾ NA, Morava, sign. 3388.

²⁹⁾ Vincenc BRANDL (ed.), *Sněm držaný léta 1612. Ze zápisů Karla z Žerotína*, Brno 1864, s. 72–73. Konfirmace privilegií olomouckého biskupství obsahuje např. rukopis Österreichische Nationalbibliothek Wien, Cod. 7743 (listiny zmiňovaných panovníků na fol. 62r–82r, 86r–88r, 136r–138v). Jak upozorňuje V. Brandl, oslovení kníže použil již Jan Lucemburský v listině pro biskupa Konráda v roce 1318 – V. BRANDL (ed.), *Sněm*, s. 25; Paul CHLUMECKÝ – Joseph CHYTIL (edd.), *Codex diplomaticus et epistolaris Moraviae* (dále CDM), VI, Brünn 1854, s. 98, č. 128.

³⁰⁾ NA, Morava, sign. 3388; ACRB II, s. 142–154, č. 124. Srov. Jaroslav MEZNÍK, *Lucemburská Morava 1310–1423*, Praha 1999, s. 169–175.

nebylo na stejné úrovni, tedy v rovnocenném vztahu a markrabata by měla „*jakouž vrchnost*“ nad biskupy, nebylo by možno podobnou smlouvu vůbec uzavřít.³¹⁾

Specifické postavení svého biskupství a manů ukazuje Pavlovský také na komparaci léna olomouckých biskupů s manskou soustavou nejvyššího maršálka Království českého. Vidimusy listin týkajících se udělování léna maršálkům, jimiž by mohl biskup argumentovat, urgoval skrze podkomořího na zemském hejtmanovi již biskup Vilém Prusinovský.³²⁾ Stejně jako Prusinovský vidí i Stanislav Pavlovský hlavní rozdíl mezi oběma manskými soustavami v tom, že zatímco maršálek léno vždy přijímal od markrabat, biskupství olomoucké je svobodné a podřízené jen českým králům. Markrabě tudíž lénem olomouckých biskupů nikdy nedisponoval a nemá v něm žádná práva.³³⁾ Za další doklad přímé vazby olomouckých biskupů a jejich manů na českého krále považuje Pavlovský možnost odvolání se od rozhodnutí manského soudu, které je zakotveno ve sněmovním usnesení manského sněmu z roku 1536,³⁴⁾ jež podle výkladu biskupa zrušilo dřívější praxi odvolávání od lenního soudu do Magdeburku. Text usnesení manského sněmu však ve skutečnosti nic takového neobsahuje a hovoří pouze o odvolání, které mělo směřovat výhradně k českému králi.³⁵⁾ Tento institut však neměl snižovat postavení biskupství, neboť podle názoru biskupa Pavlovského se i držitelé alodních statků k panovníkovi často odvolávají. V tomto případě biskup zvolil poněkud účelový postup, neboť si musel být vědom skutečnosti, že od rozhodnutí moravského zemského soudu nebylo přípustné odvolání ve smyslu opravného prostředku.³⁶⁾

³¹⁾ Vincenc BRANDL (ed.), CDM XI, Brünn 1885, s. 250-252, č. 279. Podobnou smlouvu uzavřel markrabí Jošt také s biskupem Mikulášem – CDM XI, č. 226, s. 442-443.

³²⁾ F. KAMENÍČEK, *Zemské sněmy*, III, s. 19-20, pozn. 5. K postavení manské soustavy nejvyššího maršálka Království českého viz Adolf TUREK, *Manové nejvyššího maršálka*, *Vlastivědný věstník moravský* 6, 1951, s. 108-115, 129-139.

³³⁾ Tamtéž; NA, Morava, sign. 3388.

³⁴⁾ Situace ohledně odvolání od od manského soudu po vynesení nálezu k českému králi byla ovšem procesně poněkud komplikovanější. Viz VKO, sign. II. 32.371, *Práva manská*, list. XXXVII-XXXVIII; NA, Morava, sign. 470, J. JANIŠOVÁ (ed.), *Šlechtické spory*, s. 97-98.

³⁵⁾ O starší praxi odvolávání do Magdeburku, která je hojně zmiňována i v literatuře, však nejsou známy konkrétnější doklady. Viz k tomu např. Vincenc BRANDL, *Manský soud biskupství olomouckého*, ČMM 15, 1891, s. 113-116.

³⁶⁾ F. ČÁDA (ed.), *Zemské zřízení*, s. 46, čl. 30; D. JANIŠ (ed.), *Práva*, s. 138-139, čl. 65; MZK, sign. ST 1-38293a, *Zřízení zemské*, list XLVII. Zcela zvláštní situaci představují v moravském zemském právu odvolání ve sporech o čest, kdy se jednalo o přenesení sporu na panovníka (na základě souhlasného nálezu zemského soudu o přenesení sporu), nikoliv o opravný prostředek k rozhodnutí soudu. V případě lenního soudu olomouckých biskupů ovšem odvolání k českému králi bylo možné i ve sporech půhonných a patrně znamenalo skutečně opravný prostředek (J. JANIŠOVÁ (ed.), *Šlechtické spory*, s. 92-101).

Poněkud účelově využil biskup Pavlovský k podpoře svých požadavků i Tovačovskou knihu. Přesněji, z jejího obsahu pro císaře vybral (v téměř doslovné citaci) jen neproblematickou pasáž o přímé vazbě biskupa na českého krále, o exempci stolních statků ze zemského práva a o svrchovanosti manského soudu.³⁷⁾ Tradičně problematičtější pasáže o možnosti olomouckého biskupa zasedat v zemském soudu tzv. „z práva“ jen tehdy, je-li pánem z moravského rodu, či „z milosti“, v případě, že je jiného stavu nebo cizozemec, Pavlovský nezmínil. Byl to opět kardinál Dietrichstein, který narazil na realitu Tovačovské knihy, přesně interpretované Karlem starším ze Žerotína v roce 1600, kdy se na Moravě jednalo o přijetí nového biskupa do soudu. Dietrichsteinovi bylo velmi důrazně vysvětleno, že bude do soudu přijat ne proto, že je biskup, natož pak kníže, ale proto, že je z panského stavu a jeho otec Adam byl přijat do moravské stavovské obce.³⁸⁾

Z právního hlediska ovšem fakt, zasedá-li biskup v soudu „z práva“ či „z milosti“, nepřinášel v jeho kompetencích žádné rozdíly. Stejnou pozici jako příslušník panského stavu z moravského rodu Tas z Boskovic míval v zemském soudu i olomoucký měšťan Marek Khuen či slezský rytíř Stanislav Pavlovský. Článek o olomouckém biskupovi byl vytvořen spíše jako „návod“ olomoucké kapitule, aby biskupský stolec byl obsazován nejlépe členem moravského panského rodu.³⁹⁾ Někteří olomoučtí biskupové však zjevně viděli rozdíl v účasti na zasedání zemského soudu „z práva“ nebo „z milosti“ a chápali věc jako záležitost prestiže úřadu, který zastávali.

Biskup Pavlovský se ve své právní argumentaci, s podporou především středověkých listin, snažil zdůraznit zejména přímou vazbu biskupství na českého krále, samostatné postavení biskupství jako knížectví a nezávislost na moravských markrabích, přeneseně tedy na Moravském markrabství. Samotná právní povaha vazby biskupství na českého krále (lenní vztah) byla Pavlovským v závěru pasáže, která se věnuje státoprávnímu postavení biskupství v rámci Moravy a České koruny, de facto popřena.

Císař ve svém dopise z 25. srpna 1589 bez podrobnější argumentace konstatoval, že biskup je „*poddaným a manem našim*“ a že předchozím biskupům bylo biskupství udělováno jako léno. Stanislav Pavlovský oproti tomu podává obsáhlý soubor tvrzení, jimiž dokládá, že olomoucké biskupství v podstatě vůbec není manství, neboť olomoucký biskup při nástupu na stolec nepřijímá biskupství od českého krále jako léno.⁴⁰⁾ Tvrdí, že biskupství je „*dědičné*“⁴¹⁾ a že při přijetí nového krále

³⁷⁾ K. J. DEMUTH, *Kniha Tovačovská*, s. 121-122; NA, Morava, sign. 3388.

³⁸⁾ Vincenc BRANDL (ed.), *Spisy karla staršího z Žerotína. Oddělení první: Žerotínovi zápisové o soudě panském*, I, Brno 1866, s. 236-237.

³⁹⁾ K. J. DEMUTH, *Kniha Tovačovská*, s. 121-122.

⁴⁰⁾ NA, Morava, sign. 3388. Otázka přijímání biskupství jako léna je nejasná, a to i pro starší období, a biskup Pavlovský tak vycházel z ustálené praxe. Nejsou známy lenní přísahy

skládají biskupové pouze stejný slib poddanosti jako zemští stavové. Biskupství není ve svém vztahu ke králi řízeno lenním právem na rozdíl od jiných lenních knížectví. Kdyby bylo lénem, tak by po smrti biskupa připadlo zpět na krále. Což se ovšem, podle Pavlovského argumentace, nestává, ale naopak správa biskupství přechází na kapitolu, která následně svobodně volí nového biskupa. Českému králi náleží jen role ochránce, který se má pouze přimluvit u papeže za potvrzení volby. Svá tvrzení dokládá biskup Pavlovský odvoláním se přímo na vídeňský konkordát mezi papežem Mikulášem V. a císařem Fridrichem III. z roku 1448.⁴²⁾ V otázce svobodné volby olomouckého biskupa kapitulou se Pavlovský jistě odvolává (byť v textu explicitně nezmiňuje) na velkou imunitní listinu z roku 1207, která zakotvuje uvedené právo.⁴³⁾

K těmto argumentům připojuje Stanislav Pavlovský také tvrzení, že čeští králové nemají právo udělovat konkrétní statky olomouckého biskupství lénem, tedy dosazovat na ně vlastní vrchnost. Pavlovský uvádí, že jen olomoučtí biskupové, a to již od dob biskupa Bruna na základě privilegia Přemysla Otakara II. z roku 1274, mohou přijímat hold, poddanost a přísahu od svých manů po vzoru práv manů magdeburského kostela.⁴⁴⁾

Druhým závažným bodem při jednání o privilegiu byla otázka **práva biskupských manů dávat příznávací listy k landfrýdu, popřípadě jej přímo pečetit.**⁴⁵⁾

olomouckých biskupů českým králům. Doložená je tato praxe až pro 18. století, kdy v rámci reformy Marie Terezie mělo dojít k novému sepsání manského práva – R. ZUBER, *Osudy*, I, s. 16-17, 22-23.

⁴¹⁾ Biskup doslova tvrdil, „... že biskupství olomoucký ne pod právo manský jako nějaké knížetství lenné jeho milostem králům českým náleží, než jako dědičné a svobodné, tak jak jiní stavové, kteří v Království českým a Markrabství moravským statky své dědičné mají, ve vši náležitě poddanosti jest a zůstává.“ – NA, Morava, sign. 3388.

⁴²⁾ NA, Morava, sign. 3388; Angelo MERCATI (ed.), *Raccolta di concordati su materie ecclesiastiche tra la santa sede e le autorità civili*, Vol. I. 1098–1914, Vaticano 1954, s. 177–181, č. 28; Ludwig PASTOR – Clemente Benetti, *Storia dei papi dalla fine del medio evo*, Vol. I., Trento 1890, s. 288–293.

⁴³⁾ Gustav FRIEDRICH (ed.), *Codex diplomaticus et epistolaris regni Bohemiae* (= CDB), II, Pragae 1912, s. 52-55, č. 59; R. ZUBER, *Osudy*, I, s. 13-18.

⁴⁴⁾ NA, Morava, sign. 3388; Jindřich ŠEBÁNEK – Sáša DUŠKOVÁ (edd.), CDB V-2, Praha 1981, s. 378-379, č. 722. K právním základům lenního systému olomouckých biskupů M. SOVADINA, *Lenní listiny*, s. 426-460; nověji Dalibor JANIŠ, *Ceremoniál přijímání lén a lenních přísah na středověkém dvoře olomouckých biskupů*, in: Dana Dvořáčková-Malá – Jan Zelenka (edd.), *Všední a sváteční život na středověkých dvorech* (= *Mediaevalia Historica Bohemica* 12, 2009, Supplementum 3), Praha 2009, s. 149-157.

⁴⁵⁾ Moravské landfrýdy ze 16. století se staly součástí všech redakcí zemských zřízení z let 1516, 1535, 1545, 1562, 1604, stejně jako je landfrýd z roku 1412 a 1440 součástí Tovačovské knihy – František KAMENÍČEK (ed.), *Jednání sněmovní a veřejná v Markrabství moravském*,

Představa císaře Rudolfa II. o postavení biskupských manů jako obyvatel Moravského markrabství s povinností přihlásit se k landfrýdu však narazila na odpor ze strany olomouckého biskupa. Přestože starší praxe biskupské *absolutní* many z povinnosti pečetit či přihlásit se k landfrýdu nevyklučovala, Pavlovský se proti tomu důrazně ohradil a chtěl pečetit landfrýd i za tyto své many a poddané. Biskup konstatoval, že tito manové jsou sice obyvatelé Moravy, ale zároveň plně náležejí pod samostatné knížectví (olomoucké biskupství), v rámci kterého drží své manské statky a příslušejí ke zvláštnímu lennímu právu a soudu. Z toho důvodu podle biskupa „oni jako za jednoho těla oudy Markrabství moravského slouti dobře nemohou“, což naopak tvrdil císař Rudolf II. Pavlovský se současně také snažil poukázat na skutečnost, že i ostatní vrchnosti v Markrabství a také v jiných zemích (Slezsko, Svatá říše římská) pečeti landfrýdy za své purkrechtní poddané, případně i many, kteří také nemají majetky zapsané v zemských deskách. Císařova výtku, která biskupa upozorňovala, že nebude-li každý man osobně účasten na stvrzení landfrýdu, vystavuje se v něm stanoveným sankcím za jeho porušení ze strany zemského hejtmana, byla biskupem vyvrácena odkazem na fakt, že hejtmanovy kompetence nepřekračují hranice Markrabství a že lenní statky nejsou vkládány do zemských desk, zemské právo se na ně nevztahuje a v případě porušení landfrýdu ze strany biskupského mana zasáhne na místo zemského hejtmana manský hofrychtěř. Podle Pavlovského je tak dostačující, aby byl landfrýd zpečetěn za many „per episcopum“. Dřívější praxe, kdy biskupští manové pečetili landfrýd, je biskupem Pavlovským kritizována s tím, že manové k tomu neměli souhlas předchozích biskupů.⁴⁶⁾

Tato Pavlovského smělá argumentace vycházela z předpokladu zachování lenního závazku manů vůči biskupovi. Odkaz biskupa tentokrát směřuje na text tzv. *Práv manských*. Hovoří-li o nich ve druhé polovině 16. století císař či biskupové, mají na mysli většinou tisk pořizený biskupem Thurzem v 1538. Jedná se o český překlad Švábského zrcadla, doplněný některými rozhodnutími manského sněmu z let 1529, 1532, 1536 a 1538.⁴⁷⁾ Pavlovský tak pravděpodobně odkazoval na text manské přísahy ze IV. kapitoly *Práv manských*.⁴⁸⁾ Svůj názor na vztah biskupa a mana dále

in: Archiv český XI, Praha 1892, s. 286-290; F. ČÁDA (ed.), *Zemské zřízení*, s. 146-159, čl. 133; D. JANIŠ (ed.), *Práva*, s. 102-106, čl. 3; MZK, sign. ST 1-38293a, *Zřízení zemské*, list VII-XV; K. J. DEMUTH (ed.), *Knihy Tovačovská*, s. 4-6, 29-32. K problematice moravských landfrýdů viz Dalibor JANIŠ, *K úloze institutu landfrýdu v moravském zemském právu na prahu novověku (Vznik a vývoj landfrýdů a role panovníka)*, FHB 25, 2010, č. 2, s. 7-28; Mojmír ŠVÁBENSKÝ, *Nové moravské landfrýdy*, Brno v minulosti a dnes 7, 1965, s. 224-232; Rudolf RAUSCHER, *Zemské míry na Moravě*, Praha 1919.

⁴⁶⁾ NA, Morava, sign. 3388.

⁴⁷⁾ VKO, sign. II. 32.371, *Práva manská*, list. XXXVII-XXXIX.

⁴⁸⁾ Tamtéž, list I, kapitola čtvrtá *Kterak man pánu věrnost přísahá*. Část textu této přísahy je volně převyprávěna v dopise císaři – NA, Morava, sign. 3388.

vyjádřil definicí manského vztahu na základě šesti slov – „*incolume, tutum, honestum, utile, facile a possibile*“.⁴⁹⁾ Pavlovský ujišťoval císaře, že při porušení lenního závazku by man ztratil nejen manství, ale i svou „*poctivost a duši*“. Tato elegantní definice lenního poměru ovšem nepochází z textu tištěných *Práv manských*, tedy z textu, který se (alespoň zčásti) používal při lenním soudu olomouckých biskupů. Pravděpodobným inspiračním zdrojem pro tento argument se stal biskupovi daleko bližší okruh kanonického práva. Text byl původně sepsán již v roce 1020 Fulbertem z Charters a byl ve 12. století zahrnut mistrem Gratianem do sbírky, která tvoří jeden z pilířů kanonického práva.⁵⁰⁾

Úhledná definice lenního vztahu zaujala císaře natolik, že ji použil i v textu privilegia z roku 1590. Definice lenního vztahu založená na zmíněných šesti slovech se často užívala v různých okruzích lenního práva v Evropě již od raného středověku.⁵¹⁾ Povědomost samotných biskupských manů o tomto textu, který měl tvořit základ jejich vztahu k biskupovi (a tím pádem je mimo jiné vyjímal z jurisdikce zemského práva), však patrně nebyla nikterak velká a proto na nejbližším manském sněmu, který se konal po vydání privilegia v prosinci 1590 na zámku v Kroměříži, jim byl význam všech šesti slov obšírně vysvětlen.⁵²⁾

⁴⁹⁾ „*Incolume: aby nebyl škodlivý pánu svému, co se jeho života a zdraví dotejče. Tutum: aby jemu co se rady tejnosti neb statkův a pevnosti jeho dotýká, skrze kteréž bezpečen bejti může, ke škodě nebyl. Honestum: aby jeho poctivosti a dobrého jména, slávu a in summa co k jeho poctivému sluší a náleží, to všelijak obmejšlel a konal. Utile: aby jemu nebyl v ničem na škodě, nýbrž jeho k dobrému užitečnému napomáhal a i jeho práva a statky obhajovati se snažil. Facile: aby to dobré, co by pánu lehce vykonati přišlo, nečinil jemu těžkého o mnoho méněji, jaká se jemu od něho v tom překážka aneb protivenství buď zjevně neb soukromě diti se nemá. Possibile: aby to, co pánu učiniti možného jest, man jemu za nemožné, buď rady neb jakým fedrunkem neudělením nečinil a nepokládal*“ – NA, Morava, sign. 3388.

⁵⁰⁾ Aemilius Ludwig RICHTER (ed.), *Corpus iuris canonici*, Pars I. Decretum Gratiani, Lipsiae 1839, sl. 765 (Causa XXII, Quaestio V, C.XVIII); Heinrich MITTEIS, *Lehnrecht und Staatsgewalt. Untersuchungen zur mittelalterlichen Verfassungsgeschichte*, Weimar 1933, s. 312-314; srov. Anders WINROTH, *The Making of Gratian's Decretum*, Cambridge 2002, s. 193n.

⁵¹⁾ Srov. např. Jean BRISSAUD, *History of French Public Law*, Washington 2001, s. 266. Privilegium císaře Rudolfa II. z roku 1590 odkazuje v případě šesti slov definujících lenní vztah na manská práva císaře Fridricha. R. ZUBER se domníval, že se snad mohlo jednat o Constitutio de expeditione Romana – R. ZUBER, *Osudy*, I, s. 24, pozn. 57. Tento text však uvedenou pasáž neobsahuje – Ludwig WEILAND (ed.), *Monumenta germaniae historica. Constitutiones et acta publica imperatorum et regum*, I, Hannoverae 1893, s. 661-663. Ohledně podstaty lenního práva, které bylo v Olomouci používáno, panovaly značné pochybnosti i v 17. a 18. století – R. ZUBER, *Osudy*, I, s. 22-25.

⁵²⁾ ZAO, pobočka Olomouc, LDK III, inv. č. 358, fol. 62r an. Srov. k tomu J. ŠTĚPÁN, *Dvůr*, s. 166-167.

S otázkou pečetění landfrýdů úzce souvisí i císařovy obavy, které vyjádřil v korespondenci ve věci **přidělování statků cizincům a účasti biskupských manů na zemských sněmech**. Tyto otázky privilegium z roku 1590 explicitně neřeší. Obě zůstaly sporné až do roku 1612.⁵³⁾ Argumentace biskupa Pavlovského je však zajímavá a v mnoha ohledech byla použita jeho nástupcem. V otázce obsílání manů na zemské sněmy argumentoval císař vžitou praxí, tedy obsíláním všech relevantních osob v Markrabství ze strany zemského hejtmána. Dále Rudolf II. tvrdil, že manové na sněmech „*jednati pomáhají*“ k prospěchu země, podílejí se na rozhodování společně s panovníkem a stavy. Pavlovský ovšem rozhodovací pravomoci manů v podstatě vyloučil tvrzením, že schvalují „*bez odporosti*“ vše, co schválil císař, a to bez ohledu na svou faktickou přítomnost na sněmu. Stejně tak biskup upozorňuje na odlehlost některých manských statků (na Opavsku) a v neposlední řadě na skutečnost, že many na sněmu zastupuje on sám. V případě, že by manové neplnili usnesení moravského zemského sněmu, zmiňuje biskup opět sankce ze strany manského hofrychtěře. Biskup také panovníka požádal, aby svým nařízením zakázal moravským stavům pověřovat *absolutní* many nějakými úkoly bez souhlasu biskupa.⁵⁴⁾

V otázce cizinců se panovník obával, že osoby *absolutních* manů nemusely splňovat zemským právem stanovené podmínky pro získání statku na území Moravy (přijetí za obyvatele a vyhotovení příznávacího listu k landfrýdu). Podle Pavlovského se však tato pravidla vztahovala pouze na osoby, které chtěly získat na Moravě alodní statky. Manské statky podle jeho výkladu nebyly v zemském zřízení zmíněny, nenáležely k zemskému soudu a proto se na ně tato ustanovení nevztahují. Biskup současně upozornil na řadu svých služebníků z okruhu cizinců, kteří dlouhá léta působili v biskupských službách, za něž by je biskup následně nemohl odměnit udělením statku.⁵⁵⁾

Dalším (ne přímo) sporným bodem v otázce nových práv olomouckého biskupství se stal **podíl biskupa na zemské hotovosti**. Císař Rudolf II. s odkazem na landfrýd biskupa upozornil, že jeho snahy o úplné vynětí z pravomocí zemského hejtmána kolidují se skutečností, že zemský hejtmán byl velitelem zemské hotovosti. Biskup byl totiž z titulu účastníka landfrýdu povinen vyslat ze svých statků příslušnou hotovost a podříditi jí velení zemského hejtmána (či jím stanoveného

⁵³⁾ Viz pozn. 21.

⁵⁴⁾ NA, Morava, sign. 3388. K organizaci zemských sněmů na Moravě viz F. KAMENÍČEK, *Zemské sněmy*, I, Brno 1900, s. 1-60.

⁵⁵⁾ NA, Morava, sign. 3388; Jana JANIŠOVÁ – Dalibor JANIŠ, *Postavení cizinců a incolát podle moravského zemského práva v 16. a na počátku 17. století*, in: „Morava jako zrcadlo Evropy.“ Etnické menšiny na Moravě do roku 1918 (XXXI. Mikulovské sympozium), Brno 2011, s. 191-201, kde je uvedena i starší literatura k této problematice. Obsáhle se této otázce věnoval zejména F. KAMENÍČEK (ed.), *Zemské sněmy*, III, s. 84-102.

zástupce).⁵⁶⁾ Pavlovský se ale povinnosti účasti na zemské hotovosti nevyhýbal. Jednotliví manové měli vypravit počet pěších a jízdních podle velikosti svých lenních a alodních statků, v případě *absolutních* manů potom finální text privilegia z roku 1590 určil, aby se *absolutní* manové na vojenské hotovosti podíleli podle velikosti svého léna. Spornou tedy nebyla otázka samotné účasti biskupa na zemské hotovosti, ale skutečnost, že *absolutní* manové vytvoří samostatný biskupský praporec. Vzhledem ke skutečnosti, že panovník povolil pečetení landfrýdu „*per episcopum*“, analogicky pak povolil i existenci zvláštního biskupského praporce.⁵⁷⁾

Posledním klíčových sporným bodem v jednání mezi biskupem a panovníkem bylo **rozšíření jurisdikce lenního soudu v Kroměříži o spory týkající se hrdla a cti** na úkor zemského práva.⁵⁸⁾ Stejně tak měla být manskému soudu svěřena kompetence v rozhodování sporů mezi poddanými a jejich vrchnostmi na manských statcích.⁵⁹⁾ Biskupem nově navrhané kompetence lenního soudu k řešení těchto sporů byly velkým zásahem do starých pořádků a císař Rudolf II. odmítal tuto výsadu realizovat v textu privilegia.

V otázce rozšíření jurisdikce manského soudu o spory týkající se hrdla a cti biskup Pavlovský nejdříve argumentoval praxí manského soudu, kde se již dříve objevily spory tohoto typu.⁶⁰⁾ Dále upozorňoval císaře na přímluvy zemských soudců v těchto kauzách, které by se podle Pavlovského nekonal, kdyby manský soud ne-

⁵⁶⁾ NA, Morava, sign. 3388. Texty moravských landfrýdů viz F. KAMENÍČEK, *Jednání*, s. 286-290; F. ČÁDA (ed.), *Zemské zřízení*, s. 146-159, čl. 133; D. JANIŠ (ed.), *Práva*, s. 102-106, čl. 3; MZK, sign. ST 1-38293a, *Zřízení zemské*, list VII-XV; K. J. DEMUTH (ed.), *Kniha Tovačovská*, s. 4-6, 29-32. K zemské hotovosti podrobně viz F. KAMENÍČEK, *Zemské sněmy*, II, s. 170n.

⁵⁷⁾ NA, Morava, sign. 3388. V souvislosti s povolením postavit vlastní jednotku manské jízdy navrhl v roce 1594 biskup Pavlovský také heraldickou podobu jejího praporce – O. JAKUBEC, *Kulturní prostředí*, s. 289.

⁵⁸⁾ Jurisdikce k řešení sporů, které se týkaly urážky na cti, náležela na Moravě nejvyššímu maršálkovi Království českého (pouze pro starší dobu do 15. století), moravskému zemskému hejtmanovi, resp. zemskému soudu a panovníkovi – J. JANIŠOVÁ (ed.), *Šlechtické spory*, s. 80-105.

⁵⁹⁾ Spory poddaných a vrchností byly řešeny v moravském zemském právu z formálního hlediska (stejně jako spory o čest) formou nepůhonného sporu (tzv. postranné pře) a jurisdikce náležela zemskému hejtmanovi, resp. zemskému soudu. Přesnější formální podobu a místo v agendě zemského soudu dostaly spory v roce 1557, kdy stížnosti poddaných či vrchností směřovaly přímo na zemského hejtmana – Josef VÁLKA, *Hospodářská politika feudálního velkostatku na předbělhorské Moravě*, Praha 1962, s. 144-147; F. KAMENÍČEK, *Zemské sněmy*, III, s. 172-176; TÝŽ, *Zemské sněmy*, II, s. 96-97.

⁶⁰⁾ „... nějakých vejtržností, svejchvůlí, vejbojův a i mordu se v městech biskupských dopustíc, netoliko na závazky k hofrychtýři dvoru mého braní bejvali, ale i také před soud můj manský podle těchž závazkův se stavěli.“ – NA, Morava, sign. 3388.

soudil o čest a hrdlo již dříve. Biskup dokonce požadoval, aby při spáchání deliktu v biskupském městě nebo na stolních či lenních statcích dotyčná osoba byla vzata na závazek⁶¹⁾ od manského hofrychtěře a byla souzena na lenním soudu v Kroměříži. Kompetenci lenního soudu v Kroměříži dokládá slovy, že manští soudcové „*rovně tou povinností jako soudcové zemští zavázáni jsou*“ – čímž patrně odkazoval na fakt, že manští soudci skládají stejnou přísahu při vstupu do soudu jako zemští soudci.⁶²⁾ Také personální obsazení lenního soudu bylo podle Pavlovského dostačující: „... *mnozí z předních soudcův zemských v tom soudu manským sedávali a ještě sedají, při kterém soudu spravedlnost ne jináč jak i při zemským podle spravedlnosti každému se udělují*“. Podobně biskup připomenul, že nová kompetence lenního soudu by nebyla poškozením panovníkových práv, protože stejně jako při zemském právu, existuje i při lenním soudu zákonná možnost *odvolání* ke králi.⁶³⁾ Stanislav Pavlovský apeluje také na zachování jurisdikce příslušné soudní instituce „... *při tom právě, pod kterým by se čeho dopustil, odpovídal a práv byl*“.⁶⁴⁾

Důsledně trval biskup Pavlovský nejen na existenci lenního soudu, ale také svobodném a volném nalézání práva při této instituci, pod níž podle jeho mínění spadají všechny typy sporů jak duchovních, tak i světských osob. Argumentační oporu našel biskup Stanislav v textu landfrýdu z konce 14. století, který uzavřeli moravští markrabí Jošt a Prokop, olomoucký biskup Mikuláš z Riesenburka a významní moravští páni. Do česky psaného listu císaři Rudolfu II. vložil Pavlovský

⁶¹⁾ Závazek *cti a víry* byl jedním z nejčastějších nástrojů k zajištění plnění určitého jednání. Ve sporech o čest se většinou jednalo o slib dostavení se k soudu na projednávání pře – J. JANIŠOVÁ (ed.), *Šlechtické spory*, s. 154n..

⁶²⁾ Přísahy soudců do soudu jsou obsaženy již v půhonných zápisech z 15. století, v pozměněné formě je přejala Tovačovská kniha a z ní zemské zřízení z roku 1535 i všechny jeho redakce (F. Čáda (ed.), *Zemské zřízení*, s. 40-41, čl. 24; D. JANIŠ (ed.), *Práva*, s. 129-130, čl. 40; MZK, sign. ST 1–38293a, *Zřízení zemské*, list XXXVI-XXXVII; K. J. DEMUTH (ed.): *Kniha Tovačovská*, s. 47-48). Text přísahy k manskému soudu se v zásadě shodoval s přísahou do zemského soudu, jen s obměnou reálií. Pro dobu biskupa Pavlovského její text např. v ZAO, pobočka Olomouc, LDK III, inv. č. 377, fol. 3v.

⁶³⁾ NA, Morava, sign. 3388. K institutu odvolání v manském právu olomouckých biskupů a v moravském zemském právu srov. pozn. 36. Ve sporech o čest byla u lenního soudu po roce 1590 ovšem stejná praxe jako u zemského soudu. Odvolání neznamenovalo v těchto typech sporů opravný prostředek (ZAO, pobočka Olomouc, LDK III, inv. č. 386, *Kniha roková 1591–1702*, fol. 148v-149r; J. JANIŠOVÁ (ed.), *Šlechtické spory*, s. 75-76).

⁶⁴⁾ NA, Morava, sign. 3388. Srov. k tomu ustanovení v Tovačovské knize, která ovšem řeší situaci až po zahájení řízení u příslušného soudu; „... *kterýmž právem prvé začne, tiem také konati má*“ – K. J. DEMUTH (ed.): *Kniha Tovačovská*, s. 52-53.

německý text, který obsahuje třetí odstavec zmíněného landfrýdu,⁶⁵⁾ který se dochoval pouze v opisu v jedné z manských knih olomouckého biskupství.⁶⁶⁾ Příslušná část landfrýdu hovoří o působnosti a kompetencích lenního soudu. V textu císaři biskup ovšem záměrně vynechal větu, která omezovala pravomoc manského soudu pouze na lenní záležitosti.⁶⁷⁾ Závěr pasáže věnované nové jurisdikci lenního soudu v podobě řešení sporů o hrdlo a čest je dobrou ukázkou argumentačních schopností olomouckého biskupa. Po vynechání poměrně důležité části landfrýdu biskup korunoval souhrn svých důkazů ujištěním, že nové výsady manského soudu nejenže nebudou poskytnuty na úkor panovnických práv a zemského práva, ale že zemskému soudu budou prospěšné, protože ulehčí jeho agendě.⁶⁸⁾

Stejně jako v mnoha jiných případech i v otázce nové jurisdikce manského soudu byla argumentace olomouckého biskupa poněkud nepřesná, leč splnila svůj účel. Především institut *odvolání* od rozhodnutí soudu měl patrně zcela jiný obsah v moravském zemském právu a lenním právu praktikovaném u kroměřížského soudu (ve sporech řešených púhonem). V pramenech také postrádáme výraznější zmínky (vyjma zprávy Karla staršího ze Žerotína) o případech týkajících se urážky na cti, které by byly před rokem 1590 řešeny na lenním soudu. Je potřeba také zopakovat námitky samotných biskupských manů, kteří uváděli, že spory o čest vždy patřily pod jurisdikci zemského hejtmana a soudu. Personální obsazení lenního soudu sice nepostrádalo v Pavlovského době osoby, které byly obeznámeny s podobou agendy v rovině moravského zemského práva (částečně se jednalo o jedince se zkušenostmi z opavského zemského soudu), přesto panovník pravděpodobně odkázal ve finálním znění privilegia lenní soud na práva a zvyklosti, které se v tomto typu sporů praktikovaly na zemském soudu.⁶⁹⁾

⁶⁵⁾ NA, Morava, sign. 3388. Text landfrýdu viz Vincenc BRANDL (ed.), CDM XI, Brünn 1885, s. 446-450, č. 529. K počátkům lenního soudu olomouckých biskupů viz TÝŽ, *Manský soud*, s. 8-9.

⁶⁶⁾ V. BRANDL (ed.), CDM XI, s. 450; ZAO, pobočka Olomouc, LDK III, inv. č. 417, *Manská kniha – přijetí lén*, pag. 20an; Božena KOPIČKOVÁ, *Třetí manská olomoucká kniha – registrum speciale? Editor a text*, FHB 12, 1988, s. 327-347; D. JANIŠ, *K úloze*, s. 14-15, kde je uvedena i starší literatura.

⁶⁷⁾ Biskup Pavlovský s malými jazykovými odchylkami odcitoval část „*Item. Were sache ... genug haben.*“ V textu vynechal část „... *es sei umb lehen mannschaft oder umb andere sachen* ...“.

⁶⁸⁾ Doslova biskup Pavlovský uvádí (žádá císaře): „... *strany soudu zemského Markrabství moravského nic neublížiti, nýbrž jemu práce a zaměstnání většího umenšiti a polehčení učiniti milostivě račte*“ – NA, Morava, sign. 3388).

⁶⁹⁾ J. JANIŠOVÁ (ed.), *Šlechtické spory*, passim, zejm. s. 66-68, 80-115; ZAO, pob. Olomouc, LDK III, Lenní knihy, inv. č. 358, *Protokol manského sněmu (1529–1625)*, fol. 57-

Odůvodňování biskupa ulehčením zemskému soudu bylo pak vysloveně pragmatické. Na základě úřadu, který zastával, se Stanislav Pavlovský deset let účastnil zasedání zemského soudu i sněmu a bezpochyby byl obeznámen nejen s chodem těchto institucí, praktikovaným právem, ale i s názory moravské šlechty na možné omezení tak významné jurisdikce. Pokud snad měl biskup nějaké pochybnosti, velmi ostrá reakce z jejich strany na sebe nenechala dlouho čekat.

* * *

Privilegium Rudolfa II. z roku 1590 bylo poměrně velkým zásahem do roviny moravského zemského práva a některá jeho ustanovení zůstala po dlouhou dobu sporná, jiná se ovšem i přes odpor stavovské obce plně realizovala. Za značné posílení svých práv vděčí olomoucké biskupství Stanislavu Pavlovskému, který jako dobrý jurista dokázal panovníka v mnoha otázkách přesvědčit a jako pragmatický politik své úspěchy realizovat. Lze předpokládat, že mnoho argumentů, které použil při jednání s císařem, převzal od svých předchůdců, zejména pak od právně velmi vzdělaného zakladatele olomoucké univerzity Viléma Prusinovského z Víckova.⁷⁰⁾ Zdatná argumentace v otázkách privilegia z roku 1590 nebyla zdaleka jediným Pavlovského juristickým a politickým úspěchem. Stejně dobře si vedl také v dalším velkém sporu, v němž se jednalo o osobní příslušnost duchovních ve věcech týkajících se hrdla a cti a o příslušnost sporů poddaných usedlých na kapitulních statcích se svou vrchností před moravský zemský soud.⁷¹⁾ Přestože ani jeden z těchto sporů se nepodařilo za života biskupa Pavlovského vyřešit ke spokojenosti olomouckého biskupství, prokázal i v nich značnou míru svých politických, diplomatických a juristických kvalit.

67; inv. č. 359, *Protokol manského sněmu (1590–1628)*, fol. 26r-31v. Viz také níže v komentáři k privilegiu.

⁷⁰⁾ Četné ukázky z korespondence biskupa Viléma Prusinovského z Víckova, které dokumentují jeho argumentační kvality, uvádí F. KAMENÍČEK, *Zemské sněmy*, II, III, passim. Biskup Prusinovský si dokonce nechával předkládat usnesení moravského zemského sněmu, aby se ujistil, že nejsou na újmu olomouckému biskupství nebo jeho manům – TÝŽ, *Zemské sněmy*, III, s. 16. K právnímu vzdělání Viléma Prusinovského, který studoval mimo jiné pět let práva na univerzitě v Padově, viz tamtéž, s. 12, pozn. 4 s odkazy na starší literaturu.

⁷¹⁾ První z uvedených sporů nebyl v předbělohorském období úspěšně vyřešen, ve druhém se podařilo dosáhnout konsensu na zemském sněmu v roce 1612 – A. BREITENBACH, *Spor biskupa*, s. 367-373; J. JANIŠOVÁ (ed.), *Šlechtické spory*, s. 116-120; V. BRANDL, V. (ed.), *Sněm*, s. 26, 73-74; F. KAMENÍČEK, *Zemské sněmy*, II, s. 596-598; ZAO, pobočka Olomouc, Arcibiskupství Olomouc II (= AO II), sign. A, inv. č. 655, kart. 220, složka 2, *Jednání o vyčlenění olomouckého biskupa a kapituly ze zemského práva*. Četné konkrétní spory duchovních osob (zejména z olomoucké kapituly) s poddanými uvádí ve svých zápisech z jednání zemského soudu Karel starší ze Žerotína – V. BRANDL (ed.), *Spisy*, 1, s. 21, 54, 112, 114, 246, 261, 275.

PŘÍLOHA – PRIVILEGIUM CÍSAŘE RUDOLFA II. PRO OLOMOUCKÉ BISKUPY Z ROKU 1590

Zemský archiv Opava, pobočka Olomouc, Lenní dvůr Kroměříž II,
Pergamenové listiny, sg. T-I-a-3a, inv. č. 327, kart. 45.⁷²⁾

My purgmistr a rada města Olomouce, známo činíme tímto listem našim obecně přede všemi, kdežkoliv čten a nebo čtoucí slyšán bude, zvlášt^a tu, kdež náleží. Jakož vysoce duostojného a osvíceného knížete a pána, pana Stanislava Pavlovského, z boží milosti biskupa olomouckého, královské kapli české hraběte a jeho milosti římského císaře, uherského a českého etc. krále etc., rady etc., jménem sme požádaní byli, abychom níže psaný milostivý majestát a nadání jeho milosti císařské, pána nás všech nejmilostivějšího, v úplné radě čísti slyšeli a tento vejpis svejm právem a neporušitedlném originálem srovnati a pečeti obyčejnou městskou na věčnou památku potvrditi dali, že sme to k milostivému zalíbení jeho knížecí mi[l]o[s]ti učinili s ochotností rádi.

A předně vyznáváme, že takového milostivého majestátu a nadání vlastní originál jest nám dnes, datum listu tohoto, v celé úplné radě přednešen, kterejž sme na všem neporušenej v rukách našich jměli, ten jistý slyšeli a nacházíme, že ve všem znění a položení, ve všech punktích a klauzulích,⁷³⁾ též^b s podpisem jeho milosti císařské vlastní ruky a jinejch k tomu podepsanejch a nařízenejch pánuov a osob s pe-

⁷²⁾ Majestát Rudolfa II. z roku 1590 je dochovaný formou transumptu v listině purkmistra a rady města Olomouce. Regest a základní popis listiny viz Štěpán KOHOUT – Stanislav LAPČÍK, *Lenní dvůr Kroměříž II. Pergamenové listiny 1249–1836. Katalog*, Opava 1999, s. 193-194, č. 358-359. V komentáři k privilegii uvádíme některé doplňující údaje, které výše uvedený rámcový popis listiny neobsahuje. Dále také přidáváme informace, které mají vztah k hlavní studii. V edici se přidržujeme obecných zásad transkripce užívaných pro český raně novověký text. Textově-kritické poznámky připojujeme za text privilegia.

⁷³⁾ Z textu vidimace olomouckých měšťanů by bylo možné usuzovat, že původním jazykem nezvěstného originálu byla čeština. Na rozdíl od vidimace privilegia z roku 1588 se zde nehovoří o překladu textu. Originálním jazykem privilegia z roku 1588 byla ovšem latina a vidimace olomouckých měšťanů jasně uvádí: „*My, pukrmistr a rada města Olomouce, známo činíme tímto listem...*, [že od] *pana Stanislava Pavlovského ... jsme požádáni byli, ... abychom Jeho milosti císařské...majestátu a nadání ... z latinské řeči na českou přeloženého ... hodnověrný transsumpt ... vydali*“ – K. MÜLLER, *Privilegium*, s. 11-12. Oba majestáty však byly čteny na manském sněmu v Kroměříži v listopadu 1590 a podle zápisů z jednání sněmu, byla patrně originálním jazykem privilegia z roku 1590 také latina – J. ŠTĚPÁN, *Dvůr*, s. 166-167. Majestát z roku 1590 je také dochovaný v německém opisu. Edice tohoto textu viz Ch. d'ELVERT, *Zur Geschichte*, s. 89-93. Obě privilegia z let 1588 a 1590 nejsou tedy dochována v originále. Úvahy ohledně osudu originálu privilegia z 1588 (které v mnoha ohledech můžeme použít i pro druhý majestát) viz v předmluvě k edici privilegia z roku 1588 – K. MÜLLER, *Privilegium*, s. 11-12.

četí jeho mi[l]o[s]ti císařské v bílém a vevnitř v červeném vosku vytištěné a utvrzenej, slovo od slova se nachází takto:

My Rudolf druhý, z boží milosti volený římský císař, po všecy časy rozmnožitel říše a uherský, český, dalmatský, charvátský etc. král etc., arcikníže rakouské, margkrabě moravské, lucemburské a slezské kníže a lužický margkrabě etc. K budoucí věčné paměti známo činíme všem, k duostojenství a vyvejšenosti císařský a královský z vuole pána Boha všemohoucího povolání jsouce, mezi jinejmi rozličnými péčemi a starostmi o věrné poddané naše milé tuto za přední bejti poznávati, a to všelijak slušně a milostivě obmejšleti ráčíme, abychom za jich věrné, upřímné, ochotné a poddané služby, kteréž nám, tudíž také i obecnímu dobrému (aby se víceji vzdělávalo) činí a vskutku prokazují. Příkladem nejsvrchovanějšího, jenž v dobrotivosti a odplatách svejch božských z nesmírné milosti hojným dárcem bejti ráčí, jim to všelijakejmi milostmi z císařské a královské štědroty zpomínati a nahražovati a jiný tudy, aby příkladem jich tolikéž k tomu se snažili a přičiňovali, milostivě vbuzovati ráčili. Nebo za tou příčinou velebnosti naší císařský a královský svěřena a propuojčena jest od božské milosti tato moc, abychom udělováním všelijakejch vzáctných milostí k těm, kteříž by toho (jakž vejš dotčeno) na nás království a zemí našich dobře zasloužili a obecní dobré dle nejvyzší možnosti svý upřímně fedrovali, milostivě, laskavě a otcovsky se ukázati ráčili.

Kdež vzhledše na ustavičné, bedlivé, věrné a platné služby vysoce duostojního knížete Stanislava Pavlovského, biskupa olomouckého, rady naší a královské kapli český hraběte, věrného našeho milého, které jest nám i všemu slavnému domu našemu rakouskému v potřebách našich vlastních a k užitečnému i prospěšnému království a zemí našich hned od svého na to biskupství povolání v mnohých příčinách a případnostech činil a až posavád s velikou poddanou ochotností činiti nepřestává, chtěice jemu podlé hodnosti osoby jeho, a na nás, též slavnému domu našem rakouském věrného zasloužení, štědroty naší císařské a královské skutečně užiti dáti.⁷⁴⁾ Též^o pro obzvláštní naši císařskou a královskou k kostelu a biskupství olomouckému (které jsou předkové naši, římsští císařové a králové čeští, slavných a svatých pamětí, mnohými milostmi a svobodami a privilegimi vzáctně obdařili) milostivou náklonnost s dobrým rozmyslem, naším jistým vědomím, s radou nejvyzších ouředníkuov zemských a rad našich Království českého a z mocnosti naší císařský, jakožto král český, na dotčeného biskupa olomouckého poníženou a poddanou prosbu a hledání níže psané a v tomto našem majestátu obsažené a dostavené věci a artikule jsme

⁷⁴⁾ Ke službám biskupa Stanislava Pavlovského pro Habsburky viz J. PÁNEK, *Prelát*, s. 357-358; Václav ŠTĚPÁN, *Polské legace biskupa Stanislava Pavlovského*, Ostrava. Příspěvky k dějinám Ostravy a Ostravska 21, 2003, s. 45-63; J. PÁNEK, *Olomoucký biskup*, s. 24-27; Eduard MAYER, *Des olmützer Bischofes Stanislaus Pawłowski Gesandtschaftsreisen nach Polen, aus Anlass der Königswahl nach dem Ableben Stefan I. (1587-1598)*, Kremsier 1861; Josef MACŮREK, *Čechové a Poláci v 2. pol. XVI. století (1573-1589). Tři kapitoly z dějin česko-polské politické vzájemnosti*, Praha 1948, s. 144n.

milostivě schváliti, obnoviti a potvrditi ráčili a tímto listem mocně i vědomě, aby na budoucí a věčný časy od dědicuov a budoucích našich králuov českých bez přerušení zachováni a zuostaveni byli, omni meliori et ampliori modo forma ac ratione schvalujem, obnovujem a potvrzujem.

Jakož biskupství a kostel olomoucký od starodávna své many z stavu, povolání a řádu vyzšího i nižšího, podlé toho i právo a soud manský svobodnej a zahájenej má, ku kterému tíž manové osobami i s^d statky svejmi manskejmi, též^e i sami biskupové olomoucští, i s statky svejmi stolními náležejí. Tomu milostivě chtíti ráčíme, aby nyní i na budoucí věčný časy takový právo a soud manský dotčeného biskupství a knížetství v svém vyměření, zřízení, váze, podstatě a vážnosti bez přerušení neboližto umenšení a překážky jednoho každého svobodně zuostával a trval, tak aby při něm všelijaké pře civiles et criminales zachovajíc v tom řád, který de iure vel consuetudine observatis[ue] observandis zachován bejti má, slyšány, souzeny a nálezy na ně činěny byly. Však to sobě i budoucím potomkuom našim, králuom českým pozustavujíce, pokudž by kdo na nás neb budoucí potomky naše, krále český chtěl podlé pořádku a svobod téhož soudu manského se odvolati, to aby svobodně a bezpečně bez nesnází a všelijakejch překážek každého času učiniti mohl.⁷⁵⁾

Nad kterýmžto soudem, aby při něm jednomu každému v všelijakejch roze-
přech spravedlnost udělována bejvala, biskupové olomoucští, nynější i budoucí, jakožto vrchnost téhož soudu manského a páni lén^f, ochrannou ruku držeti povinni sou a budou, jakž se pak i to v smlouvě, kteráž jest se mezi někdy duostojnejm Stanislavem Turzim, biskupem olomouckým a stavy Margkrabství našeho moravského léta páně 1531 v městě našem Brně v pátek po svatém Matouši⁷⁶⁾ stala, šířeji nachází a v ní obsaženo jest. Podlé kterýžto smlouvy biskupové olomoucští, co by se osob

⁷⁵⁾ Obecně pojatý odkaz císaře na zachovávání řádu pravděpodobně směřuje k praxi moravského zemského práva, spíše než by se jednalo jen o apel na dodržování zvyklostí u lenního soudu. Důkazy o souzení sporů z urážky na cti před manských soudem před rokem 1590 v zásadě chybí a samotná praxe lenního soudu v těchto kauzách po roce 1590 je potvrzením vlivu a vzoru moravského zemského práva. (J. JANIŠOVÁ (ed.), *Šlechtické spory*, s. 66-68, 75-77; ZAO, pobočka Olomouc, LDK III, inv. č. 386, *Knihá roková 1591–1702*). Manský soud dokonce ve svých nálezech odkazoval na moravské zemské zřízení z roku 1604 (... *poněvadž zřízení zemské to vyměřuje*). Jednalo se o případ, kde je uplatněna možnost stran na *odvolání* ke králi – tamtéž, fol. 148v-149r. V biskupských fondech se také nalézají např. opis naučení zemskému hejtmanovi Hynkovi Bruntálskému z Vrbna ve věcech týkajících se postranných pří, tedy i sporů o čest. Patrně byl porízen jako návod pro rozhodování v obdobných sporech u lenního soudu v Kroměříži – ZAO, pobočka Olomouc, AO II, inv. č. 274, *Naučení zemského soudu 1590–1594*. O zásadním vlivu moravského zemského práva na chod lenního soudu v Kroměříži svědčí i četné opisy materiálu pocházejícího z provenience zemského soudu, které se nacházejí v biskupských fondech. Srov. např. ZAO, pobočka Olomouc, LDK III, inv. č. 328, 338; tamtéž, AO II, inv. č. 271–273.

⁷⁶⁾ 22. září 1531. Ke smlouvě viz pozn. 8 a 9.

jich i statkuov jejich stolních dotejkalo, ne ku právu zemskému téhož Margkrabství našeho moravského, ale ku právu toliko a soudu jich manskému náležejí a pohánění bejti mají. Tímž zpuosobem osoby z stavuov panského a rytířského, vyzších i nizších, kteří by buď v službách při nich, biskupích olomouckých, byli neb na statcích jich stolních aneb manskejch obydlí svá měli, neb jakejmkoli zpuosobem a příčinou na týchž gruntech a statcích biskupství a knížetství olomouckého se zdržovali, ti také k soudu zemskému Margkrabství moravského potahování a pohánění bejti nemají, tak jakž se také o to mezi stavy již řečeného Margkrabství našeho moravského a často psanejm Stanislavem, nynějším biskupem olomouckým, při sněmu obecním léta páně 1582 v městě našem Olomouci při času s[vatého] Šťastného⁷⁷⁾ držaném snešení stalo, kteréžto slovo od slova takto v sobě zní:

Kdež jest kněz biskup stížnost svou před jich milostmi pány stavy přednésti a oznámiti ráčil, že osoby stavu panského a rytířského i také prostého řádu, kteří v městech, městečkách, ve vseh na statcích jeho mi[los]ti manských neb stolních aneb při dvoře jeho mi[l]o[s]ti v službě sou a obydlení své mají, ku právu zemskému pohánění bejvají a pod jeho mi[l]o[s]tí se zatýkují. I na tom sou se jich mi[l]o[s]t páni stavové snýsti ráčili, aby se takové puohonové na ty osoby stavu panského a rytířského i na jiné, kteříž na statcích manských a stolních jeho mi[l]o[s]ti knězi biskupovi náležitých sedí a obydlení své neb při dvoře jeho mi[l]o[s]ti služby svy mají, od žádného potud více ku právu zemskému pohánění a pod jeho mi[l]o[s]tí zatykovaní nebyli, než kdož by koho z čeho viniti chtěl a kterého z nich buď k svědomí neb jináč potreboval, aby jej ku právu a soudu manskému a ne k zemskému poháněl a k němu hleděl.

Za třetí také i to při manech téhož biskupství a knížetství olo[mouckéh]o na budoucí časy nařizovati a za jistý řád aby se budoucně bez přerušeni tak a ne jinak chovalo, ustanovovati a to[m]u milostivě a konečně chtíti i jmíti ráčíme, aby tíž manové, kteříž toliko statky manský a žádnejch pozemskejch neb dědičnejch nemají, na potom pečetí svejch neb přiznávacích listuov k landtfrýdu Margkrabství našeho moravského, kterýž by se tak koli budoucně obnovoval, přidavovati neb přivěšovati a od sebe týchž přiznávacích listuov dávati moci neměli a jmíti nemohli. Poněvádž oni jak týmiž statky manskými, tak také i osobami svejmi ne ku právu zemskému téhož Margkrabství našeho moravského, než k manskému téhož biskupství olomouckého náležejí a biskupové olomouckíi nynějši i budoucí od osob svejch, též kapitoly kostela olomouckého a brněnského a vseh poddanejch svejch manskejch i stolních jakožto páni jich, z ktorejmi oni jako za jednoho jsou a se bejti počítají, pečet⁸⁾ svou biskupskou k dotčené[m]u landtfrýdu a neb listy přiznávací, jsouce přední po nás jakožto králi českém a budoucích potomcích našich králích českých v Margkrabství moravském landtfrýdníci, přivěšovati a přidavovati, též také dotčený přiznávací listy od sebe odvozovati mají a moci budou.

⁷⁷⁾ Okolo 14. ledna 1582. K usnesení moravského zemského sněmu viz pozn. 14 a 15.

K tomu také i to na budoucí časy ustanovující a nařizující, aby dotčení manové, když by koli mustrunkové v zemi se drželi neb vejprava nějaká do pole z nařízení našeho neb budoucích našich králuov českých proti jakémužkoli nepříteli našemu neb zemi nastávala, jeden každý svůj počet lidu jízdného i pěšího, co by tak na každého podle šacunku velikosti neb malosti statkuov manských, kteréž z téhož biskupství a kostela olomúckýho vysazeny sou, a i proto také tam k nim příslušeji spravedlivě přišlo, k počtu biskupskému a kostela olo[mouckéh]o vypravovali a jiní pak absolute manové, jenž (jakž napřed oznámeno) žádných dědičných statkuov nemají, osobně se svým počtem koní a jízdních nacházivali a dadouc se v něm zmustrovati, všelijakou službu manskou náležitě vykonávali a do pole, kam by potřeba ukazovala, v témž houfě biskupském táhnouti povinni byli, ano i sice při biskupích olomouckých, jakožto páních svých, kterýmž obzvláště v takových případnostech a potřebách dle léna^h a manství svého tím povinni a zavázáni jsou, na obeslání jich přítomní bejvali a jak v tom, tak i v jinejch službách volně se nacházivati dávali, je chránili a obhajovali a in summa podle svej jeden každý možnosti jakožto věrní manové i napotom od zlého všelijak vystříhali a k dobrému napomáhali, tak jakž to v právích manských císaře Friedricha, slavné paměti, předka našeho se vyměřuje a regula neb pravidla těch povinností, kterými manové pánuom svejm zavázáni jsou, totižto incolume, tutum, honestum, utile, facile, possibile šířeji ukazují a s sebou přinášejí.⁷⁸⁾ Nicméně tomu chytí ráčíme, aby často psaný Stanislav, biskup olomúcký (tak jakž jest se v to pro zachování s stavy Margk[rabství] našeho morav[skéh]o dobréh]o pokoje a srozumění dobrovolně uvolil) povinen byl zápis na sebe udělati, že tomu všemu, co v landtfrýdu obsaženo a vyměřeno j[es]t, s potomky svejmi biskupy olomúckými a se všemi many a poddanými svejmi zadosti činiti chce a povinen bejti máⁱ. A kdoby tak z manuov a poddaných jeho nětco proti tomu landtfrýdu v kterýmkoli artikuli provinil, ten každý aby skrze hofrychtýře biskupského (po vyhledání to[h]o vše[h]o) podle vyměření landtfrýdu náležitě pokutován a trestán byl. Chytíce tomu konečně, aby při tomto při všem, co se v tomto majestátu našem obsahuje a zavírá, on Stanislav, biskup olomoucký, též^j i potomci jeho biskupové olomouckí bez naší, budoucích našich králuov českých i jinejch všech lidí všelijaké překážky dokonce a docela zuostaveni a zanecháni byli.

A protož příkazujem všem obyvateluum ze všech stavuov Království naše[h]o českého, Margk[rabství] morav[skéh]o, knížetství slízkých a obojích margkrabství lužických i jinejm všem poddaným našim, abyste^k často jmenovaného Stanislava, biskupa olo[mouckéh]o a budoucí potomky jeho biskupy olomoucké při tomto našem schválení, obnovení a potvrzení jich soudu manského i také činění některých dalších gratií a milostí s dostatečným jich vysvětlením nyní i na budoucí věčný časy bez přerušeni zachovali, žádných jim v tom překážek nečiníce, ani komu činiti dopouštějíce pod uvarováním hněvu a nemilosti naší cí[sařsk]é, dědicuov našich

⁷⁸⁾ K povaze lenního práva olomouckého biskupství viz výše text k pozn. 47–51.

a budoucích kráľuov českých, a k tomu také 500 hřiven zlata litého, polovice do komory naší a budoucích kráľův českých a druhou dotčenému Stanislavovi, biskupu olo[mouckém]u a potomkuom jeho biskupuom olomouckým k propadení, kolikrát by se koli nětco takového kdo dopustiti směl a dopustil, avšak toto naše dání má bejti beze vše[h]o ublížení regálii naší císařské, jakožto krále českého a svobod stavuov Margk[rabstv]í našeh]o morav[skéh]o. Tomu na svědomí pečet^l naší císařskou k tomuto listu přivěsiti rozkázati jsme ráčili. Dán na hradě našem Pražském v sobotu po s[va]té Margitě léta božího 1590⁷⁹⁾ a kráľovst[v]í našich římského 15, uher- ského 18 a českého též^m 15.

Tomu na jistotu my svrchu psaní purgkmistr a rada pečetⁿ obyčejnou měst- skou k tomuto transumptu přidáviti sme dali. Stalo se v městě Olomouci v pátek před s[vatý]m Martinem, to jest 9. dne měsíce listopadu léta 1590.⁸⁰⁾

Rudolf⁸¹⁾

Adamus de Nova domo
S[upremus] R[egni] Bohemia[e] Cancellarius⁸²⁾
[manu propria]⁸³⁾

Kryštof^o Želinský⁸⁴⁾
[manu propria]⁸⁵⁾

⁷⁹⁾ 14. července 1590.

⁸⁰⁾ K listině je přivěšena na žlutých šňůrách částečně poškozená pečeť města Olomouce z červeného vosku o průměru 4,5 cm. V poli šachovaná orlice, dochována část opisu: SIGILLVM * SEN// I * CIVITATIS * OLOMVCENSI/. Na dorsu listiny je latinský regest: *Vidimus literatum senatus Olomucen[sis] super iudiciis feudilibus a sua m[ai]es[t]at]e c[on]firmatis*. Připojeny jsou dvě staré signatury: *N° 2* a *N: 33*.

⁸¹⁾ Text je umístěn vlevo pod textem privilegia.

⁸²⁾ Adam II. z Hradce, nejvyšší kancléř Kráľovství českého v letech 1585–1593 a později nejvyšší purkrabí – Václav Bůžek (ed.), *Poslední páni z Hradce* (= Opera historica 6), České Budějovice 1998, passim.

⁸³⁾ Text na plice uvnitř vlevo.

⁸⁴⁾ Kryštof Želinský ze Sebusína byl v letech 1586–1590 místopísařem, 1590–1599 místokancléřem Kráľovství českého a 1600–1606 mincmistrem – František PALACKÝ, *Přehled současný nejvyšších důstojníků a úředníků*, in: Jaroslav Charvát (ed.), *Dílo Františka Palackého*, I, Praha 1941, s. 373–375; Josef BOROVIČKA, *Pád Želiňského. Obsazení nejvyšších zemských úřadů v Čechách v letech 1597–1599*, ČCH 28, 1922, s. 277–304; Josef JANÁČEK, *Rudolf II. a jeho doba*, Praha 1987, s. 304–305, 341, 362.

⁸⁵⁾ Text na plice uvnitř vpravo.

Ad mandatum Sacrae Caesa[ris]
M[aiesta]tis proprium
J. Muller⁸⁶⁾ [manu propria]⁸⁷⁾

Textově-kritické poznámky

V textu kolísá grafika litery ž, která se vyskytuje v podobě prostého z, dále jako zi či ź, popř. ž. Písař také důrazně dodržuje ve tvarech *kterěz, kteříž by* apod. grafiku *kd*. Tyto jevy nepoznámkujeme. Jednotně přepisuje ž a *kt*.

^a zvlášť] *Zwlafft*; ^b též] *teéz*; ^c též] *Teez*; ^d s – interlineární vsuvka; ^e též] *teez*; ^f lén] *Leen*; ^g pečet'] *pecziet*; ^h léna] *Leena*; ⁱ má] *maa*; ^j též] *teez*; ^k abyste] *abyffste*; ^l pečet'] *Pecziet*; ^m též] *teez*; ⁿ pečet'] *Pecziet*; ^o Kryštof] *Krystoff*

⁸⁶⁾ Podpis je špatně čitelný. Patrně se jedná o Jana Millera (Milnera) z Milhauzu, který byl významným císařským úředníkem. Po roce 1589 se stal královským radou a sekretářem Českého království. Obšírněji k jeho osobě viz *Ottův slovník naučný XVII*, Praha 1901, s. 357, kde se objevuje i varianta jména *Müller, Milnár*. Jan Milner byl v písemném styku s biskupem Stanislavem Pavlovským na jaře roku 1590 (a nejen z textu dopisu vyplývá, že i před tímto datem), kdy mu biskup 24. března píše z Brna, že majestát (nelze určit který přesně) měl být již dávno zhotoven a urguje posláni – MZA, G 83 Matice moravská, kart. 53, *Kopíř korespondence olomouckých biskupů* č. 28, 1590, fol. 53r-v; Jan ŠTĚPÁN, „Potřeboval-li by[s] ... pro opatření zdraví svého tělesného doktora v lékařství“ *Nemoci biskupa Stanislava Pavlovského z Pavlovic*, in: O. Jakubec (ed.), *Stanislav Pavlovský*, s. 85. Jan Milner patrně zůstal i nadále spojencem biskupa Pavlovského. V roce 1595 jej biskup žádá, aby se u císaře přimluvil v jistém sporu o sirotčí záležitosti – František Václav PEŘINKA, *Dějiny města Kroměříže*, I, Kroměříž 1913, s. 427-428. K četným kontaktům biskupa Pavlovského s českou šlechtou, které sehrály jistě důležitou roli při udělování obou privilegií, viz Jaroslav PÁNEK, *Olomoucký biskup Stanislav Pavlovský a česká šlechta*, Okresní archiv v Olomouci, 1989, s. 42-46.

⁸⁷⁾ Text na plíce zvenku vpravo.

Jana J a n i š o v á

PRIVILEGE OF RUDOLPH II TO THE OLOMOUC BISHOPRIC IN 1590

Bishop Stanislav Pavlovský's Legal Argumentation

Summary

The relationship between the Olomouc bishop and the Bohemian king, the position of the bishopric within Moravia and the entire Bohemian Crown together with relations between the bishop and the Moravian estates formed a chief topic of the Moravian internal policy in the 16th century.

The legal position of the Olomouc bishopric was based on a number of privileges that the bishops obtained in the middle ages. The bishops managed to keep their important positions in the power and estate structure of the Margraviate throughout the Hussite revolution and a temporary decline of the bishopric's importance in the late 15th century. The economical and political stabilisation of the bishopric in the early 16th century was replaced with the bishops' growing demands to extend their rights and authorities within the Margraviate. Despite a general decline of liege structures, the liege system of the Olomouc bishops strongly increased its position in the 16th century.

The offensive policy of Olomouc bishops against the estates and the emperor gained power under the episcopate of Stanislav Pavlovský. In 1588, Rudolph II restored the princely title for the Olomouc bishops and reformed the symbol of the bishopric with his Letter of Majesty. The official restoration of the steadily denied princely title was to be an opening step leading to intensification of the bishopric's position within Moravia. Stanislav Pavlovský's new demands were voiced in the following year. Despite his early claims that the new privilege was granted at the expense of the royal regales and the freedom of the Margraviate, Emperor Rudolph II finally signed all the bishop's demands without reservations. The emperor issued another Letter of Majesty under his title of the Bohemian king on 14th July 1590. The first protests were voiced immediately after its publication by the feoffees and estates of the Moravian noblemen. Not all the disputes, however, had been satisfactorily resolved by the estate uprising.

Bishop Stanislav Pavlovský's viewpoints on the position of his principedom within Moravia and the entire Bohemian Crown can be clearly demonstrated in legal argumentation, which is captured in his correspondence with Rudolph II. The correspondence preceded issuance of the privileges in 1590. Bishop Pavlovský's legal argumentation concerned all benefits listed in the mentioned privilege. He skillfully applied documents, contracts or parts of various texts to convince the emperor

that his demands were rightful and not in conflict with the Moravian estates or the emperor.

Rudolph II's privilege from 1590 had a relatively great impact on the municipal law and some of its provisions remained controversial for a long time; some other privileges, however, were fully implemented despite resistance from the estates. As a good jurist, Stanislav Pavlovský was responsible for great empowering of the Olomouc bishopric, because he managed to win the king's approval in many issues and, as a pragmatic politician, was able to realize his success.

Josef Hrdlička – Josef Kaděříbek

INDIVIDUÁLNÍ PRVKY ADMINISTRATIVNÍHO TLAKU NA KONVERZE MĚŠŤANŮ ČESKÝCH MĚST VE DVACÁTÝCH LETECH 17. STOLETÍ

ABSTRACT

Individual Elements of Administrative Pressure to Conversions of Bohemian Towns' Burghers in the 1620s

The essay concentrates on re-Catholicization of Bohemian towns in the 1620s. The authors describe the administrative component of a pressure applied to change the confession of predominantly non-Catholic population, particularly administrative processes that acquired significant individual elements over the researched period. The pressure involved registers on the town citizens' confession, which were used as a source/base for an ensuing re-Catholicization process. The second individual element regarded personal negotiations with the still non-Catholic burghers and other citizens, which were managed by various power authorities active in royal or manorial towns.

Keywords: re-Catholicization, Early Modern time towns, conversion, communication

Vzápětí po vítězství císařských vojsk na Bílé hoře začaly být v katolickém táboře vedeny diskuse, jak tohoto úspěchu využít k definitivnímu upevnění katolické víry v zemi. Jejich výsledkem bylo několik návrhů na podobu katolické obnovy země pocházejících od světských i duchovních autorit. Na jejich základě začala být na jaře 1624 prosazována idea plošné rekatolizace, která měla vést k pokatolictění všech obyvatel království a k ukončení doposud panující náboženské plurality v zemi.¹⁾

¹⁾ Eliška ČÁŇOVÁ, *Vývoj správy pražské arcidiecéze v době násilné rekatolizace Čech (1620-1671)*, Sborník archivních prací 35, 1985, s. 486-560, k jednotlivým návrhům s. 508-517. Nověji Alessandro CATALANO, *Zápas o svědomí. Kardinál Arnošt Vojtěch z Harrachu (1598-1667) a protireformace v Čechách*, Praha 2008, s. 69-93.

V souvislosti s městským obyvatelstvem je zmiňován zejména císařský patent z 29. března 1624, vyhlášený 9. dubna, kterým bylo v pražských a dalších městech i jinde v zemi zakázáno jiné náboženství než katolické.²⁾ Přestože opatření směřující k posílení pozic katolické církve se objevovala již v předchozích desetiletích,³⁾ znamenal rok 1624 počátek systematického rekatolizačního úsilí směřovaného nejprve vůči obyvatelům královských měst a posléze rovněž šlechticům a poddaným žijícím na jejich panstvích. Rekatolizace tak měla mít univerzální charakter a vést ke změně vyznání veškerého obyvatelstva v zemi, které mělo konvertovat ke katolické víře nebo odejít do exilu.

Právě v období po roce 1624 bylo nekatolické obyvatelstvo českých královských i vrchnostenských měst vystaveno intenzivnímu a cílenému tlaku, který měl za cíl jeho úplné obrácení na katolickou víru.⁴⁾ Vítěznou stranou očekávané a v praxi vynucované konverze měšťanů a dalších obyvatel měst měly být výsledkem soustředěného a soustavného tlaku, který na komunální úrovni vůči konkrétním osobám vyvíjelo několik subjektů rekatolizačního úsilí. Otázka změny vyznání ale neměla v městském prostředí pouze nábožensko-duchovní rozměr. Tlak cílil rovněž na majetkovou a hospodářskou základnu i sociální vazby obyvatel měst, kteří se v případě odmítání konverze ocitali v existenčních potížích.

Při pokusu o analýzu počáteční fáze pobělohorské náboženské proměny je v prostředí českých královských i vrchnostenských měst patrně nutné rezignovat na snahu o poznání souhry rozmanitých motivů, které ovlivňovaly jednotlivé konvertity v jejich rozhodování o změně víry. Ty jsou zejména v případě urozců, vzdělavců, duchovních nebo jiných známých osob pro historika nejzajímavější.⁵⁾ Nutí ho naopak

²⁾ Tomáš V. BÍLEK, *Reformace katolická neboli obnovení náboženství katolického v Království českém po bitvě bělohorské*, Praha 1892, s. 43; Václav LÍVA, *Studie o Praze po-bělohorské. II. Rekatolisace*, Sborník příspěvků k dějinám hlavního města Prahy 7, 1933, s. 1-120, zde s. 38.

³⁾ Winfried EBERHARD, *Entwicklungsphasen und Probleme der Gegenreformation und katholischen Erneuerung in Böhmen*, *Römische Quartalschrift für christliche Altertumskunde und Kirchengeschichte* 8, 1989, s. 235-257.

⁴⁾ K rekatolizaci měst ve dvacátých letech 17. století srov. T. V. BÍLEK, *Reformace*, s. 44-105 (pro královská města), s. 106-168 (pro vrchnostenské lokality); Anton GINDELY, *Geschichte der Gegenreformation in Böhmen*, Leipzig 1894, s. 267-306.

⁵⁾ Ke šlechtickým konverzím viz Thomas WINKELBAUER, *Karrieristen oder fromme Männer? Adelige Konvertiten in den böhmischen und österreichischen Ländern um 1600*, in: Bronislav Chocholáč – Libor Jan – Tomáš Knoz (edd.), *Nový Mars Moravicus aneb Sborník příspěvků, jež věnovali Prof. Dr. Josefu Válkovi jeho žáci a přátelé k sedmdesátinám*, Brno 1999, s. 431-452; TÝŽ, *Konfese a konverze. Šlechtické proměny vyznání v českých a rakouských zemích od sklonku 16. do poloviny 17. století*, ČČH 98, 2000, s. 476-539; TÝŽ, *Konvertita*, in: Václav Bůžek – Pavel Král (edd.), *Člověk českého raného novověku*, Praha 2007, s. 275-296; na příkladu umělce a duchovních srov. Jörg DEVENTER, *Grenzen überschreiten. Kon-*

věnovat detailnější pozornost jednotlivým metodám a technikám, v praxi se často prolínajícím a doplňujícím, do nichž jednotliví duchovní i světští aktéři z vítězného katolického tábora vkládali naději ve svém úsilí o katolickou obnovu obyvatelstva českých měst a budování konfesijní homogenity.⁶⁾

Přestože dvacátá léta 17. století byla klíčovým obdobím v dějinách Království českého i jednotlivých měst, postrádáme dosud zevrubnější odpovědi na otázky, jakým způsobem byly představy bělohorských vítězů o katolické obnově měst prosazovány v konkrétním sociálním prostředí, jakým způsobem mu byly sdělovány, vysvětlovány a argumentovány, jaké autority se podílely na jejich vymáhání a dodržování i jak se k nim stavěli sami měšťané a další osoby žijící ve městech.

Z naznačených možností, které se nabízejí při studiu radikální náboženské proměny městského obyvatelstva v Čechách, jejíž důležitá část se odehrávala právě ve dvacátých letech 17. století, chtějí následující odstavce upozornit pouze na jeden moment, který dosavadní práce všímající si průběhu rekatolizace v konkrétních městech sice zmiňovaly, ovšem podrobněji se jím nezabývaly. Univerzální charakter katolické obnovy pobělohorských měst byl totiž nemyslitelný bez individuálního přístupu k jejich nekatolickým obyvatelům.

Administrativní součást rekatolizačního procesu pochopitelně nemohla spočívat v pouhém vydávání dlouhé řady normativních nařízení, ale byla komplikovaným procesem, do něhož byly v konkrétním sociálním prostředí zapojeny různé mocenské autority. Objekty jejich úsilí byly konkrétní osoby, které – aby se jimi vůbec mohly stát – musely být vlastními názory známé svému sociálnímu okolí a následně i těmto autoritám, k nimž patřili členové městských rad, představení cechů, vrchnostensští úředníci, královští rychtáři a hejtmané nebo reformační (či rekatolizační) komisaři.

Rekatolizace městského obyvatelstva tak bude v následujícím textu představena jako složitý komunikační proces,⁷⁾ do něhož aktivně vstupovaly rozmanité subjekty rekatolizačního úsilí a současně i jednotlivé osoby jako jeho objekty. Studie

versionen zum Katholizismus in Böhmen und Schlesien im späten 16. und 17. Jahrhundert, in: Lenka Bobková – Jana Konvičná (edd.), *Náboženský život a církevní poměry v zemích Koruny české ve 14.-17. století*, Praha 2008, s. 670-681.

⁶⁾ Kim SIEBENHÜNER, *Glaubenswechsel in der Frühen Neuzeit. Chancen und Tendenzen einer historischen Konversionsforschung*, *Zeitschrift für historische Forschung* 34, 2007, s. 243-272, zde s. 254.

⁷⁾ K procesu komunikace srov. například Harold LASSWELL, *The Structure and Function of Communication in Society*, in: Lyman Bryson (ed.), *The Communication of Ideas*, New York 1964², s. 37-51; Niklas LUHMANN, *Die Politik der Gesellschaft*, Frankfurt am Main 2000, zejména s. 325-330; TÝŽ, *The Differentiation of Society*, New York 1982, s. 237-246; TÝŽ, *Art as a Social System*, Stanford 2000, především s. 11, 140-146. V českém překladu TÝŽ, *Sociální systémy. Nárys obecné teorie*, Praha 2006, s. 159-201.

se chce zaměřit na tu část jejich vzájemné komunikace, jež ve sledovaném období získala výrazně individuální charakter, který představoval jeden z klíčových projevů cíleného a soustavného tlaku na změnu vyznání městského obyvatelstva.⁸⁾ Výklad tak nemá ambici postihnout problematiku rekatolizace v její úplnosti. Naopak se na několika konkrétních případech pokusí analyzovat a interpretovat některé z částí administrativního tlaku, který tvořil nedílnou součást rekatolizačního úsilí, navíc pouze v krátkém časovém období vymezeném prvním pobělohorským desetiletím.

K uplatňování individuálního přístupu vůči provinilým měšťanům začalo v celé řadě českých královských i vrchnostenských měst docházet bezprostředně po bělohorské porážce v souvislosti s konsolidací moci vítězné strany. Měšťané početně převažovali mezi vězňenými, obviněnými a v červnu 1621 popravenými vůdci českého stavovského povstání a přinejmenším desítky jich figurovaly rovněž v několika procesech vedených proti představitelům lokálních městských revolt z let 1618 až 1620.⁹⁾ Tlak vítězné katolické strany se projevil také v rekonstrukci skladby městských rad, do nichž byli v mnoha českých městech již na počátku dvacátých let a jinde pak v jejich průběhu jmenováni výhradně (nebo alespoň v převážné části) katoličtí měšťané.¹⁰⁾

Administrativní tlak měl nejen zaručit loajalitu městské správy konkrétního města jeho vrchnosti, ale vliv katolických radních současně směřoval i „dovnitř“ komunity, vůči ostatním členům městské obce a dalším obyvatelům měst. Jejich

⁸⁾ Jörg DEVENTER, „Zu Rom übergehen“. *Konversion als Entscheidungshandlung und Handlungsstrategie – Ein Versuch*, in: Rudolf Leeb – Susanne Claudine Pils – Thomas Winkelbauer (Hg.), *Staatsmacht und Seelenheil. Gegenreformation und Geheimprotestantismus in der Habsburgermonarchie*, Wien-München 2007, s. 168-180, zde s. 175-176. V jiném významu hovořil o individuálním tlaku TÝŽ, *Konversionen zwischen den christlichen Konfessionen im frühneuzeitlichen Europa*, in: Marlene Kurz – Thomas Winkelbauer (Hg.), *Glaubenswechsel (= Wiener Zeitschrift zur Geschichte der Neuzeit 7, Heft 2)*, Wien 2007, s. 8-24, zejména s. 18-22. V českém prostředí Jiří MIKULEC, *31. 7. 1627 – Rekatolizace šlechty v Čechách. Či je země, toho je i náboženství*, Praha 2005, zejména s. 53.

⁹⁾ Josef PETRÁŇ, *Staroměstská exekuce*, Praha 1985², s. 9-25; Petr KOPIČKA, *Rebelie aneb pozdvížení v Roudnici nad Labem v letech 1619-1620*, *Porta Bohemica* 4, 2007, s. 9-53; Josef HRDLIČKA, *Selbstverwaltung unter adeliger Herrschaft: Die Stadt Jindřichův Hradec (Neuhaus) nach der Revolte gegen Wilhelm Slavata (1620-1626)*, in: Stefan Haas – Mark Hengerer (Hg.), *Im Schatten der Macht. Kommunikationskulturen in Politik und Verwaltung 1600-1950*, Frankfurt-New York 2008, s. 51-74.

¹⁰⁾ Pro pražská města srov. V. LÍVA, *Studie*, s. 30-31. Administrativním tlakem projevujícím se rovněž v proměně skladby městských rad a dalších orgánů městské správy se v souvislosti s rekatolizací slezských měst Hlohova a Svídnice ve dvacátých letech 17. století zabýval Jörg DEVENTER, *Gegenreformation in Schlesien. Die habsburgische Rekatolisierungspolitik in Glogau und Schweidnitz 1526-1707*, Köln-Weimar-Wien 2007, s. 164-166, 174-175, 203-205.

úkolem bylo nejen dohlížet na prosazování snah o katolickou obnovu města a stát se jejími aktivními aktéry na nejnižší rovině, ale současně také vystupovat jako autority a formální vzory pro ostatní členy městské obce a další obyvatele jejich města, kteří je měli následovat a stát se katolíky. Roli sledovaného příkladu přitom nemusely plnit pouze „vzorně“ katolické rady, ale rovněž takové sbory, které naopak vytrvale setrvaly v odporu vůči konverzi. V takovém případě bývali někteří radní a někdy i celé rady uvězněni s tím, že na svobodu jim pomůže pouze přestup na katolickou víru.¹¹⁾

Uplatnění individuálního přístupu výrazně podporoval rovněž charakter českých měst. V nadpoloviční většině ze 138 urbánních sídel zachycených v berní rule totiž stálo méně než 200 domů a žilo necelých 2000 obyvatel. Jen necelá pětina měst naopak měla více než 300 domů a tedy přibližně 3000 obyvatel.¹²⁾ Typickým českým městem tak ve sledovaném období byla menší urbánní jednotka, kde byl jedinec svému sociálnímu okolí dobře známý. Jeho začlenění do obce navíc podporovalo množství neformálních vztahů, jimiž byly předmoderní městské pospolitosti protkány. Platilo to zejména o plnoprávných měšťanech, jejichž počet zhruba odpovídal uvedenému počtu domů, kteří ve dvacátých letech vystupovali jako objekty rekatolizace nejčastěji. Také z tohoto důvodu byli objektem zájmu mocenských autorit zodpovědných za provádění protireformačních opatření konkrétní, známí a identifikovatelní lidé se svými názory, postoji i možnostmi rezistence.

Individuální přístup se projevoval ve velké části metod, které byly ve dvacátých letech 17. století využívány při rekatolizační praxi. Jeho projevy je možné sledovat na příkladu konkrétních technik, z nichž metody užívané jako hlavní druhy rekatolizačního působení sestávaly.¹³⁾ První z technik, která tvořila součást administrativních postupů a ve sledovaném období získala výrazné individuální rysy, spočívala ve zhotovování písemných seznamů obsahujících jména dosud nekatolických osob, jež se následně stávaly podkladem pro další jednání s nimi. Přestože zprávy o vyhotovování seznamů příslušníků jednotlivých konfesí jsou známé již z předbělohorského období, kdy vznikaly jako součást tlaku na změnu víry části městského

¹¹⁾ Na příkladu městské rady v Rožmitále pod Třemešником uvězněné v létě 1627 hejtnem tamního panství, které od roku 1623 patřilo pražskému arcibiskupství, Eliška ČÁŇOVÁ, *Rekatolizace ve Středočeském kraji*, Středočeský sborník historický 11, 1976, s. 65-85, zde s. 73-74.

¹²⁾ Eduard MAUR, *Urbanizace Čech v raném novověku*, Historická demografie 25, 2001, s. 5-64, zde s. 17-19.

¹³⁾ Jiří MIKULEC, *Metody a techniky pobělohorské rekatolizace v Čechách – jedna z možností výzkumu náboženských dějin*, in: Martin Elbel (ed.), *Limity a možnosti historického poznání*, Olomouc-Pardubice 2008, s. 115-123.

obyvatelstva¹⁴⁾ nebo patřily k projevům vzájemného vymezování jednotlivých vyznání v konfesijně pluralitním prostředí,¹⁵⁾ pravidelně se začaly objevovat právě ve dvacátých letech 17. století v souvislosti s prosazováním snah o katolickou obnovu království a individualizací rekatolizačního postupu.¹⁶⁾

V Jindřichově Hradci je soustavný tlak na změnu vyznání tamních měšťanů a dalších obyvatel možné sledovat od léta 1622, kdy vyvrcholil dlouho připravovaný proces slavatovské vrchnosti proti více než padesáti vůdcům městské revolty z let českého stavovského povstání i celé městské obci.¹⁷⁾ Nositeli snah o katolickou obnovu města byli zejména Vilém Slavata se svou manželkou Lucií Otýlií Slavatovou z Hradce, kteří ji ve svých písemnostech z let 1622 a 1624 odůvodňovali nařízeními duchovních autorit, nepřátelskými aktivitami měšťanů z let stavovského povstání, nutností srovnat se ve víře se svou vrchností i svou zodpovědností Bohu za spásu duší vlastních poddaných.

K vyhotovování písemných seznamů osob začalo ve městě docházet již v roce 1624. Podle zprávy pocházející z prostředí jindřichohradecké jezuitské koleje měli předměstští hejtmané vypracovávat soupisy osob, které nenavštěvovaly katolické

¹⁴⁾ Seznamy členů Jednoty bratrské v Turnově vzniklé v květnu a červnu 1548 v souvislosti se zákrokem proti její existenci publikoval Klement BOROVIČ (ed.), *Jednání a dopisy konsistoře katolické a utrakvistické II. Akta konsistoře katolické*, Praha 1869, s. 97-99, 102-105.

¹⁵⁾ K evidenci docházky roudnických měšťanů do katolického farního kostela na počátku 17. století srov. Petr KOPIČKA (ed.), *Deníky roudnického hejtmana Blažejše Albína z Weisenberku z let 1611 a 1625*, Praha 2003, s. xlvii-xlviii. O existenci soupisů členů některých sborů Jednoty bratrské ze stejného období pojednal Jiří JUST, *Nález archivu Matouše Konečného a jeho význam pro studium dějin Jednoty bratrské v období před Bílou horou*, in: Martin Wernisch (ed.), *Unitas Fratrum 1457-2007. Jednota bratrská jako kulturní a duchovní fenomén*, Praha 2009, s. 183-192, zde s. 188-189. K vyhotovování seznamů účastníků procesí pořádaných na Starém Městě pražském na sklonku 16. a v prvním desetiletí 17. věku Anna OHLIDAL, *Präsenz und Präsentation. Strategien konfessioneller Raumbesetzung in Prag um 1600 am Beispiel des Prozessionswesens*, in: Evelin Wetter (Hg.), *Formierungen des konfessionellen Raumes in Ostmitteleuropa*, Stuttgart 2008, s. 207-217, zde s. 216.

¹⁶⁾ K vyhotovování rozmanitých seznamů docházelo v souvislosti s rekatolizací a výkonem náboženské kontroly rovněž v městech za hranicemi království. Srov. edici 65 seznamů pasovských měšťanů či uchazečů o tamní městské právo z let 1580 až 1630, které publikovala Gertraud K. EICHHORN (Hg.), *Beichtzettel und Bürgerrecht in Passau 1570-1630. Die administrativen Praktiken der Passauer Gegenreformation unter den Fürstbischöfen Urban von Trenbach und Leopold I., Erzherzog von Österreich*, Passau 1997, s. 109-360.

¹⁷⁾ František TEPLÝ, *Účastenství Hradeckých na českém povstání a jak je Vilém Slavata potrestal*, Sborník Historického kroužku 19, 1918, s. 1-17, 140-156; 20, 1919, s. 56-77, 130-146; 21, 1920, s. 31-44, 72-96; Karel TRÍSKA, *Jindř. Hradec 1618-1620*, Časopis Společnosti přátel starožitností 58, 1950, s. 106-119, 170-179; nověji Josef HRDLIČKA, *Konflikt jindřichohradeckých měšťanů s Vilémem Slavatou v pamětech Jiříka ze Kře*, Jihočeský sborník historický 69-70, 2000-2001, s. 188-208; TÝŽ, *Selbstverwaltung*.

bohoslužby. Protože to hejtmané odmítli, byli uvězněni. Zpráva se přitom zmiňuje o skutečnosti, že iniciativa ke zhotovení takových seznamů měla vycházet od světské moci, tedy pravděpodobně od slavatovské vrchnosti.¹⁸⁾

Stejného prostředku, tedy písemných seznamů, se přitom ve stejné době snažila využít i druhá strana, tedy „porazená“ městská obec. Ta při přípravě procesu přišla o městská privilegia, o jejichž navrácení následně usilovala pomocí suplik, jež představitelé městské správy adresovali své vrchnosti. Podle vrchnostenské odpovědi na takovou žádost ze srpna 1624 se radní snažili svou prosbu podpořit tvrzením, podle něhož již celá městská obec konvertovala ke katolické víře.¹⁹⁾ Tento argument se snažili doložit přiloženým seznamem konvertitů. Vrchnost mu ale neuvěřila a na navrácení privilegií si tak jindřichohradecká městská obec musela počkat až do února 1626.²⁰⁾ Další zprávy o zhotovování seznamů ve městě souvisely s vyhlášením prvního termínu, do něhož měla celá jindřichohradecká městská obec konvertovat ke katolictví, o němž bude zmínka v dalším textu.

Rovněž v pražských městech začaly vznikat soupisy osob, jež se staly objektem rekatolizačních snah, pravděpodobně již na sklonku roku 1624. Václav Líva se v této souvislosti zmínil o příkazu pražského arcibiskupa Arnošta Vojtěcha z Harrachu, který měl patrně někdy na podzim 1624 nařídit všem farářům, aby sestavovali soupisy dospělých i dětí, jež měli navštěvovat katolickou katechezi.²¹⁾

Množství zpráv o vyhotovování písemných seznamů měšťanů obsahují nedávno edičně zpřístupněné dekryt reformální komise pro Nové Město pražské z let 1627 až 1629.²²⁾ Již v počátcích své činnosti chtěla být komise detailně seznámena s poměry v pražských městech, k čemuž jí pomáhaly právě jmenné soupisy osob, jež

¹⁸⁾ SOA Třeboň, pracoviště Jindřichův Hradec, Velkostatek Jindřichův Hradec, inv. č. 84, sign. III Kb.

¹⁹⁾ K obdobné praxi, která spojovala provedení katolické obnovy města s potvrzením jeho privilegií, srov. E. ČÁŇOVÁ, *Rekatolizace ve Středočeském kraji*, s. 65-85, zde s. 72 (pro Jílové, Kutnou Horu a Kolín); TÁŽ, *Rekatolizace severních Čech*, in: Marie Vojtíšková (ed.), *Sborník příspěvků k době poddanského povstání r. 1680 v severních Čechách*, Praha 1980, s. 9-42, zde s. 16 (pro Ústí nad Labem).

²⁰⁾ SOA Třeboň, pracoviště Jindřichův Hradec, Velkostatek Jindřichův Hradec, inv. č. 672, sign. VI Wc, p. 109-112, 115-120.

²¹⁾ V. LÍVA, *Studie*, s. 41.

²²⁾ Jaroslava MENDELOVÁ (ed.), *Dekryt reformální komise pro Nové Město pražské z let 1627-1629*, Praha 2009 (= Documenta Pragensia. Monographia 24), s. 63 (pro Malou Stranu), 64, 65, 74. K průběhu rekatolizace v této části pražského souměstí Olga FEJTOVÁ, *Rekatolizace v městech pražských v době pobělohorské – úspěch, nebo fiasko? Příspěvek k důsledkům pobělohorské rekatolizace na Novém Městě pražském*, in: Olga Fejtová – Václav Ledvinka – Jiří Pešek – Vít Vlnas (edd.), *Barokní Praha – barokní Čechie 1620-1740*, Praha 2004, s. 457-471.

měly být v následujícím období podrobeny tlaku na změnu vyznání. Po svém zřízení v únoru 1627 komise vydala několik instrukcí pro své subdelegáty, přičemž jeden z bodů normy určené speciálně pro pražská města požadoval vypracování soupisu katolických i nekatolických dětí, který měl sloužit jako podklad pro jejich katechezi. V další části zmíněné normy komise doporučovala pořízení soupisů nekatolických sirotků včetně jejich majetkových poměrů a nekatolických manželů katolických mužů, o jejichž konverzi měli pečovat zvláště ustanovení duchovní. Úkolem dalších instruktorů z řad duchovních bylo každou neděli sestavovat seznamy nejnebezpečnějších kacířů a jejich rodinných příslušníků. Měli také evidovat konvertity z řad měšťanů a dalších obyvatel pražských měst stejně jako pány a rytíře i emigranty a jejich rodinné příslušníky.²³⁾

Z dekretů, které uvedená komise adresovala do Nového Města pražského, vyplývá, že jejich vyhotovováním pověřovala královského hejtmana Jindřicha Volfa Berku z Dubé,²⁴⁾ který při tom měl spolupracovat se členy tamní městské rady²⁵⁾ a novoměstským královským rychtářem Michalem Rittršicem z Rittersfeldu.²⁶⁾ Nepřekvapí ale, že představitelé městské správy jeho pokyny nevykonávali pokaždé podle představ komisařů a v praxi nebyly seznamy vždy vyhotovovány v termínech stanovených komisí.²⁷⁾

Obsáhlý soupis byl Berka povinen vypracovat v březnu 1627. Měla se na něm objevit jména všech měšťanů i dalších obyvatel na Novém Městě i v Podskalí²⁸⁾ včetně neosedlých osob, podruhů, čeledí i žen a dětí. Nejprve měli být uvedeni rodilí katolíci, poté konvertité, následně ti, kteří přislíbili v brzké době přestoupit na

²³⁾ V. LÍVA, *Studie*, s. 50-53.

²⁴⁾ Ke kompetencím královských hejtmanů na základě instrukcí vydaných v letech 1622 a 1626 srov. František ROUBÍK, *Královští hejtmané v městech pražských v letech 1547 až 1785*, Praha 1933, s. 9-13.

²⁵⁾ O skladbě novoměstské rady v tomto období blíže viz Jaroslava MENDELOVÁ, *Rada Nového Města pražského v letech 1600-1650*, Pražský sborník historický 29, 1996, s. 59-106; TÁŽ, *Staroměstské a novoměstské rady v první polovině 17. století*, in: Olga Fejtová – Václav Ledvinka – Jiří Pešek (edd.), *Osm set let pražské samosprávy*, Praha 2002 (= Documenta Pragensia 21), s. 81-91.

²⁶⁾ Kompetence královských rychtářů na základě normativních pramenů vydaných ve dvacátých letech 17. století popsal František ROUBÍK, *Královští rychtáři v pražských i jiných českých městech v letech 1547 až 1783*, Sborník příspěvků k dějinám hlavního města Prahy 6, 1930, s. 265-355, zde s. 273-275.

²⁷⁾ J. MENDELOVÁ (ed.), *Dekrety*, s. 65-68, 71-72.

²⁸⁾ K charakteru této části Nového Města pražského naposledy František HOLEC, *Život v Podskalí*, in: Kateřina Jíšová a kol. (edd.), *V komnatách paláců – v ulicích měst*. Sborník příspěvků věnovaných Václavu Ledvinkovi k šedesátým narozeninám, Praha 2007, s. 127-139.

katolickou víru, a nakonec osoby, které tak odmítaly učinit. Podle Tomáše V. Bílka vznikl totožný seznam také v dalších pražských i jiných královských městech.²⁹⁾ V srpnu téhož roku měl dát novoměstský hejtman Berka vyhotovit další seznam, v němž měli být zvlášť uvedeni katolíci a nekatolíci obývající Nové Město, přičemž „nejurputnější“ z nich měla označovat hvězdička. Další soupis se jmény všech nekatolíků dostal novoměstský královský hejtman za úkol vypracovat v únoru 1629. Při práci na něm mu měli vypomáhat nejen obvyklé autority, tedy královský rychtář s konšely, ale rovněž katoličtí novoměstští měšťané.³⁰⁾

Kromě takových „všeobecných“ seznamů reformační komisaři ve stejné době požadovali, aby pro ně podřízené autority vypracovávaly rovněž soupisy zaměřené pouze na určitou skupinu osob. Zmiňovaný dekret z března 1627 vyzýval novoměstského královského rychtáře a radní, aby o nastávajících Velikonocích písemně zaznamenali všechny, kteří by se nezpovídali a nepřijímali pod jednou způsobou. V dekretu z 28. května 1627 vyzývali novoměstského hejtmana, aby jim odeslal evidenci nejvýznamnějších odpůrců rekatolizačních opatření. Pozornosti neměli uniknout ani šlechtici vlastníci domy na Novém Městě. Ve stejné písemnosti se objevil požadavek na vyhotovení seznamů domů patřících katolickým i nekatolickým pánům a rytířům, jež měly obsahovat také údaje o jejich služebnících a rodinných příslušnících. K vypracování obdobného soupisu šlechtických domů ho komise nabádala již o tři týdny dříve.

Sepsání dalšího takového seznamu doplněného o jména manželek a dětí urozených majitelů nemovitostí i veškeré jejich čeládky, rozdělené na katolíky a nekatolíky, požadovala komise na konci září 1628.³¹⁾ Na počátku srpna reagovala reformační komise na porušování dekretů zakazujících sňatky nekatolických měšťanů další výzvou, v níž požadovala vypracování soupisu provdaných nebo oženěných nekatolíků.³²⁾ Zvláštní pozornost měla být věnována emigrantům a jejich majetku.³³⁾ V sou-

²⁹⁾ J. MENDELOVÁ (ed.), *Dekrety*, s. 60-62; T. V. BÍLEK, *Reformace*, s. 76. K seznamu srov. také A. GINDELY, *Geschichte*, s. 274.

³⁰⁾ J. MENDELOVÁ (ed.), *Dekrety*, s. 74, 121-123.

³¹⁾ Tamtéž, s. 62-67, 118-119. Již v červenci 1627 komise vyzývala některé šlechtice vlastníci nemovitosti v pražských městech, aby se postarali o konverze svých služebníků, kteří v nich sloužili – Antonín PODLAHA (ed.), *Dopisy reformační komise v Čechách z let 1627-1629*, Praha 1908, s. 17-19. V polovině 17. století stálo na Novém Městě 158 panských domů, na Starém Městě šlo o 90 domů – Olga FEJTOVÁ, *Příspěvek k sociálně-ekonomické charakteristice Nového Města pražského v 17. století – domovní majetek jako výraz sociálně-ekonomického potenciálu města*, in: Václav Ledvinka – Jirí Pešek (edd.), *Nové Město pražské ve 14.-20. století*, Praha 1998 (= Documenta Pragensia 17), s. 171-183, zde pozn. 9 na s. 180.

³²⁾ J. MENDELOVÁ (ed.), *Dekrety*, s. 77-78.

³³⁾ Tamtéž, s. 83, 84, 88-90.

vislosti s prováděním katolické obnovy Starého Města pražského na sklonku dvacátých let se Václav Líva zmínil o vyhotovování seznamů starších vinařů pražských hor viničných a nekatolických tovaryšů i čeládky v domech katolických řemeslníků.³⁴⁾

Dosud nekatoličtí měšťané a další obyvatelé českých měst nebyli svými postoji ke změně svého vyznání známi pouze autoritám, které působily v jejich bezprostředním sociálním okolí, tedy členům městských rad a případně i dalším osobám; v královských městech šlo hlavně o královské rychtáře, ve vrchnostenských městech o vrchnostenské úředníky. Jejich prostřednictvím se jména, písemně zaznamenaná v různých seznamech, dostávala k dalším aktérům (spolu)zodpovědným za prosazování rekatolizace, kteří v hierarchii orgánů, jež se na ní podílely, stáli na vyšším stupni.

Již v nejstarších editovaných dekretech reformační komise pro Nové Město pražské se tak objevují konkrétní jména tamních nekatolíků. Zprvu šlo o několik málo – okolo deseti – jmen mužů, které komisaři označovali za „*nejurputnější sektáře*“ a mezi nimiž nechyběly politicky aktivní osoby z let stavovského povstání (Matyáš Borbonius z Borbenheimu, Lukáš Karban z Olšan, Daniel Kohout z Lichtenfeldu, Matouš Švík z Lukonos, Jiří Zygl z Chocenic).³⁵⁾ Seznamy ze srpna 1627 již obsahovaly jména 96 „*urputných a neposlušných*“ mužů, kteří odmítali konvertovat, a 89 patrně jiných řemeslníků, jimž bylo ze stejného důvodu znemožněno vykonávání živnosti.³⁶⁾

Od podzimu 1627 se v dekretch reformační komise pro Nové Město pražské začalo objevovat větší množství jmen tamních měšťanů – v některých i více než sto. Tyto dekrety se měly stát podkladem pro další jednání s nimi. Jaroslava Mendelová spočítala, že dekrety vydané mezi létem 1627 a stejným obdobím v následujícím roce obsahují jména 590 novoměstských měšťanů.³⁷⁾

V prakticky stejném období, tedy od července 1627 do července 1628, bylo podle údajů Tomáše V. Bílka a Václava Lívy na Starém Městě pražském předvoláno k osobnímu jednání na radnici 450 mužů, někteří z nich i dvakrát či třikrát.³⁸⁾ Naopak výhradně ženám byl určen dekret z července 1628, v němž bylo ke konverzi vyzváno 39 v něm jmenovaných staroměstských vdov.³⁹⁾ Jestliže roku 1610 žilo na

³⁴⁾ V. LÍVA, *Studie*, s. 65.

³⁵⁾ J. MENDELOVÁ (ed.), *Dekrety*, s. 57-59, 68-70, 71-72.

³⁶⁾ Tamtéž, s. 80-82, 87-88.

³⁷⁾ Tamtéž, s. 9. Srov. jejich seznam na s. 127-161. Podrobně Jaroslava MENDELOVÁ, *Novoměstské měšťky a protireformace*, in: Jiří Pešek – Václav Ledvinka (edd.), *Žena v dějinách Prahy*, Praha 1996 (= Documenta Pragensia 13), s. 145-151, zde s. 147.

³⁸⁾ T. V. BÍLEK, *Reformace*, s. 80-84 (i se jmény); V. LÍVA, *Studie*, s. 61.

³⁹⁾ T. V. BÍLEK, *Reformace*, s. 86.

Novém Městě pražském v 1546 domech necelých 11000 obyvatel a na Starém Městě ve stejné době v asi 1040 domech přibližně 7300 osob (včetně žen, služebnictva a dětí, jejichž jména se ale v dekretch neobjevovala),⁴⁰⁾ pak počet individuálně zvaných měšťanů a případně i dalších obyvatel tvořil pozoruhodně vysoké procento.

Se jmény několika málo konkrétních měšťanů zejména z královských (Litoměřice, Mladá Boleslav), královských věnných (Mělník), královských horních (Jílové) a vrchnostenských měst (Litomyšl) je možné se setkat i v dalších písemnostech vydávaných ve druhé polovině dvacátých let 17. století reformačními komisaři. Na rozdíl od novoměstských dekretů šlo ale o menší počet osob označovaných komisaři za „*nejúhlavnější a nejpřednější sektáře*“, kteří podle nich v daném městě mohli působit jako nebezpečný vzor pro ostatní osoby.⁴¹⁾

Ve Slaném, které ve dvacátých letech pozbylo práv královského města a v červenci roku 1623 ho do zástavní držby získali Martinicové (dědičnou vrchností města se stali roku 1638), začaly podobné soupisy vznikat okamžitě po převzetí města novou vrchností.⁴²⁾ Za sestavování seznamů byl zodpovědný slánský hejtman Mikuláš Hanžburský z Kopečka, kterého do města dosadil Jaroslav Bořita z Martinic, aby ho informoval o dění ve městě a na okolním panství a jeho jménem vyhlašoval příslušné patenty.⁴³⁾ Jeho postavení vůči městské obci připomínalo královské rychtáře (v čele správy smečenského panství stál ve stejné době regent Zachariáš Vejda z Bezděkova), od nichž se ale Mikuláš Hanžburský lišil tím, že nebyl slánským měšťanem.

První zmínky o vyhotovování seznamů ve Slaném pocházejí ze srpna 1623, samotné soupisy se však nedochovaly.⁴⁴⁾ První soupis, jehož opis se dochoval v radním manuálu, pochází z přelomu května a června 1624. V této době vydal Jaroslav Bořita z Martinic patent, kterým zbavoval měšťanství ty osoby, jež ho získaly v letech 1618-1624. Rejstřík obsahuje jména měšťanů, kteří přislíbili konvertovat a byli proto z působnosti patentu vyňati.⁴⁵⁾ Další seznam z června 1624 pak tvořil

⁴⁰⁾ O. FEJTOVÁ, *Příspěvek*, pozn. 33 na s. 182-183.

⁴¹⁾ A. PODLAHA (ed.), *Dopisy*, s. 2-3, 10-12, 19-20, 24-31, 33-35, 45-46, 93-95. Pro Mělník také Jan KILIÁN, *Mělnická rekatolizace a náboženská emigrace*, in: Týž (ed.), *Věnná města za třicetileté války a jejich poválečná obnova*, Mělník 2004, s. 71-96, ke jménům tamních měšťanů s. 73.

⁴²⁾ K vývoji města Václav FIALA, *Slaný v letech 1618-1632. České město za třicetileté války*, Praha 1925 (= Rozpravy Královské české společnosti nauk, třída filosoficko-historicko-jazykozpytná, Nová řada VIII/1), s. 57-73. Nověji viz Josef KADERÁBEK, *Protireformace města Slaného v letech 1610-1635 a její dopad na sociální vazby radních*, *Historická demografie* 33, 2009, s. 9-44.

⁴³⁾ SOKA Kladno, pracoviště Slaný, AM Slaný, nezprac., kniha č. 57, fol. 395.

⁴⁴⁾ Tamtéž, fol. 399.

⁴⁵⁾ Tamtéž, fol. 424.

výčet jmen čelných představitelů slánské městské obce s poznámkami o zabavení jejich majetku.⁴⁶⁾

Patenty vydávané v souvislosti s prosazováním katolické víry předčítal slánské městské obci na radnici osobně hejtman Mikuláš Hanžburský z Kopečka. Následně je radní písař opisoval do zvláštní knihy patentů, a to v jazyce jejich originálu.⁴⁷⁾ Ze dvacátých let 17. století se zachovaly opisy direktivů místodržícího Karla z Lichtenštejna, který do Slaného posílal patenty s celozemskou či krajskou působností. V pozdějších letech byl jejich původcem také císař Ferdinand II. V záhlavích, která slánský radní písař nadepisoval jednotlivým opisovaným patentům, svědomitě zaznamenával, který den patent do města dorazil, dokonce s poukazem na to, ve kterou denní dobu či hodinu, a kdo byl jeho vydavatelem. U některých z nich zdůrazňoval i jazyk, ve kterém byl patent do města doručen a zda bylo nutné ho při čtení překládat do češtiny.⁴⁸⁾ Některé zápisy obsahují údaj o tom, že patent byl po přečtení vyvěšen na radniční budově („na místě radním“).⁴⁹⁾ Publikování normativů na radnici tak opět zdůrazňovalo klíčovou roli světské moci, která jí připadla v prosazování katolické víry v městském prostředí.⁵⁰⁾

Dalším příkladem individuálního přístupu zachytitelným v edici novoměstských dekretů jsou takové písemnosti, v nichž se protireformační komise vyjadřovala k případům konkrétního jedince. Šlo kupříkladu o tamního nákladníka Tobiáše Vřesovského, který před sňatkem slíbil konvertovat, ale posléze to odmítl, a byl proto uvězněn. Komise sice na konci září 1627 doufala v jeho obrát, ale již o tři týdny později přikazovala jeho vystěhování z království.⁵¹⁾ Obdobně bylo možné doložit i vrchnostenské patenty týkající se jediné osoby. Dekretem z 3. dubna 1633 zbavoval Jaroslav Bořita z Martinic úřadu primátora ve Slaném „*rebelantského škůdce*“ Jana Šultyse z Felsdorfu, přičemž zakázal, aby byl nadále titulován jako primátor, zabavoval mu veškerý nemovitý majetek a přikazoval jeho uvržení do žaláře „*o samém chlebě a vodě*“.⁵²⁾

⁴⁶⁾ Tamtéž, fol. 425.

⁴⁷⁾ Tamtéž, fol. 431, 433; tamtéž, kniha č. 3.

⁴⁸⁾ Tamtéž, kniha č. 57, fol. 76.

⁴⁹⁾ Tamtéž, fol. 46, 49, 52.

⁵⁰⁾ Naopak příkaz vydaný na konci ledna 1628 reformační komisí činnou v Kladsku, který přikazoval měšťanům tamních měst přijmout katolickou víru, měl být 20. března 1628 přečten ve všech farních kostelích a následně umístěn na kostelních dveřích; Arno HERZIG, *Reformatorische Bewegungen und Konfessionalisierung. Die habsburgische Rekatholisierungspolitik in der Grafschaft Glatz*, Hamburg 1996, s. 146.

⁵¹⁾ J. MENDELOVÁ (ed.), *Dekrety*, s. 90-91, 95-96.

⁵²⁾ SOKA Kladno, pracoviště Slaný, AM Slaný, nezprac., kniha č. 1, fol. 140.

Postižený radní, syn kutnohorského měšťana Jana Šultyse z Felsdorfu, jednoho ze dvou mimopražských měšťanů zastoupených ve stavovské vládě, totiž nejprve přislíbil konvertovat a díky tomuto činu se mu podařilo vystoupat v hierarchii slánské městské správy až na nejvyšší pozici.⁵³⁾ Během saského vpádu v roce 1631 však zabavil vrchnostenské klíče od smečenského zámku a slánská městská rada pod jeho vedením dokonce začala nakládat hraběcím důchodem.⁵⁴⁾ V tomto případě byla nařízení obsažená v patentu beze zbytku splněna. Jan Šultys byl v dubnu 1633 uvězněn a po svém propuštění v červnu téhož roku donucen vzdát se svých nemovitostí, z jejichž prodeje městská rada uhradila škody, které měl svým jednáním způsobit hraběcí komoře. Prodej jeho majetku se také dočkal svého zveřejnění ve vrchnostenském patentu.⁵⁵⁾

Písemné seznamy vyhotovované z příkazu reformační komise nebo jiných autorit se měly stát podkladem pro povolávání v nich uváděných jedinců k osobnímu jednání. Taková interakce představovala druhý rys individuálního přístupu k měšťanům královských i vrchnostenských měst, k němuž docházelo ve dvacátých letech 17. století a jemuž bude na tomto místě věnována pozornost. Šlo o klíčový akt rekatolizačního úsilí, při němž byly předvolané osoby informovány o termínech, ke kterým měly konvertovat ke katolické víře, stejně jim byly sdělovány nejrůznější přísliby nebo naopak hrozby vězením, exekucí majetku nebo nuceným vystěhováním, pokud by tak neučinily.

Jednání mezi subjekty rekatolizačního úsilí a měšťany i dalšími osobami, které byly jeho objekty, se zpravidla odehrávalo na radnici příslušného města. Přestože to nemuselo být pravidlem – jak se ostatně ukáže v dalším textu – výběr takového místa nebyl náhodný. Radnice byla nejvýznamnějším prostorem výkonu lokální moci ve městech (ve vrchnostenských městech jí konkuroval zámek, kde k takovým jednáním rovněž docházelo), neboť byla místem působení městských rad, jež byly nejvýznamnějšími představitelkami městské správy a ve dvacátých letech 17. století působily na jedné z nejnižších úrovní v hierarchii institucí, jež se podílely na prosazování katolické víry.

Radnice byla rovněž místem, kde pravidelně docházelo ke zveřejňování rozhodnutí důležitých pro různé oblasti života města. Dvacátá léta 17. věku v tom nebyla

⁵³⁾ Tamtéž, kniha č. 58, fol. 223.

⁵⁴⁾ K saskému vpádu nověji Oldřich KORTUS, *Pobělohorští exulanti za saského vpádu v letech 1631 a 1632*, in: Jiří Hrbek – Petr Polehla – Jan Zdichynec (edd.), *Od konfesijní konfrontace ke konfesijnímu míru. Sborník z konference k 360. výročí uzavření Vestfálského míru, Ústí nad Orlicí 2008*, s. 235-248. K situaci ve Slaném V. FIALA, *Slaný*, s. 77-80; J. KADEŘÁBEK, *Lidé bez domova, domov bez paměti? Návraty slánských pobělohorských exulantů*, in: Václav Bůžek – Jaroslav Dibelka (edd.), *Utváření identity ve vrstvách paměti (= Opera historica 15)*, České Budějovice 2011, s. 53-75.

⁵⁵⁾ SOKA Kladno, pracoviště Slaný, AM Slaný, nezprac., kniha č. 58, fol. 274-275.

výjimkou, naopak spíše roli radnice jako klíčového místa v utváření nových mocenských i konfesijních poměrů posílila. Skutečnost, že se jednání odehrávalo právě na radnici, mělo zdůraznit jeho význam, což si patrně měly uvědomit obě strany této interakce, více možná zvaní měšťané a další obyvatelé, kteří se při něm osobně setkávali s představiteli vítězné katolické strany. Jednání tak nesloužilo pouze k osobnímu tlumočení příkazů, pokynů, termínů a dalších sdělení zvaným osobám, ale také k veřejné inscenaci nových mocenských a konfesijních poměrů v konkrétním sociálním prostředí jednotlivých měst.⁵⁶⁾ Každé takové jednání bylo mocenským aktem, v němž aktivně vystupovaly obě strany. Některé prameny totiž ukazují, že nekatoličtí měšťané k němu nepřistupovali submisivně, ale naopak se snažili vystupovat jako aktéři s vlastními představami a vědomím svých názorů i rezistenčních možností.⁵⁷⁾

Na Novém Městě pražském začalo ke svolávání měšťanů docházet asi půl roku po vydání zmíněného Ferdinandova patentu z jara 1624. Již na počátku prosince 1624 hodlal tehdejší novoměstský královský hejtman Jindřich Špetle z Janovic předvolat městské desátníky, aby svolali měšťany a sdělili jim termín, do kterého by měli konvertovat. O dalším zvaní těch novoměstských měšťanů, kteří dosud nepřestoupili na katolickou víru, hovoří prameny z února 1626.⁵⁸⁾ Dekrety reformační komise pro novoměstského hejtmana Berku z následujícího období se zmiňují o tom, že místem mocensky nerovného jednání měla být novoměstská radnice.⁵⁹⁾ Ve stejné době vyzývali rady všech pražských měst k povolávání dosud nekatolických měšťanů na radnice rovněž místodržící.⁶⁰⁾ Radnice pražských měst se stávaly místem osobního jednání také s tamními měšťany, kteří působili v zemských úřadech.⁶¹⁾

Dekrety vydané reformační komisí v letních měsících roku 1627 hovoří o předvolávání nejvýznamnějších odpůrců protireformačních opatření z řad novoměstských měšťanů („*nejurputnější sektáři*“), které tamní nekatolíci podle tvrzení komisařů vnímali jako své vzory a řídili se podle nich. Obdobně se ve stejné době postupovalo i na Starém Městě pražském.⁶²⁾ Termíny ke konverzi měly být na novoměstské

⁵⁶⁾ K radnici jako místu moci viz např. Thomas WELLER, *Der Ort der Macht und die Praktiken der Machtvisualisierung. Das Leipziger Rathaus in der Frühen Neuzeit als zeremonieller Raum*, in: Christian Hochmuth – Susanne Rau (Hg.), *Machträume der frühneuzeitlichen Stadt*, Konstanz 2006, s. 285-307.

⁵⁷⁾ Srov. zprávu o jednání s pěti měšťany Nového Města pražského na tamní radnici, kterou publikovala J. MENDELOVÁ (ed.), *Dekrety*, s. 57-59.

⁵⁸⁾ Tamtéž, s. 17.

⁵⁹⁾ „*Na rathous v místo radní*“; tamtéž, s. 67, 69, 71, 75, 85.

⁶⁰⁾ V. LÍVA, *Studie*, s. 47.

⁶¹⁾ A. PODLAHA (ed.), *Dopisy*, s. 15-16.

⁶²⁾ V. LÍVA, *Studie*, s. 54-55.

radnici sdělovány také dalším tamním měšťanům, jejichž jména se objevila v editovaných dekretch. Kromě nich se v souvislosti se zvaním na radnici tyto písemnosti zmiňovaly ještě o dalších skupinách osob, ovšem bez toho, aby uváděly jejich konkrétní jména. Na počátku srpna 1627 měli být na novoměstskou radnici předvoláni měšťané, jejichž manželky dosud nekonvertovaly ke katolictví.⁶³⁾ Podle dekretu z konce srpna 1627 měly být na radnici povolány i ženy emigrantů.⁶⁴⁾

Další podobná písemnost z počátku listopadu 1628 se v souvislosti s aktivní rolí mužů při obracení jejich manželek na katolickou víru zmiňovala o zvaní obou manželů společně.⁶⁵⁾ Na počátku srpna 1627 měl dát hejtman Berka na radnici povolat dokonce celou novoměstskou obec.⁶⁶⁾ O necelý měsíc později nařídila protireformační komise císařskému hejtmanu, aby na radnici povolal všechny dosud nekatolické osoby. Muži a ženy z každé čtvrti se měli dostavit v jiný den.⁶⁷⁾ Obdobné direktivy směřované vůči stejným skupinám žen byly v téže době vydávány rovněž na Starém Městě pražské.⁶⁸⁾

K předvolávání dosud nekatolických měšťanů k osobnímu jednání docházelo z iniciativy reformační komise na sklonku dvacátých let rovněž v dalších českých městech, která při svých cestách po celém království navštívili subdelegovaní komisaři se svými pomocníky.⁶⁹⁾ Za své spolupracovníky ve městech si vybírali městské rady – celé nebo některé jejich představitele –, které z jejich podnětu měly zhotovit soupis osob, jež byly ochotné konvertovat. Je možné se ale setkat i s případy, kdy takové seznamy měl z příkazu komise zpracovat místní katolický duchovní, jak tomu bylo v lednu 1628 v Poděbradech.⁷⁰⁾

V některých městech měly takové soupisy obsahovat jména všech měšťanů a dalších obyvatel včetně jejich rozlišení na katolíky a nekatolíky, v praxi ale zřejmě

⁶³⁾ J. MENDELOVÁ (ed.), *Dekrety*, s. 74-75.

⁶⁴⁾ Tamtéž, s. 85.

⁶⁵⁾ Tamtéž, s. 119-120. O tlaku na tamní měšťanky blíže TÁŽ, *Novoměstské měšťky*, s. 149-151.

⁶⁶⁾ TÁŽ (ed.), *Dekrety*, s. 76-77.

⁶⁷⁾ Tamtéž, s. 86-87.

⁶⁸⁾ T. V. BÍLEK, *Reformace*, s. 85-86; V. LÍVA, *Studie*, s. 56.

⁶⁹⁾ Detailně Eliška ČÁŇOVÁ, *Počátky rekatolizace na Hradecku*, *Práce muzea v Hradci Králové*, série B – vědy společenské 12, 1970, s. 65-91; TÁŽ, *Rekatolizace ve Středočeském kraji*; TÁŽ, *Rekatolizace severních Čech*.

⁷⁰⁾ TÁŽ, *Rekatolizace ve Středočeském kraji*, s. 70. Srov. František J. ZOUBEK, *O věcech církevních na Poděbradsku l. 1550-1665*, *Časopis muzea království Českého* 52, 1878, s. 43-58, 218-229, který je ale na informace o dění ve městě ve dvacátých letech 17. století velmi skoupý.

byly častější seznamy těch dosud nekatolických osob, které přislíbily konvertovat.⁷¹⁾ Kromě měšťanů měli komisaři osobně hovořit rovněž se šlechtici – s každým zvlášť – a jejich úředníky, případně také s vesnickými rychtáři nebo s menšími skupinami poddaných. Jejich konverze ale byla úkolem jejich vrchností.

Protože subdelegovaní komisaři a jejich aparát mohli v dané lokalitě působit pouze krátký čas v rámci své cesty, snažila se reformační komise k dlouhodobějšímu individuálnímu tlaku na dosud nekatolické měšťany a další obyvatele využít městských rad, které působily ve městech dlouhodobě, měly přinejmenším formální autoritu a znaly lokální podmínky i vztahy. Počet osob, jimž měli radní z podnětu komisařů tlumočit termíny ke konverzi, závisel na situaci v konkrétním městě. Někdy šlo jen o několik málo vybraných jedinců, jako v Litoměřicích v červenci 1627 nebo o měsíc později v Jílovém. Jindy se předvolání týkalo všech dosud nekatolických měšťanů a dalších obyvatel města včetně manželek emigrantů, jak to komise v červenci téhož roku vyžadovala v Kutné Hoře. V říjnu 1627 se měly manželky emigrantů dostavit na radnici v Jílovém. O dva roky později se místem přesvědčování všech dosud nekatolických žen a mužů měla stát radnice v Sušici. Na radnici se někdy měla shromáždit také celá městská obec, k čemuž mělo dojít na přelomu července a srpna 1627 v Mělníku.⁷²⁾ Tyto zprávy doložené ostatně i pro pražská města, zdůrazňují roli městských obcí v procesu rekatolizace. Příklon většiny obyvatelstva města ke katolické víře totiž pomáhal zesilovat tlak na vzdorující nebo váhající jedince, které mohl přesvědčit k jejímu přijetí, v opačném případě ale i utvrdit v odporu nebo přimět k emigraci.

Konverzí ale povinnost měšťanů dostavit se na vyzvání na radnici svého města nekončila. Dekret reformační komise pro novoměstského královského hejtmana Berku z května 1628 ukládal tuto povinnost také čerstvým katolíkům. Museli přijít na radnici a za pomoci zpovědní cedulky dokázat, že o nedávných Velikonocích vykonali zpověď a přijali svátost oltářní pod jednou způsobou.⁷³⁾ V následujícím roce byl obdobný patent směřující k osobám, které se katolíky staly teprve nedávno, vydán počátkem dubna, tedy ještě před Velikonocemi. Hejtman Berka měl zaúkolovat novoměstského královského rychtáře a městskou radu, aby využila nižší představitele městské správy, konkrétně čtvrtní hejtmány, setníky a desátníky, kteří měli obejít všechny domy a připomenout všem v nich bydlícím novým katolíkům, aby o nastá-

⁷¹⁾ Na příkladu Hradce Králové a dalších východočeských měst E. ČÁŇOVÁ, *Počátky*, s. 71-72.

⁷²⁾ A. PODLAHA (ed.), *Dopisy*, s. 26-35, 58-59, 71-72, 217-218. K situaci v Litoměřicích viz také E. ČÁŇOVÁ, *Rekatolizace severních Čech*, s. 17.

⁷³⁾ J. MENDELOVÁ (ed.), *Dekrety*, s. 107-108.

vajících svátcích vykonali zpověď a přijali pod jednou způsobou. Zpovědní cedulky měli poté odevzdat královskému rychtáři.⁷⁴⁾

Nedůvěra protireformačních komisařů v upřímnost konverze měšťanů přitom nemusela souviset výhradně s pochybnostmi o „opravdovosti“ jejich věroučné proměny,⁷⁵⁾ ale také s pravostí zpovědních cedulek, které sloužily jako doklad o vykonané zpovědi a následném rozhřešení, po nichž mohl jedinec přijímat pod jednou způsobou.⁷⁶⁾ Za pravdu jim v tom dala aféra novoměstského faráře od sv. Vojtěcha Vavřince Augustina Hanžburského z Kopečka, který ve druhé polovině dvacátých let prodával měšťanům i šlechticům falešné zpovědní cedulky a byl za to v dubnu 1631 popraven.⁷⁷⁾

Význam osobního jednání s nekatolickými měšťany je zřejmý také z průběhu rekatolizace v některých dalších českých městech. Při dragonádě, k níž došlo mezi srpnem a listopadem 1626 v Lounech, znamenalo individuální jednání s těmi měšťany, kteří odmítali konvertovat, vyvrcholení předchozího permanentního zastrašování. Poté následovalo svolání všech měšťanů na náměstí a oznámení nutnosti konvertovat do stanoveného termínu. Následně měšťané z jednotlivých městských čtvrtí přicházeli na radnici, kde museli ústně přislíbit konverzi. Ta tak nebyla výsledkem osobního rozhodnutí, ale násilného tlaku vykonávaného vojáky, na němž se spolu s nimi podíleli také noví, již výhradně katoličtí představitelé městské správy. Každý měšťan přitom svůj slib vyslovoval před svými sousedy, obyvateli své čtvrti, kteří byli v radní síni přítomni zveřejnění jeho rozhodnutí. Kromě mocenského tlaku zhmotněného císařskými vojáky přítomnými ve městě hrála důležitou roli právě městská komunita, která vytvářela morální tlak na dosud nekatolické jedince a současně, do budoucna, vystupovala jako garant mající dohlížet na dodržování jejich rozhodnutí. Poté, co se nátlaku podvolili měšťané, měli stejně postupovat také další obyvatelé města. Individuální přístup ke konvertitům byl znovu kombinován s jejich evidencí. Podkladem pro ni se opět stávaly zpovědní cedulky, které byli všichni lounští měšťané i další obyvatelé po vykonané zpovědi a následném přijímání pod jednou povinni odevzdat primátorovi města.⁷⁸⁾

⁷⁴⁾ Tamtéž, s. 123-124.

⁷⁵⁾ V. LÍVA, *Studie*, s. 62, 67.

⁷⁶⁾ Dekrety reformační komise pro Nové Město pražské se o povinnosti každého konvertity po vykonané zpovědi a svatém přijímání předložit královskému rychtáři a radním zpovědní cedulku, již mu měl vydat zpovědník, zmiňují od konce roku 1627; J. MENDELOVÁ (ed.), *Dekrety*, s. 99, 101, 103, 105, 108, 110, 114, 116, 124.

⁷⁷⁾ František VACEK, *Vavřinec a Mikuláš Hanžburský z Kopečka*, Sborník historický 3, 1885, s. 185-187; A. PODLAHA (ed.), *Dopisy*, s. 138-140, 205-206; V. LÍVA, *Studie*, s. 64.

⁷⁸⁾ Bohumír ROEDL, *Huertova mise v Lounech*, in: Jindřich Francek (ed.), *Rekatolizace v českých zemích*, Pardubice 1995, s. 111-117.

Rovněž v Prachaticích byli na jaře 1625 na radnici zváni nebo z městského vězení předváděni měšťané i jejich manželky, kteří byli vyzýváni ke konverzi. Při odmítnutí jim tamní městská rada na pokyn eggenberských vrchnostenských úředníků měla pohrozit vězením nebo nuceným vystěhováním z města.⁷⁹⁾ V tvrdý přístup věřil také Jaroslav Bořita z Martinic, který od února 1627 patřil ke čtveřici mužů stojících v čele reformační komise. Podle jeho názoru bylo s nekatolíky zapotřebí jednat metodou cukru a biče („*jen srdce a zuby ukázati*“).⁸⁰⁾

Zprávy o jeho nevybíravém jednání při rekatolizační činnosti zahájené na smečenském panství ještě před propuknutím stavovského povstání se objevily na stránkách druhé stavovské apologie.⁸¹⁾ Ve dvacátých letech pak Martinic ve Slaném podle líčení *Historie o těžkých protivěnstvích církve české* nechal hejtmanu Mikuláši Hanžburskému z Kopečka volnou ruku v tom, aby věznil dosud nekatolické měšťany v nevyhovujících podmínkách. Po propuštění měly jejich kroky vést na radnici, kde údajně rovnou podepisovali příslib konverze.⁸²⁾ Hanžburský ve stejné době také svolával na radnici shromáždění městské obce, při nichž na měšťany apeloval, aby konvertovali, a sděloval jim postihy, které by je v případě neuposlechnutí čekaly.⁸³⁾

K individuálnímu jednání s dosud nekatolickými měšťany docházelo rovněž v Jindřichově Hradci. I když zprávy o konverzích je možné sledovat již v první polovině dvacátých let 17. věku, první vrchností stanovený termín určený všem měšťanům a dalším obyvatelům města byl zveřejněn v říjnu 1624, kdy Vilém Slavata se svou manželkou Lucií Otýlií Slavatovou z Hradce svým městským poddaným nařídili, že mají konvertovat do příštích Velikonoc, tedy do 30. března 1625. Dohled na vykonání nařízení svěřili hejtmanu jindřichohradeckého panství Jakubu Keclovi z Rottendorfu a regentu Řehoři Auftiferovi z Eulenberka, kteří měli spolupracovat s již výhradně katolickou městskou radou.⁸⁴⁾

O své představě o podobě nátlakové akce se Slavata se svou manželkou roze-psali až na počátku předvelikonočního postního období. Na konci února 1625 vyzvali

⁷⁹⁾ Václav STARÝ, *Rekatolizace Prachatic v letech 1622-1626*, in: J. Francek (ed.), *Rekatolizace*, s. 125-130.

⁸⁰⁾ SOA Litoměřice, LRR, B 214, fol. 116, dopis Jaroslava Bořity z Martinic adresovaný Zdeňku Vojtěchu Popelovi z Lobkovic z 10. dubna 1627.

⁸¹⁾ Václav ŠUBERT (ed.), *Apologie druhá stavův Království českého, tělo a krev Pána Ježíše Krista pod obojí spůsobou přijímajícího*, Praha 1862, s. 38.

⁸²⁾ František Michálek BARTOŠ (ed.), *Jan Amos Komenský. Historie o těžkých protivěnstvích církve české*, Praha 1925, s. 218.

⁸³⁾ SOKA Kladno, pracoviště Slaný, AM Slaný, nezprac., kniha č. 57, fol. 431; tamtéž, kniha č. 58, fol. 36.

⁸⁴⁾ SOA Třeboň, pracoviště Jindřichův Hradec, Velkostatek Jindřichův Hradec, inv. č. 672, sign. VI Wc, p. 115-120.

hejtmana Kecla, aby povolal všechny měšťany na radnici a znovu jim tlumočil rozhodnutí vrchnosti. Zejména se měl postarat o to, aby se o něm i o termínu, k němuž mu bylo třeba vyhovět, dozvěděli nejvýznamnější z nekatolíků („*urputní a zatvrzení*“). O jménech osob, které o Velikonocích 1625 odmítly konvertovat, chtěla být vrchnost pobývající tehdy ve Vídni informována. Jejich seznam, který měl vypracovat hejtman Kecl, se podle Slavaty a jeho manželky měl stát podkladem pro jejich potrestání a pro další nátlak na změnu jejich vyznání, který si oba urození manželé ve svém únorovém listu, jež měl být tlumočen všem jejich městským poddaným, osobovali použít.⁸⁵⁾

Komunikace s nekatolickými měšťany a dalšími obyvateli ale neměla skončit přečtením příkazu obsaženého v dopise. Druhý den po schůzi na radnici měl hejtman Kecl svolat do svého soukromého domu regenta Auftifera, primátora města Jiřího Pavlovského a českého i německého kazatele Societatis Jesu. Před tuto společnost měl předvolat všechny nekatolíky a pohrozit jim, že pokud nekonvertují, bude je vrchnost nucena potrestat. V týdnech zbývajících do Velikonoc měli navíc docházet k jezuitům na katechezi, případně členové Tovaryšstva směli za nimi chodit do jejich soukromých domů.

Mor, který ve městě propukl na přelomu zimy a jara, ale hejtmanovy snahy limitoval, a tak přesvědčování v soukromí pokračovalo i po Velikonocích v dubnu 1625. Ve středu 16. dubna ráno se dosud nekatolické jindřichohradecké měšťanky a další ženy i jejich manželé z hejtmanova příkazu shromáždili v jeho pokoji na slavatovské zámecké rezidenci. Jednání byli kromě představitele Tovaryšstva přítomni oba zmiňovaní vrchnostenští úředníci, děkan Michal Hessel z Kamsberka, primátor města Pavlovský a aktuálně úřadující purkmistr. Hejtman je vyzval ke konverzi a mužům pohrozil, že v případě odmítnutí budou uvězněni. Své pohružky podpořil přečtením vrchnostenského příkazu, podle něhož měli všichni konvertovat do nedávných Velikonoc.

Zámecká schůzka navazovala na podobnou přesvědčovací akci, která se v některém z předchozích dnů uskutečnila v domě bývalého primátora Jana Šenhanzla. Důvodem k výběru místa byla skutečnost, že objektem snah o konverzi byla také jeho manželka. Spolu s jezuitou se tam na jejich přesvědčování podílela rovněž Kateřina Hradecká z Montfortu, staříčká vdova po Adamovi II. z Hradce, s hofmistryní svého dvora a další ve městě žijící urozenou vdovou Kateřinou Španovskou z Lissova. Hejtmanův nátlak slavil úspěch a – alespoň podle jeho zprávy – mu všichni svůj slib stvrdili podáním ruky. Přestože se všech jednání zúčastnil jeden ze členů jezuitského řádu, vzhledem k neoblíbenosti Tovaryšstva ve městě přislíbili všichni konvertovat ve františkánském klášterním kostele sv. Kateřiny.⁸⁶⁾

⁸⁵⁾ Tamtéž, p. 124-126.

⁸⁶⁾ Tamtéž, inv. č. 4684, sign. VI Wc 3, kart. 997.

Písemná evidence nezmizela z repertoáru technik používaných v souvislosti s prosazováním katolické obnovy českých měst ani na sklonku dvacátých let, kdy se nadále využívala u osob, s nimiž bylo nutné v blízké budoucnosti individuálně jednat. Spolu s tím ale sloužila i jako doklad úspěchů rekatolizačního úsilí, neboť podchycovala také katolické konvertity. Pokyn k vypracování takového seznamu, v němž měli být odlišeni noví katolíci od těch, kteří nadále odmítali změnit vyznání, vydala v listopadu 1629 reformační komise městské radě v Sušici.⁸⁷⁾ Obdobné písemné seznamy svých poddaných si dával do Vídně odesílat rovněž český nejvyšší kancléř Zdeněk Vojtěch Popel z Lobkovic. Hejtmán roudnického panství Blažej Albín z Weisenberku mu v nich měl vyznačit, kdo již konvertoval, kdo tak slíbil učinit a kteří poddaní obrat na katolickou víru vytrvale odmítali.⁸⁸⁾

Jedním z podkladů pro soupisy nových katolíků se stávaly zpovědní cedulky sloužící jako písemné potvrzení o vykonané zpovědi.⁸⁹⁾ V dekretech reformační komise pro Nové Město pražské byly cedulky jako doklad o vykonané zpovědi a tedy i konverzi poprvé zmíněny v květnu 1627, kdy je měšťanům vydával zpovědník („*cedulky od svých zpovědníkův*“) a oni je následně předkládali městské radě. Rovněž o rok mladší dekret hovořil o tom, že cedulky („*vysvědčení od zpovědníka svého*“) měšťané předkládali ke kontrole na radnici královskému rychtáři a městské radě. V dalších písemnostech je zmiňována povinnost osobně je předkládat „*Jich Milostem*“, tedy evidentně opět královskému rychtáři a radním.⁹⁰⁾ Dekret z dubna 1629 stejně jako některé další písemnosti reformační komise z konce dvacátých let přitom požadovaly pouze cedulky důvěryhodné a nikoliv podvodně získané nebo falešné,

⁸⁷⁾ A. PODLAHA (ed.), *Dopisy*, s. 241-242.

⁸⁸⁾ P. KOPIČKA (ed.), *Deníky*, s. lix; Pavel MAREK (ed.), *Svědectví o ztrátě starého světa. Manželská korespondence Zdeňka Vojtěcha Popela z Lobkovic a Polyxeny Lobkovicové z Pernštejna*, České Budějovice 2005, s. 94.

⁸⁹⁾ K jejich historii, vývoji podoby a využívání viz Reinhard KITTL, *Der Beichtzettel im Wandel der Zeit*, Reith 1999, pro zkoumané období zejména s. 17-24, 45-50. Srov. edici části početné sbírky pasovských zpovědních cedulek z poslední čtvrtiny 16. a první třetiny 17. století, kterou publikovala G. K. EICHHORN (Hg.), *Beichtzettel*, s. 19-48. K využívání zpovědních cedulek v souvislosti s rekatolizací některých měst Svaté říše římské ve stejné době viz též Arno HERZIG, *Der Zwang zum wahren Glauben. Rekatholisierung vom 16. bis zum 18. Jahrhundert*, Göttingen 2000, s. 165. O tom, že rovněž ve slezském Hlohově byla účast na velikonoční zpovědi a svatém přijímání koncem dvacátých let 17. století kontrolována, J. DEVENTER, *Gegenreformation*, s. 199.

⁹⁰⁾ J. MENDELOVÁ (ed.), *Dekrety*, s. 66, 71, 99, 101, 103, 105, 107, 108, 110, 114, 116, 124. V případě jiných osob obývajících město, ale nespádajících pod pravomoc městské rady, si kontrolu zpovědních cedulek vyměňovala sama reformační komise. Bylo tomu tak například v případě Jonáše Barrytera sloužícího v hradčanském paláci Anny Fürstenberkové z Lobkovic; A. PODLAHA (ed.), *Dopisy*, s. 17-18.

což souvisí s výše zmíněnou nedůvěrou k některým konvertitům stejně jako s vědomím autorit o tom, že cedulky bylo možné získat i jinde než v kostele.⁹¹⁾

Obdobně i v jiných královských městech měli konvertité předkládat cedulky osobně městské radě.⁹²⁾ V případě královského věnného města Mělníka byla pověřenou autoritou městská rada nebo podkomoří věnných měst Filip Fabricius, jehož dominance vůči Mělnickým byla znásobena tím, že ve stejné době zastával funkci nařízeného reformačního komisaře a hejtmana Boleslavského kraje.⁹³⁾ V horním městě Jílovém ustanovila v srpnu 1627 reformační komise za osobu pověřenou přebíráním zpovědních cedulek Štěpána Beníka z Petrsdorfu, horního radu a berního písaře Království českého.⁹⁴⁾

Rovněž v Jindřichově Hradci se důkazem vykonané konverze měly stát zpovědní cedulky. V letech 1626 a 1627 byla tato povinnost z příkazu vrchosti písemně kontrolována, i když mechanismus této kontroly se mírně odlišoval. Před Velikonocemi roku 1626 měl hejtman Kecl rozdat všem měšťanům a dalším obyvatelům jím podepsané cedulky s jejich jmény, které si byli povinni dát při zpovědi podepsat a následně je měli do svou týdnů osobně odevzdat hejtmanovi. O rok později měli cedulky měšťanům a dalším obyvatelům města distribuovat regent Auftifer s primátorem města Pavlovským a obyvatelé města je při zpovědi měli předat přímo zpovědníkovi. Duchovní je následně byli povinni odevzdat do zámecké kanceláře. Osoby, které by to neučinily, měly být uvězněny a jejich jména opět písemně sdělena vrchnosti. O celém postupu měl regent Auftifer ještě před Velikonocemi měšťany informovat na společné schůzi na radnici.⁹⁵⁾

Z uvedených příkladů je zřejmé, že jednotlivé autority pověřené prováděním katolické obnovy Království českého přikládaly kontrole zpovědních cedulek velký význam. Důvodem k tomu nebyla pouze jejich funkce důkazu o vykonané zpovědi a následném přijímání pod jednou způsobou, které byly viditelným a obecně srozumitelným dokladem konverze ke katolické víře, ale také výše zmiňovaný ilegální obchod s těmito písemnostmi nebo snahy o jejich falšování. Funkce zpovědních cedulek si tak ve svém důsledku vynutila vznik hierarchie autorit, které měly za úkol jejich

⁹¹⁾ J. MENDELOVÁ (ed.), *Dekrety*, s. 124; A. PODLAHA (ed.), *Dopisy*, s. 147-149, 191-192, 194-196, 220-226.

⁹²⁾ A. PODLAHA (ed.), *Dopisy*, s. 26-28 (pro Litoměřice), 31-33 (pro Kutnou Horu).

⁹³⁾ K Fabriciově trojroli J. KILIÁN, *Mělnická rekatolizace*, s. 73. V červenci 1629, kdy reformační komisaři vyvíjeli tlak na konverzi dosud nekatolických manželů tří mělnických konšelů, měly být jejich cedulky předloženy městské radě; A. PODLAHA (ed.), *Dopisy*, s. 28-31, 191-192.

⁹⁴⁾ A. PODLAHA (ed.), *Dopisy*, s. 33-35.

⁹⁵⁾ SOA Třeboň, pracoviště Jindřichův Hradec, Velkostatek Jindřichův Hradec, inv. č. 671, sign. VI Wc, p. 239.

kontrolu a následnou evidenci osob, které buď konvertovaly, nebo to odmítaly, případně obojích. Pouze nižší roviny této hierarchie přicházely osobně do styku s měšťany či dalšími obyvateli měst, kteří jim je měli osobně předávat. V královských městech tuto rovinu nejčastěji ztělesňovaly městské rady, ve vrchnostenských městech hejtmané (případně jiní úředníci) stojící v čele správy panství nebo dominií, v dalších typech královských měst pak nižší zemští úředníci, kteří nad těmito urbánními jednotkami vykonávali dohled. O tom, jak se s vybranými cedulkami zacházelo dále, je prozatím známo jen minimum zpráv. Podle asi nejzajímavější z nich, pocházející z října 1629, měly být cedulky ze všech krajů, měst a panství každý rok předkládány císaři.⁹⁶⁾

Vyhotovování různých typů písemných seznamů i osobní jednání s dosud nekatolickými osobami, odehrávající se v různém prostředí a v proměnlivém složení, se ve dvacátých letech 17. století stalo výrazným projevem individuálního nátlaku na konverze měšťanů a dalších obyvatel českých měst. Přestože publikované dekryty i další, zejména normativní písemnosti se snažily vyvolat dojem, že se všemi nekatolíky mělo být zacházeno stejně, v sociální realitě českých měst dvacátých let se bylo možné setkat s diferencovaným přístupem k některým osobám. Důvodů k tomu, aby s nimi mocenské autority odpovědné za prosazování rekatolizace zacházely jinak než s ostatními, bylo zpravidla více. Důležitější než pokus o jejich zobecňující výčet se za současného stavu poznání jeví interpretace jednotlivých případů, které ukazují, že ani tento rys by při výzkumu individuality rekatolizačního tlaku neměl být opomíjen.

Když v březnu a dubnu 1625 hejtman jindřichohradeckého panství Jakub Kecl informoval Viléma Slavatu o provádění opatření směřujících ke konverzi jeho městských poddaných, věnoval zvláštní pozornost dvěma osobám. Dosud nekatolíčtí měšťané Jirg Wolf a Tomas Traumilner patřili k nejmajetnějším měšťanům a významným obchodníkům, kteří udržovali hojně obchodní kontakty s velmožovou zámeckou rezidencí. Za své aktivity v době městské revolty byli sice roku 1621 uvězněni, ale z následného soudního procesu vyvázli prakticky bez trestu. Spolu s malým rozsahem provinění a brzkým přiznáním viny jim k tomu dopomohly také blíže nespecifikované „*platné služby*“, které oba Slavatovi prokazovali po jeho emigraci do Pasova.⁹⁷⁾

Přestože Slavata s manželkou ve svých rozsudcích vyjádřili naději na jejich polepšení, odmítali oba obchodníci i na jaře 1625 konvertovat. Keclovi přitom činila problém jejich mobilita, neboť se mu je podle svých slov nedařilo zastihnout a tlumočit jim Slavatovu výzvu ke konverzi. Když už se mu to krátce před Velikonoční

⁹⁶⁾ A. PODLAHA (ed.), *Dopisy*, s. 220-226.

⁹⁷⁾ Archiv Národního muzea, Sbírká rukopisů, inv. č. 1336. Opis v SOkA Jindřichův Hradec, AM Jindřichův Hradec, inv. č. 72, sign. 392, kniha č. 3, p. 242-246, 309-314.

nedělí konečně podařilo a nejprve na zámku a poté v domě regenta Auftifera jim sdělil jejich povinnost, oba mu odpověděli, že to neudělají.⁹⁸⁾ Je zřejmé, že kromě svých rezistenčních možností, které jim poskytovaly časté cesty mimo město, se spoléhali také na své obchodní kontakty s vrchností.

O Slavatově přístupu ke konverzi jednoho z nich, Tomase Traumilnera, se dochované prameny rozhovořily až po jeho smrti, která ho nečekaně zastihla na jaře 1626 poblíž hornorakouského tržního centra Cáhlova (Freistadtu). Jeho tělo bylo následně dopraveno do města a poté, co měšťan Nikodém Straka potvrdil, že Traumilner o nedávných Velikonocích přijímal pod jednou způsobou, bylo za účasti děkana Hessela a celé městské rady pohřbeno do kostela sv. Trojice. Situace se ale změnila poté, co rektor jindřichohradecké jezuitské koleje Jiří Bohatý v polovině května 1626 zveřejnil informace, podle nichž Traumilner nebyl u svatého přijímání, ke katolické víře nevedl své služebnictvo, zpovědní cedulky se v jeho domácnosti našly nepoužité a navíc u jeho mrtvého těla měly být nalezeny luteránské modlitební knihy. Situaci, kdy byl při katolické pobožnosti do katolického kostela pohřben nekatolík, mohl podle rektorova názoru zachránit pouze odkaz poloviny Traumilnerovy pozůstalosti na opravy děkanského a svatotrojičního kostela. S navrhovaným řešením souhlasil i Vilém Slavata. Na jeho odpovědi je zarážející přístup k námitkám představeného jezuitské koleje, kterou jinak velmož všestranně podporoval.⁹⁹⁾

Ve svém stručném vyjádření odmítl Slavata Bohatého podezření jako neopodstatněná a dále se již nehodlal celou záležitostí zabývat.¹⁰⁰⁾ Spoře dochované prameny sice znemožňují se celou kauzou zabývat podrobněji, přesto ukazují, že někteří jedinci byli schopni se soustředěnému a cílenému rekatolizačnímu tlaku úspěšně bránit. Kromě možností rezistence jim v tom v některých případech dopomáhal v podstatě tolerantní přístup autorit, které se usilovně snažily o úspěšné prosazení katolické víry, nad některými jedinci ale byly schopny „přimhouřit oko“.

Dalším klíčovým faktorem rozdílného přístupu k měšťanům vrchnostenských měst, kteří se stávali objekty rekatolizačního úsilí, mohl být odlišný postoj, který k prosazování katolické víry zaujímal vrchnost a její úředníci. Zatímco Jaroslav

⁹⁸⁾ Ještě v dopise z 8. května, tedy více než pět týdnů po velikonočním termínu, byl hejtmán Kecl nucen Slavatovi napsat, že „*Jirg Wolf a Traumilner jak přijeli, tak odjeli, o domě nejsou. Aby katoličtí byli, se k tomu nic nemají*“; SOA Třeboň, pracoviště Jindřichův Hradec, Velkostatek Jindřichův Hradec, inv. č. 4684, sign. VI Wc 3, kart. 997.

⁹⁹⁾ Ke Slavatovu úzkému sepětí s jezuitským řádem s důrazem na dvacátá léta 17. století Josef HRDLIČKA, *Slavatova obrana jezuitského řádu a jeho představy o konfesijním uspořádání Čech z počátku dvacátých let 17. století*, FHB 23, 2008, s. 225-248.

¹⁰⁰⁾ SOA Třeboň, pracoviště Jindřichův Hradec, Velkostatek Jindřichův Hradec, inv. č. 672, sign. VI Wc, p. 217-219.

Bořita z Martinic se na smečenském panství prakticky nezdržoval,¹⁰¹⁾ museli se jeho úředníci denně střetávat s rezistencí slánských měšťanů. Důležitější než niterné přijetí víry pro ně byla úspěšná disciplinace městských poddaných, která by následně byla prezentována vrchnosti. Nejlépe o dané skutečnosti vypovídá případ dlouhohletého slánského primátora Václava Hanžburského.¹⁰²⁾

Hanžburský roku 1624 vytrvale odmítal navštěvovat katolické boholužby a přijímat pod jednou. Jeho snaha vyhnout se účasti na mších byla značně ztížena zvýšenou pozorností, jíž se konšelům jako představitelům městské správy a vzorům pro jednání jejich sousedů dostávalo ze strany vrchnosti.¹⁰³⁾ Primátor Václav Hanžburský ale při svém jednání spoléhal na to, že zástupci slánského hejtmána Mikuláše Hanžburského z Kopečka, kteří na docházku do kostela v praxi dohlíželi, dosud osobně neznali jednotlivé slánské radní. Platil si proto svého zástupce, který usedal na jeho místo v kostelních lavicích a svátosti přijímání pod jednou způsobou se účastnil za něj.¹⁰⁴⁾ Pravděpodobně mu i předával příslušnou zpovědní cedulku. Jeho naivní rezistence se však prozradila a celý případ na své schůzi projednávala městská rada. Mikuláš Hanžburský z Kopečka na primátora naléhal, aby se pravidelně zúčastňoval katolických obřadů, protože by svým chováním měl být vzorem ostatním měšťanům a dalším obyvatelům města.¹⁰⁵⁾

Důležitější než věroučná proměna Václava Hanžburského byla pro slánského hejtmána náboženská konformita a loajalita vrcholného představitele městské správy vůči nové vrchnosti i prosazované proměně konfesijních poměrů, kterou měl primátor veřejně projeviti svou konverzí (*„k náboženství [ho] nenutí, toliko vůli pána svého že jemu oznamuje, aby do kostela chodil a k Pánu Bohu se modlil. Když tak vykoná, třebas on v berana anebo kozla věřil“*).¹⁰⁶⁾ Za své počínání byl slánský primátor pouze pokutován, nadále však zůstal ve funkci. Na mírný přístup slánského hejtmána Mikuláše Hanžburského z Kopečka si v jiném případě u Marie Eusebie

¹⁰¹⁾ V roce 1628 smečenský šlechtic uvedl, že se na své statky vrací po deseti letech; SOA Litoměřice, LRR A, B 214, fol. 121, dopis Jaroslava Bořity z Martinic adresovaný Zdeňku Popelovi z Lobkovic 12. ledna 1628.

¹⁰²⁾ K jeho postavení ve správě Slaného v předchozím období Josef KADEŘÁBEK, *Vrcholné orgány městské správy ve Slaném v letech 1610-1620*, Středočeský sborník historický 36, 2010, s. 3-21, zejména s. 10.

¹⁰³⁾ *„Do chrámu Páně na slovo boží, aby chodili, obzvláště přední páni, do stolic dolů, které u kůru jsou, tam se posadili a kázání i celou mši svatou vyslechli“*; SOkA Kladno, pracoviště Slaný, AM Slaný, nezprac. kniha č. 57, fol. 406.

¹⁰⁴⁾ Tamtéž, fol. 431-432.

¹⁰⁵⁾ *„[J]souce první ve městě, že by na sobě dobřej příklad dáti měl, aby jinačí z obecního lidu do kostela chodili“*; tamtéž, fol. 432.

¹⁰⁶⁾ Tamtéž.

Martinické ze Šternberka stěžovali dokonce i čerství slánští konvertité, kteří ho ve svých suplikacích obviňovali z toho, že od jejich nekatolických sousedů přijímá úplatky, aby byl shovívavější a přehlížel jejich přestupky proti vrchnostenským nařízením.¹⁰⁷⁾

* * *

Projevy individuálního přístupu k měšťanům a dalším obyvatelům českých měst, který souvisel s intenzivním a cíleným tlakem na jejich konverzi ke katolické víře, byly v předchozím textu sledovány na dvou konkrétních technikách – vyhotovování rozmanitých typů seznamů a osobním jednání s dosud nekatolickými osobami. Přestože v některých, patrně pouze ojedinělých případech bylo možné se s oběma postupy setkat již v předbělohorském období, ve dvacátých letech se staly nedílnou a pravidelně uplatňovanou součástí rekatolizačních snah. Jejich všeobecné používání představovalo komunikačně náročný proces, s nímž naprostá většina subjektů prosazujících katolické vyznání v městském prostředí neměla z předchozích let žádné zkušenosti.

V uplatňování individuálního přístupu, zejména ve vypracovávání rozmanitých seznamů, se přitom odráží hierarchie duchovních i světských autorit podílejících se na prosazování snah o katolickou obnovu konkrétního sociálního prostředí. Individuální přístupy kladly důraz na jejich vzájemnou komunikaci a koordinaci. Pokud ale vítězná strana chtěla své mocenské převahy využít k rychlému prosazení katolické víry v městském prostředí,¹⁰⁸⁾ jehož většinové obyvatelstvo se hlásilo k nekatolickým konfesím, bylo jejich použití nezbytné. Další z důvodů představovala dobová vymahatelnost norem, jejichž ustanovení byla mnohdy do praxe uváděna jen s velkými obtížemi.

Při prosazování katolické víry byl dohled nad vymáháním rozmanitých nařízení svěřován celé hierarchii autorit, na jejímž nejnižším stupni stály městské rady jako představitelky městské správy. Právě městské rady v pobělohorském desetiletí vystupovaly jako objekty i subjekty rekatolizačního úsilí i jedno z jeho důležitých médií v jimi spravovaném městě. Společně s nimi se na prosazování katolické víry důležitou měrou podíleli další nositelé a vykonavatelé lokální moci, zejména další instituce městské správy, královští rychtáři a hejtmané nebo vrchnostenští úředníci, jež

¹⁰⁷⁾ Tamtéž, Miltnerova sbírka, nezprac., suplika Kateřiny Hanžburské Marii Eusebii ze Šternberka, patrně z dubna 1625 (v místě data suplika zničena plísni).

¹⁰⁸⁾ K významu času při prosazování katolické obnovy měst na příkladu královského horního města Jílového srov. A. PODLAHA (ed.), *Dopisy*, s. 33-35 („aby k němu [katolickému náboženství] co nejdříve náležitými prostředky přivedeni byli“).

ztělesňovali nejnižší články světské linie rekatolizačního procesu.¹⁰⁹⁾ Jejich angažmá v katolické proměně na komunální úrovni souviselo s jejich autoritou, zapojením do složitých sítí lokálních formálních i neformálních vztahů stejně jako s jejich osobní znalostí členů městské obce i dalších dosud nekatolických osob. Právě tím byli cenní pro nadřízené autority, které je pověřovaly rozmanitými úkoly. V neposlední řadě byl význam radních pro individuální jednání s objekty rekatolizačních snah z jejich sociálního okolí důležitý tím, že dobře znali možnosti jejich rezistence, jejíž důsledné potírání zvyšovalo naději na úspěch katolické obnovy příslušné lokality.

K uplatňování obou sledovaných technik pobělohorské rekatolizace nedocházelo výhradně v městském prostředí a nebylo ani záležitostí pouze dvacátých let 17. století. Z písemností vydávaných ve druhé polovině uvedeného desetiletí reformační komisí je zřejmé, že obdobná individualita administrativního tlaku se projevovala také v případě duchovních osob i vyšší a nižší šlechty nebo jejich úředníků.¹¹⁰⁾ Rovněž v samotných městech se bylo v souvislosti s postupným prosazováním rekatolizace možné s oběma technikami setkat i v následujících letech.¹¹¹⁾ Kromě sledovaných administrativních metod se individualita tlaku na jednotlivé měšťany a další obyvatele českých měst projevovala také v případě dalších metod, například při kvartýrování vojáků v domech dosud nekatolických měšťanů.¹¹²⁾

¹⁰⁹⁾ Josef HRDLÍČKA, *Die (Re-)Katholisierung lokaler Amtsträger in Böhmen: Konfession oder Disziplin?*, in: Rudolf Leeb – Susanne Claudine Pils – Thomas Winkelbauer (Hg.), *Staatsmacht und Seelenheil. Gegenreformation und Geheimprotestantismus in der Habsburgermonarchie*, Wien-München 2007, s. 357-366.

¹¹⁰⁾ E. ČÁŇOVÁ, *Rekatolizace ve Středočeském kraji*, s. 69-70; TÁŽ, *Rekatolizace severních Čech*, s. 17-18; nověji též J. MIKULEC, *31.7.1627 – Rekatolizace*, s. 124-131.

¹¹¹⁾ Seznam pro Malou Stranu sestavený roku 1654 na základě odevzdaných zpovědních cedulek publikoval V. LÍVA, *Studie*, s. 72-120. Dále viz Zdeňka KOKOŠKOVÁ, *Soupis obyvatel domů svatojindřišské farnosti z roku 1636*, *Pražský sborník historický* 30, 1998, s. 128-150; J. KILIÁN, *Mělnická rekatolizace*, s. 74-75.

¹¹²⁾ T. V. BÍLEK, *Reformace*, s. 54-68. Na příkladu Kladské Bystřice (Habelschwerdt), která představovala centrum reformace v Kladsku, viz A. HERZIG, *Der Zwang*, s. 162-164. K úloze vojáků v rekatolizaci slezských měst Hlohova a Svídnice srov. J. DEVENTER, *Gegenreformation*, s. 187-196.

Josef Hrdlička – Josef Kaděříbek

INDIVIDUAL ELEMENTS OF ADMINISTRATIVE PRESSURE TO CONVERSIONS OF BOHEMIAN TOWNS' BURGHERS IN THE 1620s

Summary

The administrative pressure constituted an inseparable component of a re-Catholicization effort. In the 1620s, this process virtually involved the entire population of the country, which was invited to convert to the Catholic faith by production of various normative proceedings. The essay uses selected Bohemian royal and manorial towns to demonstrate how these measures were applied in practice and shows how this enforcement gained distinctive traces of individualisation. The administrative component of re-Catholicization techniques is introduced as a complicated communication process, which was actively applied by various subjects of the re-Catholicization efforts and by individual persons. Attention is paid to a mutual interaction between individual actors, who occupied the lower levels of the institutional hierarchy participating in enforcement of the Catholic faith and persons who were subjected to this systematic and focused pressure.

The essay concentrates on two techniques of administrative pressure. The first method involves production of registers regarding the burghers and other citizens of a particular town location, which subsequently became a source/base for an ensuing re-Catholicization process. Such registers first appeared in the researched locations as early as 1624, when the idea of a global re-Catholicization of the country was enforced and when the first normative proceedings focused on the town citizens was introduced in practice. The registers included various types of lists involving the entire population or its – particularly non-Catholic – section. Similar registers appeared in towns over the entire 1620s, prompted by various power authorities (re-Catholicization committees, land authorities, etc.); they were elaborated by various actors from the local environment (municipal councils, other institutions of the municipal administration, manorial officers, etc.). An identical method was applied for enforcing the re-Catholicization process towards the end of the researched period.

The second administration method with a significant individual character was personal negotiation with the hitherto non-Catholic persons. This practice, which usually took place at the town hall of the respective town, served to visualization of the new power and religious circumstances. The still non-Catholic burghers and other town citizens were confronted with representatives of the victorious Catholic camp, who informed them about deadlines for their conversion and explained reasons and necessity of this step. Minutes from these dealings show, however, that the non-

Catholic burghers were not passive during the meetings. Besides various subjects of the re-Catholicization effort, a moral pressure from neighbours who had decided to convert also affected them in mass meetings. Even the new Catholics were not spared similar individual dealings; they were obliged to prove the truth of their religious transformation.

Individual negotiations between institutions enforcing the Catholic transformation of the kingdom and the burghers and other town citizens represented an inseparable element of re-Catholicization in the 1620s. The hierarchy of spiritual and secular authorities participating in enforcement of Catholic restoration of the particular social milieu is reflected in application of the individual approach. The authorities concentrated on particular persons who were known for their standpoints and ideas to their social environment and subsequently to these authorities. Administratively, organizationally and communicationally complicated individual negotiations with particular persons, however, were a necessary condition for successful enforcement of the Catholic faith in the hitherto mostly non-Catholic Bohemian towns.

Alessandro C a t a l a n o

**DIE FUNKTION DER ITALIENISCHEN SPRACHE
WÄHREND DES EPISKOPATS DES PRAGER
ERZBISCHOFS ERNST ADALBERT VON HARRACH
(1623-1667) UND DIE ROLLE DES KAPUZINERS
BASILIUS VON AIRE (1591-1665)***

ABSTRACT

The Italian Language under the Episcopate of the Prague Archbishop Arnošt Vojtěch of Harrach (1623-1667) and the Role of Capuchin Basilius von Aire (1591-1665)

The essay focuses on the role of the Italian language under the episcopate of Arnošt Vojtěch of Harrach. After analysing the increased use of the Italian language in Vienna and Central Europe in the Modern Period, the author turns his attention to an exceptional case in Cardinal Harrach's circles, which often employed the Italians in connection with a fundamental reform of the Czech religious life. In the second part, the author concentrates on political activities of the Capuchin Basilius von Aire (1591-1665), who communicated with Harrach only in Italian, although he was not an Italian. After departure of the famous Capuchin Valerian Magni, this man became a chief advisor to the cardinal; their communication thus constantly involved the most acute issues of the mentioned reform. Although Basilius von Aire represents one of the most important persons of the Prague society in the 17th century (even with regard to Harrach's attitude to the Jesuits), he had remained an almost unknown figure until recently.

Keywords: Counter-Reformation, Capuchin Order, Ecclesiastical policy, Italian language

Die zahlreichen Erörterungen zur Frage der deutsch-tschechischen Zweisprachigkeit in den böhmischen Ländern der Frühen Neuzeit haben dazu geführt,

* Übersetzung von Luana Abate. Es wird darauf hingewiesen, daß besonders bei den Übersetzungen der Quellenpassagen des barocken Italienisch etwas freier vorgegangen wurde, um eher Ton und Textfluß als die Wort- und Satzstruktur im einzelnen zu transponieren – ganz abgesehen von idiomatischen Wendungen, die nur strukturell, aber nicht wörtlich übertragbar sind. Dafür wird in einigen Fällen der Originaltext zur Gegenlektüre in den Fußnoten angegeben.

daß die Rolle, die andere Sprachen (vor allem Latein und Italienisch) in den verschiedenen gesellschaftlichen Lebensbereichen spielten, nahezu vollkommen unbeachtet blieb, und zwar unabhängig von ihrer Verbreitung. Trotz des neuen, in den letzten Jahren wachsenden Interesses für das Thema ist die Forschung noch weit davon entfernt, die jeweilige historische Funktion jener Sprachen in denjenigen Ländern Europas adäquat zu erfassen, die aus der heutigen Perspektive als ‚nicht national‘ definiert werden. Während die Bedeutung der französischen Sprache im 18. und 19. Jahrhundert in der russischen bzw. letztlich in der gesamten europäischen Historiographie nie in Zweifel gezogen worden ist, hat man der – ganz evidenten – Verbreitung des Lateinischen und des Italienischen im 17. Jahrhundert zumindest für die mitteleuropäischen Regionen viel weniger Aufmerksamkeit geschenkt.¹⁾ Hier ist die Entwicklung im Laufe des 18. Jahrhunderts entscheidend gewesen, als im Rahmen der eigentlichen Nationalbewegungen aller europäischen Kulturen den Sprachen die Hauptfunktion zugewiesen wurde, schlechthin Medien des Nationalen zu sein. Seit dieser Zeit ist es unmöglich geworden, Patriotismus getrennt von der gerade sprachlichen Zugehörigkeit zu einer Nation zu behandeln.

Im 17. Jahrhundert war dies vollkommen anders, und wenngleich die wichtige Stellung des Italienischen als Kultursprache (bis in die private Korrespondenz hinein) immerhin einigermaßen geläufig ist, so unterschätzt man doch oft, wie sehr es in der Alltagspraxis verbreitet war.²⁾ Die Ursachen, warum das Italienische in der ersten Hälfte des 17. Jahrhunderts zur Modesprache wurde (genauso wie im Jahrhundert zuvor, allerdings in geringerem Ausmaß, das Spanische bzw. im folgenden Jahrhundert, wohl in größerem Ausmaß, das Französische), waren unterschiedlich und vielgestaltig: die Herrscher favorisierten es, große Teile des heutigen Italien gehörten zum römisch-deutschen Reich, die konfessionelle Identität und die Zuarbeit italienischer Missionare, die Neugier auf die Wunder Italiens sowie die stetig enger werdenden Verwandtschaftsbeziehungen zu den zahlreichen, nach Mitteleuropa eingewanderten italienischen Familien sind hier zu nennen.

1) Vgl. Robert J. W. EVANS, *Das Werden der Habsburgermonarchie 1550-1700. Gesellschaft, Kultur, Institutionen*, Wien-Köln-Graz 1986, passim [engl. Oxford 1979].

2) Zu den Kontakten zwischen Italien und Böhmen vgl. Kurt Augustin HUBER, *Italienische Kultmotive im Barock der böhmischen Länder*, in: Joachim Bahlcke – Rudolf Grulich (Hg.), *Katholische Kirche und Kultur in Böhmen. Ausgewählte Abhandlungen*, Münster 2005, S. 415-453; Alessandro CATALANO (ed.), „*O misera Boemia...*“, *Souvislosti* 13/3-4, 2002, S. 5-164; Sante GRACIOTTI – Jitka KŘESÁLKOVÁ (edd.), *Barocco in Italia, Barocco in Boemia. Uomini, idee e forme d'arte a confronto*, Roma 2003; Vilém HEROLD – Jaroslav PÁNEK (edd.), *Baroko v Itálii – baroko v Čechách. Setkávání osobností, idejí a uměleckých forem*, Praha 2003; Kateřina BOBKOVÁ-VALENTOVÁ – Eva DOLEŽALOVÁ – Eva CHODĚJOVSKÁ – Zdeněk HOJDA – Martin SVATOŠ (edd.), *Roma-Praga, Praha-Řím. Omaggio a Zdeňka Hledíková*, Praha 2009; Jaroslava KAŠPAROVÁ, *České země a jejich obyvatelé očima románského světa 16.–17. století*, České Budějovice 2010.

Diese Phänomene wurden zudem während des ganzen Jahrhunderts vom andauernden Erfolg der italienischen Kultur flankiert: Die Dichter, Musiker, Maler, Bildhauer und Architekten, um welche die großen und kleinen Höfe wetteiferten, waren in dieser Epoche fast ausschließlich Italiener.³⁾ Auch aufgrund der Konkurrenz zwischen Habsburgern und Bourbonen hatte das Italienische vergleichsweise leicht den Rang einer Sprache der gebildeten Schichten, der Höfe, der aristokratischen Kreise und der Akademien eingenommen – dies bezeugt ein Passus, den die Kurie in der zweiten Hälfte des 17. Jahrhunderts an Nuntius Antonio Pignatelli richtete: „*Der verstorbene Kaiser war sehr interessiert am Italienischen und hatte diese unsere Sprache am kaiserlichen Hof dergestalt eingeführt, daß keine andere mit so großer Beständigkeit gesprochen wurde. Daher wetteiferten die Edelleute, nach Rom zu reisen und sie zu erlernen.*“⁴⁾

Anfang des 18. Jahrhunderts schrieb Giovanni Mario Crescimbeni, daß Leopold I., der die italienische Sprache „*mit Wohlwollen betrachtet und sie perfekt beherrscht, sie zu höchstem Ansehen an seinem Hof sowie an den wichtigsten Höfen Deutschlands erhoben hat, wo man sie genauso wie in Italien spricht. Daher könnte man mit Recht sagen, daß, wenn auch die Italiener ihr das Leben geschenkt haben, sie doch vom kaiserlichen Haus Österreich zum Gipfelpunkt ihrer Größe und Herrlichkeit geführt worden ist.*“⁵⁾ Diese Einschätzungen von italienischer Seite werden von vielen anderen Zeugnissen aus dem deutschsprachigen Raum bestätigt. So bemerkte der Jurist Friedrich Carl von Moser 1750 in seiner berühmten Abhandlung über die Staatssprachen, daß an einem Hof „*zu gleicher Zeit mehrere Sprachen Hof-Sprachen seyn [könnten]. An dem Kayserlichen Hof sind die Teutsche, Franzö-*

³⁾ Im Hinblick auf die kulturellen Beziehungen zwischen Italien und Mitteleuropa vgl. Alessandro CATALANO, „*Moltissimi sono i verseggiatori, pochi i Poeti*“. *La cultura italiana nell'Europa centrale del XVII e XVIII secolo*, eSamizdat 2/2, 2004, S. 35-50; DERS., *L'italiano lingua di cultura dell'Europa centrale nell'età moderna / Italština v novodobých dějinách středoevropských kultur*, in: Giorgio Cadorini – Jiří Špička (edd.), *Humanitas latina in Bohemis, Kolín-Treviso 2007*, pp. 117-168. Zur Verbreitung der italienischen Literatur in Mitteleuropa grundlegend Umberto DE BIN, *Leopoldo I imperatore e la sua corte nella letteratura italiana*, Trieste 1910, auch wenn die Studie de facto auf den Wiener Hof beschränkt ist. Zu seiner Zeit eine Pionierarbeit war das heute veraltete Werk von Markus LANDAU, *Die italienische Literatur am österreichischen Hofe*, Wien 1879. Jetzt vgl. auch Alfred NOE, *Geschichte der italienischen Literatur in Österreich. Teil 1: Von den Anfängen bis 1797*, Wien 2011.

⁴⁾ Gregorio LETI, *Segreti di Stato dei Principi d'Europa rivelati da varii confessori a beneficio comune di tutti quelli che maneggiano affari pubblici e per soddisfazione dei più curiosi*, Bde. 1-2, Bologna 1671-1676, hier Bd. 2, S. 51.

⁵⁾ Giovanni Mario CRESCIMBENI, *L'istoria della volgar poesia ... nella seconda impressione, fatta l'anno 1714 d'ordine della Radunanza degli Arcadi, corretta, riformata, e notabilmente ampliata; e in questa terza pubblicata unitamente coi Comentarj intorno alla medesima, riordinata, ed accresciuta*, Bde. 1-2, Venezia 1730-1731, hier Bd. 1, S. 181f.

sische und Italiänische die vornehmste Hof-Sprachen, weilen Ihro Kayserlich-Königliche Maiest. Reiche besitzen, in welchen diese Zungen gesprochen werden.“⁶⁾

Wenn die Forschung schon den kulturellen Bereich kaum beachtet hat, so verwundert es nicht, daß der Verbreitung des Italienischen in anderen sozialen Sphären eine noch geringere Aufmerksamkeit gewidmet worden ist – in unserem Fall innerhalb der Verwaltungsorganisation der Prager Erzdiözese. In diesem Punkt war die böhmische Kirche tatsächlich ein Sonderfall: Hier war die italienische Sprache im Laufe des vier Jahrzehnte andauernden Episkopats Kardinal Ernst Adalberts von Harrach (1623-1667) nicht nur die Hauptsprache seiner außergewöhnlichen Tagebücher und seiner *familia* geworden.⁷⁾ Sie war auch in die unterschiedlichsten Bereiche des Kirchenlebens vorgedrungen: selbst in die Konsistorialakten, wo normalerweise das Lateinische ganz unbestritten herrschte.⁸⁾

In den Hofämterlisten, die freilich wegen der nicht sehr günstigen wirtschaftlichen Situation des Erzbischofs von geringem Umfang waren, finden sich fast ausschließlich italienische Namen. Oft waren dies wenig wohlhabende Intellektuelle, die einen der vielen italienischen Kleinstaaten der Zeit verlassen hatten, um anderswo ihr Glück zu machen. Im Jahr 1634 waren zum Beispiel die hohen Ränge der Kardinals-*familia* nahezu vollständig von Italienern besetzt: Unter ihnen waren der Oberhofmeister (Giuseppe Corti), der Kammerherr (Giovanni Battista Barsotti), der Stallmeister (Girolomo Giugni), der Haushofmeister (Flaminio Vignola), der Kaplan und Zeremonienmeister (Vincenzo Leporio), der italienische Sekretär (Flaminio Rossi), der Wiener Agent (Cesare Vezzi), ein Edelmann mit Sekretärsaufgaben

⁶⁾ Friedrich Carl von MOSER, *Abhandlung von den Europäischen Hof- und Staats-Sprachen nach deren Gebrauch im Reden und Schreiben*, Frankfurt/Main 1750, S. 15.

⁷⁾ Alessandro CATALANO, *La Boemia e la riconquista delle coscienze. Ernst Adalbert von Harrach e la Controriforma in Europa Centrale (1620-1667)*, Roma 2005; DERS., *Zápas o svědomí. Kardinál Arnošt Vojtěch z Harrachu (1598-1667) a protireformace v Čechách*, Praha 2008; DERS., *Die Tagebücher und Tagzettel des Kardinals Ernst Adalbert von Harrach*, in: Josef Pauser – Martin Scheutz – Thomas Winkelbauer (Hg.), *Quellenkunde der Habsburgermonarchie (16.-18. Jahrhundert). Ein exemplarisches Handbuch*, Wien 2004, S. 781-789; Katrin KELLER – Alessandro CATALANO, *Die Diarien und Tagzettel des Kardinals Ernst Adalbert von Harrach (1598-1667)* (= Veröffentlichung der Kommission für Neuere Geschichte Österreichs, Band 104/1-7), I-VII, Wien-Köln-Weimar 2010.

⁸⁾ Neben den in Prag aufbewahrten Konsistorialakten vgl. Allgemeines Verwaltungsarchiv Wien, Familienarchiv Harrach (AVA, FA Harrach), Acta Cancellariae, Handschriften 526. Auch in Mähren war die Situation einigermaßen ähnlich. Siehe Tomáš PARMA, „*Raduji se, že se tento Ital stal Moravanem a zvěšil počet věrných Vaší Excellence*“. Italové v olomoucké kapitule v době episkopátu kardinála Dietrichsteina, in XXXI. Mikulovské sympóziium. „Morava jako zrcadlo Evropy“. Etnické menšiny na Moravě do roku 1918, Brno 2011, s. 203-218.

(Carlo Fornarini) und ein weiterer „halb schweizerischer“ („mezzo svizzero“) Edelmann (Giovanni Baur).⁹⁾

Auch später war die italienische Präsenz innerhalb des Hofes von Kardinal Harrach und bei seinen engsten Mitarbeitern dominant: Florio Cremona, Francesco Visentainer, Antonio Talenti, Antonio Ludovico Malfatti, Pietro Panicali. Wie sich aus einem äußerst unbeholfenen Briefversuch des Oberhaushofmeisters Giuseppe Corti schließen läßt, verfügten die meisten von ihnen über geringe Kenntnisse sowohl des Tschechischen als auch des Deutschen.¹⁰⁾ Einige andere „Ausländer“ (u. a. Gerard de Schlessin, Petrus Davans, Egidius Rubin), die Harrach während seiner römischen Aufenthalte angeworben hatte, waren ebenfalls völlig italianisiert. Oft korrespondierte der Kardinal sogar mit Einheimischen auf Italienisch. Das bestätigt weiter die sehr häufige Verwendung des Italienischen nicht nur innerhalb seiner *familia*, sondern auch in der internen Kommunikation innerhalb seiner Diözese.¹¹⁾

Massiv war die Präsenz der Italiener überdies in den religiösen Orden, die seit Ende des 16. Jahrhunderts von neuem an Durchschlagskraft in Böhmen gewonnen hatten und die sich nach 1620, angesichts der ständigen Notsituation des Säkularklerus, als die eigentlichen Hauptverbündeten des Bischofs bei der minutiös organisierten Rekatholisierung des Landes erweisen sollten.¹²⁾ Diese Präsenz italienischer Ordensgeistlicher verstärkte sich 1624 noch, als die Kongregation *de propaganda fide* denjenigen Ordensgenerälen in Italien, „*die deutsch-, tschechisch- und polnischsprachige Ordensleute unter sich hatten*“, befahl, „*ihm [Harrach] so viele wie möglich zu schicken*“.¹³⁾ Zwar zeitigte die Aufforderung der Kongregation nicht den gewünschten Erfolg – dies auch wegen der oft geringen Motivation, eine Reise nach Böhmen anzutreten. Gleichwohl ist hervorzuheben, daß genau aufgrund dieser Ini-

⁹⁾ AVA, FA Harrach, Karton 178, Januar 1634.

¹⁰⁾ AVA, FA Harrach, Karton 169, Faszikel Haushalt und Hofstaat (bis 1649), 1634.

¹¹⁾ Hinzuweisen ist auch auf Harrachs Rolle bei der Vermittlung eines Mannes nach Wien, der einer der Begründer der späteren Operntradition werden sollte. Vgl. Alessandro CATALANO, *L'arrivo di Francesco Sbarra in Europa centrale e la mediazione del cardinale Ernst Adalbert von Harrach*, in: Brigitte Marschall (Hg.), *Theater am Hof und für das Volk. Beiträge zur vergleichenden Theater- und Kulturgeschichte. Festschrift für Otto G. Schindler*, Wien 2002, S. 203-213.

¹²⁾ Ivana ČORNEJOVÁ (ed.), *Úloha církevních řádů při pobělohorské rekatolizaci*, Praha 2003; Silvano GIORDANO, *Note sugli Ordini religiosi in Boemia e Moravia agli esordi della Guerra dei Trent'anni*, in: Massimo Carlo Giannini (ed.), *Religione, conflittualità e cultura. Il clero regolare nell'Europa d'antico regime*, Cheiron 22, 2005, Nr. 43-44, S. 129-158.

¹³⁾ Bandini an Harrach, 31. August 1624, Ignatius KOLLMANN (ed.), *Acta Sacrae Congregationis de Propaganda Fide res gestas Bohemicas illustrantia*, Bd. 2. Hrsg. v. Antonín Haas, Pragae 1954, S. 220f.

tiative eine spanische Jesuitengruppe mit dem berühmten Rodrigo de Arriaga¹⁴⁾ und zwei Italienern mit dem berühmten Florio Cremona nach Böhmen kam, um die Voraussetzung einer künftigen deutschen Provinz der Barnabiter zu schaffen.¹⁵⁾ Von Beginn an reagierte allerdings die Entourage des Kaisers – vor allem der Beichtvater Wilhelm Lamormaini¹⁶⁾ – mit zwiespältigen Gefühlen auf die Entsendung der italienischen Missionare. Anfang der dreißiger Jahre kam es deshalb gar zu einer Art Rebellion im Konsistorium.¹⁷⁾ Harrach schreckte auch vor einem scharfen Konflikt mit den Statthaltern in Prag nicht zurück, als er das Recht einforderte, seine Denkschriften nicht nur auf Tschechisch oder Deutsch, sondern auch auf Latein einzureichen.¹⁸⁾

Hinsichtlich der Notwendigkeit einer Einstellung auswärtiger Mitarbeiter argumentierte Valeriano Magni, es müßten „*die wichtigsten Amtsträger Ausländer sein*“, da „*nahezu jede wichtige Angelegenheit im Bereich des Kirchenregiments in Böhmen zu erneuern sei*“, auch wenn man hierdurch starken Widerstand bei den einfachen Leuten erzeuge und die dem Bischof am nächsten stehenden „Böhmen“ als „*Rebellen und Feinde des Vaterlands*“ angesehen würden.¹⁹⁾ Die rasche Karriere vieler Italiener – Corti und Barsotti beispielsweise wurden in der zweiten Hälfte des 17. Jahrhunderts Suffraganbischöfe – nährte sowohl in Wien als auch in Prag einen Anti-Italianismus, der das ganze Jahrhundert hindurch anhielt: In den dreißiger Jahren verleitete diese Sicht die Studenten der Prager Universität zur Drohung

¹⁴⁾ Stanislav SOUSEDÍK – Tereza SAXLOVÁ (Hg.), *Rodrigo de Arriaga (†1667), Philosoph und Theologe*, Prag 1998, S. 33.

¹⁵⁾ Orazio PREMOLI, *Storia dei barnabiti*, Roma 1922. Zu Florio Cremona vgl. auch Alessandro CATALANO, *Un episodio che non ha cambiato il corso della storia. L'assedio di Praga del 1648 in due testimonianze inedite*, eSamizdat 2/1, 2004 S. 151-173.

¹⁶⁾ Magni an Ludovisi, 11. Juli 1626: „*Intendiamo, che d'Italia vengono in queste parti più et più padri italiani, et hormai c'arrivano lettere per due predicatori Marchiani, cosa la quale universalmente dà ombra di quelle arti che pur troppo sono note a V. Signoria Illustrissima, et non è bene di confidar più oltre alla penna*“, Archivio della S. Congregazione de Propaganda Fide Roma (APF), Scritture Originali riferite nelle Congregazioni Generali (SOCG), 56, Fol. 110.

¹⁷⁾ APF, SOCG, 215, Fol. 171-173: *Risposta del s. card. d'Harrach all'opposizioni de' consistoriali et a quella del vicario circa il valersi de forastieri*, 24. Mai 1631.

¹⁸⁾ AVA, FA Harrach, Karton 181, 12. November 1635: *Scrittura data da me all'Imperatore contro l'obbligo nel quale mi volevano mettere i luogotenenti, di dare a loro qualsivoglia mia scrittura non in latino, ma solo in tedesco et boemo* (eine weitere Kopie AVA, FA Harrach, Handschriften 177, Fol. 145v-151r).

¹⁹⁾ Magni an Ludovisi, APF, SOCG, 72, Fol. 166.

„*rademus barbas italis*“.²⁰⁾ Dreißig Jahre später wurde Leopold I. dadurch veranlaßt, Jan Humprecht Czernin gütig auf die Widersprüchlichkeit in dessen Haltung hinzuweisen: „*Aber mein Lieber, in was für einem Zustand befindet Ihr Euch, daß ihr den Italienern gegenüber jetzt so eifersüchtig und ängstlich seid, deren großer Beschützer Ihr einst selbst ward.*“²¹⁾

Auch im militärischen Bereich ist die Rivalität gegenüber italienischen Offizieren wohlbekannt, die nicht einmal vor dem Bruder des Kaisers haltmachten: Als Johann Maximilian Lamberg an Harrach schrieb, daß „*der Erzherzog derzeit vollkommen von den Italienern regiert werde, was den Ständen in Regensburg ziemlich mißfalle*“, antwortete ihm Harrach bezeichnenderweise, daß er „*den Dienst am Kaiser gering achte, wenn er so leichtfertig Widerwillen äußere. Wenn man keine qualifizierten Deutschen habe, müsse man sich notwendigerweise der Ausländer bedienen.*“²²⁾ Oft war es gerade ihre italienische Herkunft, die die Ernennung der engsten Mitarbeiter Harrachs in ein Amt zu einem Mißerfolg werden ließ, wie es mehrmals bei Corti der Fall war: „*Da ich dem Haushofmeister bei Vakanz mein Suffraganepiskopat versprochen hatte, womit der Kaiser an sich auch einverstanden gewesen war, reichte er über Pater Quiroga als Mittelsmann eine Denkschrift bei der Kaiserin ein, die Seine Majestät entsprechend einstimmen sollte; aber er erhielt sofort negativen Bescheid: Dies sei derzeit nicht tunlich, und Seine Majestät wünsche, daß ich solche Ämter einheimischen Personen übertrage.*“²³⁾

Diese Abwehrreaktionen zeigen, wie bedeutend die Präsenz der Italiener im Umfeld des Prager Erzbischofs war. Der Verdacht liegt nahe, daß gerade der so häufige Gebrauch des Italienischen – zwei Drittel des Quellenmaterials im Nachlaß des Kardinals sind in dieser Sprache abgefaßt – zu den Hauptproblemen bei der Erforschung der Rekatholisierung in den böhmischen Ländern gehört. Hinzu kommt die Tatsache, daß es zu einer geläufigen Praxis geworden ist, sich mit der Kirchengeschichte des 17. Jahrhunderts zu beschäftigen, ohne es für nötig zu erachten, auch das einschlägige Quellenmaterial zu studieren, das gerade die höchsten kirchlichen Würdenträger der Zeit produzierten. So wie es im Bereich der Fachliteratur üblich

²⁰⁾ Alessandro CATALANO (ed.), *Studentská píseň proti kardinálu Harrachovi*, Souvislosti 13/3-4, 2002, S. 47-51, hier 48.

²¹⁾ „*Ma caro voi, a che termine state, che teniate adesso tanti zeli e paure delli italiani, delli quali un tempo [foste] sì gran protettore.*“ Ich zitiere aus dem zweiten (ungedruckten) Band der Edition Zdeněk Kalistas der Briefe Leopolds I. an Jan Humprecht Czernin, Památník Národního písemnictví Praha, Zdeněk Kalista, Rukopisy vlastní, Korespondence císaře Leopolda I. s H. J. Černínem z Chudenic, Díl II/VII, 12. Juli 1668.

²²⁾ Lamberg an Harrach, 16. November 1640, AVA, FA Harrach, Handschriften 268, Fol. 24v.

²³⁾ AVA, FA Harrach, Handschriften 298, 27. Oktober 1639.

geworden ist, das von der Aristokratie produzierte und rezipierte Schrifttum praktisch vollkommen zu ignorieren, so wird auch in der Kirchengeschichte ein ‚Blick von unten‘ bevorzugt, basierend vor allem auf dem Archivmaterial der einzelnen Orden. Dies erweist sich oft als eine falsche Fährte, besonders wenn man das so nur ausschnittsweise erfaßte Bild mit der Atmosphäre dynamischer Konkurrenz konfrontiert, die eigentlich im gesamten 17. Jahrhundert die verschiedenen Bereiche der ‚katholischen Front‘ beherrschte.

Die Gestalt des Erzbischofs und Kardinals Harrach selbst bleibt so im Verborgenen, und fast nie wird die politische Rolle, welche die Prälaten spielten, umfassend analysiert.²⁴⁾ Und das, obwohl viele tiefgreifende Veränderungen der Sozialstruktur des Landes mit dem Namen des Prager Metropoliten verknüpft waren: Trotz der durch den Krieg bedingten Hindernisse konnte man sich in Böhmen zum Zeitpunkt von Harrachs Tod auf zwei neue Bischöfe und ihre Kanzleien stützen, auf ein schon bewährtes und effizientes Netz von Landvikaren, auf eine mindestens zu einem großen Teil mit dem römischen Modell übereinstimmende Liturgie, auf einen sich seiner eigenen sozialen Rolle und seiner historischen Herkunft bewußten Klerus, auf die lebhaftige Konkurrenz zwischen den von Jesuiten verwalteten Schulen und schließlich auf ein solides erzbischöfliches Priesterseminar, aus dem zuverlässige Priester hervorgingen. Im Rahmen des Möglichen waren die Richtlinien des Trienter Konzils in die Praxis umgesetzt worden. Darüber hinaus hatte man Raum für alternative Erziehungs- und Sozialmodelle gegenüber dem – oft zu stark betonten – Jesuitenmonopol geschaffen.

Auch wenn der erzbischöfliche Reformimpetus mit starken Rivalitäten innerhalb der ‚katholischen Front‘ selbst konfrontiert war – Rivalitäten zwischen Jesuiten und Erzbischof, zwischen Erzbischof und weltlicher Gewalt, zwischen Säkular- und Regularklerus –, so gelang es Harrach mittels seiner verwandtschaftlichen Beziehungen und einer bedeutenden Vermittlungsfähigkeit doch, eine friedliche Koexistenz der unterschiedlichen Kräfte des nachtridentinischen Katholizismus zu erreichen.

²⁴⁾ Vgl. den innovativen Ansatz bei Joachim BÄHLCKE, *Geistlichkeit und Politik. Der ständisch organisierte Klerus in Böhmen und Ungarn in der frühen Neuzeit*, in: Joachim Bahlcke – Hans-Jürgen Bömelburg – Norbert Kersken (Hg.), *Ständefreiheit und Staatsgestaltung in Ostmitteleuropa. Übernationale Gemeinsamkeiten in der politischen Kultur vom 16.-18. Jahrhundert*, Leipzig 1996, S. 161-185; DERS., *Kontinuität und Wandel im politischen Selbstverständnis der katholischen Geistlichkeit Mährens (1580-1640)*, in: Jan Skutil (ed.), *Morava a Brno na sklonku třicetileté války*, Praha-Brno 1995, S. 84-98; Jiří MIKULEC, *Rekatolizace šlechty v Čechách. Čí je země, toho je i náboženství*, Praha 2005; Alessandro CATALANO, *„Das temporale wird schon so weith extendiret, dass der Spiritualität nichts als die arme Seel überbleibet. Kirche und Staat in Böhmen (1620-1740)“*, in: Petr Maťa – Thomas Winkelbauer (Hg.), *Die Habsburgermonarchie 1620 bis 1740. Leistungen und Grenzen des Absolutismusparadigmas*, Stuttgart 2006, S. 317-343.

Bewegt von demselben Geist, der in der katholischen Hagiographie das Idealbild des Bischofs Karl Borromäus entstehen ließ, hatte Harrach die Autorität der Kirche gestärkt, die Gläubigen der Häresie entrissen und in den Schoß des Katholizismus zurückgeführt, indem er die zwei traditionellen Maßnahmen der nachtridentinischen Kirche befolgte: dem Klerus eine eiserne Disziplin aufzuerlegen und die Laien zu indoktrinieren. Tatsächlich war die ganze Organisation der Diözese vom Modell des Mailänder Erzbischofs inspiriert, wie zahlreiche Briefe Magnis an den Sekretär der Kongregation, Francesco Ingoli, bezeugen: *„Ich muß Eurer Exzellenz ebenfalls anzeigen, wie sehr Seine Eminenz entschlossen und willens ist, als Modell für seine Erzdiözese die Praxis des ruhmreichen Heiligen Karl zu übernehmen, wobei Pater Dr. Florio [Cremona] uns sehr nützlich ist, indem er von Seiner Eminenz die Aufgabe erhalten hat, aus den Akten der Kirche von Mailand die Form und die Normen von allem abzuleiten. So wird hier für das gute Kirchenregiment vorgegangen, freilich nicht ohne alles an die gegenwärtigen Zeitumstände und den Charakter des Landes anzupassen.“*²⁵⁾

Es war genau jener nicht zufällig aus der Mailänder Diözese stammende Barnabiterpater Florio Cremona, der als Hauptarchitekt der Neuordnung des offensichtlich vom Modell des Borromäus inspirierten Diözesengerichts fungierte: *„Ich habe in sechs Monaten das Gericht des Kardinals von Harrach an das Muster des Hl. Karl angepaßt, nicht allein indem ich eigenhändig alle Instruktionen schrieb, sondern auch indem ich täglich bei der Praxis assistierte und zugleich Notar, Kanzler und Fiskal war.“*²⁶⁾ Es gibt keinen Zweifel, daß das borromeische Modell den Ausgangspunkt für eine Vielzahl von Initiativen darstellte, die der Prager Erzbischof in Angriff nahm, wengleich letztlich oft vergeblich: so die Organisation von Kongregationen, um die Aktivität in der Erzdiözese zu kontrollieren; die Präsenz eines umfangreichen Personals, das sowohl Verwaltungs- als auch Repressionsfunktionen wahrzunehmen hatte und das aus Mitgliedern des Hofes wie der erzbischöflichen Kurie bestand; das außergewöhnliche Gewicht, das der Konfession eingeräumt wurde (umso mehr in Böhmen, wo ein Bekenntnis *sub utraque specie* die deutlichste Markierung von Häresie darstellte) und die Sorgfalt, mit der die Beichtzettel – die Zeugnisse der abgelegten Bekenntnisse – gesammelt wurden; die Pfarregister, die bekannten *status animarum*; die kontinuierlichen Versuche, Kirchenvisitationen, Provinz- und Diözesansynoden zu realisieren; der Nachdruck, der auf den

²⁵⁾ Magnis an Ingoli, 1. Februar 1631, APF, SOCG, 72, Fol. 148f.

²⁶⁾ Cremona an Ingoli, 12. März 1631, APF, SOCG, 72, Fol. 220.

Unterricht gelegt wurde; der Kampf für die Disziplin und gegen die Ungelehrtheit des Klerus; schließlich die Bemühungen um eine Einheitlichkeit des Ritus.²⁷⁾

Auch nur eine partielle Realisierung dieser Maßnahmen wäre ohne die aktive Unterstützung der vielen italienischen Zuarbeiter im Sold des Erzbischofs nicht denkbar gewesen, vor allem angesichts der für das 17. Jahrhundert typischen Situation, daß eine strikte Trennung zwischen privaten Aufgaben (solchen, die die *familia* angingen) und öffentlichen (solchen, die die Kirchenverwaltung betrafen) nicht bestand: Regelmäßig wurden die das Erzbistum betreffenden Entscheidungen außerhalb der hierfür vorgesehenen Gremien getroffen, also nicht im Konsistorium, das sie dann lediglich zu verkünden hatte. Man kann mit Fug und Recht behaupten, daß das, was eigentlich das Entscheidungszentrum der Diözese hätte sein sollen, in der Auslegung Harrachs zu einem reinen Beratungsorgan reduziert wurde. Die wichtigsten Entscheidungen wurden so immer ausschließlich von Harrach und seinen engsten Mitarbeitern getroffen; in den meisten Fällen war die Verkehrssprache ihrer wechselseitigen Korrespondenz das Italienische.

* * *

Eine besonders interessante Sonde, mit deren Hilfe die tatsächliche Dimension dieses Phänomens ausgelotet werden kann, findet sich in der reichhaltigen, ausnahmslos auf Italienisch abgefaßten Korrespondenz zwischen Harrach und einem seiner engsten Mitarbeiter, dem Kapuziner Basilius von Aire (Étienne Godin, 1591-1665). Auch wenn noch viele Aspekte der Gegenreformation in Böhmen zu vertiefen sind, ist sicher eine der dringendsten Fragen diejenige nach der Rolle der Kapuziner als Missionare wie als Protagonisten politischer Diskurse. Angesichts der Tatsache, daß es sich um denjenigen Orden handelte, der in Konkurrenz mit der Gesellschaft Jesu am nachhaltigsten zum Erfolg der Gegenreformation in Mitteleuropa beitrug, überrascht es, wie selten Studien zu finden sind, die sich mit der Tätigkeit der einzelnen Kapuziner beschäftigen.²⁸⁾

²⁷⁾ Hierzu sind die aufschlußreichen Briefe des Don Lino Vacchi heranzuziehen, des Hauptarchitekten der Ritusreform, des Direktoriums der Heiligenuffizien und der Messen, AVA, FA Harrach, Karton 152, Faszikel Vacchi.

²⁸⁾ Für einen Überblick über die Tätigkeit der Kapuziner in Deutschland vgl. Melchior A POBLADURA, *Historia generalis ordinis fratrum minorum capuccinorum, Pars secunda (1619-1761)*, Bde. 1-2, Romae 1948; Rocco DA CESINALE, *Storia delle missioni dei cappuccini*, Bde.1-2, Paris 1867-1873, hier Bd. 2, S. 537-698; Cuthbert von BRIGHTON, *The Capuchins. A contribution to the History of the counter-reformation*, London 1928, S. 284-321; Anna CORETH, *Das Eindringen der Kapuziner-Mystik in Österreich*, *Mystische Theologie* 3, 1957, S. 9-95; Hillard von THIESSEN, *Die Kapuziner zwischen Konfessionalisierung und Alltagskultur. Vergleichende Fallstudien am Beispiel Freiburgs und Hildesheims 1599-*

Bis dato ist kaum bekannt, daß die Kapuziner im Unterschied zu den Jesuiten, die sich im 17. Jahrhundert nahezu ausnahmslos des Lateinischen bedienten, zumindest in diesem Punkt flexibler waren. Nicht selten benutzten sie das Italienische, sowohl untereinander als auch in der Kommunikation mit den Ordensoberen in Italien. Die Forschung hat immerhin registriert (freilich ohne das Problem weiter zu vertiefen), daß Harrach, teilweise auch aufgrund des deutlichen Bestrebens, sich von den Jesuiten zu emanzipieren, regelmäßig Kapuziner – und hier vorzugsweise Italiener – als Beichtväter und Ratgeber einsetzte. Auch wenn zweifelsohne in Mitteleuropa kein Kapuziner die Machtstellung des Franzosen François Joseph Le Clerc de Trembley hatte, des berühmten „père Joseph“ Richelieu, ist es trotzdem merkwürdig, daß bis heute, trotz der hervorragenden Studien von Jerzy Cygan, eine Persönlichkeit von europäischer Dimension wie Valeriano Magni (1586-1661) noch keine monographische Behandlung erfahren hat, die seiner historischen Rolle angemessen wäre. Angesichts dieser geringen Beachtung von Magni ist es kaum verwunderlich, daß in der Geschichtsschreibung, die sich mit der Religionsgeschichte Böhmens im 17. Jahrhundert beschäftigt hat, eine der interessantesten Figuren aus dem Umfeld des Erzbischofs völlig unbekannt geblieben ist: jener „Basilio d’Aire“, Autor von hunderten von Gutachten und Denkschriften, der sogar in der Ordenshistoriographie selbst unbeachtet blieb.²⁹⁾

Und doch sind die Archive entgegen aller Erwartung voll von Quellen, geschrieben in jener charakteristischen rundschweifigen Handschrift des Basilius, der sowohl Verfasser als auch Kopist von bemerkenswerten Dokumenten war. Es braucht

1750, Freiburg i. Br. 2003; Vincenzo CRISCUOLO, *Tre diplomatici cappuccini al „Kurfürstentag“ di Regensburg del 1636-1637: Valeriano Magni, Francesco Rozdrazewski e Diego de Quiroga*, Laurentianum, 45, 2004, S. 59-107.

²⁹⁾ Zu Böhmen und Magni vgl. neben einzelnen Studien Jerzy Cygans (*Opera Valeriani Magni velut manuscripta tradita aut typis impressa*, Collectanea Franciscana, 42, 1972, S. 119-178, 309-352) das inzwischen überholte Werk von Vavřinec RABAS, *Řád kapucínský a jeho působení v Čechách 17. století*, Praha 1938; German Abgottspon VON STALDENRIED, *P. Valerianus Magni Kapuziner (1586-1661). Sein Leben im allgemeinen, seine apostolische Tätigkeit in Böhmen im besonderen. Ein Beitrag zur Geschichte der katholischen Restauration im 17. Jahrhundert*, Olten-Freiburg i. Br. 1939; Stanislav SOUSEDÍK, *Valerianus Magni 1586-1661. Versuch einer Erneuerung der christlichen Philosophie im 17. Jahrhundert*, St. Augustin 1982; A. CATALANO, *La politica della curia romana in Boemia: dalla strategia del nunzio Carlo Caraffa a quella del cappuccino Valeriano Magni*, in: Richard Bösel – Grete Klingenstein – Alexander Koller – Elisabeth Garms-Cornides – Jan Paul Niederkorn – Andrea Sommermathis (Hg.), *Kaiserhof – Papsthof (16.-18. Jahrhundert)* (= Publikationen des Historischen Instituts beim Österreichischen Kulturforum in Rom, Abhandlungen 12), Wien 2006, S. 105-121; DERS., *Strategie politiche e trame occulte nell’Europa del Seicento: le „relazioni del cappuccino“*, *Valeriano Magni e Albrecht von Wallenstein*, in: Massimo Donattini – Giuseppe Marcocci – Stefania Pastore (edd.) *L’Europa divisa e i nuovi mondi. Per Adriano Prosperi* vol. II, Pisa 2011, S. 357-365.

nicht weiter betont zu werden, daß die Korrespondenz des Basilius mit der römischen Kongregation, mit anderen Mitarbeitern und natürlich auch mit Kardinal Harrach stets auf Italienisch erfolgte – allerdings gibt es durchaus Fälle, in denen er deutschsprachige Dokumente kopierte.

In gewisser Hinsicht kann man behaupten, daß für mehr als dreißig Jahre nicht die weiterhin in Latein gehaltenen Konsistorialakten die eigentliche ‚Agenda‘ der aktuellen Probleme in der Kirchenverwaltung widerspiegeln – außer für Fälle von geringer Wichtigkeit –, sondern die Korrespondenz zwischen Harrach und Basilius, einer echten ‚grauen Eminenz‘ des Kardinals. In jedem Brief legte Basilius minutiös das pro und contra jeder einzelnen Angelegenheit dar und schlug eine Lösung vor. An den Rand eines Antwortbriefs von Basilius, in dem ihm Klagen über die allzu große Abhängigkeit Harrachs von „bösen Ratgebern“ vorgetragen wurden, notierte der Kardinal trocken: *„Aber das ist mir egal. Ich weiß, daß auch die anderen Bischöfe und Fürsten ihre Briefe nicht selbst ausformulieren, sondern lediglich demjenigen den Auftrag erteilen, der ihnen gefällt.“*³⁰⁾ Die herzliche Beziehung zwischen dem Kardinal und dem Kapuziner ist am besten in einem Brief von 1643 bezeugt, in dem Basilius halb im Ernst, halb im Spaß über die gerade erfolgte Ernennung zum Kardinal scherzte: *„Was wird das erst geben, wenn Eure Eminenz Papst und ich Nepot Seiner Heiligkeit sein werde“* – um sofort wieder nüchtern hinzuzufügen: *„Zwischen all den Mühen muß man sich ab und zu auch eine kleine Unterhaltung gönnen.“*³¹⁾

Angesichts der Bedeutung und des geringen Bekanntheitsgrades von „padre Basilio“, wie er in fast allen Briefen genannt wurde, lohnt es sich, seine Biographie genauer zu betrachten.³²⁾ Er wurde in Aire sur la Lys (Pas de Calais) geboren, wo eine florierende Kapuzinergemeinschaft tätig war, und hatte 1614 in Douai sein Ordensgelübde abgelegt.³³⁾ Einige Jahre später hatte Basilius Giacinto Natta da Casale während einer seiner häufigen Reisen nach Belgien getroffen, einen der mächtigsten

³⁰⁾ Basilius an Harrach, 24. November 1640, AVA, FA Harrach, Handschriften 268, Fol. 25r.

³¹⁾ AVA, FA Harrach, Karton 137, Basilio d’Aire, 1. August 1643.

³²⁾ Ein Teil seines Nachlasses ist in das Erzbischöfliche Archiv von Prag eingegangen, wie nicht nur die im folgenden zitierten Briefe zeigen, sondern auch die zwei folgenden Faszikel: Národní archiv Praha, Archiv pražského arcibiskupství (NA, APA), Karton 2734, Faszikel Korespondence s Basiliem d’Aire, opisy korespondence P. Valeriana Magna; NA, APA, Karton 2132, Faszikel Korrespondenz Ingoli-Basilio (1630-1640).

³³⁾ P. HILDEBRAND, *De Kapucijnen in de Nederlanden en het prinsbisdom Luik. Bd. 9: Betrekkingen met de Buitenwereld*, Antwerpen 1955, S. 24f. – In einem früheren Artikel hatte derselbe Autor noch über die Existenz zweier gleichnamiger Kapuziner spekuliert: DERS., *Basile d’Aire. Note sur deux ou trois capucins de ce nom*, *Collectanea franciscana* 1, 1931, S. 81-83.

Kapuziner im Europa des 17. Jahrhunderts,³⁴⁾ dessen Sekretär und Geheimbote er bald werden sollte. So hatte sein Wanderleben begonnen, das ihn schließlich durch ganz Europa führte: 1624 waren die beiden Kapuziner zusammen in Paris, 1626 in Rom, wo Basilius als Gefährte von Giacinto erwähnt wurde.³⁵⁾ Um die Dichte seines internationalen Kontaktnetzes zu erfassen, das in den folgenden Jahrzehnten eine nicht unbeachtliche Rolle spielen sollte, sind die Worte aufschlußreich, die der Erbprinz von Polen, Wladislaw IV. Wasa, in einem Brief an Giacinto fand: „*In diesem Sinne möge er sich entsprechend meinem Verlangen veranlaßt sehen, mir durch Pater F. Basilius mitzuteilen, wie es um die betrübliche Lage in Deutschland steht und inwiefern sie von Nutzen sein kann.*“³⁶⁾

Im Jahr 1627 hatte Basilius sich seiner hervorragenden Italienischkenntnisse bedient, um die Statuten der entstehenden holländischen Kapuzinergemeinschaft ins Italienische zu übersetzen. Nachdem er kurzzeitig zu jener Gruppe von Kapuziner-Diplomaten gehörte, die in den zwanziger Jahren durch ganz Europa streiften (u. a. Alessandro d’Ales aus Monferrato, Diego de Quiroga),³⁷⁾ war er nach dem Tod von Giacinto da Casale einer der wichtigsten Mitarbeiter Valeriano Magnis geworden,

³⁴⁾ Alexander KOLLER, *Giacinto da Casale*, in: *Dizionario Biografico degli Italiani* 54, Roma 2000, S. 116-118; Venanzio DA SANTO LAGO, *Apostolo e diplomatico. Il p. Giacinto dei conti Natta da Casale Monferrato cappuccino*, Milano 1886; Dieter ALBRECHT, *Maximilian I. von Bayern 1573-1651*, München 1998, passim; Arno DUCH (Hg.), *Briefe und Akten zur Geschichte des dreissigjährigen Krieges. Neue folge. Die Politik Maximilians I. von Bayern und seiner Verbündeten 1618-1651*, I/2, Wien 1970, passim; Walter GOETZ (Hg.), *Briefe und Akten zur Geschichte des dreissigjährigen Krieges. Neue folge. Die Politik Maximilians I. von Bayern und seiner Verbündeten 1618-1651*, II/1-2, Leipzig 1907-1918, passim; DERS., *Pater Hyacinth*, *Historische Zeitschrift*, 109, 1912, S. 101-128; Davide M. DA PORTOGRUARO, *Il P. Giacinto dei Co. Natta da Casale e la sua opera attraverso i dispacci degli ambasciatori veneti 1621-1627*, *Archivio segreto*, Quinta serie, 4, 1928, S. 165-231; 5, 1929, S. 151-233

³⁵⁾ Vgl. die Briefe von Giacinto da Casale („*in socium et comitem mihi accomodarim*“) und des Kapuzinergenerals bezüglich seiner förmlichen Aufnahme: NA, APA, Karton 760, 7. Februar 1626, 8. Februar 1626. Wenige Monate später bestätigte Kardinal Ludovico Ludovisi seine Ernennung zum Kapuziner-Prediger: „*tibi fratri Basilio de Aire Praedicatori Ordinis Capuccinorum facultatem audiendi Confessionis quorumcunque didelium utriusque sexus tecum confitero volentium ubique praevia tamen approbatione ordinarij concedimus, et impartimur*“, Ebenda, 8. Mai 1626.

³⁶⁾ NA, APA, Karton 759, Faszikel 1625, 27. Februar 1625.

³⁷⁾ Vgl. auch Buenaventura DE CARROCERA, *El Padre Diego de Quiroga, diplomático y confesor de reyes (1574-1649)*, *Estudios Franciscanos*, 50, 1949, S. 71-100; Ronald CUETO, *Crisis, conciencia y confesores en la Guerra de Treinta Años*, *Cuadernos de Investigación Histórica* 16, 1995, S. 249-265.

dem er nach Mitteleuropa folgte.³⁸⁾ Ab Sommer 1629 treffen wir ihn in Wien, wo er auch das folgende Jahr bleibt, während Magni nach Italien fuhr, um bei der Lösung des Mantovener Streits zu helfen.³⁹⁾

In dieser Zeit setzt der umfangreiche Briefwechsel zwischen dem jungen Kapuziner und dem Sekretär der römischen Kongregation *de propaganda fide* Francesco Ingoli ein:⁴⁰⁾ Statt Magni wurde nun Basilius der Berichterstatter in Wien für die böhmischen Angelegenheiten⁴¹⁾ – dies auch, weil Harrach, der Unterstützung seines kapuzinischen Vertrauten beraubt, die Arbeit an der Neuordnung des Erzbistums praktisch vollkommen abgebrochen hatte.⁴²⁾ Angesichts der komplexen und überhitzten Situation, die Magni bei seiner Rückkehr vorgefunden hatte, bekundete er mit Nachdruck den Wunsch, von seinen Pflichten entbunden zu werden. Er hatte Basilius „als Prokurator der Missionsangelegenheiten“⁴³⁾ in Wien gelassen. Auf diese Weise war Basilius also, etwas zufällig zwar, zum Mittelsmann Harrachs für alle Kirchenangelegenheiten geworden.⁴⁴⁾

Anfang 1631 waren die Verhandlungen bezüglich der Zahlungsmodalitäten der gerade frisch unterschriebenen Kompensationszusage für die Kirchengüter in vollem

³⁸⁾ Kardinal Bandini an Basilius, NA, APA, Karton 2003, Faszikel Harrach, Korespondence, 27. Februar 1629. Kurze Zeit später sandte er tatsächlich die Obödienzzuweisung „*affinché vada in Provincia di Boemia e sia compagno al suddetto Padre*“ (Ebenda, 24. März 1629). Zwei Wochen später wurde er angewiesen „*quanto prima andare in Provincia di Boemia al nostro luogo di Vienna, e quivi aspettare il P. Valeriano da Milano ... Il P. Provinciale di Valonia la farà accompagnare sino al primo luogo della provincia del Tirolo*“ (Ebenda, 7. April 1629); Vgl. auch den Brief der Kongregation vom 31. März 1629, APF, Lettere e decreti della Sacra Congregazione e biglietti di Mons. Segretario, 8, Fol. 54v.

³⁹⁾ Magni an Ingoli, 1. März 1630, APF, Lettere e decreti della Sacra Congregazione e biglietti di Mons. Segretario, 71, Fol. 161.

⁴⁰⁾ Der erste Brief datiert vom 9. März 1630, APF, SOCG, 71, Fol. 80. Vgl. auch Rotraud BECKER (Hg.), *Nuntiaturberichte aus Deutschland. Abt. 4: 17. Jahrhundert. Nebst ergänzenden Aktenstücken. Bd. 4: Nuntiatoren des Giovanni Battista Pallotto und des Ciriaco Rocci (1630-1631)*, Tübingen 2009, passim.

⁴¹⁾ APF, SOCG, 71, Fol. 67, 16. März 1630.

⁴²⁾ Basilius an Ingoli, 13. April 1630, APF, SOCG, 71, Fol. 126f.: „*Circa la riforma di Boemia mi scrive il signor cardinale d'Harrach, che finché ritorni il P. Valeriano, egli non attenderà ad altro, che ad introdurre quelle dispositioni materiali, che potrà, siché veggo, che sarà necessario di affrettare il ritorno di detto Padre, poiché senza lui non si farà cosa buona.*“

⁴³⁾ Magni an die Kongregation, 21. Dezember 1630, APF, SOCG, 72, Fol. 136.

⁴⁴⁾ NA, APA, Karton 2630, 4. Januar 1631: *Istruzione per il P. Basilio da trattare diversi interessi del sale coll'Imperatore.* – Eine Kopie im APF, SOCG, 215, Fol. 170.

Gange. Ferdinand II. hatte „drei Kommissare abgestellt, um mit mir die in meiner Instruktion aufgeführten böhmischen Angelegenheiten zu verhandeln, mit welchen ich schon eine vielversprechende Sitzung abgehalten habe“.⁴⁵⁾ Es ist hier nicht der Ort, die Arbeit dieser Kommission zu untersuchen. Es genügt, auf den Umstand hinzuweisen, daß es in dieser Situation wachsender Spannungen innerhalb der katholischen Welt und der Enttäuschungen im Hinblick auf die einst großen Projekte der zwanziger Jahre nicht verwunderlich ist, daß auch Basilius den Wunsch äußerte, die Mission aufzugeben.⁴⁶⁾ Wie später noch mehrfach zwang die Propaganda-Kongregation Basilius, untätig in Wien zu bleiben, bis sich Harrach und Magni im Jahr 1632 nach Rom begaben. Nach seiner Rückkehr trat Magni für seinen Gefährten ein: „Mein Gefährte Pater Basilius wünscht, sich von allen Geschäften zurückzuziehen, um seine Ruhe in Frömmigkeit zu genießen. Ich fühle mit ihm, denn auch ich habe die Prokuratoren Aufgaben ausgeübt und begehrte das gleiche, aber vergeblich. Zudem ist wahr, daß man in der böhmischen Mission mit umso größerem Grund auf ein Ausscheiden hoffen muß: Solange der König nicht in Böhmen residiert, sind die Funktionen der Mission blockiert, wie es derzeit der Fall ist; und im Fall der königlichen Residenz [in Böhmen] ist umgekehrt besagter Pater am kaiserlichen Hof nicht mehr vonnöten, sondern wäre viel eher in Böhmen nützlich; und schließlich, um die Wahrheit zu sagen, hat er Verdienste und Talente für eine größere Aufgabe, und andere von geringerer Klasse könnten ihn problemlos auf seinem jetzigen Posten ersetzen.“⁴⁷⁾

Hierauf entschied die Kongregation, Basilius zeitweilig als Apostolischen Visitator des St. Paulus-Ordens in Bosnien einzusetzen. Dieser aber antwortete wenig begeistert mit einem ablehnenden Brief, in dem er ein allzu bescheidenes Selbstporträt lieferte: „Ich bin nicht mehr als 38 Jahre alt, im Orden habe ich nicht mehr als 19 Jahre verbracht – vor zwei Tagen bin ich ins zwanzigste Jahr eingetreten. Ich hatte nie eine Aufsichtsfunktion im Orden, lediglich einige Lektoren-

⁴⁵⁾ Basilius an Ingoli, 1. Februar 1631, APF, SOCG, 72, Fol. 213.

⁴⁶⁾ Basilius an Ludovisi, 22. Februar 1631, APF, SOCG, 215, Fol. 356; Basilius an Ludovisi, APF, SOCG, 72, Fol. 78. Einige Zeit später traf der ablehnende Bescheid ein: Kongregation an Basilius, 4. Oktober 1631, APF, Lettere e decreti della Sacra Congregazione e biglietti di Mons. Segretario, 11, Fol. 113; Später noch deutlicher: Borgia an Basilius, NA, APA, Karton 2003, Faszikel Harrach, Korespondence, 3. April 1632: „ha più volte inteso questa Sacra Congregazione l'istanze che V. R. ha fatto per liberarsi dalla missione di Boemia, ove ella si stima infruttuoso per queste correnti turbolenze, ma perché finalmente spera, che il signor Iddio ne habbia da conceder presto tempi migliori, non vuole ch'ella si parti dalla medesima missione; nella quale non paia a V. R. di perder il tempo, perché il merito dell'ubbidienza è tanto grande, che non può dire di perderlo, etianodio, che sia otioso in cotesta corte cesarea.“

⁴⁷⁾ Magni an Borgia, 10. September 1632, APF, SOCG, 74, Fol. 63.

stellen, die ich abbrechen mußte, um hierher zu kommen. Ich weiß nicht, was ich von mir sagen soll – jedenfalls bekenne ich, wie ich bin, und füge hinzu, daß, wer mir ins Gesicht sieht, mich weder auf mein wahres Lebensalter noch auf mein Ordensalter schätzen würde. Ich habe kein kanonisches Recht studiert und verstehe mich, mit Ausnahme der Bestimmungen des Konzils von Trient, nicht darauf; ich bin kein großer Prediger und habe nur den Ruf, ohne die tatsächliche Übung; ich besitze wenig Stimme und viel Belanglosigkeit.“⁴⁸⁾

Dank der Vermittlung seiner mächtigen Beschützer wurde er schließlich von diesem Dienst befreit⁴⁹⁾ und konnte sich weiter um die Verhandlungen zwischen Harrach und Ferdinand III. kümmern, der soeben die Regierung in Böhmen übernahm. Um die Übertreibung des Kapuziners abschätzen zu können, reicht es daran zu erinnern, daß er zum gleichen Zeitpunkt mit Giovanfrancesco Buonamici, einem Intimus Galileo Galileis, in Kontakt getreten war.⁵⁰⁾ Basilius bestätigte den Empfang der *Narrativa sopra la spiegazione del sistema del Copernico, fatto dal Mattematico Galilei, difeso dal Cavalier Bonamici*, eines der bedeutendsten Dokumente zur Galilei-Kontroverse, das ausdrücklich an seinen „*Freund ultra montes, den Kapuziner-Bruder Basilius*“⁵¹⁾ adressiert war. Die Sendung dieses Schriftstücks gehörte zu der großen Offensive, die Magni zugunsten Galileis begonnen hatte und die schließlich zum Vermittlungsversuch des polnischen Königs führen sollte. Dieses Vorgehen Magnis war nur eine von vielen Initiativen, die infolge des Aufsehens unternommen wurden, das die Verurteilung Galileis auch in Mitteleuropa hervorgerufen hatte. Sie zielten auf eine nachhaltige Unterstützung für Galileis Sache durch die Potentaten, wie ebenfalls die wiederholten Versuche Giovanni Pieronis zeigen, in den Druckereien Franz von Dietrichsteins und Harrachs die *Dialoghi delle nuove scienze* zu veröffentlichen, die schließlich 1638 in Leyden erschienen.⁵²⁾

Im übrigen gibt es viele Hinweise, daß es Basilius gelungen war, ein hervorragendes Informationsnetz am Hof aufzubauen, indem er sich u. a. der Bekanntschaften Magnis bediente. So gelangte er häufig über vertrauliche Mitteilungen Johann

⁴⁸⁾ Basilius an Ingoli, 23. September 1632, Ebenda, Fol. 62.

⁴⁹⁾ Vgl. den Brief, in dem Basilius mitgeteilt wurde, daß er „*non vada più alla visita de Paolini, ma si trattenghi costì per sollecitar presso il Re l'essattione del credito del sudetto clero*“, Kongregation an Basilius, 23. April 1633, APF, Lettere e decreti della Sacra Congregazione e biglietti di Mons. Segretario, 13, Fol. 43.

⁵⁰⁾ Der Brief datiert vom 6. August 1633, G. GALILEI, *Le opere*, Bde. 1-20, Firenze 1890-1909, hier Bd. 15, S. 215f.

⁵¹⁾ Ebenda, Bd. 19, S. 407-411.

⁵²⁾ Jerzy CYGAN, *Das Verhältnis Valerian Magnis zu Galileo Galilei und seinen wissenschaftlichen Ansichten*, *Collectanea franciscana* 38, 1968, S. 135-166.

Ulrich Eggenbergs an geheime Informationen, die oft selbst den sehr viel besser positionierten Höflingen unzugänglich blieben. Im Jahr 1633 war Basilius eine sehr zuverlässige Informationsquelle für den außerordentlichen Nuntius in Wien, Girolano Grimaldi, der ihn in seinem Brief an Francesco Barberini „über alles gut informiert“ nannte und versuchte den Kapucin zu benutzen, um den Prefektorstreit zu lösen⁵³⁾ Basilius aber, der „sehr argwöhnisch“ sei, sei darüber erschrocken gewesen, daß Grimaldi ihre Gespräche an Francesco Barberini mitgeteilt habe.⁵⁴⁾ Von Basilius stammen auch einige der interessantesten Nachrichten, die Anfang 1634 aus Wien abgeschickt wurden, als die Lösung des Problems Wallenstein noch ganz unsicher war.⁵⁵⁾

Auf Basilius geht überdies der weise Vorschlag zurück, vordatierte Briefe des Kardinals und seiner Schwester zu präsentieren, um damit zu vermeiden, daß sie in vorderster Reihe in einen politischen Umsturz involviert wurden, der das Harrachsche Klientelnetz der vorangegangenen zwanzig Jahre zerstört hätte. Basilius, „der in Wien ansässige Kapuziner“, wird auch in der auf Juli 1634 datierten Instruktion des Nuntius Malatesta Baglioni erwähnt. Dieser begann sich unmittelbar nach seiner Ankunft in Wien über die Kapuziner zu beschweren, „denen sich Seine Kaiserliche Majestät und seine Minister stets anvertrauen, mir hingegen nicht, wie ich feststellen muß“. ⁵⁶⁾ In einem späteren Brief beschreibt ihn Baglioni als „dünn, melancholisch und stark von den Lehren Pater Quirogas durchdrungen“ und als „ganz und gar kaiserlich und dermaßen verfestigt in seinem Wohlwollen gegenüber Seiner Kaiserlichen Majestät, daß man mit Gedanken, ihn zu gewinnen und umzupolen, nur seine Zeit vergeudet“. ⁵⁷⁾ Entsprechend schlug er dann ausdrücklich seine Entfernung aus Böhmen vor. Kurz darauf beschwerte sich Baglioni über die „anstößigen Redeweisen“ der Kapuziner und teilte mit, daß Basilius „das Vorschlagsprojekt für einen Waffenstillstand öffentlich schlecht gemacht hat als etwas, das keinesfalls ratsam sei, weil es gegen den Kaiser ginge, und daß er darüber hinaus noch hinzufügte, ein solcher

⁵³⁾ Grimaldi an Barberini, 1. Januar 1633 und 26. März 1633, Archivio segreto vaticano Roma, Segreteria di Stato (ASV, Segr. Stato), Germania, 127, Fol. 120v-125v und 67v-72r.

⁵⁴⁾ Grimaldi an Barberini, 30. April 1633, Ebenda, Fol. 120v-125v.

⁵⁵⁾ Zwei davon sind publiziert in: Hermann HALLWICH (Hg.), *Briefe und Akten zur Geschichte Wallensteins (1630-1634)*, Bde. 1-4, Wien 1912, hier Bd. 2, S. 617-621. Vgl. auch Alessandro CATALANO, „Ein Chamäleon mit vielen Gesichtern“. *Die letzten Lebensjahre Albrechts von Waldstein*, in: Eliška Fučíková – Ladislav Čepička (Hg.), Waldstein. Albrecht von Waldstein. *Inter arma silent musae?*, Praha 2007, S. 304-311.

⁵⁶⁾ Baglioni an Barberini, 28. April 1635, Rotraud BECKER (Hg.), *Nuntiaturreportagen aus Deutschland. Abt. 4: 17. Jahrhundert. Nebst ergänzenden Aktenstücken. Bd. 7: Nuntiaturen des Malatesta Baglioni, des Ciriaco Rocci und des Mario Filonardi. Sendung des P. Alessandro d'Ales (1634-1635)*, Tübingen 2004, S. 289. Für die Instruktion vgl. Ebenda, S. 5.

⁵⁷⁾ Baglioni an Barberini, 12. Mai 1635, Ebenda, S. 315f.

Vorschlag zeuge von sehr wenig Klugheit meinerseits. Er schloß mit dem Vorwurf, daß letztlich alles nur dazu diene, die Franzosenpartei zu befördern.“⁵⁸⁾

Besonders auffällig trat Basilius erneut hervor in den Beratungen der Hoftheologen über die Opportunität, mit Kursachsen Frieden zu schließen. Hier begaben sich die Kapuziner als Hauptbefürworter des Friedens in offene Opposition zum Nuntius und zu den Jesuiten. Alessandro d’Ales, der in dieser Sache gleichfalls nach Rom schrieb, porträtierte Basilius hierbei folgendermaßen: *„Auch wenn er nicht zum eigentlichen Theologenrat gehört, so ist er der Vertraute des Leiters dieses Rates, des Kardinals Dietrichstein, und ist auch ziemlich intim mit den Patres Quiroga und Valeriano; und soweit er nicht durch einige spanische Maximen verdorben ist, hat er die besten Verstandeskräfte und ist ein Freund der Sanftmut.*“⁵⁹⁾

Ungeachtet des Widerstands der Jesuiten wurden diese im zweiten Theologenrat, dessen Vorsitz erneut Dietrichstein hatte, minorisiert, und man beschloß, den Friedensvertrag abzuschließen. Alessandro d’Ales kommentierte die Entwicklung der Situation so: *„Es gibt hier, ich würde sagen: eine Art ‚Geheimbündnis‘ zwischen Dietrichstein, Pázmány, Quiroga, Valeriano und Pater Basilius. Und auch wenn die letzten beiden Eurer Eminenz sehr herzlich gesonnen sind, trinken sie alle – der eine mehr, der andere weniger – spanische Maximen, deren hartnäckiger Verteidiger Quiroga ist. Da ein hervorragendes Einvernehmen zwischen ihnen besteht, gelingt es den oben genannten Patres oft, ihre Ansichten und Meinungen in den Rat des Kaisers einzuspeisen.*“⁶⁰⁾

So wird auch leichter verständlich, warum sich im Archiv Dietrichstein ein höchst detailliertes *Compendium Gestorum in Congregatione Theologorum coram Eminentissimo D. Cardinali Principe a Dietrichstein* erhalten hat, das von der unverwechselbaren Hand des Basilius stammt.⁶¹⁾ Sicherlich erschien das Agieren der Kapuziner selbst aus der Perspektive eines ihrer Mitschüler eher unbedeutend, und sie wirkten kaum in die späteren Entscheidungen involviert: *„Seit zwei Tagen sind Pater Quiroga und Pater Basilius zurückgekehrt, mehr denn je voller Hoffnung,*

⁵⁸⁾ Baglioni an Barberini, 7. Juli 1635, Ebenda, S. 401.

⁵⁹⁾ Zit. nach Konrad REPGEN, *Papst, Kaiser und Reich 1521-1644*, Bde. 1-2, Tübingen 1962, hier Bd. 2, S. 149; Alessandro d’Ales an F. Barberini, 30. Dezember 1634, R. BECKER (Hg.), *Nuntiaturberichte*, Bd. 4/7, S. 666.

⁶⁰⁾ P. Alessandro an Barberini, 20. Januar 1635, K. REPGEN, *Papst, Kaiser und Reich*, Bd. 2, S. 154; R. BECKER (Hg.), *Nuntiaturberichte*, Bd. 4/7, S. 674.

⁶¹⁾ Der Text, datiert auf den 26. Februar 1635, im Moravský zemský archiv Brno, Rodinný archiv Dietrichštejnů, Karton 90, Faszikel 1635. An den Sitzungen nahmen acht Jesuiten sowie der Rektor der Universität, zwei Dominikaner, drei Kapuziner (Quiroga, Magni und Basilius), drei Barfüßer-Minoriten, zwei Barfüßer-Karmeliter, zwei Barnabiter, zwei Konventual-Minoriten und ein Augustinermönch teil.

nach dem Frieden mit Sachsen im Krieg die Oberhand gewinnen zu können; und sie versuchen, ihre in Wirklichkeit sehr unbedeutenden Unternehmungen größer zu machen als sie sind.“⁶²⁾ Im übrigen war es ein Zeitpunkt, zu dem es „schlimmer als jede andere Anschuldigung“⁶³⁾ war, als Papstanhänger zu gelten.

Während Basilius nicht versäumt hatte, die prekäre militärische Lage der dreißiger Jahre nach Rom zu übermitteln, hatte er zwangsläufig den Reformprozeß in Böhmen verlangsamt: „*Mein langes Schweigen entspricht der Kargheit der zurückliegenden Periode; die ganze geistliche Saat in Böhmen ist von einer Sintflut der Wirrnis überschwemmt worden und von unaufhörlichen Änderungen der Kriegsläufe. In jedem Jahr, das ich hier bin, muß man wieder von vorne anfangen, und ebenso oft wird alles wieder zerstört.*“⁶⁴⁾

Anfang 1636 hatte Basilius, wahrscheinlich aufgrund der Intervention Baglionis, die Hoffnung aufgegeben, von seiner Mission befreit zu werden, und die Übersiedelung nach Prag akzeptiert. Damit begann eine dreißigjährige Schaffenszeit, die, von einer kurzen, aber wichtigen Unterbrechung abgesehen, bis zu seinem Tod dauerte. Sein Einfluß auf Kardinal Harrach wurde in den folgenden Jahrzehnten immer größer, und er war es auch, der im kontinuierlichen Zwist mit den Jesuiten die Rolle übernahm, die in den zwanziger Jahren Magni gespielt hatte. In dieser Hinsicht sollte seine Position als Informant Roms auch gerade in den Momenten wichtig sein, da die Spannungen mit der Gesellschaft Jesu den Höhepunkt erreichten. So hatten die Eröffnung des erzbischöflichen Seminars und die Wiederaufnahme der Polemiken über die Universität zu einer Flut von Büchern und Pamphleten geführt, die die Gemüter beider Streitparteien erheblich erhitzten.⁶⁵⁾

⁶²⁾ P. Alessandro an Barberini, 23. Juni 1635, R. BECKER (Hg.), *Nuntiaturreportage*, Bd. 4/7, S. 742; Demnach führten die beiden am 14. Juli 1635 auch den folgenden Schlagabtausch: „*si pensano a Roma che non vi sia altro mondo che questo, ne risorgerà ben presto un altro nuovo, e si vedranno all'improvviso risorgere principi cattolici che hora par che dormino*“, Ebenda, S. 749.

⁶³⁾ P. Alessandro an Barberini, 2. Juni 1635, Ebenda, S. 733.

⁶⁴⁾ Basilius an Ingoli, 18. November 1634, APF, SOCG, 76, Fol. 76: „*il mio lungo silenzio con V. S. è stato proportionato alla sterilità della stagione passata; che tutto il seminato spirituale in Boemia è stato inondato da un diluvio di confusione, et come incessabili revolutioni di guerre. Ogn'anno da che sono qua bisogna ricominciar da capo, et tantosto ruinarlo.*“

⁶⁵⁾ Basilius war Anfang 30. Jahre der Meinung, daß die Piaristen im Erzbischöflichen Seminar unterrichten sollten, Ambrosio Ambrosi an José Calasanz, 15. Oktober 1631, G. SÁNTHA (ed.), *Epistulae ad S. Josephum Calasancium ex Europa Centrali 1625-1648*, Romae 1969, S. 22-25. Etwa ab 1635 enthielten seine nach Rom geschickten Briefe regelmäßig Beschwerden über die Gesellschaft Jesu. Vgl. exemplarisch Basilius an Ingoli, 13. September 1636, APF, SOCG, 215, Fol. 112.

Auch weil Valeriano Magni sich mehr und mehr zurückzog, war Basilius, trotz wiederholter Anfragen, die böhmische Mission verlassen zu dürfen, bei Lichte gesehen der wichtigste Berater des Kardinals geworden. Seine langen Briefe ergänzen zu einem guten Teil die Konsistorialakten, die nicht zufällig ab diesem Zeitpunkt so dürftig werden. Bei der Durchsicht seiner umfangreichen, stets auf Italienisch abgefaßten Korrespondenz wird sofort deutlich, wie alle aktuellen Angelegenheiten vom Kardinal mit seinem bevorzugten Ratgeber erörtert wurden. Es ist an dieser Stelle nicht möglich, die zahlreichen erhaltenen, oft viele Seiten langen Gutachten im Detail zu analysieren, auch wenn sie höchst aufschlußreich für die Rekonstruktion aller wichtigen Angelegenheiten sind, die von 1635 bis zum Ende des Episkopats Harrachs diskutiert wurden. Obgleich der Kardinal sich Basilius' Ratschläge nicht vollständig zu eigen machte, gibt es doch keinen Zweifel, daß man in vielen Entscheidungen Harrachs die Handschrift dieses Kapuziners wiedererkennt, der wenig sichtbar, aber äußerst einflußreich war. Es erübrigt sich hier, die von ihm in den folgenden Jahrzehnten unternommenen Initiativen darzustellen – etwa die Proteste der böhmischen Ordensleute, die Universitätslehrstühle zurückzuerhalten, die Zensur von Büchern der Jesuiten über die Universität oder die Interventionen zur Verteidigung des Seminars, bei denen er sogar Harrach überflügelte. Es muß vielmehr genügen, sich auf einige der bedeutendsten Episoden als ausgewählte Fälle zu beschränken, in die Basilius involviert war.

Die erste Episode, die eng mit dem Namen Basilius' verknüpft ist, ist die große Krise von 1640 zwischen Harrach und Ferdinand III., als die Erweiterung des erzbischöflichen Seminars eine äußerst ablehnende Reaktion des Kaisers hervorgerufen hatte, der soweit ging, eine Zwangsschließung zu befehlen. Ausgerechnet zu einem Zeitpunkt, als der Kardinal nicht mehr die Macht zu haben schien, seine engsten Mitarbeiter zu verteidigen, ging der verleumderische Vorwurf um, daß sein kapuzinischer Berater mit dem Erzfeind der Habsburger, mit Frankreich, liiert sei: *„Eure Eminenz muß wissen, daß ich nun bei diesen böhmischen Herren den Ruf erlangt habe, mit Kardinal Richelieu zu korrespondieren; das geht so weit, daß die Beweise des Unwillens seitens des Hofes gegenüber Eurer Eminenz und seinen Seminaren mehr auf die Behauptung und Überzeugung bezüglich dieser angeblichen Richelieu-Korrespondenz zurückgehen als auf irgendeinen anderen Grund. Es ist eine lächerliche Angelegenheit; aber auch eine nachhaltige Böswilligkeit derjenigen, die solche Chimären verbreiten.“*⁶⁶⁾

Wenn man bedenkt, daß es gerade Basilius war, der in Rom die Approbation des Seminars erlangt hatte,⁶⁷⁾ der dann Harrach das pro und contra der Übersendung der Bulle Urbans VIII. an den Kaiser auseinandersetzte und dem Kardinal riet, sie

⁶⁶⁾ AVA, FA Harrach, Karton 137, Basilio d'Aire, 22. Januar 1642.

⁶⁷⁾ Basilius an Francesco Barberini, 16. Oktober 1638, APF, SOCG, 80, Fol. 247.

jedenfalls erst zu übersenden, nachdem sie gedruckt sei,⁶⁸⁾ nimmt es nicht wunder, daß sich – wie schon mehrmals zuvor – die Anschuldigungen auf ihn und die anderen Kapuziner konzentrierten: „*Martinitz hat in öffentlicher Tafelrunde gesagt, daß meine Antwort an den Kaiser aus dem Italienischen ins Deutsche übersetzt worden ist, und daß sicher bald einmal auch noch diese zwei Brüder, Pater Basilius und Pater Gregorius, wie zuvor schon Pater Magni fortgejagt werden würden.*“⁶⁹⁾

Wenige Monate später, als es gerade möglich schien, daß die lange, dem Kaiser übersandte *Sinceratio* (auch sie ein Werk des Basilius) eine gewisse Wirkung erzielen könnte, war eine anonyme Flugschrift zur Verteidigung des Seminars aufgetaucht, die „ohne Unterschrift“ im Namen des Kardinals präsentiert wurde.⁷⁰⁾ Die Flugschrift war sofort Basilius zugerechnet worden und hatte den Zorn des Kaisers hervorgerufen, der immer ungehaltener über das allzu respektlose Benehmen des Kardinals gegenüber seinem Herrn wurde. Die Gerüchte, die in Prag umliefen, berichteten von noch härteren Strafmaßnahmen: „*Immer wieder wird bekräftigt, daß ein Dekret kurz vor der Ausfertigung stehe, daß Bruder Basilius aus Böhmen fortziehen müsse: Amen, ich glaube es aber nicht ...; auch sagt man – Welch freundliche Vorstellung –, daß der Nuntius in Wien in der kaiserlichen Kapelle ihn [Kardinal Harrach] öffentlich seines Purpurgewandes entkleidet haben soll, da diese Schultern seiner nicht würdig seien.*“⁷¹⁾

Harrach hatte sich schließlich entschieden, über Basilius eine Intervention Roms zu erbitten.⁷²⁾ Mit der Bitte um nachdrückliche Unterstützung von Seiten des Heiligen Stuhls hatte er eine – natürlich von Basilius sorgfältig übersetzte – Kopie aller die Angelegenheit betreffenden Materialien dorthin gesandt.⁷³⁾ Dank der Ver-

⁶⁸⁾ AVA, FA Harrach, Karton 176, 1639: *Discorso se et come si debba dar parte all'Imperatore della confirmatione Pontificia ottenuta sopra il nostro Seminario.*

⁶⁹⁾ Basilius an Harrach, 24. November 1640, AVA, FA Harrach, Handschriften 268, Fol. 25r.

⁷⁰⁾ NA, APA, *Famosus, ut dicebatur libellus, pro seminarijs Pragensibus Incerti Authoris*, Karton 2013, Faszikel F XII A, s. d.; Vgl. auch *Copia d'un memoriale o Concetto d'un ballordo in persona di S. Eminenza composto*, NA, APA, Karton 2014, Faszikel F XII D, s. d. Im Jahr darauf präzisierete Harrach: „*Libello famoso. Non è necessario dire chi l'ha fatto, basta dire che è stato concetto di consilieri ricercati*“, AVA, FA Harrach, Handschriften 268, Fol. 5v.

⁷¹⁾ AVA, FA Harrach, Karton 137, Basilio d'Aire, 31. Januar 1642.

⁷²⁾ Basilius an Ingoli, 31. Januar 1642, APF, Scritture riferite nei Congressi, Visite e collegii, 21, Fol. 141f.

⁷³⁾ Vgl. die sehr detaillierte *Relatione mera Istorica del succeduto circa li Seminarij Archiepiscopale, il Norbertino de' Premostratensi; et il di San Bernardo de' Cisterciensi in Praga: Dal mese di novembre del 1641 insino alli 22 febraro del 1642* (APF, Scritture riferite

mittlung des Nuntius wurde die Einsetzung einer Kommission beschlossen, um die ganze Angelegenheit erneut zu prüfen. Der Imperator hatte den Protektor der Universität, Friedrich von Talmberg, hierzu abgestellt, des weiteren Bernhard von Martinitz, Andreas Kotwa von Freifeld, Paul Wenzel von Buchau, Harrach dagegen Basilius von Aire, den Abt von Strahov, Krispin Fuchs von Hradisch, die Dekane der beiden Fakultäten Johann Crydell und Johann Marcus Marci sowie die Jesuiten Roderigo de Arriaga und den Dekan Karel Grobendonque. Die Briefe, die Basilius in kürzesten Abständen an Harrach schickte, um ihn über den Stand der Situation auf dem laufenden zu halten, sind eine Quelle, anhand derer die Arbeit der Kommission genauestens verfolgt und im Detail der Stimmungswechsel von der anfänglichen Euphorie bis zur Enttäuschung über die vorgefundenen Widerstände und die ständigen Vertagungen nachvollzogen werden kann – eine Enttäuschung, die zum Schluß in eine immer offenere Skepsis mündete. Diese Skepsis wurde im übrigen durch die Beschlüsse der Kommission bestätigt, die zwar zur Formulierung einiger Ratschläge, nicht aber zu einer endgültigen Maßnahme führten.

Erst die Bereitschaft Harrachs, nach Rom aufzubrechen, nachdem Nachrichten von der Krankheit des Papstes eingetroffen waren, sowie seine Verhandlungen mit Urban VIII. und seine Hauptrolle im Konklave von 1645 zeitigten eine nachhaltige Verbesserung der Beziehungen zu Ferdinand III. Die neue Stellung des Kardinals, der die Wiederannäherung an den Hof 1648 durch seinen Eintritt in den Geheimen Rat krönte, zog eine geringere Bereitschaft nach sich, harte Gegenpositionen zur politischen Zentralmacht zu beziehen. Vor diesem Hintergrund wird man wohl den abermaligen Versuch des Basilius verstehen müssen, die Mission zu verlassen.⁷⁴⁾

Die entschiedene Intervention Harrachs⁷⁵⁾ hatte aber dann zu einer neuen Ernennung als apostolischer Missionar und zur Ausstellung erneuerter Vollmachten geführt.⁷⁶⁾ Der Kapuziner ließ sich damit aber nicht völlig zufriedenstellen. Er hatte eine schriftliche Bestätigung gefordert, daß er bei seiner Tätigkeit in Böhmen nicht auf eigene Rechnung, sondern im Auftrag der Kongregation handle: *„Im vergangenen August ... wurde mir von einem ansonsten tugendhaften Kirchenprälaten aus der Familie Martinitz vorgeworfen, daß ich mich aufgrund meiner persönlichen*

nei Congressi, Visite e collegii, 21, Fol. 56-66), mit fast 50 Seiten Appendix italienischer Übersetzungen der wichtigsten Dokumente, wie sie von Harrach nach Rom geschickt wurden (26. Februar 1642, Ebenda, Fol. 55).

⁷⁴⁾ Harrach an Barsotti, 19. September 1646, Biblioteca Apostolica Vaticana Roma (BAV), Vaticani Latini (Vat. Lat.) 13509, Fol. 73: *„al P. Basilio è venuta una tentatione quasi insuperabile di volersi ritirare dalla Missione e vivere nel Convento di Raudnicz fuori di Praga ...; qualche Martinizziano gliene ha parlato con troppa libertà chiamandolo politico“.*

⁷⁵⁾ Harrach an Barsotti, 21. November 1646, BAV, Vat. Lat. 13509, Fol. 93.

⁷⁶⁾ NA, APA, Karton 2003, Faszikel Harrach, Korespondence, Februar 1647.

*Vorlieben und meines Politikinteresses hier in Prag aufhalte, um meine Talente in der Auseinandersetzung mit den Jesuiten zu vergeuden ... Kurz und gut, ich erwarte, daß mir die Heilige Kongregation eine Beglaubigung ausstellt, die mich von diesem Vorwurf befreit.*⁷⁷⁾

Basilius war also mehr oder minder gezwungen worden, seine Stellung als Hauptberater des Erzbischofs wiederaufzunehmen. Unter seinen vielen Initiativen der folgenden Jahre sei nur ein wichtiges Dokument genannt, die *Extracta ex relationibus parochorum de statu animarum et religione ad eminentissimum dominum cardinalem archiepiscopum pragensem* von 1651. In dem Text sind die Namen der Pfarreien, die Anzahl der Dörfer, die Anzahl derjenigen, die nicht zur Kommunion zugelassen waren, der Katholiken und Nicht-Katholiken, derjenigen, die die Beichte abgelegt und derjenigen, die dies nicht getan hatten, vikariatsweise exakt aufgeführt.⁷⁸⁾

In der Euphorie zu Beginn der fünfziger Jahre, als eine kurze, aber wichtige Phase der Zusammenarbeit innerhalb des katholischen Lagers einsetzte (die ihr Zustandekommen auch der besonderen Fähigkeit des Jan Caramuel von Lobkowitz verdankte, zwischen weltlicher und bischöflicher Gewalt zu vermitteln) griff Basilius auf eine noch skrupellosere Strategie zurück.⁷⁹⁾ Im Glauben, von der günstigen Lage profitieren zu können, um die rasche, schon seit den zwanziger Jahren erörterte Gründung von Bistümern zu erreichen, beschloß der Kapuziner, sich nicht auf den Zufall zu verlassen: Er sandte Anfang 1650 über einen Barnabiter-Mönch ein Schriftstück nach Rom, in dem er die kaiserliche Position unterstützte und um eine größere Aufgeschlossenheit der Kurie gegenüber den ‚legitimen‘ Forderungen Ferdinands III. nachsuchte.⁸⁰⁾

Die Initiative ging auf die Erkenntnis zurück, daß der Hauptgrund für das Scheitern vieler Projekte des Erzbischofs in den vergangenen Jahrzehnten in der Isolierung der Ordensleute gelegen hatte. Genau aus diesem Grund betonte Basilius in allen Gutachten aus dieser Periode die Bedeutung, die der Erhalt einer guten Zusammenarbeit mit der weltlichen Gewalt habe, selbst auf Kosten erheblicher Zuge-

⁷⁷⁾ Basilius an Ingoli, 3. April 1647, APF, SOCG, 94, Fol. 79: „*nel mese d'agosto passato ... mi fu opposto da un ecclesiastico Prelato, per altro virtuoso, di Casa Martinitz, che per mio proprio gusto et politicismo mi stessi qui in Praga a perdere i miei talenti nel contrastare coi Giesuiti Insomma, pretendo che la S. Congregatione mi faccia una fede, che mi liberi da questo intacco*“.

⁷⁸⁾ Der Text wurde publiziert von Eliška ČÁŇOVÁ, *Status animarum pražské arcidiecéze z roku 1651*, Sborník archivních prací 1, 1979, S. 20-55, hier 41-55.

⁷⁹⁾ Alessandro CATALANO, *Caramuel y Lobkovitz (1606-1682) e la riconquista delle coscienze in Boemia*, Römische Historische Mitteilungen 44, 2002, S. 339-392.

⁸⁰⁾ Es handelt sich um das lange lateinische Gutachten, das als Dorsalvermerk die Notiz „*Transmittantur ad manus*“ trägt und sich in APF, SOCG, 322, Fol. 162-171, befindet.

ständnisse hin. Nach Ingolis Tod schlug jedoch die Propaganda-Kongregation unter ihrem Sekretär Dionisio Massari einen neuen Kurs ein. Das ungestüme Vorgehen von Basilius sorgte für erhebliche Irritationen bei den Verhandlungen, die gerade zwischen den verschiedenen Kardinalsfraktionen im Gange waren. Als er keine Antwort erhielt, verlor Basilius gleichwohl nicht den Mut, sondern verfolgte sein Anliegen in verschärftem Tonfall weiter: „*Da Rom für keine einzige Pfründe in ganz Böhmen das Einsetzungsrecht hat, wird der Kaiser niemals darin einwilligen, daß solche Pfründen in Zukunft bestehen werden. ... Gebe es Gott, daß sich nach dem Tod seiner Eminenz Kardinal von Harrach ein Nachfolger findet, der sich in gleicher Weise bequemen wird, Rom getreulich über die Salzkasse Rechnung abzulegen und jene erstaunliche Unterordnung zu ertragen, zu Lasten seines eigenen Wohlstands und seiner Reputation, die Seine Eminenz zum Vorbild seiner Nachfolger bis heute akzeptiert hat – wahrhaftig zu meinem großen Erstaunen.*“⁸¹⁾

Diese Passage seines Schreibens sollte schwerwiegende Folgen für seine Zukunft haben, auch, weil es in einem Moment bedeutender Umbrüche und Diskussionen innerhalb der römischen Kurie eintraf. Auf dem Gebiet der Dogmatik war das gesamte Pontifikat Innozenz' X. vom komplexen Problem des Jansenismus dominiert: Diese geistige Bewegung vereinigte in sich die verschiedenen Positionen gegen den Molinismus und für die augustinische Rechtfertigungslehre sowie die harte Polemik gegen die allzu ausufernde Kasuistik der Jesuiten, die die Diskussionen der vorhergehenden Jahrzehnte geprägt hatten. Eine Lösung schien am 31. März 1653 gefunden, als der Heilige Stuhl den *Augustinus* des Jansenius öffentlich verdammt, aber dies blieb eine Illusion von kurzer Dauer.⁸²⁾

Angesichts des starken Nährbodens für antijesuitischen Widerstand ist es kaum verwunderlich, daß der Disput, der sich um das Werk des Jansenius entzündet hatte, in Prag mit großer Aufmerksamkeit verfolgt wurde, wie es die Worte des stets gut informierten Basilius von Aire bezeugen: „*Ich habe einen Text in Abschrift*

⁸¹⁾ *Lettera mia a Monsignor Massari delli 15 d'Aprile 1651, per la quale persi il credito*, NA, APA, Karton 2003, Faszikel Harrach, Korespondence, 15. April 1651, eine Kopie im APF, SOCG, 217, Fol. 417-421. Die Briefe Basilius' bewirkten in Rom erhebliche Irritationen, wie der Brief Harrachs an Barsotti, 7. Juni 1651, zeigt. BAV, Vat. Lat. 13509, Fol. 38; der Brief Massaris an Harrach, NA, APA, Karton 2016, 10. Juni 1651; der Brief Harrachs an Basilius: „*Ho quasi havuto consideratione di comunicare a V. P., quanto con questo ordinario m'è venuto da Roma, perché meritamente dubito, che le puotria uscire tentatione di volersi sottrarre dalla missione, mentre sono così puoco graditi, e male interpretati i suoi sinceri ricordi*“, Ebenda, 3. Juli 1651; und schließlich die Antwort Basilius' im AVA, FA Harrach, Karton 137, Basilio d'Aire, 4. Juli 1651.

⁸²⁾ Harrach hatte das Ereignis in seinem Tagebuch sorgfältig festgehalten: „*in Roma sono doppo molte consulte, et orationi fatte, state dichiarate false et heretiche 5 propositioni del Jansenio authore stimato, olim Vescovo d'Ipri, e difeso dalla Sorbona e molti Vescovi della Fiandra*“, K. KELLER – A. CATALANO, *Die Diarien*, 3, S. 718 (5. Juli 1653).

gesehen, unterschrieben von fünf Doktoren der Sorbonne, die derzeit in Rom sind, im Namen aller Bischöfe Frankreichs adressiert an den Papst, die die Gegenstände der fünf neulich von Seiner Heiligkeit zensierten Propositionen betreffen; sie fordern ein klares, ausdrückliches, feierliches und endgültiges Urteil über sie in jenem Sinn, den sie verteidigt haben (wobei sie behaupten, daß die Propositionen genau in diesem Sinn von Anfang an hätten verstanden werden müssen), ob sie katholisch seien oder nicht; ... Ich habe die Unmöglichkeit schon vorausgesehen, daß die Angelegenheit sich so einfach besänftigen ließe; und ich sehe nicht, wie ohne einen noch größeren Skandal als schon zuvor Seine Heiligkeit ablehnen könnte, worum man sie auf diese Weise bittet; und auch nicht, wie die Patres von der Gesellschaft Jesu, die man auf diese öffentliche Weise des Pelagianismus oder Halb-Pelagianismus beschuldigt, anders reagieren könnten, als sich dem Streit zu stellen, um ihr Gesicht zu wahren.“⁸³⁾

Auch wenn tiefergehende Studien zu diesem Punkt fehlen, so ist das deutliche Interesse des aus Flandern gebürtigen Basilius für den Jansenismus, das schon von Eduard Winter registriert, wenngleich überinterpretiert wurde,⁸⁴⁾ von einem größeren Teil der Gesellschaft geteilt worden. In den fünfziger Jahren stellte der Jansenismus im übrigen eine der wenigen dogmatischen Alternativen für diejenigen dar, die die politische, philosophische und theologische Dominanz der Jesuiten in Frage stellen wollten. Es liegt nahe, daß sich für eine solche Kritik besonders die Kapuziner interessierten – der Orden, der im Alten Reich mehr als alle anderen der jesuitischen Konkurrenz ausgesetzt war. Die Rivalität war tief verwurzelt. Schon im Jahr 1637 hatte Basilius nach Rom geschrieben, daß *„die übliche Unterstützung, die diese Politiker in der politischen Theologie der Jesuitenpatres finden, größtenteils im Gegensatz zu den Plänen Seiner Eminenz steht“*⁸⁵⁾ – ein Satz, der gut den in den mitteleuropäischen Regionen stark verbreiteten Unwillen gegenüber den zuallererst von den Jesuiten verkörperten Kräften umreißt, die die Säulen der immer autoritäreren Tendenzen im Papsttum und im Reich darstellten.

⁸³⁾ AVA, FA Harrach, Karton 137, Basilio d’Aire, 11. Oktober 1653. Daß Basilius sich außergewöhnlicher Informationskanäle auf internationalem Niveau bedienen konnte, bezeugt auch ein späterer Brief: *„mando qui la copia di quella scrittura data al Papa di nuovo in materia Jansenianarum Propositionum; la quale potete ritenere perché n’ho una per me“*, Ebenda, 15. Oktober 1653.

⁸⁴⁾ Eduard WINTER, *Tausend Jahre Geisteskampf im Sudetenraum. Das religiöse Ringen zweier Völker*, Salzburg-Leipzig 1938, S. 278-280; DERS., *Der Jansenismus im Sudetenraum*, Forschungen und Fortschritte 15/6, 1939, S. 75f.; DERS., *Frühaufklärung. Der Kampf gegen den Konfessionalismus in Mittel- und Osteuropa und die deutsch-slawische Begegnung*, Berlin 1966, S. 165; Stephan DOLEZEL, *Frühe Einflüsse des Jansenismus in Böhmen*, in: Ferdinand Seibt (ed.), *Bohemia Sacra. Das Christentum in Böhmen 973-1973*, Düsseldorf 1974, S. 145-153.

⁸⁵⁾ Basilius an Ingoli, 7. Februar 1637, APF, SOCG, 318, Fol. 42.

Exakt zum Zeitpunkt der Verdammung des Jansenismus durch den Papst wurde nach einer bereits mehrfach in der Vergangenheit erprobten Taktik gegenüber den Hauptmitarbeitern Harrachs der Vorwurf lanciert, Sympathisanten oder gar offene Anhänger dieser Strömung zu sein.⁸⁶⁾ Der Prager Oberstburggraf und Statthalter des Königreichs Böhmen, Bernhard Ignaz von Martinitz,⁸⁷⁾ nutzte die Gunst der Stunde und schickte ein aggressives Pamphlet mit dem Titel *Idea gubernationis Ecclesiasticae, quae modo est in regno Bohemiae* nach Rom.⁸⁸⁾ Die Absicht, den engsten Mitarbeitern des Kardinals (Caramuel, Basilius, Magni) zu schaden, war überdeutlich. Im Grunde beschränkte sich Martinitz darauf, die Anschuldigungen, die kurz zuvor die böhmischen Statthalter gegenüber dem Kaiser vorgebracht hatten, in eine Sprache zu übersetzen, die in Rom verständlich war. Man kann nicht übersehen, wie im Zentrum dieser Vorwürfe neben dem diktatorischen Verhalten Caramuels das Problem der Universität und der Seminare sowie die angeblichen jansenistischen Sympathien von Basilius und Magni standen.⁸⁹⁾

Für keine der unfreiwilligen Hauptfiguren handelte es sich um neue Anschuldigungen. Der Jansenismus-Vorwurf ging im Hinblick auf das erzbischöfliche Seminar auf das Jahr 1641 zurück und hatte sich gegen den dortigen irischen Dozenten Malachy Fallon gerichtet, als der Jesuit Arriaga die Kollegien in Louvain über den verdächtigen Inhalt seiner Lektionen informierte. Martinitz hatte diese Anschuldigungen praktisch Wort für Wort wieder aufgenommen: „*in eodem hoc, legibus Concilij tam difformi Seminario, supra nominati duo Cappucini Basilius et Valerianus, omnes Theologiae ac Philosophiae Cathedras, contulerunt peregrinis quibusdam Monachis ex Hybernia, et primariam quidem cuidam olim P. Fratri Malachiae, haeresi et erroribus Jansenianis, prout ex praelectionibus illius publice traditis, palam constat, valde infecto.*“⁹⁰⁾ An einigen Punkten bildeten diese Anschuldigungen darüber hinaus den Teil eines Generalprogramms zur Lösung der Probleme der

⁸⁶⁾ Stanislav SOUSEDÍK, *Některé projevy antijezuitismu v pobělohorském období a jejich společenské pozadí*, *Studia Comeniana et Historica* 16, 1977, S. 21-29.

⁸⁷⁾ A. CATALANO, *Příběh jednoho mýtu: Bernard Ignác z Martinic – kardinál Arnošt Vojtěch z Harrachu – jezuité*, in: *Slánské rozhovory 2005 – Itálie*, Slaný 2006, S. 25-34; DERS., *Bernard Ignác z Martinic a jezuité. Proměny vztahů mezi Tovaryšstvem Ježíšovým a politickou mocí v Čechách v druhé polovině 17. století*, in: Petronilla Cemus – Richard Cemus SJ (edd.), *Bohemia jesuitica 1556-2006*, Praha 2010, S. 247-258.

⁸⁸⁾ BAV, Chigi, B I 5, Fol. 517-520r. Der Text ist publiziert in A. CATALANO, *Caramuel*, S. 389-392.

⁸⁹⁾ Ebenda, S. 390f. Zu Problem der Seminare vgl. auch Benignus MILLET, *The Irish Franciscans 1651-1665*, *Analecta Gregoriana* 129 [sectio B n. 22], Roma 1964.

⁹⁰⁾ A. CATALANO, *Caramuel*, S. 391.

Prager Erzdiözese, das zuerst auf einer Schwächung der Machtstellung der weltlichen Orden beruhte: „*in summa duo illi saepius iam memorati Cappucini, Basilius et Valerianus Magnus, conantur etiamnum, auxilio Caramuelis, Monachismum quantum possunt, erigere, et oppresso Capitulo, Clero et Jesuitis, qui ad Clerum, ex vi sui Instituti, proxime accedunt, et eiusdem defectum in Missionibus egregie suppleant, totam gubernationem Ecclesiasticam huius Regni, in manibus et potestate Monachorum collocare.*“⁹¹⁾

Martinitz schloß den Begleitbrief mit scharfen Worten und behauptete, „*daß sich auf diese Weise die Religion, das Kirchenregiment und die Schulen vom jansenistischen Gift und den caramuelischen Irrwegen bewahren*“⁹²⁾ ließen. Derselbe Martinitz also, der in nicht unbedeutender Weise dazu beigetragen hatte, daß Caramuel nach Böhmen gekommen war, und der lange Zeit freundschaftliche Beziehungen mit Basilius von Aire aufrechterhalten hatte, zögerte nunmehr nicht, beide zu beseitigen, indem er den Namen des einen mit den „Irrwegen“ in der Leitung der Erzdiözese verknüpfte, den Namen des anderen mit dem „jansenistischen Gift“. Sein Ziel schien das gleiche zu sein, das der Pater und der Hof zwanzig Jahre zuvor verfolgt hatten. Durch die Entfernung der wichtigsten Mitarbeiter Harrachs hätten die unaufhörlichen Polemiken endlich ihren Zweck erreicht.

In Anbetracht seiner Herkunft und der Autorität, der sich der Oberstburggraf erfreute, wurde das Pamphlet in Rom mit großer Aufmerksamkeit gelesen,⁹³⁾ sei es, weil die erhobenen Anschuldigungen sehr schwerwiegend waren, sei es, weil die drei Mitarbeiter Harrachs schon zuvor einen Teil ihres Ansehens verloren hatten: Caramuel wegen seiner Verteidigung des Westfälischen Friedens, Basilius wegen des prokaiserlichen Briefes in der Bistumsfrage und Magni wegen seiner wiederholten Polemiken mit den Jesuiten. Das Problem der neuen Bistümer hatte im übrigen einen noch größeren Bruch zwischen Erzbischof und weltlicher Gewalt bewirkt; in einem Folgebrief an Fabio Chigi kritisierte Martinitz ein anderes Projekt Harrachs mit scharfen Worten: „*Seine kaiserliche Majestät hat die Regierung, die ich Unwürdiger leite, um ein Gutachten bezüglich einiger Ideen gebeten, die unser*

⁹¹⁾ Ebenda, S. 392.

⁹²⁾ Martinitz an Chigi, 4. April 1653, BAV, Chigi, B I 5, Fol. 501f.

⁹³⁾ Bezüglich der Bekanntschaft zwischen Martinitz und Fabio Chigi ist zu berücksichtigen, was Gualdo Priorato in seiner *Relazione delle Qualità della Casa Martinitz* schrieb: „*hebbe la buona sorte d'incontrarsi appresso alla Chiesa di Verona in Monsignor Fabio Chigi, che d'Alemagna andava a Roma a ricevere il destinatogli capello cardinalitio, del che essendosi il Conte Bernardo rallegrato seco, gli predisse il ponteficato, a che rispose Monsignore, 'Così si burla il compagno a prima vista?' Divenuto Cardinale restò poi sempre ferma la corrispondenza di lettere fra loro*“, Galeazzo GUALDO PRIORATO, *Relazione delle qualità della casa Martinitz*, in: Ders., *Vite, et azzioni di personaggi militari, e politici, descritte dal Conte Gualdo Priorato*, Vienna 1674, unpaginiert.

Herr Kardinal auf Anstiftung jenes jansenistischen Bruders Basilius von Aire hin vorgeschlagen hat, welche wirklich chimärisch sind. Denn anstatt dem Klerus Gutes zu tun, sollen andere seit unvordenklicher Zeit bestehende Würden aufgehoben werden, allein um die Einkünfte der neuen Bistümer zu mehren – obgleich mehr Geld als nötig vorhanden wäre, würde man nur die Salz-Einkünfte gut verwalten.“ Daneben finden sich immer wieder schwere Beschuldigungen, so etwa die, daß die zwei Kapuziner „die Leute, die die Salz-Einkünfte verwalten, unterstützen. Und diese haben nichts anderes im Sinn, als die Sache hinauszuzögern und die Schwierigkeiten der Bistümer zu vermehren, um unter der Hand mit dem Geld wirtschaften zu können.“⁹⁴⁾

Ungeachtet der Sorgen des Martinitz, daß „meine Briefe, die ich vor einiger Zeit unterwürfig an Eure Eminenz geschrieben habe, nicht verlorengegangen“⁹⁵⁾ seien, kamen, wenn auch mit der sprichwörtlichen römischen Langsamkeit, die Dinge in Bewegung. Einige Monate später ging die Einberufung Basilius’ nach Rom in Prag ein.⁹⁶⁾ Die Begründung der Kongregation wurde von Magni sofort entschieden zurückgewiesen: „Der Herr Barsotti wollte mich mit Briefen, die ich vor sechs Wochen erhalten habe, überzeugen, daß ich auf Anordnung von Monsignor Massari den Pater Basilius d’Ayre von Aire nach Rom schicken möge, damit dieser persönlich das Unrecht und die Beschuldigungen der Propaganda-Kongregation darlege, die mir hier von seiten meiner Gegner geschehen. Als ich nun zuletzt nach Prag unterwegs war, hörte ich in Regensburg, daß Seine Majestät (auf Anstiftung der Jesuiten hin) Seiner Eminenz als Offizial, d. h. als Generalvikar, den Dekan der hiesigen Kathedrale empfohlen hat ..., der vollkommen von diesen [den Jesuiten] abhängig ist. ... Aus dieser Ereignisfolge kann ich nur schließen, daß die Gesellschaft Jesu für einige in Rom unverzichtbar ist, und daß man deshalb mit ihr zusammenarbeitet, damit seine Eminenz von Harrach, seiner treuesten Diener beraubt, sich schließlich unter der jesuitischen Regierung gänzlich selbst aufgeben möge.“⁹⁷⁾ Auch Harrach hatte im übrigen vollkommen die Bedeutung dieses Manövers verstanden und seinem römischen Agenten den begründeten Verdacht mitgeteilt, daß „diese Einberufung eine List der Jesuiten und des Burggrafen“⁹⁸⁾ sei.

⁹⁴⁾ Martinitz an Chigi, 9. Mai 1653, BAV, Chigi, B I 5, Fol. 505f.

⁹⁵⁾ Martinitz an Chigi, 7. Juni 1653, Ebenda, Fol. 507.

⁹⁶⁾ K. KELLER – A. CATALANO, *Die Diarien*, 3, S. 786 (2. März 1654).

⁹⁷⁾ NA, APA, Karton 2734, 5. März 1654.

⁹⁸⁾ Harrach an Barsotti, 18. Februar 1654, BAV, Vat. Lat. 13509, Fol. 291. Vgl auch die italienische Regesten der Korrespondenz des Kardinals, AVA, FA Harrach, Handschriften 332 (Lettere 1654).

Basilius war am 28. März 1654 von Prag aufgebrochen, ausgestattet mit einem Empfehlungsbrief des Kardinals, wonach er „*nicht die Vertretungsmacht hat, weder über meine Vorbringungen, noch über die Unabkömlichkeit seiner Person hier zu verhandeln*“.⁹⁹⁾ Nachdem er in Rom angekommen war und kurzzeitig in der Gefahr stand, weitere Skandale zu provozieren,¹⁰⁰⁾ gelang es dem Kapuziner nur mit großen Schwierigkeiten, die Motive seiner Einberufung aufzudecken.

Basilius hatte sehr wohl den Umfang der Anschuldigungen begriffen, mit denen er sich konfrontiert sah, und eine der gefährlichsten, die gegen ihn vorgebracht wurden, war seine vermeintliche Verbindung mit Frankreich: „*Ich weiß wohl, daß es wahr ist, daß Kaiser und Spanier mich (was lächerlich ist) für einen Frankophilen halten*.“¹⁰¹⁾ Und: „*Nur mit großer Mühe konnte er schließlich entdecken, daß meine Einberufung auf Befehl des Heiligsten hin vor langer Zeit erfolgte, zur Zeit der Favoritenstellung des Herrn Kardinal Panfilio, d. h. noch bevor jener Beschuldigungs-Artikel nach Rom gekommen war, und da der angeführte Hauptgrund genau darin lag, daß ich mit dieser meiner Schrift oder der Barnabiter-Kommission ihnen die erfolgreiche Errichtung der Bistümer in Unordnung gebracht habe*.“¹⁰²⁾

Wenn die Flugschrift von Martinitz, der wahrscheinlich auch den Konflikt Auerspergs mit dem Nuntius D’Elci provozierte,¹⁰³⁾ somit nicht das einzige Motiv für seine Einberufung nach Rom abgab, so ist doch deutlich, daß sie für den Heiligen Stuhl der letzte Tropfen gewesen war, der das Faß zum Überlaufen brachte. Zunächst schien Basilius unverändert entschlossen, nicht mehr nach Böhmen zurückzukehren. Der resignierte Kapuziner fand Trost in der wiedergewonnenen Ferne von den kleinlichen politischen Problemen und in der Wiederannäherung an die wahre Bedeutung des Daseins im Sinn der Linie, die die philosophischen Traktate Magnis aufzeigten: „*Ich beginne erneut mit Gott zu streiten, was mir jeden Tag eine noch schönere Sache zu sein scheint und eine, über die philosophierend es sich zu sterben lohnt; aber ich kann mich nicht beruhigen, bevor ich nicht dasjenige als vollkommene Schönheit entdeckt habe, so daß mein Gemüt nicht mehr vermag, es nicht zu lieben – wenn es nicht gar ein Wahn ist, daran zu denken, das zu lieben, wodurch wir alles lieben*.“ Eine handschriftliche Anmerkung Magnis am Ende desselben Briefs enthüllt gleichwohl, wie stark die Empfindung war, einen schweren

⁹⁹⁾ Harrach an Antonio Barberini, 1. April 1654, APF, SOCG, 217, Fol. 395.

¹⁰⁰⁾ „*Io veramente non seppi che tra le scritture del P. Basilio fosse libro heretico, manco male che V. S. n’ha provisto ad ogni scandalo*“, Harrach an Barsotti, 22. Juli 1654, BAV, Vat. Lat. 13509, Fol. 329.

¹⁰¹⁾ AVA, FA Harrach, Karton 137, Basilio d’Aire, 3. Oktober 1654.

¹⁰²⁾ Ebenda, 17. Oktober 1654.

¹⁰³⁾ D’Elci an Panziroli, 2. Februar 1654, ASV, Segr. Stato, Germania 153, Fol. 79.

Fehler begangen zu haben: „*Eure Eminenz möge daran denken, daß der wohlverdiente Pater Basilius in Rom verbleibt, niedergedrückt vom Vorwurf, Eure Eminenz falsch beraten und im Stich gelassen zu haben.*“¹⁰⁴⁾

Harrach selbst zeigte sich in der Tat alles andere als zufrieden mit der Situation und war, als er sich auf den Weg zum neuen Konklave machte, fest entschlossen, endgültig eine Situation zu bereinigen, die sein persönliches Prestige zu untergraben begann. Noch auf dem Weg hatte er daher Vorsorge gegen eine eventuelle Flucht Basilius' aus Rom getroffen.¹⁰⁵⁾ Nach der Wahl von Fabio Chigi, der eine so wichtige Rolle bei der Einberufung Basilius' nach Rom gehabt hatte, versuchte Harrach zu verstehen, welches die Beschuldigungen waren, mit denen man seine Mitarbeiter belastete.¹⁰⁶⁾ Harrach gelang es schließlich, vor allem in Zusammenarbeit mit dem Sekretär der Kongregation Bewegung in die Situation zu bringen: „*Diesen Vormittag habe ich eine Sitzung über meine Angelegenheiten in der Kongregation abgehalten mit Monsignor Massari, und ich habe ihn mit Pater Basilius versöhnt.*“¹⁰⁷⁾ Vor der Abreise bat Harrach um seine Entlassung: „*Ich habe meine Abreise-Audienz beim Papst gehabt und meine familia vorgestellt und mit ihnen zusammen noch die Cavalieri Alemanni, den Schleinitz und Caramuel, daß sie ihm die Füße küßten Ebenso hat er eingewilligt, daß Pater Basilius mit mir zurückkehrt, und auch wenn dieser bat, daß man dies der Entscheidung seiner Ordensoberen überlasse, wollte der Papst, daß er gehorcht.*“¹⁰⁸⁾

So blieb Basilius nichts anderes übrig, als Harrach nach Prag zu folgen und seinen alten Posten abermals einzunehmen, wobei er allerdings zu seiner nicht geringen Überraschung entdeckte, daß sich in der Zwischenzeit die Situation stark geändert hatte. Martinitz hatte inzwischen vollständig mit den Jesuiten gebrochen und war daher gezwungen, neue Allianzen einzugehen und so das Verhältnis mit Harrach zu bereinigen. Basilius kommentierte die neuen Ereignisse mit folgenden Worten: „*Ich höre, daß die guten Patres so munter den Burggraf beschießen, als*

¹⁰⁴⁾ AVA, FA Harrach, Karton 137, Basilio d'Aire, 5. Dezember 1654.

¹⁰⁵⁾ Harrach an Barsotti, 1. Februar 1655, BAV, Vat. Lat. 13509, Fol. 399.

¹⁰⁶⁾ APF, SOCG, 217, Fol. 200.

¹⁰⁷⁾ AVA, FA Harrach, Handschriften 461, 22. April 1655. Vgl. weiter den Befehl an Basilius, dem Kardinal zu folgen, Kongregation an Basilius von Aire, 15. Juni 1655, APF, Lettere e decreti della Sacra Congregazione e biglietti di Mons. Segretario, 30, Fol. 78.

¹⁰⁸⁾ AVA, FA Harrach, Handschriften 461, 4. Juni 1655. Auch der Nuntius bestätigte, dass Auersperg nichts dagegen eingewandt habe: D'Elci an Panziroli, 10. Juni 1655, ASV, Segr. Stato, Germania, 154, Fol. 241. Nach seiner Rückkehr wurde Basilius „gut toleriert“, auch weil ihm bewußt war, daß er keine politische Rolle mehr spielen sollte, D'Elci an Panziroli, 24. Juli 1655, Ebenda, Fol. 336.

wäre es ihr Feind. Pater Valeriano ist das Modell des Feindbilds; sie malen sich diese Feinde so, daß sie sie als solche behandeln können, wenn man ihnen auch nur einen Hauch von Wahrheit gegen ihre Irrungen anführt. So habe ich es an mir selbst erfahren, daß es ausreicht, nicht in allem so wie sie zu singen, um zum Angeklagten zu werden.“¹⁰⁹⁾

Auch dank dieser neuen Stütze sollte es Harrach in der Schlußphase der Regierung Ferdinands III. wiederholt gelingen, in den Entscheidungen des Hofes das Pendel zu seinen Gunsten ausschlagen zu lassen. Die ersten Jahre der Regierung Leopolds I. bedeuteten hingegen insofern einen abrupten Rückschritt, als der neue Herrscher viele Entscheidungen seines Vaters zurücknahm und es von neuem die Jesuiten waren, die aus der wiedergewonnenen Gunst des Kaisers Vorteile zogen. Nach einer Phase, da die Inkorporation der Schulen in die Universität schon verwirklicht schien, waren also neue Hindernisse entstanden, und erneut leisteten die Jesuiten erbitterte Gegenwehr. Harrach kam so auf seine alte Idee zurück, die Seminare einfach zu schließen. Nur der energische Widerstand der Äbte sicherte das Überleben der Institution. Als der unermüdlichste Verteidiger der Seminare erwies sich erneut Basilius von Aire, der in einer privaten Notiz bemerkte, daß *„der Kardinal mit seiner Unterwürfigkeit irrt, sich von diesen böhmischen Kanzlei-Politiker-Dienern behandeln zu lassen, als sei er in der Position, erklären zu müssen, aus welcher Art von Mitgefühl und aus welcher Mitleidserwägung heraus vielleicht gewährt werden könnte, daß er mit all dem Klerus, dem er vorsteht, nicht von jedem Bereich durch die Allmacht der Jesuiten ausgeschlossen sein möge. Der Kardinal-Erbischof muß Durchsetzungsvermögen zeigen in einer Sache, die prinzipiellen Stellenwert hat, für die Ehre, das Gemeinwohl und den Nutzen des Königreichs.“*¹¹⁰⁾

Vor diesem Hintergrund ist es nicht verwunderlich, daß Basilius ein Jahr später, trotz seiner vergangenen zwiespältigen Erfahrungen in Rom, dem Papst eine neue Denkschrift schickte, um sein Eingreifen zu erbitten: *„Da Seine Heiligkeit wollte, daß ich in diese böhmische Mission zurückkehre, handelte ich nicht mit*

¹⁰⁹⁾ *„intendo che tirano costi allegramente i buoni Padri addosso del Burgravio, come che fosse loro nimico. Il P. Valeriano è la idea di tali nimici, li fingono tali, acciò di poter trattarli da tali, quando se gli dice un'ombra di verità contraria a' loro errori. Anzi ho provato in me stesso, che per esser reo, basta di non cantare in tutto con loro“*, AVA, FA Harrach, Karton 137, Basilio d'Aire, 2. Mai 1657.

¹¹⁰⁾ *„erra il Cardinale in humilitate sua, in lasciarsi considerare da questi ministri boemi cancellieri-politici, come posto in stato di spiegare qual sorte di commiseratione, et qual partito potesse suggerire concedibile ex misericordia, acciò egli con tutto il Clero che porta, non resti escluso dall'onipotenza de' Giesuiti, da ogni quartiere. Il Cardinale Arcivescovo ha da mostrar brio, come in cosa, la quale importa una volta per sempre, all'honore e ben publico, et utile del Regno“*, NA, APA, Karton 2013, Faszikel F XII A, s. d. Es handelt sich um ein umfangreiches Fragment (Fol. 1-50), das viele *concetti* Basilius' enthält; für das Zitat vgl. Fol. 3-6.

ruhigem Gewissen, unterließe ich es aus menschlicher Furcht, mit Nachdruck anzuzeigen, daß die drei hier in Prag errichteten Seminare sich ... nur zwei Fingerbreit entfernt entweder von ihrer Auslöschung oder von ihrem Weiterleben befinden.“ Weiter riet er, Kardinal von Harrach schreiben zu lassen, *„Eurer Heiligkeit sofort vom gegenwärtigen Zustand der besagten Seminare Bericht zu erstatten und ihm zu verbieten, einer weiteren Verschlechterung dieses Zustands beizustimmen, bevor er nicht die ausdrückliche Einwilligung des Papstes oder der Heiligen Propaganda-Kongregation hierzu habe“.*¹¹¹⁾ Das sollte Basilius' letzte tapfere Initiative sein, die freilich zu keiner konkreten Lösung führte: Das Schicksal der Seminare blieb auch nach Harrachs Tod unklar. Die folgenden Jahre waren von der zunehmenden Tatenlosigkeit des Erzbischofs und vom wachsenden Mißtrauen des Kapuziners geprägt, der von Magnis Tod so erschüttert war, daß er darauf verzichtete, an der Abfassung eines Textes über dessen Leben und Wirken mitzuarbeiten. Basilius' Entmutigung klang im übrigen schon in einem früheren Brief an: *„Es scheint mir, daß er, um Eindruck zu schinden, den Kaiser überzeugen muß, daß das gesamte geistliche und weltliche Wohl und die Ehre des Königs und des Königreichs Böhmen darin bestehe, daß ausschließlich und allein die Jesuiten in Ewigkeit jene sind, die die Doktrin verkaufen; und daß entweder die Schatten der Ignoranz das Königreich verdunkeln werden, oder es sich [nur] durch sie mit Licht erfüllt. Eine ein wenig unwahrscheinliche Proposition, die kaum zu beweisen ist – und jedenfalls eine tyrannische.“*¹¹²⁾

¹¹¹⁾ *„far scrivere a questo Eminentissimo Signor Card. d'Harrach, che subito debba dar relatione alla Santità Vostra dello presente stato de' detti seminarii, inhihendoli anco di consentire nella deterioratione di quel stato in cui fin hora stanno, prima d'haverne l'espresso consenso della Santità Vostra, o sia della S. Congregatione de Propaganda fide“*, Basilio an Alexander VII., 16. November 1658, APF, SOCG, 377, Fol. 288. Dem Brief war ein Empfehlungsschreiben an den Sekretär der Kongregation beigelegt: *„meritatamente V.S. Eminentissima si maraviglierà che io da lei non conosciuto, ardischi d'inviarle l'accluso memorialino mio per darlo (come ne la supplico) alla Santità Sua“*, Basilius an Alberici, 16. November 1658, APF, SOCG, 374, Fol. 52. Auf der Rückseite des Dokuments findet sich die Anmerkung *„Parlare con il P. procuratore generale de' Capuccini delle qualità di questo che scrive“*. Nach Erhalt der nötigen Versicherungen über die Identität Basilius' forderte der Sekretär genauere Berichte an: *„Non potendosi applicare il rimedio opportuno ai disordini, che V. Paternità ne suppone in cotesti seminarii s'ella non si contenta di descendere più a particolari starà con desiderio attendendo che ella mossa dal medemo zelo usi l'istessa confidenza in darne più distinto ragguaglio“*, Alberici an Basilius, 14. Januar 1659, APF, Lettere e decreti della Sacra Congregazione e biglietti di Mons. Segretario, 37, lett. 12.

¹¹²⁾ *„parmi ch'egli per far colpo, dovrà intraprendere di persuadere all'Imperatore che tutto il bene et l'honore del Re e Regno di Boemia spirituale et temporale consista, in che i Giesuiti soli siano in aeternum quelli che vendino dottrina, e che o le tenebre d'ignoranza coprano il Regno o che da loro si compri luce. Propositione poco improbabile a provarsi, et affatto tyrannica“*, NA, APA, Karton 2014, Faszikel F XII D, 21. September 1658.

Harrach selbst kompensierte in diesen letzten Jahren seines langen Episkopats die wachsende Kritik, die Rom an ihn richtete, mit einer immer stärkeren Nähe zum Wiener Hof, der ihm nicht wenige Pfründen verschaffte. Wie viele andere Protagonisten des politischen und kulturellen Lebens im Böhmen der ersten Hälfte des 17. Jahrhunderts starben Harrach und Basilius zur Jahrzehntmitte (Basilius 1665, Harrach zwei Jahre später nach der Rückkehr von einem neuen Konklave), als auch in Mitteleuropa eine neue Phase der Beziehungen zwischen Kirche und Staat einsetzte. Man kann sagen, daß beide noch mit jenen dogmatischen und politischen Differenzen verbunden waren, welche die erste Hälfte des Jahrhunderts bestimmt hatten; sie waren in mancher Hinsicht unfähig, auf die tiefgreifenden Veränderungen zu reagieren, die im letzten Jahrzehnt sowohl der Heilige Stuhl als auch der Wiener Hof durchlebt hatten.

Wenn wir diesen Überblick über die Tätigkeit des Basilius von Aire innerhalb der böhmischen Kirche zusammenfassen, können wir den Schluß ziehen, daß seine Marginalisierung in der Geschichtsschreibung trotz der Bedeutung der Angelegenheiten, in denen er eine so bedeutende Rolle spielte, nicht lediglich mit dem üblichen historischen Vergessen gerechtfertigt werden kann, das das Schicksal aller Hauptfiguren der Gegenreformation war. Vielmehr wurde es zusätzlich durch die starke Verwendung des Italienischen bedingt. In gewisser Hinsicht können wir ihn als exemplarischen Fall für die enorme Anziehung betrachten, die das Prag Kardinal Harrachs auf italienische und italianisierte Zuarbeiter ausübte: In den folgenden Jahrzehnten setzte eine neue Phase ein – auch im Inneren der verschiedenen Orden –, die von jenen starken protonationalen Spannungen geprägt war, welche ihren Höhepunkt im 18. Jahrhundert erreichen sollten. Über die Tätigkeit des Basilius von Aire in den langen Jahrzehnten seines Aufenthalts in Böhmen zu urteilen, bedeutet im Grunde, über seine kritische Haltung gegenüber ungeeigneten, wenn nicht gar schädlichen Methoden und Mustern für einen vollkommenen Christen zu urteilen. Diese Haltung bestand sowohl im Interesse an allen revolutionären wissenschaftlichen und theologischen Neuerungen, die Europa beschäftigten, als auch in der rigorosen Ablehnung der ‚politischen Theologie‘ der Gesellschaft Jesu, auf der viele Einmischungen der weltlichen Gewalt in das Leben der Erzdiözese beruhten. Wie sich aus den ständigen Mahnungen an Harrach, die Gerichtsbarkeit und die Privilegien des Erzbistums zu schützen, ablesen läßt, änderten seine Zweifel und sein Schwanken nichts an seiner wichtigen Rolle auf dem neuen Kampfschauplatz zwischen weltlicher und geistlicher Gewalt – der fortan entscheidenden Kontroverse des 17. Jahrhunderts.

Wie ein wichtiger Brief des Basilius an Harrach aus dem Jahr 1652 bezeugt, hatte der Kapuziner im Rückblick auf die vielen durchfochtenen Auseinandersetzungen und die nur teilweise erreichten Ziele eingesehen, daß seine eigene Weltsicht inzwischen überholt war und es zunehmend darauf ankam, einen kompromißbereiteren Kurs zu verfolgen: *„Wenn Eure Eminenz also Ihre verbleibenden Tage genießen*

und ein wenig Fortschritte für Ihre Kirche erreichen will, sehe ich in der Tat keinen anderen Weg als vorzufühlen, ob man über die Jesuiten die Seminare am Leben erhalten könne – auch wenn man dann nach ihren Vorstellungen verfahren muß. Eure Eminenz kann es guten Gewissens tun, und nach dem meinigen würde ich wagen zu behaupten, daß sie dazu sogar verpflichtet ist im Hinblick auf das Interesse des Bistums, auch wenn es zu manchem kleinen Abstrich in Sachen Reputation führen mag.“¹¹³⁾

¹¹³⁾ AVA, FA Harrach, Karton 137, Basilio d’Aire, *Modo giaché scopro tuttavia tante difficoltà nel mio governo archiepiscopale da facilitarmelo*, 1. Dezember 1652.

Alessandro C a t a l a n o

**FUNKCE ITALŠTINY V DOBĚ EPISKOPÁTU
PRAŽSKÉHO ARCIBISKUPA ARNOŠTA VOJTĚCHA
Z HARRACHU (1623-1667) A ROLE KAPUCÍNA
BASILIA Z AIRE (1591-1665)**

Resumé

Studie se zabývá funkcí italského jazyka a jeho vzestupem na dvoře ve Vídni a všeobecně ve střední Evropě v 17. století. Tehdy se rozšiřovala móda používání italštiny, která byla podporována přízní panovníků, příslušností části severní Itálie k monarchii, nutností podpory katolického vyznání, rozvojem obchodních sítí, řízených italskými rody, kavalírskými cestami do Itálie a rodinnými vazbami s italskými rody.

Obzvláště silnou pozici měla pak italština u spolupracovníků kardinála Arnošta Vojtěcha z Harrachu, který byl sám vychován v Římě. Dobře si uvědomoval, jak nutná je pro reformu českého církevního života spolupráce s lidmi znalými církevního práva, a proto se často obklopoval právě Italy. Jeho zpovědník a poradce, známý kapucín Valeriano Magni, například jednou napsal, že celou reformu budou muset v Čechách provádět právě cizinci, protože, co se týče náboženského života, je potřeba stát se od základů. I nedávno vydané kardinálovy „deníky“ jsou koneckonců z větší části psány v italštině.

V další části příspěvku se autor zabývá jedním konkrétním příkladem významu italského jazyka v dobové komunikaci a pozastavuje se nad politickou činností kapucína Basilia z Aire (1591-1665). Ačkoliv to nebyl původem Ital, používal v komunikaci s Harrachem a římskou kurií výhradně italštinu. Brzy po jeho příchodu do Prahy, a především po odchodu Valeriana Magniho, byl tento muž hlavním zpravodajem Kongregace pro šíření víry a poradcem kardinála Harracha. Působení kapucínského řádu je dodnes v české historiografii téma poněkud zanedbané, navzdory tomu, že zprávy psané Basiliovým krasopisem se běžně nacházejí ve středoevropských a římských archivech. Byl to právě on, kdo z Magniho popudu napsal Galileu Galileovi ve věci publikování jednoho jeho spisu v Čechách. Basilius posílal také Harrachovi velmi zajímavé zprávy o Valdštejnovi v měsících předcházejících jeho vraždě. Byl i autorem protokolu ze slavné porady teologů o možnosti podepsat mír se Saskem v roce 1635.

Basilius z Aire také koncipoval všechny důležité dokumenty, které Harrach posílal do Vídně. Zároveň ve dvou případech neváhal sám oslovit kardinály v Římě, aby přinutili pražského arcibiskupa zachránit pražský arcibiskupský seminář. Pro tuto v podstatě podezřelou politickou činnost byl nakonec po ostrém útoku Bernarda

Ignáce z Martinic, který jej obviňoval z jansenismu, povolán do Říma, kde nuceně strávil několik měsíců. Harrach si ale vynutil jeho návrat do Prahy, kde již nemohl ve své poradní činnosti pokračovat tak okázale. V dochované korespondenci mezi Harrachem a Basiliem se tak neustále řeší nejpálčivější otázky náboženské reformy celého království, které by si určitě zasloužily podrobnou analýzu. I když tento kapucín představuje jednu z nejdůležitějších osobností života pražské společnosti 17. století (a to i vzhledem k Harrachovu napjatému vztahu k jezuitům), do nedávné doby zůstával postavou téměř neznámou.

Marie R y a n t o v á

JAZYKOVÁ OTÁZKA V CÍRKEVNÍ SPRÁVĚ PRAŽSKÉ ARCIDIECÉZE KOLEM ROKU 1700

ABSTRACT

Language Issue in the Ecclesiastic Administration of the Prague Archdiocese Around 1700

The essay is concerned with the Prague archbishopric, which was closely related to the territorial origin and birthplace of clergymen as well as their ethnic origin, or more precisely their native tongue or a language that the individual clergymen used besides Latin; we must remember that many clergymen were bi-lingual. The archiepiscopal consistory heeded the language skills of the clergymen and used the potential knowledge of their future workplace when filling vacancies in benefices, thus creating favourable conditions for the respective parish administrators' efficiency in influencing the population and better execution of their missions.

Keywords: re-Catholicization, ecclesiastic administration, Prague archbishopric, linguistic composition of the population

Období druhé poloviny 17. a počátku 18. století přineslo nejen postupně se rozvíjející a upevňující rekatolizaci českých zemí, ale v souvislosti s ní (a jako její nezbytný předpoklad) také postupnou obnovu farní organizace a doplňování farní sítě. Největší dynamiku vykazovala rekatolizace v pražské arcidiecézi za episkopátu Arnošta Harracha (1623-1667). Předpokladem vlastního náboženského působení světského katolického kléru byly nezbytné organizační změny. Byla proto jednak vytvořena síť vikariátních úřadů jako mezičlánek mezi arcibiskupskou konzistoří a farním klérem (1631), jednak zřízena nejprve litoměřická (1655) a poté králové-

hradecká diecéze (1664) v oblastech, kde bylo nutno soustředit se na rekatolizaci obyvatelstva nejvíce sil, tj. v severních a východních Čechách.¹⁾

¹⁾ František KRÁSL, *Arnošt hrabě Harrach, kardinál sv. církve římské a kníže arcibiskup pražský*, Praha 1886; Tomáš V. BÍLEK, *Reformace katolická neboli obnovení náboženství katolického v království Českém po bitvě bělohorské*, Praha 1892; Anton GINDELY, *Geschichte der Gegenreformation in Böhmen*, Prag 1894; Hanuš OPOČENSKÝ, *Protireformace v Čechách po bitvě na Bílé hoře*, Praha 1914; Antonín PODLAHA, *Dějiny arcidiecéze pražské od konce století XVII. do počátku století XIX. I/1: Doba arcibiskupa Jana Josefa hraběte Breunera (1694-1710)*, Praha 1917; František ŠTĚDRÝ, *Počet far v době předhusitské a po Bílé hoře*, Sborník historického kroužku 21, 1920, s. 10-30; TÝŽ, *Znovuzřízení katolické duchovní správy po r. 1620*, Sborník historického kroužku 1925, s. 34-46; Tomáš V. BÍLEK, *Stav far l. 1650-1652 v krajích Chrudimském (zvláště na panství Pardubickém), Kralohradeckém, Boleslavském, Slánském a Žateckém, pak v knížectví Fridlandském l. 1630*, Památky archeologické 13, 1885-1886, sl. 9-16, 91-102, 177-182, 263-268, 325-332, 367-380; Václav LÍVA, *Studie o Praze pobělohorské. Rekatolisace*, Sborník příspěvků k dějinám hlavního města Prahy 7, 1933, s. 1-120; Josef Vítězslav ŠIMÁK, *Zpovědní seznamy arcidiecéze pražské z let 1671-1725. I.-XV.*, Praha 1909-1938. Z novější literatury Eliška ČÁNOVÁ, *Vývoj správy pražské arcidiecéze v době násilné rekatolizace Čech (1620-1671)*, Sborník archivních prací 35, 1985, s. 486-560; Winfried EBERHARD, *Entwicklungsphasen und Probleme der Gegenreformation und katholischen Erneuerung*, Römische Quartalschrift für christliche Altertumskunde und Kirchengeschichte 84, 1989, s. 235-257; Josef HANZAL, *Rekatolizace v Čechách – její historický smysl a význam*, Sborník historický 37, 1990, s. 37-91; Jaroslav PÁNEK, *The Religious Question and the Political System of Bohemia before and after the Battle of the White Mountain, Crown, Church and Estates*, in: Robert J. W. Evans – Trevor V. Thomas (edd.), *Central European Politics in the Sixteenth and Seventeenth Centuries*, London 1991, s. 129-148; Eduard MAUR, *Problémy farní organizace pobělohorských Čech*, in: Zdeňka Hledíková (ed.), *Traditio et cultus. Miscellanea historica Bohemica Miloslao Vlk archiepiscopo Pragensis ab eius collegis amicisque ad annum sexagesimum dedicata*, Praha 1993, s. 163-176; Jindřich FRANCEK (ed.), *Rekatolizace v českých zemích*. Sborník příspěvků z konference v Jičíně konané 10. září 1993, Pardubice 1995; Ivana ČORNEJOVÁ, *Pobělohorská rekatolizace v českých zemích. Pokus o zasazení fenoménu do středoevropských souvislostí*, in: Ivana Čornejová (ed.), *Úloha církevních řádů při pobělohorské rekatolizaci*. Sborník příspěvků z pracovního semináře konaného na Vranově u Brna ve dnech 4. – 5. 6. 2003, Praha 2003, s. 14-24; Jiří MIKULEC, *Pobělohorská rekatolizace v českých zemích*, Praha 1992; TÝŽ, *31. 7. 1627. Rekatolizace šlechty v Čechách. Čí je země, toho je i náboženství*, Praha 2005; Pavla STUHLÁ, *Prachatický vikariát 1676-1750. Vybrané otázky církevní správy*, Praha 2004; k celkové rekatolizační koncepci v Čechách i Alessandro CATALANO, *Zápas o svědomí. Kardinál Arnošt Vojtěch z Harrachu (1598-1667) a protireformace v Čechách*, Praha 2008, dále i Marie RYANTOVÁ, *Faráři na lobkovickém panství Vysoký Chlumeck po Bílé hoře a jejich podíl na rekatolizaci*, in: Pavla Stuchlá (ed.), *Antonín Jan Václav Vokoun (1691-1757) a církevní správa jeho doby v Čechách*, Vodňany 2008, s. 95-108; TÝŽ, *La recatholisation de la seigneurie de la famille Lobkowicz à Vysoký Chlumeck en Bohême centrale après la Montagne blanche, XVIIe siècle, N° 250, Janvier – Mars 2011, 63e année, n°1, s. 117-133* (tam i další příspěvky – celé číslo časopisu je věnováno problematice církevní správy v Čechách v 17. století); Václav BŮŽEK a kol., *Společnost českých zemí v raném novověku. Struktury, identity, konflikty*, Praha 2010. Nejnověji k farním beneficím

Za Harrachových nástupců – Ferdinanda Sobka z Bílenberka (1668-1675), Jana Bedřicha z Valdštejna (1675-1694),²⁾ Jana Josefa Breunera (1694-1710)³⁾ a Františka Ferdinanda Khünburga (1710-1731)⁴⁾ – byly zřizovány další nové samostatné fary, zkvalitňoval se samotný výkon farní správy zejména sjednocením liturgické praxe apod. Koncem 17. století byly již zásadní změny v církevní organizaci zaběhnuté. Pražskou arcidiecézi v té době tvořilo třináct (z patnácti) českých krajů a Kladsko, přičemž Hradecko s Litoměřickem měly svá vlastní biskupství a Ašsko s Chebskem patřily k řezenské arcidiecézi.⁵⁾ Duchovní správci pečovali v této době v průměru o dvě až tři farní osady, v nichž byla některá sídla spojena s čestným titulem děkanství, arciděkanství či proboštství. Z vybraných far byly v jednotlivých krajích zřizovány vikariátní úřady. Úkolem vikářů pak bylo zprostředkovávat vzájemný styk mezi arcibiskupským úřadem a jednotlivými farními správci, dohlížet na plnění jejich úředních povinností i na jejich chování. Počet vikariátů byl dán rozlohou kraje a hustotou farní sítě.⁶⁾ V českých krajích byly vikariáty pojmenovány podle míst, jejichž beneficiáti zastávali vikářský úřad, takže jejich názvy nebyly stálé – např. v Prácheňském kraji tak bylo v letech 1694-1695 sídlo vikariátního úřadu v Sušici, když se pak stal vikářem děkan ve Volyni, začal se vikariát nazývat volyňským, podobně se přeměnil vikariát blatenský (podle Blatné) v písecký apod. Samotný rozsah jednotlivých vikariátů se v této době měnil již jen ojediněle.⁷⁾

Personální problémy katolické církevní správy

Závažný a citelný byl problém nedostatku vhodných katolických kněží na nejnižším stupni církevní správy, který se projevoval zejména v době po skončení tři-

detailně Pavel PUMPR, *Beneficia, záduší a patronát v barokních Čechách. Na příkladu třeboňského panství na přelomu 17. a 18. století*, Brno 2010.

²⁾ Václav BARTŮNĚK, *Pražský arcibiskup Jan Bedřich Valdštejn*, Praha 1979.

³⁾ A. PODLAHA, *Dějiny arcidiecéze*, passim.

⁴⁾ Ferdinand EKERT, *Ferdinand hrabě Kuenburg, kníže-arcibiskup pražský (1713-1731)*, Časopis katolického duchovenstva 40, 1899, s. 556.

⁵⁾ A. PODLAHA, *Dějiny arcidiecéze*, s. 29-140; Zdeněk BOHÁČ, *Vývoj diecézní organizace v českých zemích*, in: Zdeňka Hledíková (ed.), *Traditio et cultus. Miscellanea historica Bohemica* Miloslao Vlk archiepiscopo Pragensis ab eius collegis amicisque ad annum sexagesimum dedicata, Praha 1993, s. 21-35.

⁶⁾ A. PODLAHA, *Dějiny arcidiecéze*, s. 29-140; F. KRÁSL, *Arnošt hrabě Harrach*, s. 421-434.

⁷⁾ A. PODLAHA, *Dějiny arcidiecéze*, s. 31-140.

cetileté války.⁸⁾ Zprvu byl tento problém řešen tím, že na uprázdněné fary byli povoláváni a dosazováni klerici z cizích diecézí, zejména z Polska, příp. i Slezska či Bavorska a Rakous, nebo příslušníci různých církevních řádů.⁹⁾ Zatímco Poláci se většinou naučili ovládat češtinu (uvádí to např. zpráva generální komise české komoře v roce 1650),¹⁰⁾ německy mluvící kněží vždy česky neuměli, a tak zvláště ve smíšených osadách mohla nabývat převahy němčina a docházet k poněmčování, příp. německá kázání nabývala převahy ve farnostech, v nichž se již projevil příliv německojazyčných osadníků umožňující zacelení ztrát obyvatelstva. Počet těchto kněží však nebyl nijak vysoký a postupně se výrazně snižoval. Zhruba od sedmdesátých let 17. století se církevní poměry v arcidiecézi již stabilizovaly a zejména díky úspěšnému systematickému působení nově vzniklých církevních ústavů vychovávajících mladé kněze, tj. arcibiskupského semináře¹¹⁾ a jezuitského konviktu sv. Bartoloměje a semináře sv. Václava,¹²⁾ se příslušníci světského kléru rekrutovali již téměř výhradně z domácího prostředí a nebylo nutno využívat cizí pomoci. Na základě toho byl k dispozici dostatečný počet nově vysvěcených kleriků, kteří mohli obsadit

⁸⁾ F. ŠTĚDRÝ, *Počet far v době předhusitské a po Bílé hoře*, s. 28-30; T. V. BÍLEK, *Stav far l. 1650-1652*, sl. 14-16, 102, 330-332, 380.

⁹⁾ T. V. BÍLEK, *Stav far l. 1650-1652*, sl. 14, 102, 265, 330, 331, 367 a passim; Zdeňka KONČELOVÁ, *K problematice nižšího světského kléru v období upevňování výsledků násilné rekatolizace*, Sborník prací členů SSM Státního ústředního archivu v Praze 2, 1989, s. 170-209, tam s. 177.

¹⁰⁾ T. V. BÍLEK, *Stav far l. 1650-1652*, sl. 10, 11, 12, 13-14.

¹¹⁾ F. KRÁSL, *Arnošt hrabě Harrach*, s. 160-198; A. PODLAHA, *Dějiny arcidiecéze*, s. 207-216; Antonín SOLDÁT, *Z dějin knížecího arcibiskupského semináře v Praze*, Sborník historického kroužku 5, 1896, s. 61-97; Jan VICHRA, *Pražský arcibiskupský seminář a jeho studenti v 17.-18. století*, in: Jirí Pešek – Michal Svatoš (edd.), *Škola a město*. Sborník příspěvků z konference Škola a město (= Documenta Pragensia 11), Praha 1993, s. 128-132; Ivo PROKOP, *Vznik kněžského semináře se zvláštním přihlédnutím k dějinám pražského arcibiskupského alumnátu do roku 1783*, in: Mlada Mikulicová – Petr Kubín (edd.), *In omnibus caritas*. Sborník Katolické teologické fakulty Univerzity Karlovy 4. K počtě devadesátých narozenin prof. ThDr. Jaroslava Kadlece, Praha 2002, s. 485-545. Do arcibiskupského semináře byla v letech 1639 a 1663 inkorporována i dvě pražská řádová učiliště – premonstrátské Norbertinum a cisterciácké Bernardinum; viz Hedvika KUCHAROVÁ, *Premonstrátská kolej Norbertinum v Praze (1637-1785)*, Bibliotheca Strahoviensis 3, 1997, s. 15-57; TÁŽ, *Premonstrátská kolej Norbertinum v Praze. Alternativy univerzitního vzdělávání*, Praha 2011, zejm. s. 86-87.

¹²⁾ F. KRÁSL, *Arnošt hrabě Harrach*, s. 157-159; A. PODLAHA, *Dějiny arcidiecéze*, s. 216-220; Eva DOLEŽALOVÁ, *Konvikt svatého Bartoloměje a seminář svatého Václava v Praze na Starém Městě. Příspěvek k dějinám jezuitského internátního školství*, diplomová práce Filozofické fakulty Univerzity Karlovy v Praze, Praha 1996; TÁŽ, *Seminář sv. Václava a konvikt sv. Bartoloměje na Starém Městě pražském*, *Pražský sborník historický* 31, 2000, s. 186-261.

mnohdy i několik let uprázdněné venkovské fary, případně i fary nové. Výsledkem pak byl – kromě zabezpečení nenásilného rekatolizačního působení – také postupný mnohostranný vzestup početního stavu i významu domácího katolického duchovenstva, zejména řadových kněží, příslušníků nižšího duchovenstva, správců jednotlivých beneficií.

Cizí klerici pak byli na konci 17. století v beneficiích pražské arcidiecéze zastoupeni jen v malé míře, navíc pocházeli většinou ze sousedních zemí, z nichž některé tvořily přímou součást České koruny. Mezi duchovními působícími a zemřelými na přelomu 17. a 18. století, za episkopátu arcibiskupa Jana Josefa Breunera (1694-1710), bylo osob, pocházejících z oblastí mimo České království, celkem 23, tj. více než desetina z celkového počtu těch, u nichž se původ podařilo určit. Takřka polovina z těchto osob přitom pocházela ze zemí Koruny české (sedm z Moravy a čtyři ze Slezska), kromě nich ještě tři kněží přišli z Lužice, která už ovšem tehdy byla pouze formální součástí Koruny, další čtyři duchovní pocházeli z různých vzdálenějších oblastí habsburské monarchie – z Rakous, Tyrol, Štýrska a Uher. Pouze pět kleriků mělo původ v jiných zemích: dva pocházeli z Bavorska a po jednom z Pruska, Hesenska a Polska.¹³⁾ Důvody jejich příchodu do pražské arcidiecéze přitom samozřejmě nemusely bezprostředně souviset s potřebami zdejší církevní správy. V následujícím období, za episkopátu arcibiskupa Františka Ferdinanda z Khünburgu (1710, resp. 1714-1731), již bylo cizích kleriků, nepocházejících z Českého království a působících v pražské arcidiecézi, mnohem méně – mezi duchovními zemřelými v uvedeném období byl jeden z Olomouce, tři pocházeli z Lužice a po jednom z Tyrol a Kolína nad Rýnem, jeden ze zemřelých farářů byl Ital, místo jeho původu ale neznáme.¹⁴⁾

Teritoriální původ kněží v pražské arcidiecézi

Duchovní, působící v církevní správě na konci 17. a na počátku 18. století, tak většinou pocházeli z krajů patřících tehdy k pražské arcidiecézi – pokud se

¹³⁾ Z. KONČELOVÁ, *K problematice nižšího světského kléru*, s. 177; TÁŽ, *Aktový materiál a jeho využití v historické statistice, historické geografii a při počítačovém zpracování (Církevní správa v období vrcholící protireformace, život duchovenstva za arcibiskupa J. J. Breunera)*, diplomová práce Filozofické fakulty Univerzity Karlovy v Praze, Praha 1985.

¹⁴⁾ Marie RYANTOVÁ, *Pozůstalostní spisy duchovních z let 1714 až 1730 a jejich počítačové zpracování. Příspěvek k poznání struktury nižšího duchovenstva pražské arcidiecéze v období vrcholící protireformace*, diplomová práce Filozofické fakulty Univerzity Karlovy v Praze, Praha 1986, s. 153; TÁŽ, *Příspěvek k poznání struktury jihočeského světského kléru v období vrcholící rekatolizace*, Jihočeský sborník historický 57, 1988, s. 61-74.

jejich rodiště, resp. místo původu, podařilo z různých pramenů zjistit.¹⁵⁾ U kněží zemřelých v letech 1714 až 1730 (významným pramenem pro zkoumání světského kléru jsou pozůstalostní spisy)¹⁶⁾ se rodiště, resp. místo, odkud pocházeli, podařilo zjistit u dvaceti procent z nich.¹⁷⁾ Jen malá část pocházela sice z jiných diecézí, ale přesto stále z Čech, resp. Českého království, z krajů, které tvořily samostatné diecéze, tj. z Hradecka (tři osoby) a především z Litoměřicka (14).¹⁸⁾ Působení těchto duchovních mimo jejich rodné diecéze, kde existovaly problémy při provádění rekatolizace a bylo tam tedy zapotřebí velkého počtu kněží, je poněkud překvapující. Jejich působišť v pražské arcidiecézi se ovšem většinou nalézala v krajích sousedících se zmíněnými biskupstvími, to znamená v Boleslavsku (tam působili čtyři takoví duchovní), Kouřimsku (2) a zejména v Žatecku (8), kde nastávaly rovněž obtíže s obsazováním far, navíc mohl hrát roli přechod na beneficium pod stejným patronátem. Stejně tak odcházeli naopak do litoměřické a královéhradecké diecéze duchovní z celých Čech, přičemž lze předpokládat, že jejich počet byl zřejmě mnohem vyšší.

Rodiště duchovních bylo bráno v potaz i při obsazování jednotlivých beneficií v rámci arcidiecéze: srovnání rodiště s působišťem (zejména posledním) prozradí, že duchovní zpravidla působili přímo v kraji či dokonce vikariátu, z něhož pocházeli, nebo alespoň ve vikariátu (a kraji) sousedním, na místě, které nebylo od rodiště

¹⁵⁾ Místo, z něhož duchovní pocházeli, bylo možno nalézt především v knihách svěcenců, ale i v seznamech alumnů arcibiskupského semináře (Knihovna Královské kanonie premonstrátů Strahov, sign. AM IX 100, tisk č. 17, *Catalogus promotorum alumnorum ad curam animarum ex Collegio Archi-Episcopali Pragensi*; sign. DG III 42, *Consignatio reverendorum dominorum alumnorum in collegium Archi-Episcopale Pragense ... susceptorum*), příp. seznamech alumnů konviktu sv. Bartoloměje (Národní archiv v Praze /dále NA/, Archiv pražského arcibiskupství /dále APA/ I, sign. C 112/4, *Historica*, č. kart. 2057, *Acta visitationem collegii alumnorum seu convictus S. Bartholomaei*) nebo v nekrologiích některých řádů. V některých případech bylo možno zjistit rodiště přímo v pozůstalostních spisech – např. když testátor učinil odkaz ve prospěch kostela, ve kterém byl pokřtěn (jak sám uvedl), nebo se o svém rodišti zmínil v souvislosti s odkazem sourozencům, apod., případně mohlo být rodiště uvedeno ve zprávě o úmrtí. Nelze ovšem vyloučit, že by ani v případě dohledání nebyly příslušné údaje nepřesné nebo názvy zkomolené, výsledky jsou proto nutně relativní.

¹⁶⁾ NA, APA I, Testamenta. Srov. Marie RYANTOVÁ, *Normativní vymezení procesu vyřizování pozůstalosti světských duchovních a písemností s ním spojených v 17. a první třetině 18. století*, in: Ivan Hlaváček – Jan Hrdina – Jan Kahuda – Eva Doležalová (edd.), *Facta probant homines. Sborník příspěvků k životnímu jubileu prof. dr. Zdeňky Hledíkové*, Praha 1998, s. 421-430; TÁŽ, *Nařízení až za hrob. Testamentární praxe a vyřizování pozůstalosti světských duchovních pražské arcidiecéze v době baroka*, in: Martin Holý – Jiří Mikulec (edd.), *Církev a smrt. Institucionalizace smrti v raném novověku. Folia historica Bohemica – Supplementum 1*, Praha 2007, s. 149-162.

¹⁷⁾ M. RYANTOVÁ, *Pozůstalostní spisy duchovních z let 1714 až 1730*, s. 152-153.

¹⁸⁾ Tamtéž.

příliš vzdálené¹⁹⁾ (k poslednímu působišti srov. Tabulku 1). V některých případech duchovní působili dokonce přímo ve svém rodišti.²⁰⁾ V těchto skutečnostech je možno vysledovat záměry pražského konzistorního úřadu posílat, pokud to bylo možné, beneficiáty do oblastí, z nichž pocházeli a jejichž místní poměry, stejně jako jazyk, znali,²¹⁾ což vytvářelo příznivé předpoklady pro to, aby mohli efektivněji působit na obyvatelstvo a lépe plnit svoje poslání. Přitom nebylo patrně třeba vyvíjet na duchovní velký nátlak, neboť oni sami mohli mít o návrat do svého rodiště či do jeho okolí zájem (nebo o něj dokonce sami žádali), příp. se dostávali na takové místo na výslovné přání patrona daného benefícia.

Pouze v případě, že nebylo příslušné beneficium volné, odcházeli kněží do jiných oblastí arcidiecéze. To platilo především pro kleriky narozené v Bechyňsku, Plzeňsku, Prácheňsku a v Praze, kde byla sice farní síť nejhustší, avšak její obsazování nepůsobilo z důvodu nadbytku zájemců o duchovní stav žádné větší problémy. Někteří kněží z těchto krajů mohli být proto umísťováni do severozápadních a severovýchodních Čech, tj. zejména do Boleslavska (v době episkopátu arcibiskupa Khünburga tam působili dva kněží z Bechyňska), a Žatecka (kam ve stejné době přišli tři duchovní pocházející z Plzeňska), ale i do hradecké a litoměřické diecéze, kde byla situace v obsazování far mnohem kritičtější – rozhodně to však neplatilo bezvýhradně. Přesto nebyly v jižních Čechách počty duchovních pocházejících přímo z této oblasti malé: v Bechyňsku to byla (pro kněze zemřelé v letech 1714-1730) polovina ze všech, u nichž se rodiště podařilo zjistit (18), další pocházeli ze sousedního Plzeňska (3) a dále z Rakovnicka, Chrudimska, Boleslavska (po dvou), příp. Žatecka (1). Také z kněží zemřelých v sousedním Prácheňsku se většina (5) narodila v tomto kraji a v krajích sousedních, tj. v Bechyňsku (4) a Plzeňsku (2), jen jednotlivci pocházeli z Rakovnicka (1), Chrudimska (1), Žatecka (1), Boleslavska (2), Kou-

¹⁹⁾ Z. KONČELOVÁ, *Aktový materiál a jeho využití*; TÁŽ, *K problematice nižšího světského kléru*, s. 177-178; M. RYANTOVÁ, *Pozůstalostní spisy duchovních z let 1714 až 1730*, s. 153; TÁŽ, *Příspěvek k poznání struktury jihočeského světského kléru*, s. 63; Zdeňka KONČELOVÁ – Marie RYANTOVÁ, *Sociálně majetkové poměry duchovních správců pražských magistrátních far v letech 1671 až 1747*, *Documenta Pragensia IX*, 1991, č. 2, s. 519-534; Zdeňka KOKOŠKOVÁ – Marie RYANTOVÁ, *Sociální a kulturní úroveň nižšího kléru v druhé polovině 17. a v prvních desetiletích 18. století*, in: Zdeňka Hledíková – Jaroslav V. Polc (edd.), *Pražské arcibiskupství 1344-1994*, Praha 1994, s. 150-163 (resumé 369-370); Z. KOKOŠKOVÁ – M. RYANTOVÁ, *K problematice kladského farního kléru v období vrcholící rekatolizace*, *Kladský sborník 1*, 1996, s. 97-119.

²⁰⁾ Např. Casparus Johannes Venceslaus Maruna, v letech v letech 1700-1723 farář v Trhových Svinech (vikariát České Budějovice v Bechyňském kraji, zemřel v listopadu 1723; NA, APA I, Testamenta, kart. č. 2944) byl „Svinensis Bohemus“, tj. z Trhových Svin (NA, APA I, sign. B 3/11, Liber ordinationum ab anno 1676, 19. 12. 1683, 7. 4. 1685).

²¹⁾ Alois MÍKA, *K národnostním poměrům po třicetileté válce*, *Československý časopis historický 24*, 1976, s. 535-563.

řimska (1) či z Prahy (2).²²⁾ Podobně i v pražských městech (pro léta 1671-1747) byla z dvaceti správců magistrátních far, u nichž se podařilo zjistit rodiště, téměř jedna třetina pražského původu, ostatní pocházeli z území celé arcidiecéze.²³⁾

„Národnost“ duchovních v pražské arcidiecézi

Při obsazování farních beneficií hrálo důležitou úlohu nejen rodiště duchovních, ale především i otázka jejich národnostního původu, resp. rodného jazyka či spíše důkladné znalosti jazyka farníků. Pro konec 17. a první polovinu 18. století samozřejmě nelze uvažovat o pojmu národnost v dnešním slova smyslu, neboť tehdy existovala pouze představa politického, nikoli etnického národa a rozlišovala se nejvýše zemská či teritoriální příslušnost, takže každý obyvatel Českého království, ať mluvil česky, nebo německy, byl „Bohemus“.²⁴⁾ V tomto případě je proto nutno omezit obsah pojmu „národnost“ pouze na jazyk, jehož jednotliví duchovní užívali vedle latiny, přičemž je třeba vzít v úvahu, že řada kněží byla bilingvní (soudobým výrazem „*utraquista*“²⁵⁾) a ovládala oba zemské jazyky současně. Tuto znalost lze předpokládat především u Čechů, v důsledku čehož byla česká národnost přiznána jen těm duchovním, u nichž bylo možno doložit znalost, resp. užívání češtiny. Odhad národnosti byl prováděn v rámci pozůstalostních spisů nejčastěji na základě jazyka písemností, vlastnoručně vyhotovených zkoumanými duchovními, tj. především na základě testamentu, byl-li sepsán v národním jazyce, případně podle jazyka kvitancí, žádostí nebo jiných dokumentů, jejichž autory byli sourozenci či nejbližší příbuzní zemřelého kněze. V této souvislosti je třeba připomenout, že jazyk testamentu nebyl konzistoří nijakým způsobem přikázán, naproti tomu veškerá korespondence s konzistořním úřadem byla vedena bez výjimky latinsky. Poněkud nespolehlivým se ukázalo být sledování vlastnictví počtu knih sepsaných v národních jazycích (nicméně bylo k němu přihlédnuto), zcela pominout pak bylo nutno usuzování na národnost pouze podle jazykové podoby příjmení. Kombinací uvedených hledisek bylo možno

²²⁾ M. RYANTOVÁ, *Příspěvek k poznání struktury jihočeského světského kléru*, s. 63-64.

²³⁾ Z. KONČELOVÁ – M. RYANTOVÁ, *Sociálně majetkové poměry duchovních správců pražských magistrátních far*, s. 521.

²⁴⁾ Např. Fabianus Sebastianus Ritter, v letech 1706-1730 děkan v Bavorově (vikariát Vodňany v Prácheňském kraji, zemřel 19. 8. 1730, NA, APA I, Testamenta, kart. 2962), byl označen jako „*Bohemus linguae bohemicae*“. Děkanský titul se v tomto případě vázal k jeho osobě, nikoliv k beneficiu, tato skutečnost však nebývá v tituluře osoby často rozlišována.

²⁵⁾ NA, APA I, C 112/4, Historica, kart. 2057 – „*Die 16. Aug. A. 1700 facta Visitatio Seminarium seu Collegii Archi-Episcopalis Alumnorum Pragae ...*“ Jednoznačně jsou odlišeni německy mluvící alumni.

provést odhad národnosti u dvou třetin duchovních zemřelých v letech 1714-1730²⁶⁾ (viz Tabulka 2 a Graf 1). I tak se ovšem jeví, že česky mluvící duchovní (z českých oblastí, příp. s českými příbuznými nebo i jednoznačně českým příjmením) užívali ve svých písemnostech častěji latiny než národního jazyka (zatímco u německy mluvících duchovních to bylo spíše naopak), nebo mohli vlastnit i značné množství německých knih, takže jsou poněkud hůře postižitelní a uváděné výsledky mají jen relativní platnost.

Jazykové poměry pražské arcidiecéze

Vzhledem k tomu, že nebylo pravidlem, aby všichni faráři ovládali vedle latiny i oba zemské jazyky, musela konzistoř dosti úzkostlivě dbát na to, aby zejména v jazykově smíšených oblastech působili kněží jak se znalostí češtiny, tak i němčiny. Podle zjištěných výsledků tvořili čeští katoličtí duchovní absolutní většinu v oblasti středních Čech, tedy v tehdejších kraji Kouřimském, Čáslavském, Podbrdském, Vltavském a v přilehlých vikariátech okolních krajů, zejména ve vikariátech Mladá Boleslav v Boleslavsku, Chýnov v Bechyňsku, Rokycany v Plzeňsku a Písek v Prácheňsku. Zhruba ve stejném poměru byl zastoupen český a německý farní klérus ve vikariátech Soběslav (kraj Bechyňský), Plzeň, Klatovy (kraj Plzeňský) a Český Dub (kraj Boleslavský) a v celém kraji Chrudimském a Rakovnickém (původně Rakovnickém a Slánském). Německy mluvící farní správci měli převahu v jindřichohradeckém a budějovickém vikariátě v Bechyňsku, ve vikariátě Všeruby v Plzeňsku a ve volyňském a vodňanském vikariátě v Prácheňsku, tedy na jihu a jihozápadě Čech, ale i v Praze. Takřka výlučně němečtí duchovní byli zjištěni ve vikariátech Český Krumlov a Kaplice v Bechyňsku, Tachov a Štědrá v Plzeňsku a Zákupy v Boleslavsku a především v celém kraji Žateckém a v Kladsku²⁷⁾ (viz Grafy 2-7).

Národnostní původ duchovních tak v podstatě odpovídal národnostnímu složení obyvatelstva v jednotlivých částech Českého království: okrajové oblasti byly osídleny německy mluvícím obyvatelstvem, směrem do vnitrozemí přibývalo obyvatel česky mluvících, kteří v centrální části Čech převažovali.²⁸⁾ V jižních Čechách mělo německé obyvatelstvo převahu na Jindřichohradecku, Budějovicku, Kaplicku a Českokrumlovsku – a ve stejných oblastech působilo i nejvíce německých duchovních. Dále na západ tvořily hranici německého osídlení přibližně města Prachatice

²⁶⁾ Celkem u 321 osob ze 480, tj. 66,8 %.

²⁷⁾ M. RYANTOVÁ, *Pozůstalostní spisy duchovních z let 1714 až 1730*, s. 155; dále i Z. KONČELOVÁ, *K problematice nižšího světského kléru*, s. 178-179.

²⁸⁾ Jan KAPRAS, *Právní dějiny země koruny české. II/3*, Praha 1920 – příloha: Mapa poněmčování země českých; Emil SKÁLA, *Entwicklung der Sprachgrenze in Böhmen von 1300 bis etwa 1650*, *Germanistica Pragensis* 5, 1968, s. 7-20.

a Vimperk, německá tedy byla i část Prácheňského kraje. V Plzeňském kraji obývalo německy mluvící obyvatelstvo před Bílou horou pouze úzký pás hornatého pohraničí, po třicetileté válce však došlo vzhledem k úbytku obyvatelstva k přílivu značného počtu německých přistěhovalců, takže po celou druhou polovinu 17. století lze pozorovat posun německého etnika hluboko do vnitrozemí. Území obsazené Němci se tak rozšířilo až do blízkosti Plzně. Také v Žatecku, německém již před Bílou horou, se hranice německého osídlení posunula dále na jih v neprospěch česky mluvícího obyvatelstva. Německé obyvatelstvo převažovalo i na severu Boleslavského kraje, do německé jazykové oblasti patřilo i Kladsko, tudíž nepřekvapí, že všichni duchovní, u nichž se v tomto kraji podařilo zjistit národnost, lze označit jako Němce.²⁹⁾ Německé etnikum se pak objevuje ještě ve východních částech Chrudimska a Čáslavska, sousedících již s jihlavskou německou oblastí. Ve všech ostatních, tedy vnitrozemských oblastech pražské arcidiecéze, převládalo obyvatelstvo české národnosti. Jedinou výjimku, vzhledem k prestižním beneficiím, představovala pražská města. Jestliže u pražských duchovních správců zemřelých v období Breunerova episkopátu výrazně převládala národnost česká, za jeho následovníka arcibiskupa Khünburga zaujala její pozici národnost německá. Přesto bylo možno pozorovat rozdíly mezi jednotlivými částmi Prahy, které opět odpovídaly rozložení obyvatelstva: zatímco u kněží na Starém Městě převažoval český původ a nadpoloviční většiny dosahoval i u farářů novoměstských, malostranští duchovní správcí byli častěji německé národnosti.³⁰⁾

Situace v jazykově smíšených farnostech

Pokud se v průběhu doby měnila národnostní skladba obyvatelstva, našla odraz i ve snahách o zavedení kázání v příslušném jazyce. Obvykle se přitom děla změna ve prospěch německého jazyka, což rovněž svědčí o postupném rozšiřování počtu německých obyvatel Českého království, resp. posunu hranice převážně českého osídlení dále do vnitrozemí. Se žádostmi o povolení německých kázání se tak lze setkat zejména v okrajových oblastech Čech, opomenout však není možné ani Prahu.³¹⁾ Např. již v roce 1694 v době sedisvakance získali milosrdní bratři v Praze

²⁹⁾ Zdeňka KOKOŠKOVÁ – Marie RYANTOVÁ, *K problematice kladského farního kléru v období vrcholící rekatolizace*, s. 100.

³⁰⁾ Z. KONČELOVÁ – M. RYANTOVÁ, *Sociálně majetkové poměry duchovních správců pražských magistrátních far*, s. 522.

³¹⁾ Vzhledem k nedostatku dílčích zpracování byla jako pramen využita dosud nepřekonaná syntéza A. Podlahy – A. PODLAHA, *Dějiny arcidiecéze*, s. 264-267. Srov. Marie RYANTOVÁ, *Antonín Podlaha a jeho přínos české historiografii*, in: Pavol Mačala – Pavel Marek – Jiří

povolení, aby místo českých kázání, která dosud měli ve svém kostele, konali nadále kázání německá, a to buď prostřednictvím nějakého světského kněze, nebo kněze z libovolného řádu, příp. i klerika s vyšším svěcením. O devět let později, v roce 1703, se pro konání německých kázání vyslovil i správce fary u sv. Kříže Většího v Praze na Starém Městě, Štěpán František Náchodský, který byl současně proboštem kláštera křižovníků s červeným srdcem (cyriaků), jemuž příslušela správa kostela: přitom sdělil konzistoři, že ve farnosti přibývá lidí, kteří užívají němčinu, ale česky neumějí, a již vyslovili přání, aby v kostele zněla kázání i v jim srozumitelném jazyce. Současně navrhl, aby se německá kázání konala o větších svátcích místo odpoledního českého.³²⁾

Kromě samotných duchovních mnohdy usilovali o zavedení německých kázání i patroni příslušného benefícia, kteří navíc mohli v tomto duchu žádat o dosažení kněze disponujícího potřebným jazykem. Ferdinand kníže z Lobkovic tak v červenci 1697 žádal a také obdržel od konzistoře povolení, aby mohli kapucíni v Roudnici nad Labem (Slánsko, později Rakovnicko) konat pro tamní Němce o nedělích a ve svátky po konventuální mši německá kázání.³³⁾ Naproti tomu hrabě Arnošt Josef z Valdštejna, který vyslovil v roce 1706 přání, aby děkan v Mnichově Hradišti (Jan Philippi) v Boleslavsku měl každý měsíc v neděli odpoledne německé kázání pro jeho služebníky, se nesetkal s pochopením: děkan namítal, že se v tu dobu již konají česká kázání pro členy bratrstva svatého růžence a že ve městě žijí sami Češi, kromě několika osob, kteří znají oba jazyky, zatímco samotných Němců je pouze pět nebo šest.³⁴⁾

Podobně dopadla Charlotta Justina hraběnka z Schönkirchen, když v roce 1707 žádala, aby mohla mít čas od času pro sebe a své služebnictvo německá kázání ve filiálním kostele v Úsobí na jejím panství v Branišově v Čáslavsku. Konzistoř jí odpověděla, že by z německého kázání nebyl žádný užitek, protože je celá osada česká a služebnictvo hraběnky čítá pouze čtyři nebo pět osob.³⁵⁾ O německá kázání žádali v roce 1708 také někteří měšťané a obyvatelé města Rakovníka znali pouze němčinu – v tomto případě se jednalo asi o dvacet osob a snad proto se jim dostalo souhlasu konzistoře s tím, aby se příslušná kázání konala čtyřikrát ročně odpoledne

Hanuš (edd.), *Církev 19. a 20. století ve slovenské a české historiografii*, Brno 2010, s. 363-374.

³²⁾ A. PODLAHA, *Dějiny arcidiecéze*, s. 264.

³³⁾ Tamtéž.

³⁴⁾ Tamtéž, s. 265.

³⁵⁾ Tamtéž, s. 267.

v kostele Nejsvětější Trojice na předměstí; vykonat je měl buď místní děkan, nebo – ovšem s jeho vědomím – jiný světský či řeholní kněz.³⁶⁾

Iniciativa zaměřená na zavedení německých kázání tak často vycházela nejen od patronů, ale i od samotných farníků, v některých případech se však střetávaly jejich zájmy se stanoviskem příslušného duchovního správce. Například purkmistr a rada města Prachatic žádali v roce 1702 knížete z Eggenberka, aby se zasadil o to, aby nově nastoupivší děkan Jan Schattauer měl místo dosavadních výhradně českých kázání i kázání německá, protože ve městě a okolí je mnoho lidí, kteří umějí pouze německy a českým kázáním nerozumějí. Kníže v tomto smyslu skutečně u konzistoře zakročil a děkan, ovládající oba jazyky, sám potřebu německých kázání uznával. Jeho předchůdci děkanu Presslovi, který uměl pouze česky, naproti tomu nezbylo než připustit, že se bude muset zdokonalit v němčině nebo si k tomu účelu vydržovat německého kaplana, přičemž nechal na rozhodnutí konzistoře, zda má kázat německy každou druhou nebo třetí neděli. Děkan Schattauer však současně upozornil, že pokud by bylo děkanství v budoucnu obsazeno knězem znalým pouze češtiny, bylo by nutno skutečně pro německá kázání vydržovat kaplana, k čemuž ovšem dosavadní důchody beneficia nestačí. Proto navrhl, aby kníže (leží-li mu duchovní blaho poddaných tolik na srdci) založil v Prachaticích kaplanství nebo k tomu něčím přispěl – „beztak prý jakožto patron nedává ani halěr“.³⁷⁾

Žádost o německá kázání vyslovili v roce 1695 také tři radní města Rokycan, kteří se obrátili přímo na podkomořího královských měst. Ten pak přikázal rokycanskému magistrátu, aby propustil dosavadního kantora, jímž byl Čech neznalý němčiny, a na jeho místo přijali německého, který by mládež učil německy. Proti tomu však vystoupil místní děkan, když namítl, že by to bylo místní mládeži spíše ke škodě než ku prospěchu, kdyby ve škole četla a psala německy a doma mluvila česky, protože město i celé okolí jsou české. Současně se pozastavil nad tím, že by pak radní snad chtěli zavést i německá kázání.³⁸⁾ Jen nedaleko odtud, na faře Hradec v Plzeňsku, která bývala česká, bylo v roce 1705 poukazováno na to, že ač je již farnost většinou německá, farníkům se stále posluhuje v češtině. Konzistoř, která si nechala od vikáře předložit výkaz zachycující jazykové složení obyvatelstva (pod pojmy „*puri Bohemi*“, „*utraquistae*“ a „*puri Germani*“), přičemž skutečně zjistila německou převahu, proto nařídila místnímu faráři, aby konal kázání střídavě česky a německy a stejně tak vykládal i katechismus.³⁹⁾ Naproti tomu u fary Touškov na

³⁶⁾ Tamtéž, s. 265.

³⁷⁾ Tamtéž. K Prachaticku zejména Pavla STUHLÁ, *Prachatický vikariát 1676-1750. Vybrané otázky církevní správy*, Praha 2004, zejm. s. 84-89.

³⁸⁾ A. PODLAHA, *Dějiny arcidiecéze*, s. 265-266.

³⁹⁾ Tamtéž, s. 266. V sedmi vesnicích byli zjištěni 163 „*puri Bohemi*“, 221 „*utraquistae*“ a 439 „*puri Germani*“.

Domažlicku konzistoř ve stejnou dobu konstatovala větší počet Čechů než Němců, a proto upozornila patrona, jímž byl probošt chotěšovského kláštera, že místní farář P. Wolfgang Schupp, Němec, nekoná pro osadníky své filiálky v Holišově žádná česká kázání a dokonce není schopen své farníky ani vyzpovídat. Konzistoř navíc patrona napomenula, aby situaci vyřešil buď dosazením faráře, který by ovládal oba jazyky, nebo, aby alespoň stávajícímu faráři dal k ruce kaplana znalého češtiny.⁴⁰⁾

Podobný problém, tj. zajištění českých bohoslužeb, bylo třeba řešit i v jiných případech. Tak farář Tobias Böhm v Lenešicích v Žatecku, jemuž konzistoř nařídila, aby konal střídavě česká a německá kázání, prosil v roce 1698 o poshovění s poukazem na to, že i když mezi jeho farníky převažují Češi (Němců byla asi čtvrtina), všichni – až na několik málo výjimek – rozumějí i německy. Navíc doplnil, že alespoň prozatímně čte před kázáním evangelium také česky a česky koná i křesťanské cvičení, současně se s pomocí jednoho ze sousedních farářů učí pilně česky, takže se bude brzy moci odvážit mít i česká kázání. Zatím čas od času požádal o jejich proslovení někoho z okolních kněží.⁴¹⁾

Závěr

Všechny uvedené příklady dokazují, jaký význam a důležitost byly přikládány tomu, aby farníci měli možnost vyslechnout slovo Boží, zejména kázání, ve svém rodném jazyce, který byl pro ně srozumitelný. Totéž platilo i pro různá křesťanská cvičení a naprosto nevyhnutelně i pro výkon zpovědi, kde byla srozumitelná komunikace mezi duchovním a věřícím základním předpokladem pro udělení svátosti.⁴²⁾ Arcibiskupská konzistoř si těchto skutečností byla samozřejmě plně vědoma – a s ohledem na to řešila jak konkrétní žádosti a případné problémy, tak se snažila komplikacím i předejít právě tím, že již při obsazování beneficií přihlížela k jazykovým znalostem duchovních a využívala případné znalosti prostředí jejich budoucího působiště. Více by v tomto směru mohlo prozradit další detailní zkoumání poměrů v jednotlivých farnostech a zejména vikariátech.

Pozn. ke grafům a tabulkám – byly sestaveny na základě pozůstalostních spisů duchovních, zemřelých v pražské arcidiecezi v letech 1714-1730.

⁴⁰⁾ Tamtéž, s. 266-267.

⁴¹⁾ Tamtéž, s. 267.

⁴²⁾ J. V. ŠIMÁK, *Zpovědní seznamy*; o zpovědi a zpovědních lístcích souhrnně Reinhard KITTL, *Der Beichtzettel im Wandel der Zeit*, Reith im Alpbachtal 1999, passim.

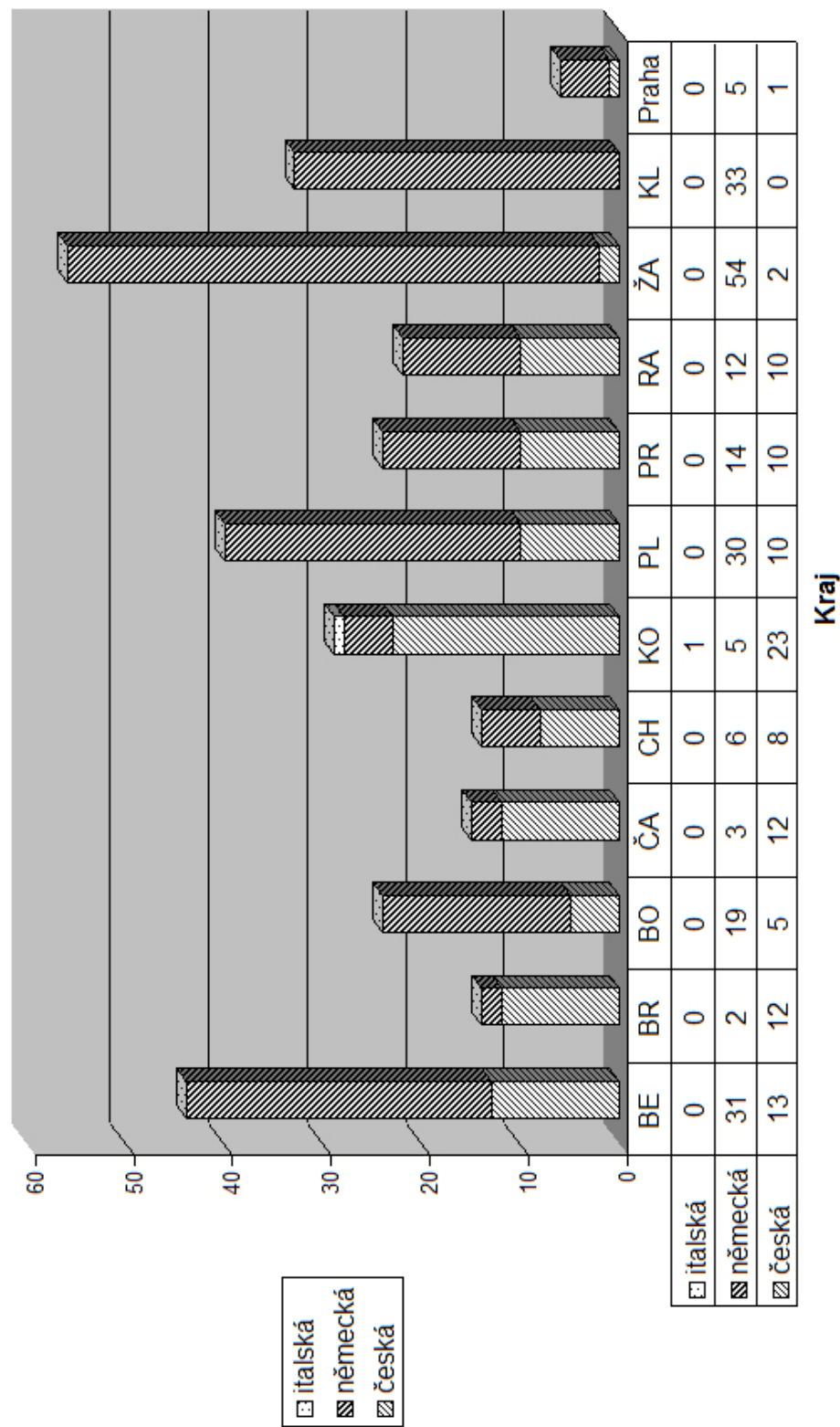
Tabulka 1: Kraj, z něhož pocházeli duchovní zemřelí v letech 1714-1730, ve vztahu ke kraji, ve kterém leželo jejich poslední působiště

RODIŠTĚ PŮSOBIŠTĚ	BE	PL	RA	CH	ZA	BO	KO	PR	CA	BR	KL	PRAŽSKÁ MĚST A	JINÉ DIECÉ ZE	CELKEM
BE	6	2	1	2	1	1							1	14
PL	3	6			3	2								14
RA		2	2	1	2			1					2	10
CH	1	1		4										6
ZA		3		1	9	1		1		1		3	10	29
BO	2					1						2	5	10
KO		3		3		1	1					1	4	13
PR	1	2		1	1	2		4				1	1	13
CA		1				1	2		1				1	6
BR					1					1		1		3
KL														-
Pražská města							1					2		3
Celkem	13	20	3	12	17	9	4	6	1	2	-	10	24	121

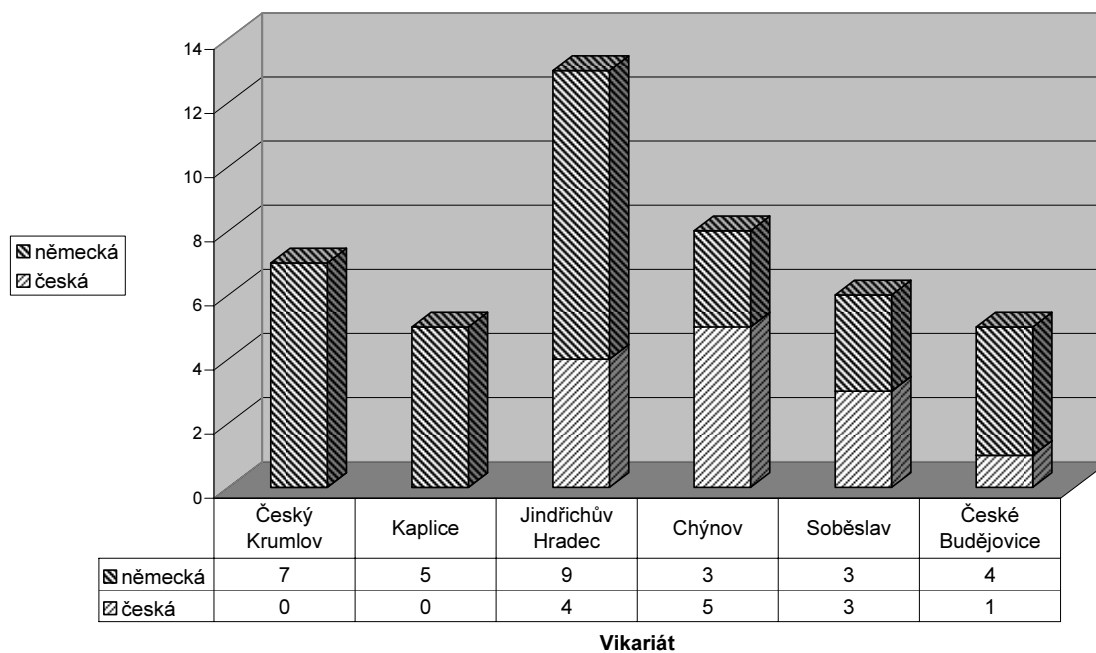
Tabulka 2: Národnost duchovních působících v církevní správě pražské arcidiecéze a zemřelých v letech 1714-1730

Národnost Kraj	česká	německá	polská	italská	jiná
Bechyňsko (BE)	13	31	-	-	-
Berounsko (BR)	12	2	-	-	-
Boleslavsko (BO)	5	19	-	-	-
Čáslavsko (ČA)	12	3	-	-	-
Chrudimsko (CH)	8	6	-	-	-
Kouřimsko (KO)	23	5	-	1	-
Plzeňsko (PL)	10	30	-	-	-
Prácheňsko (PR)	10	14	-	-	-
Rakovnicko (RA)	10	12	-	-	-
Žatecko (ŽA)	2	54	-	-	-
Kladsko (KL)	-	33	-	-	-
Pražská města	1	5	-	-	-
Celkem	106	214	-	1	-

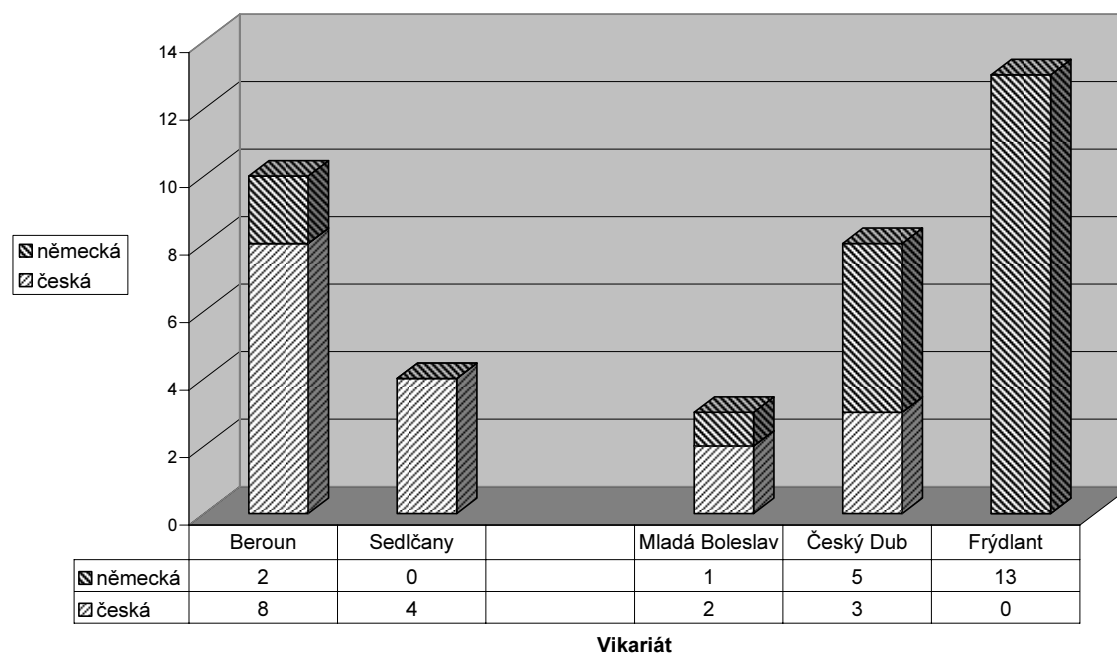
Graf 1: Národnost duchovních v pražské arcidiecézi

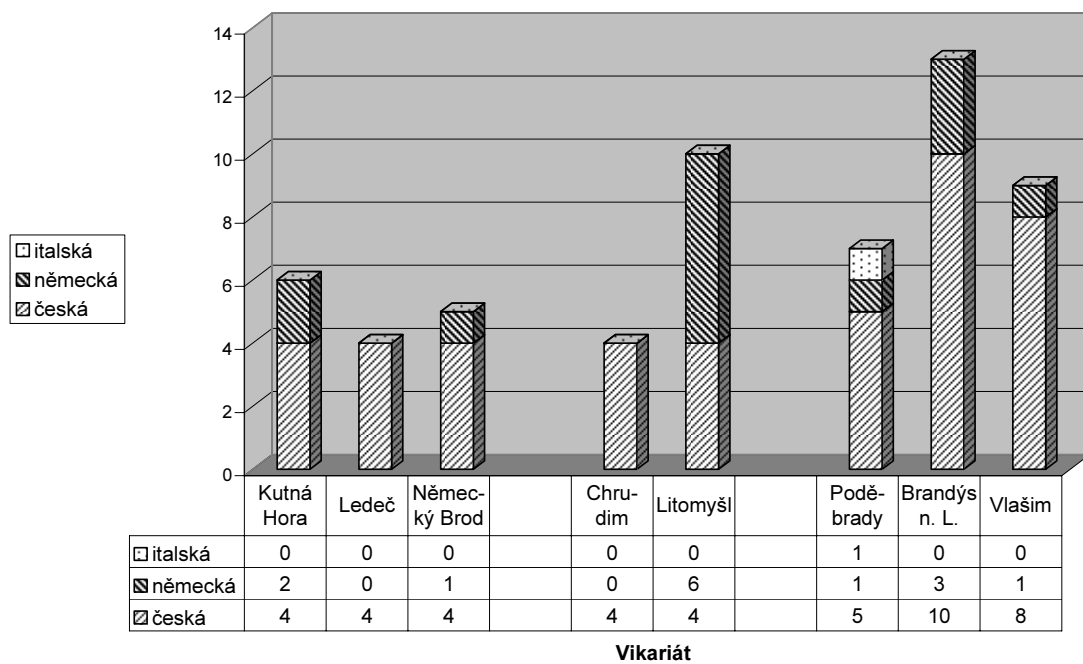
Graf 2: Národnost duchovních - Bechyňsko

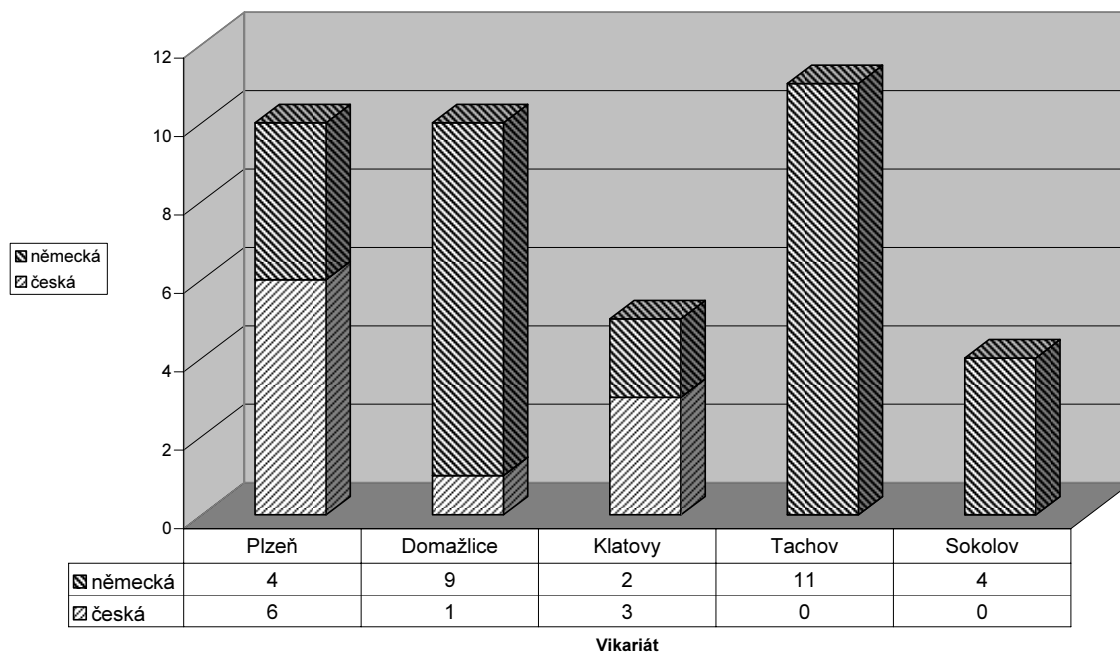
Graf 3: Národnost duchovních - Berounsko, Boleslavsko

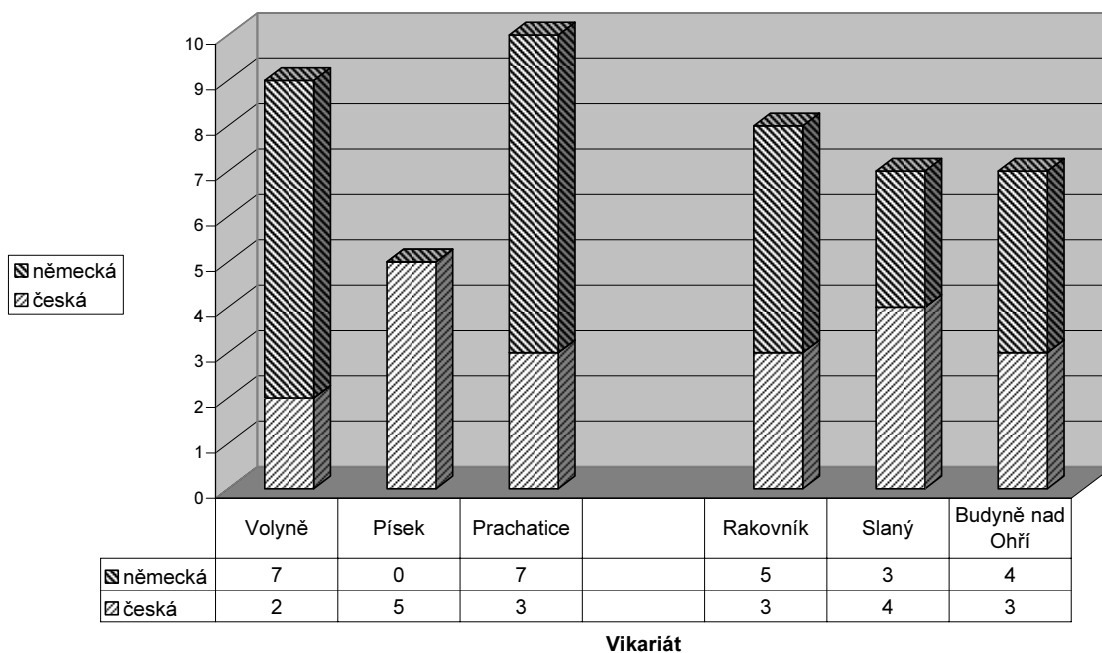
Graf 4: Národnost duchovních - Čáslavsko, Chrudimsko, Kouřimsko

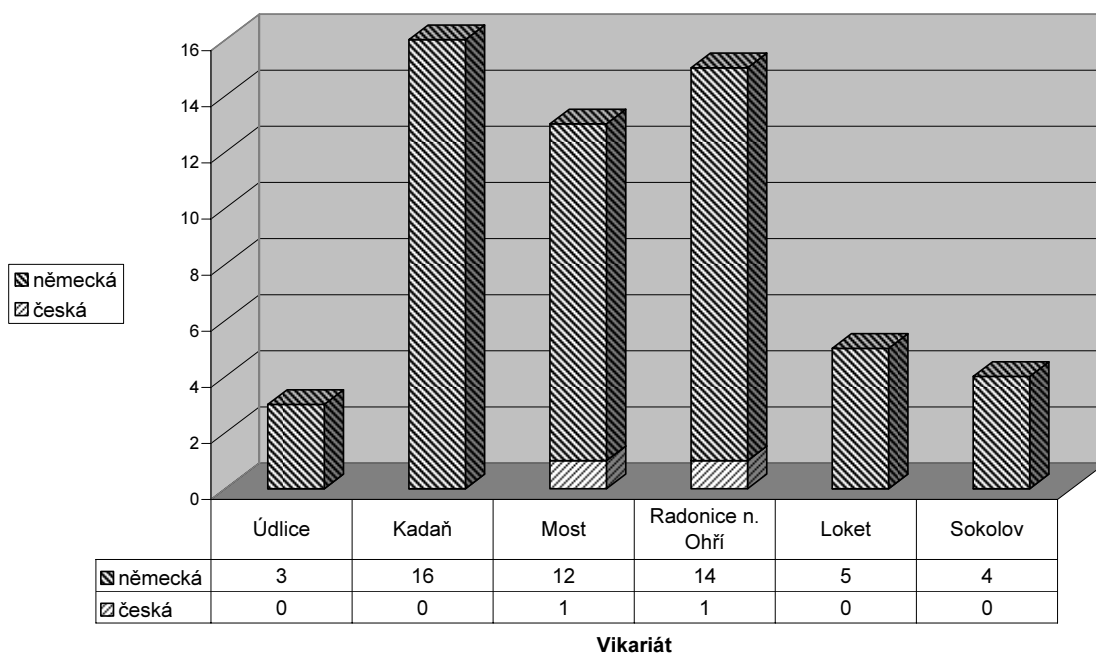
Graf 5: Národnost duchovních - Plzeňsko

Graf 6: Národnost duchovních - Prácheňsko, Rakovnicko

Graf 7: Národnost duchovních - Žatecko

Marie R y a n t o v á

LANGUAGE ISSUE IN THE ECCLESIASTIC ADMINISTRATION OF THE PRAGUE ARCHDIOCESE AROUND 1700

Summary

The second half of the 17th and the early 18th century brought about gradually growing and strengthening re-Catholicization of the Bohemian lands as well as restoration of parish organizations and replenishing the network of parishes. The lack of suitable Catholic clergymen on the lowest level of ecclesiastic administration, which emerged in the post-Thirty Year War period, proved a particularly serious and sensible issue. The problem was first tackled by appointing clerics from foreign dioceses to the vacated parishes; they largely came from Poland, Silesia, Bavaria and Austria, or were members of various religious orders. While the Poles usually learned to communicate in Czech, the German-speaking clergymen were not always able to speak Czech; subsequently, the German language might have prevailed especially in mixed municipalities. The number of these clergymen was not very high and gradually diminished. Following the 1670s, the religious circumstances in the archbishopric became stabilized and the members of the clergy were recruited almost entirely from the domestic environment thanks to a systematic successful activity of the newly emerging ecclesiastic institutions, which educated young priests.

Besides ensuring a safe, non-violent re-Catholicization activity, this fact resulted in a gradual comprehensive rise of the number and significance of the domestic Catholic clergy, especially ordinary priests, members of the lower clergy and administrators of individual benefices. In the late 17th and early 18th century, foreign clergymen were represented very sparsely in the benefices of the Prague archbishopric; what is more, they usually came from neighbouring countries, which sometimes formed a direct component of the Bohemian Crown. Clergymen active in the ecclesiastic administration thus usually came from regions falling under the Prague archbishopric (if their birthplace or place of origin can be located). The clergymen's birthplace was taken into consideration in filling vacancies within the archbishopric; the clergymen thus usually worked directly in the region or even the vicariate from which they originated, or at least a neighbouring region (vicariate), which was not too far from their birthplaces.

The mentioned facts allow us to follow efforts of the Prague consistorial office to send beneficiaries to regions where they were born, thus being familiar with the local circumstances and the language. This created favourable conditions for their effective influence on the population and better fulfilment of their missions. The

clergymen were probably not subjected to a great pressure, because they were eager to return to their birthplaces and even applied for such a position at an explicit request from the patron of the given benefice. Only if the respective benefice was occupied, the clergymen went to different regions of the archbishopric.

When filling the parish benefices, not only the clergymen's birthplace, but also their ethnic origin, or more precisely their mother tongue and perfect knowledge of the parishioners' language played an important role (the term "nationality" in today's sense of the word cannot be used for the late 17th and first half of the 18th century). The ethnic origin of the clergymen thus virtually corresponded to the ethnic composition of the population in the individual regions of the Kingdom of Bohemia: border areas were populated with German-speaking people, while the number of Czech-speaking people increased towards the interior regions, and dominated in the central part of Bohemia. However, the situation in individual benefices differed in line with the concrete circumstances; thus, we can encounter various applications demanding sermons in the other language. The initiative came from the patrons, but also from the individual parishioners, whose interests sometimes clashed with the respective spiritual administrator's viewpoint.

The parishioners' ability to hear the sermon in their native tongue, which was comprehensible to them, was a very important issue to the ecclesiastic administration. This was also true about various Christian exercises and it was indispensable in confessions, where a comprehensive communication between the clergyman and the believer was a basic requirement for administering the sacrament. The archiepiscopal consistory was certainly well aware of these facts; it thus solved particular applications and potential problems and tried to avoid complications by occupying the benefices with regard to the clergymen's linguistic skills and knowledge of their future workplace.

Martina O n d o G r e ě n k o v á

PŘÍSLIB ŠTĚSTÍ A TYRANIE DOKONALOSTI
Reformy státu v depeších francouzských velvyslanců
o vládě Josefa II.

ABSTRACT

The Promise of Happiness and Tyranny of Perfection. State Reforms in French Envoys' Dispatches about the Rule of Joseph II.

The elaboration of the study is based on dispatches of French envoys on the Vienna court, which reflect reform activities of Emperor Joseph II. The first section describes the theory of reforms, innovations and modernizations as it was conceived by 18th century authors and questions, which they asked in connection with benefits and “dangers” of the reform activities. The main part concentrates on a debate between the French foreign minister and his envoys regarding a potential success of modernizing projects of French enlighteners based on observation of enlightening reforms implemented by Joseph II in the Habsburg monarchy and by his brother Peter Leopold in Tuscany. Special attention is paid to debates over the reformer's influence on the success of the reforms and results of “monitoring” the public opinion as regards the benefit of the introduced changes and methods of their implementation.

Keywords: Habsburg monarchy, France, State reforms, Enlightenment, Joseph II, Happiness, Perfection, dispatches, French envoys

„Zanícení pro nové věci ... je jedním z nic neříkajících obvinění, která hlupáci a podvodníci bez přestání používají proti mužům, kteří mají ducha a ctnosti. Proč vlastně inovovat?, říkal naivně ministr financí v roce 1775, copak nám takto není dobře?“¹⁾ Condorcetova slova uvedená ve slavné obhajobě Turgotova díla, ač patří předrevoluční Francii, mají téměř nadčasový rozměr. Nicméně

¹⁾ Marie Jean Antoine Nicolas de Caritat, marquis de CONDORCET, *Vie de M. Turgot*, Londres 1786, s. 194.

vnitropolitický a ekonomický vývoj Francie v období následujícím Turgotův pád ukázal na nutnost vrátit se nejen k myšlenkám tohoto reformátora, ale zamyslet se i nad dalšími cestami nutnými k modernizaci (a potažmo záchraně) „starého režimu“. K moci se v osmdesátých letech 18. století dostali postupně lidé spojení či sympatizující s osvícenci sdruženými nyní předně ve Francouzské Akademii a Akademii věd, s bývalými encyklopedisty a jejich příznivci, jako byli Loménie de Brienne nebo Guibert, oba akademici a známí ze salonu Julie de Lespinasse, či lidé, kteří sice dříve Turgotovu činnost přímo nepodporovali, ale jinak se sami o možnost reformem zajímali. Mezi tyto osoby patřil i hrabě Vergennes, ministr zahraničí, který měl již z titulu své funkce značné možnosti dozvědět se podrobnosti o způsobu, úspěchu či neúspěchu vlád v jiných zemích, a to prostřednictvím zpráv z „první ruky“, od svých ambasadorů, *chargés d'affaires*, případně neoficiálních „špehů“, jakým byl například hrabě Mirabeau v Prusku. Vergennes této výhody a přínosu takovýchto zpráv bohatě využíval, a to i přesto, že hlavní náplní práce vyslanců dosud bylo informovat ministra především o zahraniční politice země, do níž byli posláni. Za jeho působení se tato praxe změnila a informace o „zemích pokusů“, v nichž „*může být posuzována moderní filozofie*“, ²⁾ například malého Toskánska Petra Leopolda (budoucího Leopolda II.) a především rozsáhlé a mocensky významné habsburské monarchie, začaly zabírat čím dál tím víc prostoru v diplomatických depeších.

„*Je to šťastná věc pro politiku, že se našel panovník, který se pokusil skoro o všechno, co prošlo za posledních dvacet let hlavami spisovatelů ... Zda to přineslo lidem něco dobrého? To je jiná otázka. Je hodna toho, abychom se jí zabývali a ji zodpověděli*“, ³⁾ napsal ve svých instrukcích hrabě Vergennes hraběti Durfortovi, francouzskému zmocněnci na dvoře Josefova bratra Leopolda v Toskáně. Ministr si přál nejen poznat, zda se osvícenské teorie dokonalé vlády v praxi osvědčí, ale také odhadnout, jak mohou zemi posílit či naopak oslabit, jaký vliv mohou mít na její mezinárodní postavení, do jaké míry a jakým směrem mohou působit na veřejné mínění, zda zvýší tyto reformy počet obyvatel a zlepší kvalitu jejich života či zda přinesou nějaké pozitivní změny v ekonomice státu. Toskánsko a habsburská monarchie se tak staly jakousi „laboratoří“, v níž se prozkušovaly osvícenské reformy, aby pak z hlediska Francouzů bylo možné nastolit otázku, nakolik by se daly tyto zahraniční zkušenosti využít doma ve Francii.

Úkolem této studie není pouze ukázat, jaké informace se o vnitřním dění v habsburské monarchii a částečně i v Toskáně francouzský ministr zahraničí od svých velvyslanců dozvídal, ale především, jak byly josefínské reformy těmito do-

²⁾ Archiv francouzského Ministerstva zahraničních věcí – Archives du Ministère des Affaires Etrangères (dále MAE), fond Correspondance politique (dále CP), Toscane, díl 141A, f. 255r, 236v.

³⁾ MAE, CP, Toscane, díl 141A, f. 214r. Orville Theodore MURPHY, *Charles Gravier comte de Vergennes. French Diplomacy in the age of Revolution: 1719-1789*, Albany 1982.

pisovateli vnímány, jakým způsobem je interpretovali, jak vyhodnocovali jejich přínos či neúspěch. V zorném úhlu samozřejmě budou rovněž dobové úvahy o reformování, reformách a inovacích vůbec, stejně jako diskuse o vlivu „novot“ na štěstí obyvatel země, o naději i strachu ze zaváděných změn. V centru zájmu zůstává neodmyslitelně postava reformátora, především císaře Josefa II., způsob, jakým byly Francouzi hodnoceny císařovy reformní snahy, práce a finálně vliv Josefovy povahy na úspěch či neúspěch jeho reforem.

O spokojenosti člověka, štěstí společnosti a dokonalosti státu

Proč činit lidi šťastnými i proti jejich vůli? Osvícenství chápalo člověka jako jedinečnou, od přirozenosti svobodnou a dobrou bytost nadanou rozumem a schopnou vzít svůj život a osud do vlastních rukou. Immanuel Kant rozvedl v roce 1784 tuto vizi ve své slavné *Odpovědi na otázku: Co je osvícenství?*, v níž se snažil vysvětlit svoji současnost a roli každého jednotlivce ve společnosti 18. století. Osvícenství mimo jiné představil jako přechod člověka z věku dětství, v němž lidé všemu věřili a nechali se řídit a vést, do období dospělosti, které je charakterizováno autonomií člověka, jenž se nenechá nikým vést, odvažuje se myslet a rozhodovat sám za sebe a vyjadřovat svobodně své kritické názory.⁴⁾ Obdobně definovala o dvacet let dříve ideálního představitele osvícenství i francouzská *Encyklopedie d'Alemberta* a Diderota v hesle *Filozof*. Tento univerzální reprezentant své doby „je čestný člověk, který ve všem jedná podle rozumu a jenž spojuje přemýšlivou a spravedlivou mysl s mravy a společenskými kvalitami“, který nedbá na předsudky a vyznává univerzální hodnoty osvícenství. Filozof, tedy osvícenec, se řídí tak zvaným filozofickým duchem, jenž spočívá v následování vlastní zkušenosti a v rozumovém přezkoumání jejích poznatků, „rozum je pro filozofa tím, čím je milost pro křesťana. Milost přiměje křesťana, aby jednal, rozum přiměje k jednání filozofa“.⁵⁾

Encyklopedisté podtrhovali individualitu každého jednotlivce, přiváděli ho od myšlenky na zajištění posmrtného života k životu přítomnému, který probíhá „zde a nyní“, a vyzdvihovali jeho právo na štěstí, jež bylo chápáno ve všech možných významech tohoto slova, včetně smyslové rozkoše. Četná díla se této otázce věnovala a přinášela téměř psychoterapeutické návody, jak osobního štěstí dosáhnout, jak si ho zachovat a jak díky němu přispět k blahu celé společnosti a státu. Práce

⁴⁾ Immanuel KANT, *Was ist Aufklärung?*, Berlinische Monatsschrift IV, 1784, s. 481-491; Michel FOUCAULT, *Qu'est-ce que les Lumières ?*, in: Paul Rabinow (ed.), *The Foucault Reader*, New York 1984, s. 32-50.

⁵⁾ *Encyclopédie ou Dictionnaire raisonné des sciences, des Arts et des métiers, ... par une Société des gens de lettres, mis en ordre et publié par M. Diderot, et, quant à la partie mathématique, par M. d'Alembert*, Paris 1751-1780 (dále *Encyclopédie*), díl XII, heslo „Philosophe“.

s charakteristickými názvy jako *Úvahy o štěstí*, *O šťastném životě*, *System skutečného štěstí*, *Esej o štěstí* pojednávaly o spokojenosti jednotlivce, zatímco dílka rozšiřující tuto problematiku na otázku, jak dosáhnout štěstí celé společnosti a státu, obsahovala tituly typu *O příčinách veřejného štěstí*, *O národním štěstí*, *Pojednání o společnosti a o prostředcích, jak se stát šťastným a přitom přispívat ke štěstí spoluobčanů*. Z nejlepších spisů vznikl soubor pojednání s charakteristickým názvem *Chrám štěstí*, jehož brány otevírá Radost a zve lidi dovnitř, aby zde oslavovali svátek života. Denis Diderot ve svém hesle *Rozkoš*, psaném pro *Encyklopedii*, zašel ještě dále, aby vyzvedl tělesnou lásku a sexuální radosti a oslavil tak lidskou přirozenost, církevním učením dosud potlačovanou. Další z encyklopedistů, Helvétius, ve své básni o štěstí shrnul nový pohled na život slovy: „*Peklo přestalo existovat, nebe je na zemi*“.⁶⁾

Štěstí mělo být v pojetí 18. století prožíváno jako bezprostřední stav, současný prožitek, každá chvíle života, přičemž nebylo darem, ale bylo třeba si ho vydobýt vlastní vůlí. Spočívalo ve schopnosti radovat se z pouhé existence, přijmout roli, která je člověku určena, v uvědomění si, že toho dobrého, co život přináší, je více než toho špatného, dnes bychom řekli v pozitivním myšlení, ve vyrovnanosti, klidu, jednoduchosti, umírněnosti, za předpokladu zdraví, ekonomického zajištění a úcty ostatních. Montesquieu ve svých poznámkách doporučil způsob, jak dosáhnout vyrovnanosti a spokojenosti v životě slovy: „*Nezatěžuji se a netrápím se ani kvůli strastem, ani kvůli radostem, ani kvůli práci, ani kvůli nicnedělání. Nesnažím se získat pozici Andělů a nestěžuji si, že ji nemám, spokojuji se s tím, co jsem a co mám.*“

Další z četných návodů, jak dosíci štěstí, ať už z pera markýze d'Argens, Emilie Du Châtelet či prince de Ligne, rozšířily toto pojetí o další prvky. „*Abychom mohli být šťastni, je třeba se zbavit předsudků, být ctnostnými, mít zájmy, vkus a vášně, být schopni iluzí a snů, neboť vděčíme za většinu našich radostí iluzím, a nešťastný je ten, kdo je ztrácí*“, je třeba udělat někomu radost, něco si přečíst, něco nového a užitečného napsat.⁷⁾ Jde o rady, které zahrnují jak seberealizaci, tak také sebeaktualizaci a sebezdokonalování, tedy pojetí téměř podobné humanistické psychoterapii. Definice štěstí v *Encyklopedii* doplňuje uvedené cesty ke štěstí o pocit spokojenosti z pomoci druhým, ze sounáležitosti s ostatními lidmi: „*jde o radosti dobročinnosti, vědomí (přináležitosti), střídmosti: radosti čisté, vznešené, oduševnělé*“.⁸⁾

⁶⁾ Robert MAUZI, *L'Idée du bonheur dans la littérature et la pensée françaises au XVIIIe siècle*, Paris 1979 (nové vydání 1994); *Encyclopédie*, díl VIII, heslo „Jouissance“; Claude-Adrien HELVÉTIUS, *Le Bonheur, Poème en six chants*, Londres 1772.

⁷⁾ R. MAUZI, *L'Idée du bonheur*, s. 42, 110n.; Charles Joseph, prince de LIGNE, *Mélanges militaires, littéraires et sentimentaires*, Léopoldberg-Vienne-Dresde 1795-1811, 34 dílů, díl 20, s. 120; Gabrielle Emilie Le Tonnelier de Breteuil, marquise DU CHATELET, *Réflexions sur le bonheur*, Paris 1806.

⁸⁾ *Encyclopédie*, díl II, heslo „Bonheur“.

Štěstí každého spočívá mimo jiné v tom, že je ctnostný ve svém jednání vůči druhým a že jim chce být užitečným. Toto propojení štěstí individuálního a kolektivního je podstatné pro koncept štěstí jako politické konstrukce, jako cíle ideálního státu.

Představa společného, kolektivního štěstí se stává vůdčí myšlenkou osvícenských utopických představ o státě. Štěstí není rezervováno jednomu či několika vyvoleným, ale je právem všech dohromady a jednoho každého občana, a je tudíž úkolem veřejné moci, aby ho zajistila jak vzděláním obyvatel, tak administrativní cestou reforem státu. Tato představa je jedním ze základních ideových kamenů utilitarismu, který triumfuje v politice a jenž také z tohoto úhlu pohledu osvětluje Josefovo tvrdé prosazování reforem. Slovo štěstí se stalo základním pojmem osvícenské filozofie a státovědy, podle níž měl každý člověk nejen právo na štěstí, ale i povinnost ho hledat a přispívat ke štěstí druhých a celé společnosti. Cílem lidského života mělo být dosažení štěstí jednotlivce, smyslem státu zajištění štěstí všech občanů, „opatřit co největší množství štěstí, jaké je jen možné“.⁹⁾ Markýz de Chastellux v pojednání *O veřejném blahu*, práci, kterou vysoce cenil i Voltaire a stavěl ji po bok Montesquieova *Duchu zákonů*, vytkl za úkol státu budoucnosti zajistit „co největší štěstí co největšího počtu jednotlivců“.¹⁰⁾ Na této poučce se mimo jiné zakládal známý a často citovaný výrok Josefa II. o tom, že učiní lidi šťastnými i proti jejich vůli, stejně jako řada spisů zabývajících se otázkou práva panovníka činit lidi šťastnými za pomoci osvícených reforem.¹¹⁾

Idea štěstí rovněž souvisí s osvícenskou racionalizací života jednotlivce a státu. Pokud je kolektivní štěstí považováno za souhrn štěstí individuálních, pak jednotlivé zájmy každého člověka musí být totožné se zájmy celku. K tomuto propojení vede jednotlivce přirozená sociabilita a rozumová úvaha, podle níž stát a společnost fungují dokonale pouze tehdy, když jsou, podle Turgota, provázáni společnými zájmy „jednotlivci s jejich rodinami, rodiny s městem, města s okresem, okresy s kraji, konečně kraje se státem“.¹²⁾ Model jednoty celku a jeho částí, které musí být v harmonii a směřovat ke stejnému cíli a jež naplňují definici dokonalosti v *Encyklopedii*,¹³⁾ je současně vzorem fungování státu, který zajišťuje štěstí svých obyvatel. S tímto

⁹⁾ Pierre Louis Maureau de MAUPERTUIS, *L'éloge de Monsieur de Montesquieu*, Berlin 1755.

¹⁰⁾ François Jean de CHASTELLUX, *De la Félicité publique*, Amsterdam 1772, s. XII-XIII.

¹¹⁾ Joseph Nicolas, hrabě WINDISCHGRÄTZ, *Discours dans lequel on examine les deux questions suivantes: 1°Un Monarque a-t-il le droit de changer de son chef une Constitution évidemment vicieuse? 2°Est-il prudent à lui, est-il de son intérêt de l'entreprendre? Suivi De réflexions pratiques*, s. 1. 1788.

¹²⁾ Pierre Samuel DUPONT DE NEMOURS, *Des administrations provinciales. Mémoire présenté au roi par feu Monsieur Turgot*, Lausanne 1788, s. 12-13.

¹³⁾ *Encyclopédie*, díl XII, heslo „Perfection“.

pojetím souvisí josefínský požadavek na sebeobětování se pro věc společnosti, císařova vize perfektně pracující administrativy a jeho trvání na přesném zavedení reformy do všech částí státního stroje. Tato, ve své době obecně sdílená představa musela být stejně vnímána i francouzskými velvyslanci na vídeňském dvoře.

Četné utopické práce o ideálním státě ukazovaly, jak zmíněný státní model zajistit a jak ho dále rozvíjet. V pojetí kolonela Jacquesa Antoina Hyppolita hraběte Guiberta měl být tím, kdo obnoví ve státě řád a povede ho ke štěstí, panovník – génius, vybraný na základě konkurzu vědomostí a schopností jako ten nejlepší ze všech: „*O, má vlasti! ... Jeden den, možná, až unikneš zlořádám a necnostem svého století a ocitneš se v příznivější situaci, nastoupí na Tvůj trůn princ, který uskuteční velkou revoluci. V pracích některých mých spoluobčanů, možná i v mých, k tomu nalezne prostředky. Změní naše mravy, povznesse našeho ducha, očistí a zdokonalí naši vládu, ponese pochodeň pravdy do všech částí správy, nahradí naši úzkoprsou a komplikovanou politiku skutečnou vědou, kterou jsem Vám vykreslil ...*“¹⁴⁾ Jeho vláda měla do jisté míry napodobit model akademie, přičemž všechna rozhodnutí a reformy měly být podloženy vědeckými poznatky a státní výboje měly nahradit cesty vyslaných specialistů za poznáním: „*[génius-panovník] se zmocní všech znalostí, vytvoří nebo zdokonalí politický systém, umístí se na vrcholu tohoto stroje a uvede ho do pohybu. Je třeba, aby znal do detailu základní části administrativy, výsledky jiných resortů a vztah, který každý udržuje s celkem ...*“¹⁵⁾

Obdobně viděli úlohu panovníka-reformátora fyziokraté, jejichž legální despota měl být rovněž vědcem, který naprosto nezištně a nestranně a vědeckými prostředky, podle zákonitostí exaktních věd, zajišťuje ve společnosti a státě prosazování evidentního společenského a přirozeného řádu. Příkladem jim byl Euklídés jako „*skutečný despota, jehož geometrické pravdy, které nám předal, jsou zákony vpravdě despotickými, neboť jsou despotismem nezvratitelné síly evidentnosti ...*“¹⁶⁾ Zabezpečení štěstí a harmonie společnosti a státu prosazováním příslušných reformy mělo být tedy úkolem racionálně myslícího vzdělaného panovníka, co se však reformováním skutečně rozumělo, mohou zodpovědět dobové slovníky a encyklopedie.

¹⁴⁾ Jacques Antoine Hippolyte comte de GUIBERT, *Discours préliminaire. Tableau de la Politique actuelle, son parallèle avec celle des anciens ...*, in: *Essai général de tactique ...*, Londres 1772, 2 díly, díl I, s. I-XXV, s. XXIV.

¹⁵⁾ J. A. H. GUIBERT, *Discours préliminaire*, s. XIX.

¹⁶⁾ Pierre Paule MERCIER DE LA RIVIERE, *L'Ordre naturel et essentiel des sociétés politiques*, I, Londres 1767, s. 311.

Není nebezpečné modernizovat, reformovat, inovovat?

Pojetí reforem však nebylo vždy tak jednoznačné, jak se mohlo jevit v utopiích ideálního státu. „Projekt: hazardní hra, která by měla být zakázána. Čestného člověka zničí, lump jím zničí ostatní“, poznamenal sarkasticky Bastide ve svém *Slovníku mravů*.¹⁷⁾ Přicházet s novými projekty a snažit se je prosadit do praxe bylo rovněž svým způsobem riskantní hrou a jejich úspěch, stejně jako překážky, které se mohou jejich realizaci postavit do cesty, jsou velkým dílem nepředvídatelné. Otázka pravděpodobnosti a podmínek úspěchu reforem státu, způsob jejich realizace a recepce u obyvatel monarchie se staly hlavním předmětem zpráv francouzských velvyslanců o činnosti josefínské vlády.

Co přesně znamenala slova reformovat, hledat novou cestu, připravovat a realizovat projekty, získávat zkušenosti, inovovat, jednat jako novátor, zavádět novoty, realizovat změny, což jsou slovesa a slovní spojení, kterými velvyslanci označovali činnost Josefa II. či jeho bratra Petra Leopolda v Toskáně? Ač se zdá, že všechny tyto výrazy označují stejnou činnost, nemají tentýž smysl, mohou být jak jejími pozitivními, tak negativními vyjádřeními.

Slova „reformovat“ a „reformátor“ byla užívána již od středověku, ovšem pojem „reforma“ se vyskytoval, alespoň dle francouzských slovníků, až od 17. století.¹⁸⁾ Tento výraz zde měl veskrze pozitivní význam, týkal se jak církevních, tak vojenských a politických záležitostí, mravů a zvyklostí. Francouzské slovníky sedmnáctého století, Akademický, Richeletův a Furetièrův, se shodují na tom, že pojmy „reformovat“, „reforma“ a „reformace“ označují snahu dát věcem ztracený řád, navrátit je do původního spořádaného stavu, který byl nějak narušen. Nemyslí se jimi však nastolení nové, progresivnější situace. Toto pojetí převládá po celé 18. století a nalezneme jej jak ve *Francouzských synonymech* abbé Girarda, tak v hesle „Reformace, reforma“ rytíře De Jaucourt ve francouzské *Encyklopedii* či ve *Slovníku synonym* abbé Condillaca a v dalších francouzských dobových jazykových příručkách.¹⁹⁾

Nicméně právě abbé Condillac dosavadní definici slova „reformovat“ doplňuje o nový prvek: „(reformovat znamená) doslovně pojmut jinou formu. Používá se ale v přeneseném slova smyslu a znamená vymýtiti zlořády zavedené do vlády, do disciplíny, do mravů, což se učiní tím, že se obnoví stará nařízení nebo ustanoví

¹⁷⁾ Jean François BASTIDE, *Dictionnaire des Moeurs*, Paris 1773, s. 111.

¹⁸⁾ *Le Petit Robert, Dictionnaire de la langue française*, I, Paris 1992, s. 1639. Alfons DUPRONT, *Réforme et „modernité“*, *Annales E.S.C.* 1984, s. 747-768; Jean Charles LAVEAUX, *Dictionnaire synonymique de la langue française*, II, Paris 1826, s. 263 (cituje abbého Girarda).

¹⁹⁾ *Encyclopédie*, heslo „Réformation, Réforme“, díl XIII, s. 890; Etienne Bonnot de CONDILLAC, *Dictionnaire des Synonymes*, in: *Oeuvres complètes de Condillac*, Paris 1803, s. 481.

nové zákony. Pro napravení (stavu věci) stačí několik změn k lepšímu, pokud se reformuje, je třeba vše změnit“.²⁰⁾ Výraz reformovat, tak jak ho definuje Condillac, znamená zásadní přeměnu stávajícího špatného stavu věcí v novou formu, a to jak návratem k osvědčenému starému systému, tak radikálněji skončováním se starým a zavedením nového, progresivnějšího řádu cestou inovace.²¹⁾

Nicméně slova „nové“, tedy to „co přichází poprvé“, či „novátor“, „ten, který zavádí novoty“, a „inovace“, „novota nebo důležitá změna, která se dělá v politické vládě státu, proti zvyklostem a pravidlům jeho zřízení“, jsou termíny dvojznačné, jež současně přitahují, nahánějí strach a vyvolávají nové otázky.²²⁾ „Nové“ přináší pocit nebezpečí a nejistoty úspěchu inovace a hrozbu destabilizování zavedeného řádu společnosti, tedy výsledek protikladný tomu, jenž byl očekáván. Tyto obavy vedou až k názoru, že by možná bylo lepší vůbec se nedotýkat osvědčeného uspořádání státních a vládních záležitostí. „Inovace. Změna zvyku, od nepaměti zavedených věcí ... Abychom žili v míru, je třeba nic neinovovat, ani ve státě, ani v církvi ... V dobré politice jsou všechny inovace nebezpečné.“²³⁾ varuje Furetièrův *Slovník* před katastrofou, kterou by zavedení progresivnějšího řádu mohlo způsobit. Naopak rytíř De Jaurcourt v heslech „novota“ a „inovace“ v *Encyklopedii*²⁴⁾ nechce čtenáře odradit, ale upozorňuje ho na možnou nejednoznačnost těchto termínů, na jejich přínos i nebezpečí, přičemž odpovídá i na otázku, co je to „reforma“, již chápe jako změnu zavedením nového: „Novota, to je změna, inovace, reforma, dobrá či špatná, výhodná nebo škodlivá. ... Co je již zavedeno zvykem, třebaže to není úplně dobré, může často vyhovovat ..., zatímco novoty, jakkoliv dobré a užitečné, nezapadnou do celku tak dobře. Z druhé strany ale také zavedený zvyk může být rovněž na překážku, jako novota, jelikož čas jde stále kupředu a zvyk se přežil“.

Zvyk, osvědčené staré pořádky versus inovace, to je dilema, kterým se zabývají všichni osvícenci. Reformy mohou narušit dosud fungující zavedený systém, nicméně existující zákony a uspořádání zase brzdí pokrok a neodpovídají postupu-

²⁰⁾ E. B. CONDILLAC, *Dictionnaire*, s. 481.

²¹⁾ Jochen HOOCK – Bernard LEPETIT, *Histoire et propagation du nouveau*, in: La ville et l'innovation en Europe 14e-19e siècles, Etudes publiées sous la direction de B. Lepetit et J. Hooock, Editions de l'Ecole des Hautes Etudes en Sciences Sociales, Paris 1987, s. 7-28, s. 7-8.

²²⁾ E. B. CONDILLAC, *Dictionnaire*, s. 401; „Novateur“, in: *Encyclopédie*, díl XI, s. 254, „Innovation“, in: *Encyclopédie*, díl VIII, s. 755.

²³⁾ Antoine FURETIÈRE, *Dictionnaire universel*, díl 2, La Haye 1725, heslo „Innovation“, „Innover“.

²⁴⁾ „Nouveauté“, in: *Encyclopédie*, díl XI, s. 265-266; „Innovation“, in: *Encyclopédie*, díl VIII, s. 755.

jící době, rozvíjející se vědě, jak o tom hovořil Bayle.²⁵⁾ Jak tedy zavést do praxe nové, modernější věci, ale současně nenarušit dosavadní určitou harmonii zaběhlých vztahů? „*Inovace!*“, píše abbé Raynal na obhajobu reformní činnosti na poli státovědy, „... *vždyť jimi bylo tolik objevů ve vědách a v umění? Umění dobře vládnout je tedy jedinou doménou, kterou není možné opravdu zdokonalit?*“ Jeví se mu, že tento fakt pramení z obavy či spíše předsudků, že budou narušeny zavedené zvyklosti.²⁶⁾ Autor *Pojednání o systémech*, abbé Condillac, zodpovídá otázku „zavedeného“ a „nového“ jinak. Nejde podle něj ani tak o ospravedlnění inovace jako takové, neboť její přínos je neoddiskutovatelný, ale spíše o způsob jejího uvedení do praxe, do existujícího vládnoucího systému. Je nutné zvolit vhodný okamžik, rozhodnout se, zda reformovat vše najednou či postupovat po částech, jak dlouhý čas věnovat zavádění reforem, zda je vhodnější pro to které obyvatelstvo uvést nové věci do praxe příkazem, či pro ně lidi postupně získávat přesvědčováním a na inovace je přivykat.

„*Ti, kteří vládnou, nemají často všechny potřebné znalosti, a veřejnost tak často trpí díky zaváděným změnám. Velmi rychle se takto postaví proti každé inovaci ... Ale tím samým systémem není možné vládnout určité společnosti současně při jejím zrodu, jejím rozkvětu nebo úpadku, kterým prochází ... Zaváděné změny musí být tak dobře kombinovány s tím, co se ze starých zvyklostí zachová, aby se udržela rovnováha mezi všemi částmi společnosti. To může být vykonáno s úspěchem pouze tím, kdo dokonale studoval systém (věci)*“,²⁷⁾ soudí Condillac, přičemž upozorňuje na problém, jímž je otázka podmínek úspěšnosti reforem a připravenosti a vzdělání reformátora. Další diskuse o problematice inovací se ubírá tímto směrem, přičemž snahy omezit nejistotu a obavu z možné destabilizace společnosti vedou zúčastněné k úvahám o pravděpodobnosti úspěchu reforem a podmínkách, které by pro uvedení novot do praxe byly nejadekvátnější.²⁸⁾ Mezi jejich rady patří doporučení neměnit nic, pokud to není bezpodmínečně nutné, „*dát pozor na to, aby se jednalo opravdu o osvícené přání reformovat, a ne o rozmar (jen tak) něco změnit*“,²⁹⁾ být velice opatrný a postupovat při zavádění změn citlivě a pomalu, snažit se nové propojit s tím, co se zachovalo ze starého. Především se však nedoporučuje veškeré riskování a experimentování s inovacemi.

²⁵⁾ Reinhard KOSELLECK, *Le règne de la critique*, Paris 1979, s. 177.

²⁶⁾ Guillaume Thomas RAYNAL, *Des peuples et des gouvernemens. Recueil de pensées extraites de l'Histoire philosophique des Deux Indes*, Paris 1822, s. 159.

²⁷⁾ E. B. CONDILLAC, *Traité des systèmes*, Paris 1749, s. 252-253.

²⁸⁾ „Nouveauté“, in: *Encyclopédie*, díl XI, s. 266.

²⁹⁾ „Nouveauté“, in: *Encyclopédie*, díl XI, s. 266; „Innovation“, in: *Encyclopédie*, díl VIII, s. 755; César Richard DE SAINT REAL, *La Science du gouvernement*, Aix-la Chapelle 1752, díl I, s. 92.

Oproti těmto všeobecně sdíleným názorům na reformování vystupuje Condorcet s přesvědčením o nutnosti určitého experimentování alespoň v ekonomické oblasti vlády, stejně jako je tomu ve vědě,³⁰⁾ a rovněž Condillac, který sice doporučuje postupné zavádění nového do praxe úměrně stupni rozvoje a vzdělání společnosti, ale současně propaguje nutný výzkum způsobů a prostředků, jak nejlépe reformovat: „*Není třeba hledat ve svých představách co možná nejdokonalejší vládu ..., nýbrž je zapotřebí studovat charakter lidí, zkoumat jejich zvyklosti a obyčeje, rozpoznat to, co je špatné ... Čím usilovněji se budeme snažit vylepšit situaci, tím více překážek budeme muset překonávat*“.³¹⁾ Výzkum toho, co je nutné zlepšit, musí spočívat především v pozorování lidí, kterým se vládne, ve zjišťování příčin, pro něž státní „stroj“ nefunguje, jak by měl, v zavádění reformy způsobem, aby si toho obyvatelé téměř nevšimli, aby s nimi souhlasili, a ti, kteří by byli proti, aby nežili v obavách.³²⁾

Nicméně, přes to všechno, Condillac připouští ještě i druhý způsob reformování, a to tvrdě a jednoznačně skoncovat se starým i za cenu dočasného narušení způsobu života společnosti. Jde podle něj o léčbu šokem, která je možná pouze pod podmínkou existence dostatečné autority a moci nutné k příkázání a následně zabezpečení reformy do té doby, dokud se s nimi společnost nesžije.³³⁾ Takovýto krok klade samozřejmě velké nároky na reformátora a jeho pravomoce, což je další z témat, která vzbudila pozornost mezi osvícenci. Otázka, zda je možné lidi učinit „šťastnými“ i proti jejich vůli, se tak dostala do popředí, neboť svým způsobem příliš rigidní postup reformátora kontrastoval s myšlenkami tolerance a svobody občana.

Mably ve snaze nalézt způsob, jak reformy prosadit a zároveň nepohoršit a nerozdělit společnost na spokojené a nespokojené, navrhuje reformátorovi ve své „*metodě, jak by měl panovník postupovat při reformě vlády a zákonů*“ propojit oba zmíněné způsoby.³⁴⁾ „Osvícený zákonodárce“ se má snažit lidi pro změny získat, žádat je a vysvětlovat, aby je přijali. Má jim ponechat dostatek času, aby si na ně zvykli a „*naučili se je milovat, neboť, budou-li je nenávidět, budou jimi pohrdat*“, měl by lidem umožnit, aby se sami na vzniku nových zákonů podíleli, a to na zá-

³⁰⁾ Jean Louis BILLORET, *Condorcet, créateur de la théorie de l'innovation*, in: *Condorcet, mathématicien, économiste, philosophe, homme politique*, Colloque international sous la direction de Pierre Crépel, Christian Gilain, Paris 1989, s. 160-167.

³¹⁾ E. B. CONDILLAC, *Traité des systèmes*, Paris 1749, s. 249, 252-254.

³²⁾ Tamtéž, s. 253-254.

³³⁾ Tamtéž.

³⁴⁾ Gabriel Bonnot de MABLY, *De l'étude de l'histoire*, in: E. B. Condillac, *Cours d'études pour l'instruction du prince de Parme*, Paris 1798, díl XVI, s. 324.

kladě národního všeobecného shromáždění (generálních stavů), kde by mohli diskutovat o svých právech, nárocích a snažit se je nějak skloubit.³⁵⁾

Uvedená myšlenka ovšem předpokládala již připravené a dostatečně vzdělané občany státu, což současně většina filozofů, jakkoliv byla osvícenská, v podstatě zavrhovala jako neproveditelné z důvodů předsudků a osobních zájmů jednotlivých protagonistů takové diskuse. Proto se finálně ukazovala jako jediná cesta k úspěchu vláda dostatečně důsledného reformátora, který dokáže skloubit všechna pro a proti a lidi přesvědčit, aby přijali reformy činěné v jejich prospěch: „*Zákonodárce se vynasnaží lidi osvítit, vzdělat a přivést je k rozumu mírnou cestou ... Nicméně, pokud takto neuspěje, tak legitimně použije své autority, vzbudí blahodárny teror proti těm, kteří nebudou poslušni jeho dobročinným lekcím. Absolutní moc se stává v ruce spravedlivého vladaře ... nutnou zbraní, aby zničil protichůdné snahy a spiknutí. Reforma státu ... vyžaduje důslednost, smělou odvahu*“.³⁶⁾

Baron d’Holbach tak svěřil právo a povinnost reformovat stát do rukou schopného absolutního vladaře, avšak otázky, kdy je nejvhodnější doba pro reformování, za jakých podmínek, jak konkrétně spolupracovat s obyvatelstvem či mu blahodárné reformy vnucovat, jak reálně postupovat v té a té situaci, se staly předmětem nekonečných dalších osvícenských diskusí a ve skutečnosti zůstaly nerozřešeny.³⁷⁾ Čekalo se na jejich ověření praxí.

Zvědavý ministr a jeho informátoři

V letech 1786/1787 se Francie naposledy pokoušela nalézt prostředky k reformě finančního systému a napravit nedostatky i v ostatních státních odvětvích.³⁸⁾ V čele ministerstva války byl od dubna 1787 hrabě Guibert, člen Francouzské akademie. Na tuto pozici se dostal díky Loménieu de Brienne, dalšímu bývalému účastníku diskusí v salonu Julie de Lespinasse, kterého mimo jiné císař navštívil v Toulouse v roce 1777 při své cestě do Francie. Guibert byl pověřen úkolem, aby zreorganizoval správní radu ministerstva války, což byl poradní orgán zodpovědný

³⁵⁾ Tamtéž, s. 308, 327, 330.

³⁶⁾ Paul Henri Ditrich, baron d’HOLBACH, *Ethocratie ou le gouvernement fondé sur la morale*, Amsterdam 1776, Avertissement.

³⁷⁾ Guillaume Thomas RAYNAL, *Des peuples et des gouvernement*, in: *Histoire philosophique*, díl IX, Paris 1826, s. 97; C. R. DE SAINT REAL, *La science du gouvernement*, I, s. 92.

³⁸⁾ François FURET, *La Révolution française. De Turgot à Napoléon (1770-1814)*, I, Paris 1988, s. 71.

za základní reformy armády na konci vlády Ludvíka XVI.³⁹⁾ Guibert se proto v této době zajímá o různé vojenské zprávy týkající se uspořádání vojska habsburské monarchie, snaží se získat informace od různých výše postavených a odpovědných osob (hrabě Nostic) a složit jakousi mozaiku především o disciplíně, přípravě a „duchu“ důstojníka, vojáka a spolupráce armády jako celku v habsburské monarchii.⁴⁰⁾

Na ministerstvu zahraničí se zájem o reformy Josefa II. týká všech možných oblastí státní správy. Velvyslanci měli doposavad za úkol informovat svého ministra především o diplomatických počinech a úmyslech vlády země, do níž byli vysláni, zatímco vnitrostátní záležitosti se těšily zájmu, jen pokud měly nějaký přímý dopad na zahraniční politiku.⁴¹⁾ Tato tradiční praxe, na níž se zakládala vlastní existence velvyslanců, však mohla být upravována podle potřeby a aktuálních otázek, které si kladl současný francouzský ministr zahraničí.⁴²⁾ Tento úřad zastával již od roku 1774 Charles Gravier hrabě de Vergennes, bývalý francouzský velvyslanec v Konstantinopoli a ve Švédsku, kde podporoval státní převrat Gustava III. Podle svědectví současníků byl považován za schopného diplomata, pracovitého a osvíceného člověka, který nepojímal svoji práci jako rutinu.⁴³⁾ Přestože nepodporoval Turgotovu politiku, nebyl nepřitelem filozofů a živě se zajímal o jejich názory a návrhy, a to především v době, kdy stál v čele Královské rady pro finanční otázky (1783), v níž uvažoval o reformě daňového systému.⁴⁴⁾ Reformy francouzského systému shledával nutnými, nicméně nechtěl jít Turgotovou cestou, nýbrž se snažil najít vlastní přístup k této záležitosti. Proto se také zajímal o reformy zaváděné Josefem II. a jeho bratrem

³⁹⁾ Lucien POIRIER, *Les voix de la stratégie. Guibert (1743-1790)*, Les Cahiers de la Fondation pour les études de Défense nationale, Paris 1977, s. 150.

⁴⁰⁾ Archiv Pozemní armády (Archives de l'Armée de Terre), Vincennes, Papiers de Guibert, sg. MR 1794/13-32, 1611/32.

⁴¹⁾ MAE, Mémoires et Documents, Autriche, díl 12, f. 91r-107v. (*Instructions pour M. le Baron de Breteuil, du deux mars 1777*); *Recueil des instructions données aux Ambassadeurs et Ministres de France depuis les traités de Westphalie jusqu'à la Révolution française, XXVIII, Etats Allemands*, Paris 1962; *Recueil (...), XVIII, Diète Germanique*, Paris 1912.

⁴²⁾ Lucien BÉLY, *Espions et ambassadeurs au temps de Louis XIV*, Paris 1990 a rovněž *L'art de la paix en Europe*, Paris 2007; *L'Idée du parfait ambassadeur par Louis Rousseau de Chamoy, Gentilhomme de la chambre du roi et son ministres auprès de la Diète Germanique*, Paris 1912.

⁴³⁾ Arnaut de MAUREPAS – Antoine BOULANT, *Les ministres et les ministères du siècle des Lumières (1715-1789), Etude et dictionnaire*, Paris 1996, s. 172.

⁴⁴⁾ Charles Joseph de MAYER, *Vie publique et privée de Charles Gravier, comte de Vergennes, ministre d'Etat*, Paris 1789; Orville MURPHY, *Charles Gravier, comte de Vergennes. French Diplomacy in the age of Revolution: 1719-1787*, Albany 1982; Jean Francois LABOURDETTE, *Vergennes, ministre principal de Louis XVI*, Paris 1990.

Petrem Leopoldem, které považoval za inspirované francouzskými osvícenskými teoretiky státní vědy.

V habsburské monarchii měla Francie v josefínské době dva velvyslance, barona Breteuile (1774-1783) a markýze Noailles (1783-1792), jejichž činnost ještě doplňoval chargé d'affaire François Barthélemy (1775-1784). V Toskánsku pro Vergennesa pracoval v letech 1784-1785 hrabě Durfort.⁴⁵⁾ Zprávy z doby největší reformní činnosti Josefa II., z počátku osmdesátých let 18. století, podával do Paříže Louis-Auguste le Tonnelier baron Breteuil, diplomat spíše konzervativního založení, který se ale snažil pečlivě přemýšlet o popisovaných událostech, jejich příčinách a následcích. V době jeho nepřítomnosti ho zastupoval chargé d'affaires François Barthélemy, patřící do Choiseulova okruhu, za revoluce vyslanec ve Švýcarsku, později člen Direktorია. Jeho depeše se vyznačují dlouhým detailním a promyšleným rozbohem popisovaných záležitostí, barvitým stylem a mnoha historkami dokládajícími pisatelovo mínění. Markýz de Noailles byl svým založením rovněž spíše tradiční, nicméně se ve svých depeších snažil o objektivitu, jeho sloh byl vlídný a zprávy citlivé. Durfort byl fyziokrat, stoupenec filozofů a znalec jejich spisů. Jeho depeše byly také spíše odbornými a filozofickými pojednáními než pouhými diplomatickými zprávami.⁴⁶⁾

Všichni však byli zkušenými diplomaty, obeznaletými se shromaždováním vhodných informací. Ty získávali nejen z místního tisku, ale především z konverzací s panovníkem, s ministry (Kounicem, Kolowratem), s dvořany, zástupci církve (kardinálem Migazzim), papežským nunciem a vyslanci dalších zemí, rovněž s francouzským konzulem v Terstu, Barthélemy například od kněžny Eleonory Lichtenšteínové, císařovy přítelkyně, od vídeňských finančníků i od dalších informátorů, kteří nechtěli být jmenováni. Noailles se stýkal s reprezentanty uherské šlechty, od nichž rovněž obdržel řadu informací.⁴⁷⁾ Francouzští zástupci se tak snažili vyslechnout i protikladné názory, jak císaře, tak jeho protivníků, ale na druhé straně se mezi jejich „informátory“ nevyskytovali známí vídeňští osvícenci z okruhu Josefa II., Sonnenfels, Martini, Born, jinak poměrně známí ve Francii. Durfort byl jediným z vyslanců, který se nespokojil pouze s informacemi získanými u dvora, ale projel celým Toskánskem, aby si mohl vlastní zkušeností a rozhovory s obyvateli ověřit a korigovat

⁴⁵⁾ Bibliothèque Municipale de Versailles, mss. F 746 (kopie dopisů mezi Vergennesem a Durfortem).

⁴⁶⁾ MAE, CP, Toscane, díl 141A, f. 236v; díl 141B, f. 8r-v.

⁴⁷⁾ MAE, CP, Autriche, díl 343, f. 185r, 280r, díl 345, f. 235r, 418r, díl 346, f. 349r, 527r, 534v-535r, 542r, díl 357, f. 282r; Archives Nationales, Affaires étrangères, Autriche, AE BIII 431, 46 (mj. konsulární zprávy z Terstu), Cartons royaux, K 161, 164.

zprostředkované informace.⁴⁸⁾ Rovněž se jako jediný zajímal i o mínění a práce toskánských vědců a spisovatelů.⁴⁹⁾

Vyslanci opakovaně posílali ministru Vergennesovi tisky josefínských nařízeních, demografických a ekonomických přehledů i své vlastní rozborů těchto materiálů. Doba Josefa II. byla tak plodná na vnitřní události, že vyslanci někdy odesílali i dvě depeše najednou, nejprve jedenkrát za deset dní, postupně častěji dle potřeby a situace, jednu tradičně věnovanou zahraniční a jednu vnitřní politice. V průběhu Josefovy vlády se depeše týkající se vnitřní politiky stávaly čím dál tím častějšími a rozsáhlejšími, což nebývalo v předešlém období zvykem. Čas od času zpracovávali vyslanci souhrnná pojednání, v nichž analyzovali nejvýznamnější události, které se za určitou dobu staly ve vnitřní politice monarchie.⁵⁰⁾ Důvěrnější informace byly v depeších šifrovány, a právě k takovýmto zprávám patřilo zpravodajství vyslanců o reformách, životě a charakteru Josefa II.

„*S radostí si přečtu, pane, přehled o toskánské legislativě, který jste připojil k Vaší depeši. Lásku velkovévody k novotám v této oblasti mě utvrzuje v zájmu, jenž mám o pokusy, jejichž cílem je štěstí ...*“,⁵¹⁾ napsal Vergennes Durfortovi poté, co obdržel první přehled reformní činnosti Petra Leopolda. Vévodovy cíle a snahy jsou sice chvályhodné, ale jak si poradí s reakcí obyvatel, s dosavadními zvyklostmi, jak skloubí nové s původním, to ministra zajímá především. „*Bylo třeba změnit, podle speciálních zásad nové Filozofie, všechny myšlenky a přesvědčit v průběhu dvaceti let všechna mínění, a spojit je pod novou doktrínou, kterou v Toskánsku bez ustání připravovali ...*“,⁵²⁾ píše Durfort a zkoumá nejen ve svém *Coup d'oeil rapide et apperçu préliminaire sur la législation de la Toscane*,⁵³⁾ ale ve všech svých depeších filozofii reforem velkovévody, který ji pokládal za všeobecně a dokonale aplikovatelnou.

Durforta zajímají všechny toskánské reformy přibližně stejně a detailně. Nicméně pokud bychom jeho preference chtěli nějak utřídit, tak na prvním místě by se nalézala svoboda obchodu s obilím, zrušení privilegií jednotlivých korporací, sekularizace majetku církevních institucí, rozdělení jejich i státních pozemků mezi drobné vlastníky, jednotná daň z půdy, zrušení ekonomických privilegií šlechty či zákony proti přepychu. V právní sféře se Durfort zajímá o zřízení nových soudních tribu-

⁴⁸⁾ MAE, CP, Toscane, díl 141A, f. 280r-285v.

⁴⁹⁾ MAE, CP, Toscane, díl 141B, f. 5r, 11v, 141v.

⁵⁰⁾ MAE, CP, Autriche, díl 346, f. 374r-376r (Barthélémy o novém daňovém systému v habsburské monarchii).

⁵¹⁾ MAE, CP, Toscane, díl 141B, f. 40v.

⁵²⁾ MAE, CP, Toscane, díl 141A, f. 262r.

⁵³⁾ MAE, CP, Toscane, díl 141A, f. 262r-269v.

nálů podřízených státnímu dohledu, o délku soudních procesů, o složitost jejich průběhu, o platy a vzdělání soudců, prokurátorů a notářů, zajímá se o postavení chudých před zákonem, o jejich možnosti v přístupu ke spravedlnosti, o otázku poměru přečinu a trestu, o způsob vyšetřování a humanizaci procesů. Zakupuje si také mnohádílný toskánský zákoník, aby ho mohl analyzovat a informovat o něm hraběte Vergennesa. Do Paříže píše rovněž o otázce tolerance a ochraně Židů, o vynětí Toskánska z vlivu papeže, o snížení počtu církevních svátků, o prostředcích proti náboženskému fanatismu. Zajímá se také o zavedení a organizaci bezplatných státních škol, přístupných všem obyvatelům. Vergennesovi posílá rozboru stavu zemědělské produkce v Toskánsku ve vztahu k přírodním podmínkám země, píše o produkci jednotlivých manufaktur, o demografickém růstu populace.⁵⁴⁾

Na prvním místě tedy Durfort analyzuje reformy, o něž se ve Francii neúspěšně pokoušel Turgot. Následně pojednává o všech změnách, které odpovídají současné francouzské debatě o nutnosti reformy státního systému, jako jsou daně, zákony, tolerance, vzdělání. Na závěr přicházejí na řadu otázky dopadu zákonů proti luxusu na francouzský zahraniční obchod atd.⁵⁵⁾ To vše směřuje k hlavní odpovědi na Vergennesovy dotazy, zda jsou obdobné reformy s úspěchem aplikovatelné a eventuálně napodobitelné ve Francii.

*„Musím Vám poděkovat, pane, za nařízení císaře týkající se církevních záležitostí, která jste mi poslal. ... Když jsem procházel císařská nařízení, všiml jsem si, že když se hovoří o Svatém stolci, připojuje se tam z Říma. To je formulace Kanceláře nebo se tím myslí, že může existovat více Svatých stolců ... a více než jeden viditelný šéf církve?“*⁵⁶⁾ táže se Vergennes na konci roku 1782 barona Breteuille, neboť stejné otázky, které pokládá reformní aktivě Petra Leopolda, sleduje, a s daleko větším zájmem i obavami o mocenskou a ekonomickou stabilitu tohoto velkého státu, v případě Josefovy habsburské monarchie. Ta umožňuje pozorovat realizaci obdobných reform, jaké se dějí v Toskánsku, ale na příkladě nesrovnatelně většího státního celku složeného navíc z mnoha zemí a národů.

Na rozdíl od Durforta, vyslanci ve Vídni, kteří mají na starosti daleko více záležitostí spojených i se zahraniční politikou, jsou v informacích o reformách méně systematičtí a také selektivnější. V letech 1781-1783 se tak zabývají především církevními reformami, náboženskou tolerancí i uvolněním života a možností židovského obyvatelstva, rušením klášterů, císařovou snahou o podřízení církve státní moci, úsporami v oblasti administrativy a dvora, stejně jako personálními změnami v úřadech. Zabývají se také výsledky protekcionistické ekonomické politiky císaře

⁵⁴⁾ MAE, CP, Toscane, díl 141A, f. 225v-226r, díl 141B, f. 4r-5r.

⁵⁵⁾ MAE, CP, Toscane, díl 141A, f. 222r, 262r-269v.

⁵⁶⁾ MAE, CP, Autriche, díl 345, f. 446v.

a jejími důsledky pro francouzský dovoz zboží do habsburské monarchie.⁵⁷⁾ V následujícím období se vyslanci věnují stavu financí monarchie a pokusům se zavedením jednotné daně.⁵⁸⁾ Zajímají se také, byť méně, o zrušení nevolnictví a jeho ekonomické a společenské dopady, o právní reformy, přípravu civilního a trestního zákoníku, o zrušení trestu smrti a o rovnost občanů před zákonem či o liberalizaci cenzury. Na většinu reforem nahlízejí nejprve z pozice zahraniční politiky Francie jako na možné posílení monarchie, ale rovněž jako na nebezpečné oslabení spojene. Nicméně Vergennesova otázka sledující výsledky císařových reforem, a tím pádem ověření teoretických konceptů francouzských osvícenců, zůstává v informacích o vnitřním dění monarchie klíčová.

Císař perfekcionista

„Marie Terezie učinila svůj lid šťastným a ostatním panovníkům Evropy dala příklad královny, která obětovala všechnu svoji slávu štěstí svých poddaných. ... Císař shledává ve stavu dokonalosti všechna zařízení, která byla založena díky její moudrosti a jejichž užitek předpověděla její dobročinnost. ... Raduje se z plodů císařovny-královny; jediné, co může udělat, je, aby je zachoval“,⁵⁹⁾ uvedl abbé Fromageot v závěru třetího vydání *Annales du règne de Marie-Thérèse*, které se objevilo hned po císařovnině smrti. Avšak všichni autoři nesdíleli tento názor, jak například ukazuje oslavná řeč na císařovnu z pera abbého Le Cousturier, jenž ukončuje svoji *Eloge de Marie-Thérèse* slovy, v nichž zaznívá očekávání dalších důraznějších změn od jejího následníka: „Vládla a vše je změněno; zanechává svému vznešenému synovi stát, který stojí na pevném základě a je připraven na ještě zevrubnější reformy ...“⁶⁰⁾

Ve Francii tudíž vyvstává ohledně budoucnosti habsburské monarchie otázka, co se stane po smrti Marie Terezie, jejíž reformy byly dle francouzského mínění umírněné a její zemi prospěšné. Jaký vládní kurz nastolí Josef jako samostatný panovník, a co to přinese Francii? Úměrné či přílišné posílení monarchie, praxí ověřený příklad k napodobení nebo další argumenty pro kritiky francouzské vnitřní politiky? Nástup Josefa II. na trůn vyvolává obavy a také francouzská cenzura začíná být opatrnější u tisků a novinových článků týkajících se prvních kroků jeho samostatné vlády. Francouzské oficiální noviny *Gazette de France*, které přinášejí

⁵⁷⁾ MAE, CP, Autriche, díl 346, f. 422v-423r; díl 348, f. 112v, 123v.

⁵⁸⁾ MAE, CP, Autriche, díl 346, f. 422v-423r; díl 348, f. 112v, 123v.

⁵⁹⁾ FROMAGEOT (abbé), *Annales du règne de Marie-Thérèse*, Paris 1781, s. 308-309.

⁶⁰⁾ LE COUSTURIER (abbé), *Eloge de Marie-Thérèse Impératrice Douairière, Reine de Hongrie, etc.*, Paris 1781, s. 39.

v každém čísle podrobné zprávy o vídeňském dvoře, o vojenských cvičeních (spojenecké) rakouské armády či tradičně o případných přírodních katastrofách, jsou náhle daleko sušší a selektivnější při zmínkách o císařově vnitřní politice. Pokud se tento deník nezmiňuje v počátcích císařovy samostatné vlády například o nově zavedené a relativně rozsáhlé svobodě projevu a tisku, pak je ale možné se o ní dočíst, a poměrně podrobně, v neoficiálním, zato zcela osvícenském periodiku *Mémoires secrets* vydávaném Louis Petit de Bachaumontem. Ve Francii se obtížně sháněly rovněž císařem vydané nové zákoníky, pokud si je někdo přál prostudovat a zároveň se více dozvědět i o další Josefově reformní aktivitě, musel se obrátit na své známé v zahraničí, nejlépe v habsburské monarchii.⁶¹⁾ Obdobné problémy byly i se získáváním zákoníků Josefova bratra Petra Leopolda z Toskánska, které francouzská cenzura nepovolila prodávat ve Francii, jak o tom hovoří Diderotova a Grimmova *Correspondance secrète*, která kritizuje omezování šíření informací o reformách tohoto pro francouzské osvícence vzorového panovníka.⁶²⁾

Co však vyvolávalo tyto obavy z reform, jejichž realizace a výsledek byly pečlivě sledovány francouzskými ambasadory a zajímaly francouzského ministra zahraničí? Stejně jako v utopických osvícenských představách o ideálním státě hrála i v pojetí reálné politiky hlavní roli harmonie nebo přesněji dokonalá vyrovnanost mezi jednotlivými „řády“ společnosti v zemi a mocenskými silami mezi státními útvary. Tato vyrovnanost byla základem „obecného systému“, kterému se všechny jednotlivé a specifické systémy společnosti jako celku musely přizpůsobit a podříditi.⁶³⁾

Udržovat všechny části „politického těla“ ve správných proporcích a „zamezit, aby se jedna obohacovala na úkor druhých“, je úkolem vynikajícího ministra.⁶⁴⁾ Bylo by ideální, kdyby se povedlo toto pravidlo zachovat i při zavádění nových opatření do státní praxe. Nicméně většina teoretiků se shoduje v názoru, že při reformování společnosti je možné uspokojit vždy jen část jejich členů, zatímco druhou inovace vyprovokují a postaví do opozice. Role reformátora se ukazuje jako složitá a nevděčná, rovněž však nejednoznačná: „*Novátor je vždy brán z té horší stránky ... Ten, kdo díky jeho změnám něco získá, poděkuje štěstí a času, ale ten, kdo naopak trpí, to zazlívá autorovi nových opatření*“.⁶⁵⁾ Jak tedy vyřešit tento problém rovnováhy, když není dobré svěřit inovace do rukou ani jednomu „řádu“ obyvatel, ani

⁶¹⁾ SOA Plzeň, pobočka Klatovy, Rodinný archiv Windischgrätzů, 1462/15; Martina ONDO GREČENKOVÁ, *Windischgrätz a Condorcet: příběh jednoho osvícenského projektu*, Český časopis historický 107, 2009, č. 3, s. 569-598.

⁶²⁾ *Correspondance secrète de Diderot*, Genève 1979.

⁶³⁾ E. B. CONDILLAC, *Traité des systèmes*, s. 250.

⁶⁴⁾ G. B. MABLY, *Des Maladie politiques*, s. 238-239.

⁶⁵⁾ Viz hesla „Novateur“, „Nouveauté“, *Encyclopédie*, XI, s. 254, 266.

jednotlivci, který by nemusel věci řešit nestranně, kdo by měl zavádět přínosné změny, přitom ale nikomu neuškodit a nikoho nevyprovokovat?⁶⁶⁾ V této otázce rovněž nepanuje shoda, Condillac i Mably by tento úkol svěřili „ministroy“ (zřejmě po vzoru Turgota),⁶⁷⁾ reformátorem však v jejich pojetí může být i „národ“ společně s panovníkem, nebo vladař sám, který by ovšem nejprve „reformoval sám sebe“ a po tomto vlastním sebepoznání, osobnostních změnách a získání správného vhledu na sebe a společenskou realitu, by teprve přikročil k reformám státu jako „administrateur“, správce, zodpovědný úředník.⁶⁸⁾ Baron d’Holbach svěřuje tuto roli zásadně a pouze panovníkovi, kterého označuje za zákonodárce a jenž musí být nutně čestný a spravedlivý. Jak tyto vlastnosti zaručit, ale hlavně, jak zajistit vyrovnanost a rozvahu reformátora, však již neuvádí.⁶⁹⁾

Josef zajímal francouzské diplomaty dávno před tím, než se ujal samostatné vlády a zahájil své stěžejní reformy. Nebylo to dáno jen faktem, že byl následníkem trůnu a spoluvladařem své matky, ale spíše skutečností, že mladý císař vyvolával svým chováním, postoji a zájmem o vše nové, obavy až strach. Když se v roce 1777 chystal na návštěvu Francie, hrabě Vergennes a jeho diplomaté Barthélémy a Breteuil si vyměnili sérii dopisů,⁷⁰⁾ které rozebíraly varianty císařova pravděpodobného chování ve Francii a reakcí veřejnosti na něj: „*Císařovým úmyslem je přijet do Paříže nepoznán a pobývat tam v přestrojení ... Všem předepsal, aby ho neoslovovali jinak, než pane. Císařovna se obává jeho setkání s těmi, kteří se nazývají Filozofy ... Má zájem se vzdělávat, ale když se zamyslíme nad jeho charakterem, vzdělání není to jediné, co hledá během svých cest. Netrpěliv okamžiku, kdy bude hrát roli před očima Univerza, těší se z toho, že svým jednoduchým a (pro osvícenství) zapáleným chováním, přitahuje veřejné mínění*“.⁷¹⁾ Jaké mínění vzbudí ve veřejnosti nyní, při své cestě do Paříže, to byla otázka, která francouzskou vládu znepokojovala. „*Mluví*

⁶⁶⁾ Beauzée citován v LAVEAUX, *Dictionnaire synonymique*, II, s. 263.

⁶⁷⁾ E. B. CONDILLAC, *Traité des systèmes*, s. 249-253.

⁶⁸⁾ G. B. MABLY, *De maladies politiques et de leur traitement*, s. 180-239 a *De l'étude de l'histoire*, in: E. B. Condillac, *Cours d'études*, XVI, s. 354.

⁶⁹⁾ P. H. D. baron d' HOLBACH, *Ethocratie*.

⁷⁰⁾ MAE, CP, díl 331, f. 197r. Depeše týkající se Josefovy činnosti v době selského povstání roku 1775 byly opublikovány v edici Josef PETRÁŇ a kol. (edd.), *Prameny k nevolnickému povstání v Čechách a na Moravě v roce 1775*, Praha 1975, s. 810-817. Blíže o této věci: Martina ONDO GREČENKOVÁ, *Les miroirs de la monarchie éclairée. La formation de la représentation de la monarchie des Habsbourg dans la pensée française de la seconde moitié du XVIIIe siècle*, Sarrebruck 2010.

⁷¹⁾ MAE, CP, Autriche, díl 331, f. 44r, f. 84r, MAE, CP, Autriche, díl 331, f. 231v-232r.

se zde pouze o císaři“, napsala markýza Du Deffand Horaci Walpolovi,⁷²⁾ když císař přijel do Paříže a skutečně zde vzbudil velkou pozornost veřejnosti a vyvolal kritiku francouzského systému a královské reprezentace, a pokračovala upřesněním: „*chce vidět minulost, současnost i budoucnost*“.⁷³⁾

Císařova neklidná osobnost a jeho horečná snaha vše změnit, aby to bylo nejen lepší, ale dokonalé, zajímala francouzské velvyslance ještě více než samotné Josefovy reformy. Jejich depeše tak na prvním místě zachytily zrod reformátora a jeho postupnou přeměnu od osvícence a inovátora, který napravuje narušený řád věcí a pozvedává jej na ještě vyšší a lepší stupeň, k despotovi nutícímu své poddané mocí k vykonávání své vůle a posléze k ještě horšímu stupni tyranovi, totiž tomu, kdo svévolně porušuje zákony a upravuje si je podle svého momentálního rozmaru.⁷⁴⁾ Depeše ale také vykreslily obraz člověka obětujícího své soukromí a klid pro realizaci dobového ideálu společnosti, muže, jenž se postavil mnohým překážkám vytvořeným zavedenými zvyky a přežívající mentalitou obyvatelstva, které se někdy až manickým způsobem snažil změnit. Pokud baron Breteuil charakterizoval Josefa jako schopného vladaře, jehož nejlepší úmysly však mohou přinést ohrožení současné společnosti, Barthélémy ho ve svých obsáhlých rozborech a četných příbězích zachytil jako „neurotika“ oscilujícího z extrému do extrému. Hrabě Noailles pak s velkou citlivostí popsal císařovy pocity z posledních let jeho vlády a hlubokou melancholii, do níž upadl díky nezdaru svého úsilí a konci osvícenských ideálů.

Po nástupu na trůn Josef barona Breteuile spíše překvapil svým zdrženlivým a promyšleným přístupem k prvním změnám týkajícím se výdajů dvora a ekonomických opatření v administrativě státu.⁷⁵⁾ Císař cestuje po svých zemích, aby na vlastní oči viděl způsob života a problémy svých poddaných, projel Rakouské Nizozemí, Čechy, Moravu a Uhry a všude se snažil „vše vidět, vše udělat“ pouze sám. Navíc věnuje státním záležitostem všechn svůj čas a síly, což u Breteuile vyvolává dokonce obavy o císařovo zdraví,⁷⁶⁾ Josef chce vše udělat dokonale, mít vše pod dohledem. Císařovy dobré úmysly žádný z francouzských velvyslanců nepopírá. „*Láska pro dobro svého lidu, kterou císař projevuje, talent a vytrvalost, které uplatňuje pro zajištění tohoto dobra, si zaslouží poctu ...*“, píše baron Breteuil v červenci

⁷²⁾ *Correspondance complète de la Marquise Du Deffand*, par De Lescure, Genève 1971, II, 18 mai 1777, s. 606.

⁷³⁾ Tamtéž, 11 et 28 mai 1777, s. 604, 609.

⁷⁴⁾ *Encyclopédie*, heslo „Réformation“, „Réforme“, díl XI, s. 265-266, heslo „Nouveauté“, díl VIII, s. 755.

⁷⁵⁾ MAE, CP, Autriche, díl 342, f. 29r, 133v.

⁷⁶⁾ MAE, CP, Autriche, díl 343, f. 6r, 155v, 167; díl 350, f. 341r.

1781, přičemž o tři roky později stále považuje Josefa za panovníka, „*který má na mysli jen prospěch svých států*“.⁷⁷⁾

Současně však velice brzy, od února 1781, v době, kdy vyslanci začínají Vergennesovi zasílat čím dál tím podrobnější informace o vnitřním dění v habsburské monarchii, získává Josef i jinou podobu, a to především se zahájením svých církevních reforem. Barthélémy mluví o „*spoustě projektů, které chce císař řešit najednou*“,⁷⁸⁾ Breteuil informuje o přehnaném „zápalu“, s nímž se vrhá do vnitřních záležitostí státu, o jeho snaze změnit všechno a navíc okamžitě.⁷⁹⁾ Mění se i výrazy, jimiž velvyslanec popisuje císařovu činnost. Mluví o „stavu vzrušení“, do něhož císař uvrhl všechny části vlády, které „rozrušil“, aniž by se zdálo, že dobře promyslel své kroky, svými „novými systémy“ nahradil původní osvědčený systém, aniž by nové věci nějak propojil se starým, zaběhlým stavem.⁸⁰⁾

Císař experimentuje s inovacemi, následně je mění podle toho, jaké reakce vyvolají v praxi, případně na základě změny svých názorů: „*Poté, co císař vydal jedno nařízení, vyšel v průběhu dvou dní nový cirkulář, který říká, že první nařízení bylo špatně pochopeno ... Nařízení jsou redigována několika slovy a bez velkého přemýšlení. Stejným způsobem se císař chová k osobám a k úřadům, přičemž dnes ničí to, co vytvořil včera, popírá zákon chvíli poté, co ho publikoval, načež v systému jeho vlády chybí souvztažnost ... Císař se dotýká všeho najednou, čímž musí nutně zakoušet problémy s realizováním své vůle, znechutí se dříve než upevní to, co nazývá svým systémem, a uvidí kolem sebe jen zmatek a nespokojenost*“,⁸¹⁾ vystihuje situaci Barthélémy u příležitosti vydání tolerančního patentu a prvních nařízení týkajících se majetků církve, zrušení různých dávek přidělených císařovnou jednotlivcům za službu v úřadech a armádě. Barthélémy sice uznává, že náboženská tolerance a úspory v administrativě a armádě mohou být pro stát přínosem, ale způsob, jakým tato opatření císař zavádí, rychlost a zmatenost jeho nařízení a příkazů způsobují jen zmatek ve všech částech státní administrativy.

Tato kritika císařova špatného metodologického přístupu k reformám se již z francouzských depeší nevytratí po celou dobu Josefovy vlády a vede postupně ke zpochybnění veškeré jeho činnosti a chování. Císařova pověstná „*aktivita ducha a znalosti, které ukazoval při svých cestách*“ jsou náhle zpochybněny v Barthélémyho depeších, který se vyžívá v příkladech císařovy neschopnosti efektivně využít svých zkušeností z cest při reformní činnosti: „*Nezdá se, že by jeho cesty napomohly jeho*

⁷⁷⁾ MAE, CP, Autriche, díl 343, f. 55r; díl 346, f. 577r.

⁷⁸⁾ MAE, CP, Autriche, díl 343, f. 3r.

⁷⁹⁾ MAE, CP, Autriche, díl 342, f. 372r.

⁸⁰⁾ MAE, CP, Autriche, díl 342, f. 284v-285r.

⁸¹⁾ MAE, CP, Autriche, díl 342, f. 68v; díl 343, f. 64v; díl 346, f. 349v.

*úvahám. Snažil se zaujmout cizí národy svými znalostmi, ale nezískal nic, co se principů týče ... Za osm měsíců uvedl své státy do naprostého zmatku“.*⁸²⁾ Tato popisovaná neschopnost aplikace poznatků do praxe přivádí vyslance k pochybám o dosud vychvalovaných intelektuálních schopnostech císaře. Představa Josefa jako „Génia“⁸³⁾ na trůnu, podobná Guibertovu ideálnímu panovníkovi, je postupně nahrazována zcela opačnou reprezentací císaře. Breteuil náhle píše o Josefově „*naprostém nedostatku skutečných znalostí a o přehnané sebelásce, která nepřipustí žádnou radu“.*⁸⁴⁾

Právě tento pojem, sebeláska, obsahující i určité paranoidní tendence, se stane osou, kolem níž se nadále formuje kritika císařova způsobu vlády, tedy alespoň v depeších francouzských vyslanců. Pravidelně se v nich vyskytuje věta: „*císař se s nikým neradí, žádnému ministru nedůvěřuje ..., neposlouchá žádné námítky ...*“⁸⁵⁾ je rozhodnut použít celou svoji moc k prosazení svých inovací do praxe.⁸⁶⁾ Tuto činnost sice vyvíjí stále v zájmu svého státu, ale již nikoliv ve prospěch svého lidu, a co je ještě horší, je si této situace vědom. Ze strany vyslanců se již jedná o vážné obvinění, neboť panovník tím porušuje zásadu konat v zájmu štěstí svých poddaných, neobírat je o jejich vlastnictví, privilegia a ničit tak základní zákony země, neboť v tomto případě absolutní moc císaře ztrácí svoji legitimitu. Není ani dobrým králem – ochráncem poddaných, ani osvíceným a spravedlivým panovníkem, o němž mluvil baron d’Holbach, který může vnutit lidem svoji vůli, ale pouze v zájmu jejich dobra. Prosperita státu a dobro poddaných náhle nejsou jedním a tím samým, ale stojí v protikladu: „*Jeho stálé cesty neslouží k dobru jeho poddaných. Nezdá se, že by jeho opatření vyústila ve veřejné blaho: viditelně způsobují neštěstí mnoha jednotlivců. Tento princ chce ponížít a znectit církev, aby ji mohl jednodušeji obrát ... Všichni žijí ve strachu ze ztráty svého stavu, nebo části svého majetku ... Lid, který se zbavil nevolnictví, již zpozoroval, že se nezbavil tohoto postavení, než proto, aby byl více svázán pro službu císaři ... Ve skutečnosti není nic iluzornějšího než tato tak zvaná svoboda“.*⁸⁷⁾

Baron Breteuil dále dodává, že císař zavedl reformy, které byly vychvalovány filozofy, jako svoboda tisku, snížil výdaje na administrativu a obohatil státní kasu o jmění zrušených klášterů, snažil se posílit centrální moc, přičemž rušil privilegia jednotlivců, ale pod rouškou těchto takzvaně přínosných změn, se pokusil zaútočit na církev a zničit ji, mstil se šlechtě a ochudil ji, stejně jako mnoho dalších pod-

⁸²⁾ MAE, CP, Autriche, díl 343, f. 167r-167v.

⁸³⁾ MAE, CP, Autriche, díl 343, f. 245r.

⁸⁴⁾ MAE, CP, Autriche, díl 340, f. 275r.

⁸⁵⁾ MAE, CP, Autriche, díl 342, f. 69r; díl 346, f. 349v.

⁸⁶⁾ MAE, CP, Autriche, díl 342, f. 215r.

⁸⁷⁾ MAE, CP, Autriche, díl 343, f. 20v, 152r-153r, 167r-167v, 282v, díl 345, f. 70r.

daných, zbavil se tradičního zemského zřízení, aby mohl stavy lépe podřídit své vůli a moci.⁸⁸⁾ Josef zde vykazuje nejen perfekcionistické, ale i agresivní tendence. „*Vše je svévolné. Císař nezná ani formu, ani zákony. Jeho principy se staví proti jistotě a svobodě*“,⁸⁹⁾ píše se v depeších. Panovník má vládnout podle zákona a zajistit bezpečnost a majetek svých poddaných, ale císařova vláda vykazuje (především v depeších Breteuile a Barthélémyho) znaky zcela opačné.

Císařovy reformy a strach z nového řádu věcí

Vlastní Josefova reformní činnost je v depeších popisována jako promyšlený a tvrdý útok nejen na církve, ale i na samotné náboženství, šlechtu, zavedené a osvědčené pořádky a finálně na všechny vrstvy obyvatelstva. Největší pozornost věnují vyslanci církevním reformám, které také považují za hlavní příklad Josefova reformního neúspěchu, neboť právě tím, že zaútočil na katolickou církev, hlavní pilíř stability státu, přivedl zemi na pokraj zkázy. Z těchto reforem se prvoplánově věnují rušení klášterů a tolerančnímu patentu, dále vztahu císaře k Římu a ke stoupencům papeže v čele s kardinálem Migazzim a s tím souvisejícím zákazům zveřejňování papežských bul bez státního svolení.

Papežova cesta do Vídně dala diplomatům podnět k první výslovné kritice císařova přístupu k církvi. „*Myslím, že mám povinnost Vám poslat, pane, množství spisů, které jsou zde vydávány a jež mají všechny za cíl útočit na papeže. Některé si rovněž dovolují napadat základní principy našeho náboženství*“,⁹⁰⁾ píše Breteuil do Paříže a Barthélémy se později připojuje k této kritice uvolnění cenzury v neprospěch církve slovy: „*Pokračuje se zde ve vydávání nejskandálnějších spisů proti církevní autoritě a cenzura, která je povoluje, nenechá projít nic, co by mluvilo ve prospěch církve. Skutečným smyslem svobody tisku je vydávat vše, co je zaměřeno proti katolickému náboženství a proti právům církve. Aby kazatelé nezašli příliš daleko, vymyslel se zde způsob, který se Vám, myslím, pane, bude zdát zvláštní. Vláda zveřejnila zprávu, že jedna učená společnost upozornila kazatele, že její členové budou navštěvovat kostely v době kázání a, pokud uslyší věci dle nich nebezpečné pro věřící, hned nazítří vydají spis, který toto kázání vyvrátí*“.⁹¹⁾

⁸⁸⁾ MAE, CP, Autriche, díl 345, f. 70r; díl 346, f. 201v-202r; díl 348, f. 221v-222r.

⁸⁹⁾ MAE, CP, Autriche, díl 343, f. 65r; díl 346, f. 349v.

⁹⁰⁾ MAE, CP, Autriche, díl 345, f. 108r. K tomu podrobněji: Martina ONDO GREČENKOVÁ, *Osvícenská politická laboratoř. Církevní reformy Josefa II. v názorech francouzských komentátorů*, Historie – Otázky – Problémy 2, 2009, č. 1, s. 53-68.

⁹¹⁾ MAE, CP, Autriche, díl 345, f. 175r-176r.

Zatímco si Vergennes v Paříži mohl číst proticírkevní pamflety, které mu jeho diplomaté zaslali, nové depeše přinášely rozhořčené popisy událostí dokládající, jak přehlíživě se císař k hlavě katolické církve chová a kterak papež tímto chováním trpí. Císař tak prý například schválně zrušil tři kláštery ve Štýrském Hradci zrovna v době, kdy tudy projížděl papež, ten se tím cítil ponížen a dle toho, co se Breteuil dozvěděl, pronesl: „*Musím si tedy kalich hořkosti dopít až do dna*“.⁹²⁾ Při odjezdu z Vídně se rozloučil s francouzským chargé d'affaires slovy, která jako významná Barthélémy ocitoval ve své depeši: „*Řekl, že násilí netrvá stále*“.⁹³⁾ Baron Breteuil si rovněž neodpustil, aby současně neuvedl jednu rozporuplnou skutečnost: „*Uprostřed toho všeho, pane, císař vzkázal řeholníkům z klášterů, které zachoval, aby se modlili za jeho oči, jež jsou stále ve špatném stavu ...*“.⁹⁴⁾

Řada obdobných historek ilustruje v depeších problematičnost a rozporuplnost císařových postojů a církevních nařízení a současně nepřímou vyjadřuje názory obou francouzských diplomatů na ně. O průběhu rušení klášterů a zvláště názorech císaře na tuto otázku je Vergennes opět informován řadou dvorských historek a následných komentářů svých vyslanců: „*Císař hovořil (v dvorské společnosti) o svých opatřeních týkajících se klášterů, které zrušil, když vstoupil hrabě ze Severu [Gustav III., který byl ve Vídni na návštěvě]. Císař se na něj obrátil: Vy jste udělali daleko více s Vašimi mnichy, vysokým klérem a jejich majetky. Pan hrabě ze Severu odpověděl: To je pravda, ale jakkoliv to vyžadovalo dobro státu, nemohu se ubránit lítosti, že tento nový řád tak lehce přešel svaté právo na vlastnictví ... Císař, aniž by odpověděl na tuto spravedlivou úvahu, kvapně odešel. Pan hrabě ze Severu se obrátil k těm, kteří slyšeli jeho projev, a připojil: myslím, že jsem řekl příliš, ale přiznávám, že mám úctu k vlastnictví*“.⁹⁵⁾ popisuje baron Breteuil v jedné depeši historku, kterou mu prý sdělil přímý účastník císařova rozhovoru s Gustavem III. a jež s úspěchem kolovala ve Vídni. Poukázala na to, co francouzští diplomaté této reformě nejvíce vyčítali a čeho se také, jako zástupci cizí velmoci, nejvíce obávali.

Rušení klášterů je činem v depeších jednoznačně odsouzeným po všech stránkách, právní, lidské i ekonomické. V pojetí francouzských diplomatů představuje svévolné porušení zákonů, nerespektování vlastnictví, vůle donátorů a zakladatelů klášterů. Tyto názory se v depeších neustále a v různých variantách opakují, aby z vnitřní problematiky státu postupně přerostly v otázku zahraniční a mocenské politiky, tedy v otázku, která diplomaty i jejich ministra zajímala nejvíce. „*Je třeba se znepokojovat, protože z peněz, které (císař) sebere církvi může financovat dvě vojenská tažení, aniž by sáhl na státní pokladnu ... Císař vytvořil náboženské kasy, ale*

⁹²⁾ MAE, CP, Autriche, díl 345, f. 125v.

⁹³⁾ MAE, CP, Autriche, díl 345, f. 174r.

⁹⁴⁾ MAE, CP, Autriche, díl 345, f. 125v.

⁹⁵⁾ MAE, CP, Autriche, díl 345, f. 77r-v.

půjdou všechny peníze ze zrušených klášterů do nich? Vždyť jen císař zná přesný stav financí (takto) získaných“,⁹⁶⁾ co s nimi tedy zamýšlí udělat, táže se Barthélémy a současně přemýšlí nad možnými Josefovými válečnými záměry. Jeho obavy však rozptýlí jiná myšlenka, v níž ho postupně utvrzují další nashromážděné informace. Rušení klášterů sice zprvu přinese finanční posílení císaři, ale z pohledu delší doby bude pro stát škodlivé, jelikož noví majitelé nebudou na církevních statcích umět tak dobře hospodařit jako ti původní, což nakonec přivede stát do hospodářské krize. Tato reforma se tak stane modelovým případem nikoliv posílení, nýbrž postupného rozkladu státu, jeho oslabení a narušení existujícího a dosud funkčního řádu. Vzhledem ke spojení habsburské monarchie s Francií je třeba se obávat, v očích diplomatů, ne tolik posílení tohoto státu, jako spíše jeho oslabení či postupného zničení.

Možnou nápravu tohoto stavu však nikde nevidí, nikdo se císaři neodvážá opovnovat a argumentovat ve prospěch církve. V dalších četných historkách diplomaté dramaticky popisují, kterak Josef tvrdě prosazuje svá opatření, přičemž nutí církevní hodnostáře, aby publikovali jeho nařízení, a to pod pohrůzkou ztráty svého postavení. Breteuil věnuje zvláštní pozornost protijansenistické bule Unigenitus a je pohoršen císařovým nařízením, aby se kněží chovali, jako kdyby tato bula neexistovala. Odtud je v depeších již jen krůček ke kritice představitelů církve, kteří mají v očích diplomatů podstatný podíl na této situaci. Biskupové se chtějí sejít, aby bulu Unigenitus podpořili, ale Barthélémy je již předem přesvědčen, že to k ničemu nepovede, protože církev v habsburské monarchii je málo schopná a vzdělaná, aby mohla odporovat císařově vůli. *„Rakouská církev je podřízená, pokorná, ušlápnutá daněmi, nevzdělaná, nemá velké bohatství. Kněží tupí, lid (zvláště ten v Čechách) je hrubější a nevzdělanější než v jakékoliv jiné zemi ... Císař chce církev učinit v očích všech nenáviděnou, aby ji mohl co nejlépe obrát o majetek, píše Barthélémy, Kateřina II. obdobnou reformu uskutečnila ve svých zemích s úspěchem, tolik jí (císař) závidí, že ji v tom chce následovat ... Udržuje národ ve stálém stavu obav ...“*⁹⁷⁾

Všudypřítomná nejistota a obavy, k nimž se přidává všeobecný zmatek, jsou ústředním motivem všech hodnocení císařových církevních reforem a úvahy o tolerančním patentu a jeho následcích dodávají těmto soudům další argumenty. Ministr Vergennes se na toto téma v jedné depeši dočetl, že *„toleranční zákon ... způsobí zmatky a zlo, které se časem ještě zhorší, než zmírní. V Čechách, kde většina lidí byla upřímnými katolíky, se velká část obyvatel, celých vesnic odvrátila od této pravé víry, aby se prohlásila luterány, přičemž byla přesvědčena stoupenci této sekty, že tak bude následovat císařovo vyznání“*.⁹⁸⁾ Na rozdíl od barona Breteuile Barthélémy nezastává ve věci tolerance zcela negativní stanovisko. Ve vydání tolerančního

⁹⁶⁾ MAE, CP, Autriche, díl 343, f. 59v., MAE, CP, Autriche, díl 346, f. 348r.

⁹⁷⁾ MAE, CP, Autriche, díl 345, f. 80r.

⁹⁸⁾ MAE, CP, Autriche, díl 345, f. 79v-80r.

patentu spatřoval užitek v podobě zvýšení počtu obyvatel země a jejího posílení. Nicméně špatná formulace patentu a z toho vyplývající potřeba neustále ho doplňovat a vysvětlovat byla pravou příčinou zmatků, které podle něj vyústí ve stav, kdy „v zemi brzy nebude dominantní náboženství“,⁹⁹⁾ tedy záruka určitého řádu. Tolerance Židů a protestantů by mohla způsobit, že se: „za krátkou dobu dědičné země změní. Čeští a moravští protestanti neopustí již více jejich zemi, aby odešli do Pruska, naopak uvidíme protestanty z různých zemí, kteří přijdou do Rakouska a zvýší tam populaci, produkci a zvýší bohatství země ... To by se sice mohlo stát, ale zabrání tomu charakter císaře, protože nikdo nepřijde do země, kde si obyvatelé nejsou jisti svým vlastnictvím“.¹⁰⁰⁾ Tolerance nebude mít žádný efekt v zemi, kde vláda negarantuje „jistotu“, tedy hlavní věc, kterou má stát svým obyvatelům poskytnout, pod níž si ovšem diplomaté představují především zachování stávajícího řádu věcí s připuštěním drobných úprav, alespoň z pohledu Barthélémyho. Uvolnění práv židovského obyvatelstva pak vyvolává u barona Breteuile samo o sobě velké obavy, neboť toto obyvatelstvo je jím považováno za obecně nedůvěryhodné, nebezpečné a pro společnost (i Evropu) rozkladné.

Církevní reformy císaře tak nastolily otázku ekonomické situace monarchie, která je však ještě probírána v souvislosti s císařovým brojením proti luxusu, s jeho snahou o úsporu výdajů dvora a administrativy. Josef sice ušetří finanční prostředky státu, nicméně tím, že hromadí peníze, zamezuje jejich oběhu. Rušením císařovnou přidělených peněz zase ochuzuje lidi, kterým je pak třeba zpětně pomoci, protekcio- nismem nejen omezuje francouzský export, což zajímalo vyslance přednostně, ale rovněž klade zábrany zdravé konkurenci. Vyslanci v této souvislosti nezapomínají vykreslit i produkci habsburské monarchie jako málo rozvinutou a neschopnou obstát v mezinárodním měřítku.¹⁰¹⁾ Od roku 1783 přichází na scénu rovněž pro Vergennesa důležitá otázka jednotné daně, rovněž stále aktuální ve francouzských diskusích o reformách. Barthélémy i Noailles však toto opatření považují za naprostou urážku privilegií šlechty a za pokus o zničení tohoto stavu. Zrušením výlučných práv na určitou produkci, placením daní z půdy a zrušením roboty bude šlechta zničena, s ní ovšem rovněž poddaní, kteří budou muset nahradit dosavadní robotu penězi. Vše vede k jedinému, k naprostému ekonomickému rozvratu monarchie.¹⁰²⁾ Noailles, který analyzuje ve svých depeších nepokoje v Čechách v roce 1783 a posléze v Transylvánii v letech 1784-1785, se domnívá, že vláda úmyslně podporovala tato

⁹⁹⁾ MAE, CP, Autriche, díl 345, f. 124v, díl 346, f. 202r (citace).

¹⁰⁰⁾ MAE, CP, Autriche, díl 343, f. 64v.

¹⁰¹⁾ MAE, CP, Autriche, díl 346, f. 168r, 202r-203r, 422r-423r, díl 348, f. 123r, díl 358, f. 121r.

¹⁰²⁾ MAE, CP, Autriche, díl 346, f. 374r-376r, 576r-577r.

povstání, aby donutila šlechtu ke kompromisu a ke spolupráci.¹⁰³⁾ Baron Breteuil považuje za útok na šlechtu a na její privilegia již zrušení nevolnictví v roce 1781, které podle něj rovněž nepřineslo žádné zlepšení ani sedlákům, které uvedlo naopak do větší závislosti na státu. V tomto bodě se s ním téměř poprvé rozchází Barthélémy, který naopak považuje za přínosné nařízení o právní podpoře poddaných proti šlechtě, které znamená přínos jak pro lid, tak pro stát.¹⁰⁴⁾

Co je však vyslanci hodnoceno velmi pozitivně, je reforma administrativy a konkrétně centralizace státní správy. Baron Breteuil v tomto opatření vidí základ monarchie, možnost jasného a rychlého vyřizování záležitostí vlády a realizace císařových příkazů. Na této reformě ho však zaujala nejvíce myšlenka, že centralizace správy habsburské monarchie byla okopírována podle francouzského modelu a že v této pro stát významné věci byla naopak příkladem Francie.¹⁰⁵⁾

Co si vybrali francouzští vyslanci z vídeňského veřejného mínění

Veřejné mínění je již natolik silnou společenskou „institucí“ i v habsburské monarchii, že mu francouzští vyslanci věnují velkou pozornost jako indikátoru úspěšnosti reforem a míry důvěry a oddanosti poddaných jejich panovníkovi. „*Věnuji velkou pozornost poznání vlivu, který mají císařova nařízení na názor veřejnosti. Nelze popírat citelnou nespokojenost ve všech vrstvách obyvatelstva*“,¹⁰⁶⁾ sděluje Barthélémy již v červnu 1781 Vergennesovi do Paříže, přičemž v následujících měsících a letech pokračuje v systematickém zaznamenávání nárůstu této nespokojenosti mezi obyvatelstvem monarchie: „*Císař šokoval různými reformami, které zavedl ... Rakouský národ žije ve stavu neustálé obavy z pokračování císařových reforem. Nebudu Vám, pane, ani popisovat nespokojenost, která je výsledkem císařovy aktivity. Všichni jednotlivci trpí ... Na jednotnou daň z půdy (kterou mimochodem chtěl ve Francii zavést i Turgot) se zde nahlíží jako na změnu, která není kompatibilní s privilegií jednotlivých stavů a zřízením různých zemí císaře ...*“¹⁰⁷⁾

Od roku 1783 Barthélémy informuje svého ministra o otevřené a čím dál tím víc hrozící nespokojenosti, která by eventuelně mohla vyústit i v povstání proti císaři. Nastiňuje zeměpisné rozšíření tohoto hnutí nevěle v habsburské monarchii, aby poukázal na to, že se netýká jen jedné provincie, ale opravdu celé císařovy říše: „*V Čechách panuje výrazná nespokojenost ... Uhři manifestují své pocity velice*

¹⁰³⁾ MAE, CP, Autriche, díl 346, f. 201r-202r, díl 348, f. 221r-222r.

¹⁰⁴⁾ MAE, CP, Autriche, díl 343, f. 202r.

¹⁰⁵⁾ MAE, CP, Autriche, díl 342, f. 267r-268r.

¹⁰⁶⁾ MAE, CP, Autriche, díl 343, f. 9r.

¹⁰⁷⁾ MAE, CP, Autriche, díl 343, f. 41v; díl 345, f. 69v; díl 346, f. 576v.

tvrdým způsobem, který by mohl znamenat velké nevýhody pro císařovu autoritu. V Haliči není situace o moc lepší ... Císař nemá ohledy pro německé zřízení, ani pro uherské, a podle dopisů z Říše se dá usuzovat na to, že panovníci, z jejichž států se skládá, jsou velmi znepokojeni činností svého šéfa“.¹⁰⁸⁾ To co pozoroval ve velkém geografickém měřítku, se postupně snaží ověřit i na jednotlivcích, jak významných, tak vybraných z lidu. Nicméně se zdá, že svému ministrovi předává nejraději historky naprosto opačné představě osvíceného císaře milujícího své poddané. Vybírá si totiž především osoby, které upadly u císaře v nemilost, a z informací získaných z rozhovorů u vídeňského dvora volí ty, které „ukazují nectnosti císařova charakteru“.¹⁰⁹⁾

Baron Breteuil ovšem často sdílí stejné stanovisko jako Barthélémy. „Císař dal poddaným pocítit váhu své lakoty, své hamižnosti, stejně jako necitlivosti“,¹¹⁰⁾ píše v depeši, v níž komentuje rozhovor s jednou osobou ode dvora o vlastnostech císaře, k nimž ještě na základě dalších podobných debat přidává ironii, bezohlednost a stranickost.¹¹¹⁾ Josef, který se do své činnosti vrhá se zápalem, požaduje stejné nasazení i od druhých, jeho perfekcionismus pronásleduje všechny, kteří jsou v jeho blízkosti. Dřívější pozitivní charakteristiky císaře jsou nyní přehodnoceny, jako jeho přímé a rovnostářské chování, které je dle vyslanců výrazem panovníkovy hrubosti, Josefova přístupnosti lidu, jeho jednoduchost ve způsobech a v jednání, jeho inkognito procházky po městě jsou pokládány za formu perverzní špionáže s cílem terorizovat poddané a udržovat je v neustálém strachu, že budou nechtěně pozorováni a vyslechnuti. Císařovo odmítání jakéhokoliv luxusu a výsad, jeho úspory výdajů dvora a jeho „vzdálení se všemu, co se týká reprezentace a důstojnosti panovníkova postavení“ doprovází kritika, která uvedené jednání považuje za pokrytectví. Toto chování má podle depeší zakrýt fakt, že císař často navštěvuje „nejméně vybranou společnost“,¹¹²⁾ čímž se od kritiky reforem postupně přechází ke kritice císařových mravů a v Barthélémyho depeších končí legenda o „dobročinném panovníkovi“. Tento chargé d'affaires s oblibou shromažďuje a do Paříže posílá anekdoty o Josefu II., které jsou opakem těch, jež vycházely ve Francii za císařovy návštěvy v roce 1777 a přispěly tehdy naopak ke kritice francouzské vlády:¹¹³⁾ „Vdova po jednom kapitánovi obdržela od císařovny malou penzi. Tato penze byla císařem zru-

¹⁰⁸⁾ MAE, CP, Autriche, díl 346, f. 201r-204r.

¹⁰⁹⁾ MAE, CP, Autriche, díl 346, f. 201r-204r.

¹¹⁰⁾ MAE, CP, Autriche, díl 342, f. 368v-369v.

¹¹¹⁾ MAE, CP, Autriche, díl 342, f. 87v-88r.

¹¹²⁾ MAE, CP, Autriche, díl 342, f. 73v, 74r.

¹¹³⁾ Martina ONDO GREČENKOVÁ, *Císař Filozof. Anekdoty o Josefu II. a formování veřejného mínění v osvícenské Francii*, ČČH 98, 2000, č. 3, s. 541-584.

šena ..., zmíněná vdova, chudá a invalidní žena, se dobelhala ke dveřím panovníka. Josef převzal její žádost o obnovení penze a řekl vdově: *odejděte, již jste si zvykla na chudobu ... V té době se císař ukázal stejně neústupný vůči jedné stoleté ženě, která dříve měla rovněž malou penzi od císařovny*“.¹¹⁴⁾

Josef z Barthélémyho a Breteuilových depeší má rovněž v oblibě lichotky, jimiž živí svoji pýchu a utvrzuje se v přesvědčení, že může všechno, nejen díky své moci, ale rovněž díky svým schopnostem, které ho nadřazují nad ostatní smrtelníky: „*Císař četl v malém kroužku dopisy Kateřiny II. ..., v nichž mu říká, že je Bůh, že má na vše sílu a znalosti, protože se uměl povznést nad hloupé předsudky své země, své výchovy ..., aby tak dal příklad celému světu*“.¹¹⁵⁾ Depeše obou vyslanců tak postupně rozbíjejí obraz Josefa coby osvíceného panovníka vytvořený francouzskými osvícenci a sloužící mimo jiné k podložení jejich názorů a kritiky Francie. Vyslanci ilustrují Josefovy „*předpoklady k největšímu despotismu*“,¹¹⁶⁾ a poukazují na to, že pokud byl pro Francouze modelem, realita nyní dokazuje, že nejen nezabezpečil štěstí svých poddaných, ale ztratil jejich důvěru, kterou nyní obracejí ke králi Francie, jenž tak triumfuje a získává všeobecný obdiv a uznání nejen v habsburské monarchii, ale po celém světě: „*Ve společnosti se téměř veřejně kritizují všechny císařovy zásady. Pocity jsou takové, že veřejnost si téměř přeje, aby zvítězili Turci, pokud jim císař vyhlásí válku. (Veřejné) mínění, které diktuje nejen nespokojenost, ale také pravda, hovoří s obdivem o moudrých názorech, dobročinnosti a vznešenosti, které charakterizují všechny činy vlády (francouzského) krále a jež vedly Jeho Veličenstvo k triumfu, který mu zajišťuje všeobecnou úctu, stejně jako lásku a štěstí jeho poddaných*“.¹¹⁷⁾

Těžko říci, zda tato kurtoazní (či povinná) chvála Ludvíka XVI. byla výplodem občas lehce ironických a řečnických tendencí, které Barthélémy ve svých obsáhlých depeších rád využíval, či zda v této výpovědi bylo něco pravdy, anebo „pomsta“ bývalému francouzskému obrazu Josefa II., popřípadě císařovu postoji staršího bratra vůči francouzskému králi.

Měli osvícenští filozofové pravdu?

Francouzský ministr zahraničí, hrabě Vergennes, pověřil své vyslance především tím, aby poskytli svým pozorováním názor na možnost realizace reforem státu, které byly teoreticky nastíněny v pojednáních osvícenců a rovněž prodiskutovány

¹¹⁴⁾ MAE, CP, Autriche, díl. 343, f. 168r.

¹¹⁵⁾ MAE, CP, Autriche, díl 343, f. 283v.

¹¹⁶⁾ MAE, CP, Autriche, díl 341, f. 414r, díl 342, f. 369v.

¹¹⁷⁾ MAE, CP, Autriche, díl 346, f. 203r.

francouzskou vládou v rámci debaty o eventuálních změnách a nutných opatřeních ve Francii. Vyslanci tak čas od času informovali tentokrát bez emocí a dalších komentářů o postupu a nadějích na nějaký výsledek císařových reforem. „Císař říká, že za tři roky se ukáží výsledky jeho opatření a jejich výhody způsobí obecnou spokojenost“,¹¹⁸⁾ sděluje ministři baron Breteuil v únoru 1782. V reakci na tato císařova prohlášení píše v květnu 1782 Barthélémy do Paříže, že „císař často říkal, že přínos jeho reforem se ukáže za dva roky a potom všichni uvidí, že měl na mysli jen štěstí svého lidu. Jenže tato doba už uběhla, aniž by bylo vidět jiný efekt než hlubokou nespokojenost ...“¹¹⁹⁾ Po dalších dvou letech, v roce 1785, popisuje tentokrát hrabě Noailles svému ministru zahraničí císařovu vnitřní politiku a výsledek, který přinesly jeho inovace, slovy: „Císař, za pět let své vlády, udělal pouze reformy a změny škodlivé jak zájmům svých poddaných, tak národní produkci“.¹²⁰⁾

Ve stejné době, kdy se odehrávala tato debata o Josefových opatřeních, dosahovala svého vrcholu jiná diskuse o realizovatelnosti osvícenského reformního programu mezi ministrem Vergennesem a jeho vyslancem v Toskáně hrabětem Durfortem o vládě Josefova bratra Petra Leopolda. Šlo v ní především o otázku, zda je možné využít toskánských zkušeností pro eventuální reformy ve Francii. Durfort se půl roku věnoval sběru dat a analýze výsledků reforem Petra Leopolda, aby o nich mohl podat svému ministru zasvěcené hlášení.

„Co vyhovuje malému státu, nevyhovuje možná 24 miliónům obyvatel“,¹²¹⁾ píše Durfort již měsíc po svém příjezdu do Toskány o zdejším úspěchu zavedení svobody obchodu. V následujícím období referuje o reformách Petra Leopolda velice pozitivně, považuje je za promyšlené a úspěšné. Nicméně je přesto pokládá za velmi odvážné a vyslovuje obavu, že by se jejich momentální přínos mohl zvrátit v opak, pokud by se změnily dosud výhodné přirozené podmínky v Toskánsku. Inovace, jejichž úspěch závisí na vnější situaci a jejichž eventuální neúspěch by nebyl osudný pro malý stát, jakým je Toskánsko, by však mohly způsobit ve velké zemi, jakou je Francie, skutečnou katastrofu a totální rozklad, pokud by neuspěly: „Vím, že ve Francii stoupenci neomezené svobody říkají, že se jedna provincie vyživuje na úkor druhé, pokud se řídí vnitřní dovoz, který je třeba opustit a ponechat konkurenci soukromých zájmů. Ale pokud v Toskáně nastane kvůli tomuto opatření, od něhož se očekával přínos, naopak hlad, tak to malý stát přijde jen na pár tisíc écus navíc. ... Ale velký stát by tak mohl riskovat nebezpečí ..., že nebude mít čím eventuální

¹¹⁸⁾ MAE, CP, Autriche, díl 345, f. 65v.

¹¹⁹⁾ MAE, CP, Autriche, díl 346, f. 201v.

¹²⁰⁾ MAE, CP, Autriche, díl 350, f. 265r.

¹²¹⁾ MAE, CP, Toscane, díl 141A, f. 184r.

*neúrodu zaplatit a nahradit ... Takové počínání by zde mělo nejvážnější následky ..., když vezmeme v úvahu dvacetinásobně vyšší populaci.*¹²²⁾

Uvažovat o možnosti využití toskánského příkladu svobody obchodu ve Francii není tedy příliš rozumné. Durfort postupně opouští své původně velmi pozitivní názory na vévodovy reformy a neustále zpochybňuje názory francouzských teoretiků státu. „*Tady může být souzena moderní filozofie*“, píše Vergennesovi v lednu 1785 v úvodu ke svým názorům na legislativní reformu Petra Leopolda, a současně dodává, že „*možná právě zde se uvidí výsledky, které budou silně pod úrovní toho, co oznamovaly akademické projevy a diskuse*“.¹²³⁾

V průběhu své cesty do Livorna konstatuje Durfort nedostatky reforem, které slibovaly ve své teoretické podobě zajištění prosperity společnosti. Rozchází se tak s názorem svého krajana, právníka Dupatyho, Condorcetova tchána a osvícenského „spolubojovníka“, který Toskánskem projel ve stejné době a tuto „laboratoř“ moderní vlády velice chválil jako příklad spravedlnosti, řádu a štěstí.¹²⁴⁾ Durfort naopak zaznamenal stížnosti na reformy ze všech možných stran, z nichž neobviňoval panovníka, ale samotné principy reforem, které vznikly jako modelové příklady, jež nebraly v úvahu všechny faktory reality, regionální rozdíly, mravy, lidskou přirozenost a chování či přírodní podmínky. Velkovévoda se snaží reformovat, jak nejlépe umí, následuje teoretické spisy, aby je uvedl do praxe, nicméně výsledky jsou často odlišné od toho, co se očekávalo. Reformuje správu, aby dosáhl finančních úspor, ale nakonec „*platí dvojnásobek, aby měl méně zaměstnanců*“, jelikož vyplácí penze dětem těch, které propustil z práce, chce reformovat církev, ale s přísností, kterou při tom aplikuje, vyvolává jen větší korupci, než která zde existovala, poskytuje také každému audienci a pomoc, čehož mnoho lidí zneužívá.¹²⁵⁾ Teoretické modely reforem nepočítají s množstvím možných obtíží, které přináší skutečný život, když jsou realizovány, tak nefungují všeobecně a trvale.

„*O co se může opírat nadšení moderních Filozofů? ... Je odvážné posuzovat z dálky zemi, kam je třeba cestovat, abychom mohli ocenit výsledky nové doktríny. Neboť političtí spisovatelé v této zemi se vzdávají, zjišťují, že svoboda má své hranice, tiše říkají, že je třeba úprav. Naši političtí filozofové by sem měli přijet a stát se svědky této reality, která je v rozporu s jejich spisy*“,¹²⁶⁾ čte hrabě Vergennes v depeši svého toskánského chargé d'affaires Durforta v únoru 1785 v odpověď na svoji otázku, zda jsou osvícenské představy o moderním státě v praxi realizovatelné

¹²²⁾ MAE, CP, Toscane, díl 141A, f. 227v-228v.

¹²³⁾ MAE, CP, Toscane, díl 141A, f. 236v.

¹²⁴⁾ Charles DUPATY, *Lettres sur l'Italie*, I, Rome 1785, s. 25n.

¹²⁵⁾ MAE, CP, Toscane, díl 141A, f. 280r-283v.

¹²⁶⁾ MAE, CP, Toscane, díl 141B, f. 8r.

či nikoliv. Ministr je i přes spíše negativní závěry pozorování velmi spokojen s materiálem sesbíraným Durfortem, neboť díky němu by se mohly lépe definovat podmínky a pravidla zavedení reformy do praxe. Současně Durfortovy postřehy poslouží všem, kteří se zabývají vládou jako výstraha před pokusy realizovat bez delšího rozmýšlení a vyzkoušení teorie „politických filozofů“: „*Dnes, kdy byly základní části vlády velkovévody pojednány ve Vašich dopisech, uděláte dobře, když z nich sepíšete pojednání ...*,¹²⁷⁾ *neboť pěkně napsané dílo, v němž by byl každý z vévodových zákonů doplněn komentářem o jeho výhodách a nevýhodách, které ukázala zkušenost, by bylo užitečné pro všechny, kteří se zabývají vládou*“.¹²⁸⁾

Josefínské reformy, jak je interpretovali francouzští diplomaté u vídeňského dvora, teoreticky mohly habsburské monarchii přinést užitek a až „nebezpečně“ ji posílit, místo toho ji však uvrhly do zmatků a způsobily takřka její rozklad. Myšlenka využít rakouský či toskánský příklad ve Francii se zdá zcela nevhodná a nebezpečná. Podmínky těchto zemí jsou rozdílné a Francie si nemůže dovolit pustit se do obdobného politického experimentování a riskovat tak neúspěch a rozklad.¹²⁹⁾ Na začátku února 1790 posílá do Paříže francouzský vyslanec ve Vídni hrabě Noailles depeši, v níž s evidentní spokojeností oznamuje „velké rozhodnutí“ císaře „*odvolat všechna svá nařízení, která za deset let učinil, a uvést věci do stavu, v němž se nacházely v době smrti císařovny*“.¹³⁰⁾ Konstatoval tak neúspěch císařovy vnitřní politiky, ale rovněž, z Vergennesova pohledu, neúspěch reformního programu právě francouzských osvícenců, který se Josef rozhodl následovat. Bylo to ovšem už za francouzské revoluce, v době, kdy se ve Francii nejen o změnách diskutovalo, ale také se začaly realizovat, a to zcela jiným, radikálnějším způsobem. Není bez zajímavosti, že se v této době, po smrti Josefa II., jeho reformám dostalo nové debaty mezi francouzskými revolucionáři a opětovné rehabilitace ve francouzských osvícenských kruzích.

¹²⁷⁾ MAE, CP, Toscane, díl 141B, f. 38r.

¹²⁸⁾ MAE, CP, Toscane, díl 141A, f. 214v.

¹²⁹⁾ MAE, CP, Toscane, díl 141B, f. 227v-228v.

¹³⁰⁾ MAE, CP, Autriche, díl 359, f. 69r.

Martina O n d o G r e ě n k o v á

**THE PROMISE OF HAPPINESS AND TYRANNY
OF PERFECTION**

**State Reforms in French Envoys' Dispatches about the Rule
of Joseph II**

Summary

The elaboration of the study is based on dispatches of French envoys on the Vienna court reflecting reform activities of Emperor Joseph II and his brother Peter Leopold in Tuscany. The study does not merely point out the type of information regarding internal affairs in the Habsburg monarchy and partially in Tuscany that the French foreign minister received from his envoys, but it also comments on the correspondents' perception of the Josephinian reforms, their interpretation of them and evaluation of their success or failure. It also comments on contemporary debates regarding reforming, reforms and innovations in general as well as the impact of the "novelties" on the citizens' happiness, hopes and fears that arose from the implemented changes.

Great attention is paid to the reformist Emperor Joseph II himself, the way the French evaluated the emperor's reformist efforts, works and impacts of Joseph's nature on the success or failure of his reforms. The study also analyses the envoys' "monitoring" of the public opinions regarding the emperor's reforms and debates, which discussed Joseph's "methodical" approach to implementation of changes into the society and the state. The main section concentrates on a debate between the French foreign minister and his envoys on a potential success of modernizing projects of French enlighteners based on observation of enlightening reforms in countries regarded as a "laboratory", which verified modern political theories in Joseph II's Habsburg monarchy and his brother Peter Leopold's Tuscany.

The Josephinian reforms, as they were interpreted by the French diplomats on the Viennese court, could theoretically bring some benefit to the Habsburg monarchy and even empower it "dangerously"; instead, however, they plunged it into a chaos and almost brought its destruction. The idea to use the Austrian or Tuscan example in France thus became completely inappropriate and dangerous. The conditions in these countries differed and the French foreign minister concluded that France could not afford political experiments and thus risk failure and disintegration. The minister declared not only the failure of the emperor's internal politics, but also the unrealistic nature of the French enlighteners' reform program.

II

LITERATURA

Jaroslav PÁNEK a kol., Rožmberkové. Rod českých velmožů a jeho cesta dějinami, České Budějovice, Národní památkový ústav – územní pracoviště v Českých Budějovicích 2011, 752 s.

S ohledem na zcela mimořádný význam rožmberského fenoménu pro středověké a raně novověké české dějiny nepřekvapí, že čtyřsté výročí smrti posledního mužského reprezentanta rodu červené pětিলisté růže, Petra Voka (1539–1611), našlo poměrně výraznou odezvu na poli domácí historiografie. K odkazu pánů z Rožmberka se v letech 2010–2011 vrátilo více knižních titulů. Z biografických prací jde zejména o nová, aktualizovaná a poznámkovým aparátem doplněná vydání životopisů Viléma a Petra Voka z Rožmberka z pera Jaroslava Pánka.¹⁾ S alternativním pohledem na epilog rožmberské éry, vycházejícím v první řadě z podnětů, jež nabízejí dějiny každodennosti a historická antropologie, přišel tým historiků, z nichž většina působí na Jihočeské univerzitě. Jejich kolektivní dílo usiluje o přiblížení myšlenkového světa posledních Rožmberků, jakož i o rekonstrukci sociálního a kulturního klimatu v prostředích, která byla ve druhé půli 16. a na prahu 17. věku bezprostředně ovlivněna působením červené růže.²⁾ V monografiích dalších autorů se dočkaly pozornosti rovněž starší rožmberské generace, přičemž vedle životopisných textů, úže zaměřených na jednotlivé představitele rodu,³⁾ spatřil světlo světa také ambiciózní pokus o souhrnné zhodnocení úlohy Rožmberků ve středověkých jižních Čechách.⁴⁾ Připomenout je třeba též počiny na poli zpřístupňování (dosud ani zdaleka nevytěžených) pramenů někdejšího rožmberského archivu, respektive textů, které jsou součástí dlouhodobé literární reflexe rožmberské látky.⁵⁾

¹⁾ Jaroslav PÁNEK, *Petr Vok z Rožmberka. Život renesančního kavalíra*, Praha 2010 (2. vyd.); TÝŽ, *Vilém z Rožmberka. Politik smíru*, Praha 2011 (2. vyd.).

²⁾ Václav BŮŽEK a kol., *Světy posledních Rožmberků*, Praha 2011.

³⁾ Simona KOTLÁROVÁ, *Jan III. z Rožmberka 1484-1532. Generální převor johanitského řádu v Čechách a vladař rožmberského domu*, České Budějovice 2010; Anna KUBÍKOVÁ, *Petr I. z Rožmberka a jeho synové*, České Budějovice 2011.

⁴⁾ Robert ŠIMŮNEK – Roman LAVIČKA, *Páni z Rožmberka 1250–1520. Jižní Čechy ve středověku. Kulturněhistorický obraz šlechtického dominia ve středověkých Čechách*, České Budějovice 2011.

⁵⁾ Tomáš STERNECK (ed.), *Historica Třeboň 1526–1547. Listy, listiny a jiné prameny k politickým dějinám období zrodu habsburské monarchie I. Písemnosti z let 1526-1535*, Praha 2010; Jan MAREŠ – Jindřich ŠPINAR (edd.), *Knížka rožmberská. Výběr z německy píšících*

Jednoznačně nejvýznamnějším z publikačních výstupů, spjatých s rožmberským jubileem 2011, je velkoformátová kolektivní monografie o více než sedmi stech padesáti stranách, kterou vydalo českobudějovické pracoviště Národního památkového ústavu. Na její přípravě se podílelo bezmála osmdesát odborníků z ústavů památkové péče, univerzitních a akademických pracovišť, muzeí a archivů, ale také badatelů jiného profesního zakotvení. Vznikla v přímé souvislosti se široce koncipovaným projektem „Rožmberského roku“, respektive výstavou *Rožmberkové. Rod českých velmožů a jeho cesta dějinami*, jež byla v jeho rámci uspořádána ve Valdštejnské jízdárně v Praze. Důležité místo proto v knize náleží katalogovým heslům s fotografickou dokumentací (a také informativní stati z pera Petra Pavelce, Romana Lavičky a Elišky Fučíkové o koncepci a přípravě výstavy), nicméně rozhodně není namístě zaměňovat ji s „pouhým“ obsáhlým výstavním katalogem.⁶⁾ Jádrem jejího textu totiž tvoří více než šest desítek pojednání, vesměs opřených o soustředěné studium písemných, ale také obrazových i hmotných pramenů, která co do svého charakteru oscilují mezi rozsáhlými studiemi a kratšími články. Jsou věnována velmi široké škále témat souvisejících s rožmberským fenoménem a jejich chronologický záběr sahá od vstupu pánů z Růže na dějinnou scénu až po současnou reflexi odkazu tohoto rodu. Zvládnout přípravu takto rozsáhlé a obsahově pestré kolektivní monografie přirozeně nebylo myslitelné bez mimořádného nasazení v oblasti redakční a editorské práce. Těchto úkolů se se ctí zhostili vědecký redaktor díla Jaroslav Pánek a editor Martin Gaží.

Práce sestává ze čtyř hlavních tematických bloků, jež jsou dále členěny, a to opět převážně tematicky, zčásti – zejména v prvním bloku – však také chronologicky. Tomuto jádru knihy předchází úvodní zamyšlení Jaroslava Pánka nad Rožmberky coby předmětem historiografických výzkumů. Autor úvahy poukazuje na zcela mimořádný význam rodu červené pětilisté růže nejenom v kontextu českých, ale také v rámci širších středoevropských dějin. Dokládá, že takto nasměrované studium i do budoucna skýtá prakticky nevyčerpatelné badatelské možnosti. Recenzovanou publikaci tak J. Pánek představuje jakožto součást nekonečného poznávacího procesu, v němž tato kniha plní nezastupitelnou úlohu shrnutí dosavadních znalostí. Současně je však také důležitým příspěvkem k jeho prohloubení, korekci a zasazení do nových interpretačních souvislostí.

První blok s názvem *Společenské prostředí* přináší nejprve sérii biografických statí věnovaných jak klíčovým osobnostem, stojícím na počátku rozrodu Vítkovců, tak především představitelům samotného rožmberského rodu počínaje prvním nosi-

autorů od 13. do počátku 20. století – *Rosenberger Büchlein. Eine Auswahl deutschsprachiger Schriftsteller vom 13. bis zum beginnenden 20. Jahrhundert*, České Budějovice 2011.

⁶⁾ Úlohu výběrového katalogu, doplněného o několik studií z rožmberských dějin, plní publikace Martin GAŽI (ed.), *Rožmberkové. Stručný průvodce výstavou*, České Budějovice 2011 (paralelně též v anglické mutaci), vydaná současně s recenzovanou prací.

telem přídomku „z Rožmberka“ Vokem I. a konče posledním vladařem domu Petrem Vokem. Tyto výstižné životopisné črty, v nichž mohli Jaroslav Pánek, Robert Šimůnek a Vratislav Vaníček zúročit svůj dlouholetý zájem o Rožmberky, jsou proloženy texty dalších autorů věnovanými specifickým epizodám či otázkám rodových dějin. Ke slovu tak přichází mimo jiné problematika rožmberských falz coby fenoménu, který se zásadním způsobem podílel na zajištění exkluzivního postavení pánů z Růže v českém státě pozdního středověku a raného novověku (Karel Maráz), či motiv rožmberského jezdce, vyskytující se ve výtvarném i slovesném umění (Jiří Kuthan, Petr Pavelec). V dalších částech prvního bloku příspěvků stojí v centru pozornosti rožmberské dominium, nahlížené primárně optikou hospodářských a správních dějin. Po nástinu územního vývoje držav pánů červené růže následují výklady o zdejších středověkém a raně novověkém byrokratickém aparátu. Neomezují se jen na charakteristiku samotného správního systému, ale řeší rovněž otázky úřednických kariér a s nimi související sociální mobility (Aleš Stejskal, Robert Šimůnek). Další z kapitol přináší pokus o souhrnnou ekonomickou charakteristiku rožmberského dominia se zřetelem k aktivitám venkovských poddaných a obyvatel městských obcí (Jaroslav Čechura). Z jiných témat, jež jsou v první části knihy řešena, je třeba zmínit rybníkářství na Třeboňsku (Václav Rameš) a rožmberské mincovnictví v 15. a 16. století (Petr Vorel).

Do dalšího tematického bloku nazvaného *Sídelní síť, rezidence a velmožský dvůr* byla zahrnuta dlouhá řada specializovaných pojednání, z nichž lze na tomto místě konkretizovat pouze několik klíčových. Patří k nim obsáhlé sdělení Tomáše Durdíka o rožmberských hradech, v němž jsou středověká panská sídla příslušníků sledovaného rodu zhodnocena prismaticem moderního archeologicko-kastelologického bádání. Především na období 16. a počínajícího 17. století – s případnými přesahy do mladších období – se pak zaměřují texty dalších autorů, kteří věnují pozornost jednotlivým hradním, zámeckým či palácovým objektům (Anna Kubíková, Petr Chotěbor, Vlastislav Ouroda a jiní). Po statích, v nichž je představena síť měst a městeček na rožmberském dominiu (Vladislav Razím), jakož i tamní kláštery a rodová pohřebiště jihočeských magnátů (Robert Šimůnek, Zuzana Thomová), následuje série příspěvků, které se z různých zorných úhlů zaobírají rožmberským dvorem. Zatímco Robert Šimůnek a Aleš Stejskal zde rámcově objasňují složitou, dosud jen nedostatečně probádanou strukturu dvorského organismu, další autoři pojednávají o jeho kulturním zázemí a působení. Představena je zde jak literární tvorba spjatá s rožmberským prostředím (Václav Bok), tak bibliotéka předních českých aristokratů (Lenka Veselá), jejich hudební kultura (Martin Horyna), zájem o pěstování alchymie a astrologie (Ivo Purš) i dvorské festivity (Anna Kubíková). Ke slovu se dostávají rovněž otázky edukace samotných Rožmberků, sledované v kontextu vzdělávacího systému na velkém jihočeském dominiu, ale též to, jak tito velmoži vnímali a jakým způsobem udržovali a rozvíjeli své rodové tradice (Martin Holý, Robert Šimůnek).

Třetí blok kapitol pojmenovaný *Výtvarná umění v rožmberském dominiu* je doménou historiků umění. Ve statích Jiřího Kuthana, Romana Lavičky, Ondřeje Jakubce a dalších autorů se dočkala zhodnocení jak profánní, tak především sakrální architektura.⁷⁾ Samostatné pojednání je pak věnováno zahradám v blízkosti rožmberských sídel (Sylva Dobalová, Jiří Olšan). V dalších partiích textu je čtenář seznámen jak s nástěnným, deskovým i závěsným malířstvím a s knižní iluminátorskou tvorbou, tak s gotickým i renesančním sochařstvím a sgrafitovou výzdobou zámeckých budov, měšťanských domů a jiných objektů (zejména Petr Pavelec, Jan Royt, Blanka Kubíková, Milada Studničková, Jan Chlíbaec). Mimo záběr práce však nezůstala ani hmotná kultura, analyzovaná se zřetelem k vnitřnímu vybavení rožmberských rezidencí jak předměty každodenní potřeby, tak luxusními artefakty, jejichž elitní část vytvářela rodovou kunstkomoru. Přednostní pozornosti se i s ohledem na dostupné prameny těší renesanční interiéry (Ludmila Ourodová-Hronková, Zuzana Vaverková, Eliška Fučíková). Pro sklonek 16. a počátek 17. století byla v samostatné kapitole zpracována také oděvní kultura na rožmberském dvoře (Milena Hajná).

Poslední ze čtyř velkých bloků, jenž nese název *Od tradice k odkazu*, přináší mimo jiné studie, věnované vnímání rožmberského dědictví ve šlechtickém prostředí. Petra Mařa se zaměřil na barokní reflexi domu pánů červené růže. Neomezil se pouze na české prostředí, v němž se programové rozvíjení teze o návaznosti na rody pánů z Rožmberka a pánů z Hradce stalo velmi významnou součástí rodové identity Slavatů, ale pojednal rovněž o hledání a „nalézání“ kontinuity s Rožmberky v zahraničí. Korutanští Rosenbergové, z nichž se na základě privilegia z roku 1684 stal dodnes existující rod Orsini-Rosenberg, zhodnotili při svém společenském vzestupu nejenom rožmberskou, ale – podobně jako kdysi samotní Rožmberkové – také orsiniovskou tradici.⁸⁾ Příspěvek Zdeňka Bezeckého pak dokládá, že zatímco ještě na sklonku 18. věku nehrály u Schwarzenbergů rožmberské reminiscence významnější roli, s příchodem romantismu v 19. století se situace změnila. Tehdejší generace schwarzenberského rodu si již plně uvědomovaly přinejmenším propojení své majetkové držby (nejenom vlastnictví velkostatků a rezidencí, ale též dědictví hmotných i písemných památek) s odkazem pánů z Růže a někteří Schwarzenbergové se dokonce otevřeně hlásili rovněž k rožmberskému duchovnímu odkazu. V dalších příspěvcích je věnována pozornost zpracování rožmberského tématu v moderní próze,

⁷⁾ Pokud jde o vrcholně a pozdně gotickou sakrální architekturu na rožmberském dominiu, v posledních letech jí věnuje soustředěnou badatelskou pozornost především Roman Lavička. Za připomenutí stojí recentní publikace Roman LAVIČKA – Robert ŠIMŮNEK, *Městský farní kostel ve středověkých Čechách. Trhové Sviny 1280-1520*, České Budějovice 2011, jež se zaměřením na rožmberské prostředí podrobuje komplexní mezioborové analýze fenomén středověkého kostela.

⁸⁾ K tomu nově též v genealogické práci Hans PAWLIK, *Orsini-Rosenberg. Geschichte und Genealogie eines alten Adelsgeschlechts*, Klagenfurt 2009, s. 231-236.

poezii a dramatu (Martin Gaži), ale také ve filmovém umění (Marie Šedivá Koldinská). Několik textů pak přibližuje aktuální funkci někdejších sídel jihočeských magnátů jako památkových objektů (Marek Krejčí, Ludmila Ourodová-Hronková, Zuzana Vaverková).

Závěrečný bibliografický přehled zdaleka není jen obligátním výčtem použité či doporučené literatury. Jádro tohoto soupisu, celkem čítajícího na 2 800 záznamů, tvoří vyčerpávající bibliografie prací k dějinám pánů z Rožmberka. Z jejího základního rozdělení na tištěné prameny (moderní edice plus staré tisky) a na odborná pojednání se vymyká samostatně vyčleněný oddíl, zachycující ty práce, které zpřístupňují, respektive analyzují a hodnotí dílo rožmberského archiváře, knihovníka a historiografa Václava Březana. S ohledem na význam Březanových spisů pro poznání rožmberských dějin lze takové „privilegování“ titulů příslušného tematického zaměření jen přivítat. Jako celek pak bibliografie, jejímž sestavovatelům v čele s Robertem Šimůnkem se podařilo podchytit prakticky veškerou relevantní produkci, podtrhává mimořádný význam recenzovaného díla.

Kolektivní monografie, založená na široké mezioborové spolupráci, představuje zcela zásadní mezník ve vědeckém zkoumání rožmberských dějin. Velké téma české historiografie, jakým páni z Rožmberka bezesporu jsou a nepochybně i nadále budou, se na dlouhou dobu dočkalo více než důstojného uceleného zhodnocení. Neobejde se bez něj žádný z dalších badatelských projektů zaměřených na červenou pětulistou růži, ale ani žádný ze širě koncipovaných výzkumů nasměrovaných na společenské elity středověkých a raně novověkých českých zemí. Gigantické rozměry – a ovšem také značná hmotnost – tohoto díla poněkud komplikují manipulaci s ním, takže studovat je v dopravních prostředcích, stejně jako užívat si pohodlí postelového čtení je prakticky vyloučeno. Tuto nesnáz však bohatě vyvažuje skutečnost, že kniha vedle svých nesporných odborných kvalit nabízí díky velkorysému obrazovému doprovodu a dokonalému grafickému zpracování rovněž nadstandardní estetický požitek.

Tomáš Sterneck

Milan SVOBODA, Redernové v Čechách. Nalézání zapomenutých příběhů 16. a 17. věku, Praha, Univerzita Karlova v Praze 2011 (= Opera Facultatis philosophicae Universitatis Carolinae Pragensis), 553 s.

Milan Svoboda si ve své obsáhlé monografii dal za úkol zmapovat působení původem slezského rodu Redernů na území Čech. Historie Redernů sahá hluboko do středověku, a i když novější zpracování jejich dějin chybí, pokusil se autor alespoň o krátké shrnutí informací o původu rodu dostupných v literatuře. Jeho pozornost se nicméně soustřeďuje až na období pozdější, kdy se Redernové dostávají na naše území. V polovině 16. století se usadili na Frýdlantsku patřícímu původně

pánům z Biberštejna, s jejichž příbuznými pak o ně vedli dlouhý spor. Po smrti posledního člena frýdlantské větve Kryštofa z Biberštejna připadly jeho statky jako odúmrt' českému panovníkovi, od něhož je zakoupil roku 1558 prezident císařské komory ve Slezsku Bedřich z Redernu. Právě jím začíná historie Redernů v Čechách a také v jeho osobě byl roku 1562 rod povýšen do panského stavu.

Autor, který se již delší dobu Rederny soustavně zabývá, samotnou knihu rozdělil na tři tematicky svébytné části. Postupně se věnuje dosavadnímu stavu bádání v kapitole „Prameny poznání. Poznat, pochopit, ocenit“ (s. 21-60), potom samotným dějinám rodu na území Čech v kapitole „Čas, který ustrnul, čas, který zmizel“ (s. 61–324) a druhému životu Redernů v závěrečné kapitole „Paměť a nepaměť“ (s. 325–364). Motiv trojice se opakuje i v nejobsáhlejší prostřední části, která je zaměřena na tři nejvýraznější osoby ze sledovaného období, a to na Bedřichova nejmladšího potomka Melchiora z Redernu, jeho ženu Kateřinu, rozenou Šlikovou z Pasounu a jejich syna Kryštofa II. z Redernu. Jde tedy mimo jiné i o postavy, které jsou zvěčněny na mauzoleu Redernů ve frýdlantském kostele Nalezení sv. Kříže, monumentálním díle, jehož uměleckému i symbolickému výkladu věnoval autor velkou pozornost a které použil jako jistou spojnicí mezi aktéry svého vyprávění.

V úvodní kapitole podává autor přehled pramenů a literatury k Redernům a k území, na kterém se nacházely jejich majetky. V oddělené podkapitole se potom velmi podrobně věnuje regionálnímu výzkumu zejména historicky neškolených badatelů německé i české provenience, který velmi pečlivě kriticky hodnotí. Právě zodpovědné vyrovnání se s výsledky regionálního bádání různé kvality zejména z 19. a první poloviny 20. století považuji za velký přínos celé práce. Nejen v úvodní části, kde se věnuje konkrétním osobnostem a jejich dílům, ale hlavně na mnoha dalších místech při řešení konkrétních otázek autor postupoval velmi pozorně při porovnávání jednotlivých zpráv s dochovanými prameny, díky čemuž se mu podařilo odhalit nakupené vrstvy chybné či zkreslené interpretace, způsobené často buď manipulací s fakty podřízenou očekávaným výsledkům, nebo jejich pouhým nepochopením. Milan Svoboda si přitom dal neobyčejnou práci nejen při rozbíjení usilovně opakovaných mýtů, ale i při pokusech o vysvětlení jejich vzniku. Pravděpodobně nejpřesvědčivěji tento přístup vyznívá při hodnocení osobnosti Kateřiny z Redernu, jejíž veskrze negativní obraz se podařilo autorovi nejen do jisté míry revidovat, ale také v několika bodech shrnout i důvody, z jakých si Kateřina takové hodnocení zasloužila. Stejně tak bych mohla jmenovat úspěšné vyvrácení zakořeněné představy o tom, že Kryštof II. z Redernu zabil při hodině šermu svého bratrance Albína Šlika či že jeho matka Kateřina odešla spolu se svým synem Kryštofem do exilu, ale i mnohé další.

Druhá část knihy se už věnuje samotným Redernům. Jádro tvoří tři poměrně odlišné životní příběhy. Melchior z Redernu proslul jako válečník proti Turkům, o jehož úspěších a hrdinství svědčí například i tiskem vydané popisy jím vedených bitev. Kateřina z Redernu naproti tomu vystupuje jako věrná manželka, která se po

smrti manžela ujala odhodlaně správy panství v roli poručnice svého syna. Osud Kryštofa II. z Redernu byl pak velkou měrou ovlivněn povstáním českých stavů a porážkou na Bílé hoře, po které musel pro svou účast na rebelii i své náboženské přesvědčení emigrovat. Z práce je patrná velmi dobrá znalost pramenů k samotné šlechtické rodině, ale i k oběma hlavním sídelním městům, tedy Frýdlantu a Liberci, či k celému Rederny vlastněnému panství. Ta autorovi umožnila kromě předložení samotných životopisných údajů vykreslit prostředí, ve kterém se Redernové pohybovali a jakým způsobem své okolí ovlivňovali a formovali.

Milan Svoboda byl v tomto smyslu velmi ambiciózní a důsledně se snažil zachytit co největší množství aspektů, což mělo za následek do jisté míry nevyrovnaný celek, ze kterého některá pojednání (například spory mezi městem a vrchností) vysoko vyčnívají nad jiné jeho části (popis náboženské situace nebo například vsuvka o trestní agendě na redernských panstvích), což je ovšem pochopitelné vzhledem ke struktuře dostupných pramenů i stavu dosavadního výzkumu jednotlivých otázek. V případech, kdy dostupné materiály autorovi nedaly dostatečné odpovědi, snažil se je nahradit analogiemi nebo doplnit vlastní interpretací. Přestože mu nelze vyčítat jejich nepodloženost, v některých částech je vzhledem k množství pramenů, které měl jinak k dispozici, oněch „kdyby“ přece jen více, než by si podobná práce zasloužila (nejvíce v části věnované Kateřině z Redernu). Zvláště je to patrné v případech, kdy užití analogie (např. s rožmberským prostředím) nejsou vždy příliš funkční a vyznívají spíše nahodile, což je ovšem způsobeno tím, že materiály pro relevantní srovnání chybí nebo nejsou zpracovány, což si autor sám uvědomuje.

Při pročitání práce narazíme na mnoho ojedinělého, co po sobě Redernové zanechali. Mohla bych jmenovat například v našem prostředí ne příliš obvyklý posmrtný obraz Melchiora z Redernu, popis jeho pitvy v obsáhlém pohřebním kázání Martina Nusslera, slavnost pořádanou na oslavu Melchiorova vítězství u Varadína, ale i další. Zejména hmotným a uměleckým památkám věnuje autor značnou pozornost a zdařile je zakomponovává do biografii postav.

Na závěr biografické části práce autor předkládá krátký pokus o kontrafaktuální historii, když si klade otázky, co by se stalo, kdyby se osudy Redernů ubíraly jiným směrem. Drží se tu však spíše otázek než odpovědí na ně, případně zůstává na bezpečné půdě výčtem kulturních a stavebních památek, které by bez redernské přítomnosti nevznikly nebo nebyly postaveny.

Závěrečná část knihy do jisté míry navazuje na úvodní kapitoly, kde se autor vypořádával s regionální historií. Tentokrát představuje zachycení Redernů v lidové, literární i dramatické tvorbě. Znovu se tu podrobněji vrací k představám o zlé vrchnosti a rozkrývá typologii šlechtických pověstí. Postupně se však přesouvá i k relevantní dramatické tvorbě, neomezuje se tu ale jen na přepis jednotlivých děl, nýbrž se je snaží do jisté míry vysvětlit a rekonstruovat vytváření redernského druhého života.

Celá práce je doplněna o tři samostatně stojící exkurzy. První z nich se věnuje sémantickému výkladu slova vlast, kterému autor věnoval již dříve samostatnou

studii.* Text plynule navazuje na poslední část o utváření paměti a dokresluje myšlenkový svět raně novověkého člověka. Otázka vlasti je přitom u Redernů více než aktuální vzhledem k tomu, že Kryštof z Redernu byl nucen opustit po bitvě na Bílé hoře zemi, objevuje se ale už i u Melchiora, který strávil velkou část svého života na válečných taženích za hranicemi a jehož vnímání pojmu vlast tak získalo specifický náboj. V druhém exkurzu je edičně zpřístupněn popis již zmíněného mauzolea Redernů z pera jeho autora, vatislavského sochaře Gerharta Heinricha z roku 1610, ve kterém je uvedena i cena, kterou si umělec za dílo účtoval. Posledním exkurz tvoří zpráva France Nemethyho o otevření hrobky Redernů ze 17. června 1808.

Přestože autor volil biografický přístup k vybraným osobnostem rodiny Redernů, velmi přesvědčivě jej zasadil do širšího kontextu událostí politických i kulturních, který značně překračuje regionální charakter díla, i když ho jako takové autor sám představuje. Mimo to předkládá i další možnosti studia, případně rozšíření o poznatky jiných vědních oborů, které se rozhodl do současné podoby nezpracovat. Nejde přitom pouze o vlastní postavení sledovaných osobností, jejichž význam se zejména v osobě Melchiora z Redernu na daný region neomezuje. Zejména velké množství pramenů, které M. Svoboda ve své knize využívá, i způsob, jakým s nimi nakládá, nabízí značný prostor pro komparaci stejně jako další využití v pracích přehledových. Předložená publikace je působivou ukázkou zpracování šlechtická rodové historie, která by mohla díky svému přístupnému stylu přiblížit téma většímu okruhu čtenářů.

Kateřina Dufková

Radmila PAVLÍČKOVÁ, Triumphus in mortem. Pohřební kázání nad biskupy v raném novověku, Veduta, České Budějovice 2008, 311 s.

Vědecká monografie docentky historie Filozofické fakulty Univerzity Palackého v Olomouci nabízí v šesti kapitolách obsáhlý výklad vývoje a směry badatelského využití pohřebních kázání raného novověku v českém i moravském katolickém prostředí. Současně předkládá – v obsahu poněkud skrytou – edici tří kázání, a to českého nad pražským arcibiskupem Arnoštem Vojtěchem z Harrachu (1667) a českého i německého nad olomouckým biskupem Karlem z Lichtenštejna (1695).¹⁾

* Milan SVOBODA, *Vlast ochraňovaná i ztracená. Ke vnímání pojmu „vlast“ převážně v raném novověku*, in: Jaroslava Pešková – Miloslav Průka – Irena Vaňková (edd.), *Hledání souřadnic společného světa. Filosofie pro každý den*, Praha 2004, s. 234-262.

¹⁾ Autorka uvádí pouze velmi stručný životopis autorů pohřebních kázání. Přitom více informací o nich by bylo velmi prospěšné. Např. zmiňovaný Christian August Pfaltz von Ostritz

Téma, jemuž se Radmila Pavlíčková věnovala, patří zvláště v německé historiografii, literární vědě i teologii k těm, jimž se v posledním půlstoletí dostalo mimořádné pozornosti. Jednalo se však dosud o víceméně protestantská pohřební kázání. Tento druh homiletické produkce komemorativního charakteru však měl i své katolické objednavatele, resp. autory a recipienty. Právě na ně se zájem nejen německých badatelů dosud soustředil velmi málo. Ostatně, jak dokládá sama autorka, dlouho panovalo přesvědčení, že uvedený typ pramene katolické prostředí vesměs neznalo. Nejen předložená vědecká práce ukazuje, že neprobádanost pohřebních katolických kázání v České republice neznamená jejich neexistenci. Autorka předkládá soupis 121 nalezených pohřebních kázání nad biskupy z raného novověku. Pracovala se starými tisky z patnácti knihoven tří evropských států. Kromě nich využila dalších čtyřicet dobových nevydaných i vydaných pramenů a téměř půl tisíce monografií, studií a článků.

Nové pojetí výzkumu ukazuje nutnost osvobodit se od dojmu, že pohřební kázání mají význam především jako pramen pro genealogii či biografie osobností raného novověku a vše ostatní v nich obsažené je už jen jakýmsi druhotným textovým materiálem. Z hlediska životopisného se setkáváme s dvojitým pojetím: buď kazatelé strukturují životaběh chronologicky, nebo jej postaví na rovinu symbolicko-didaktickou. Kázání, šířená tiskem pro vymezený okruh čtenářů, se stala nejen možnou pozdní obhajobou činů zesnulého, nýbrž i rekonstrukcí obrazu života katolické osobnosti, využitou v budoucích historických biografiích vysokých církevních hodnostářů.

Úvodní část práce ukazuje, že funerální homiletika měla svá závažná topoi, mezi něž patřily konstrukce, inscenace a distribuce paměti (katolické) kolektivity pro současníky i pro budoucí generace. Závažná je autorčina schopnost stále reflektovat, že zkoumáme kázání jako rétorický konstrukt, ne jako přesný odraz historické reality. Kromě teologické roviny a skrytých, někdy různorodých symbolických odkazů, jež nikdy nejsme schopni interpretovat v jejich plnosti, resp. přesnosti, je třeba mít na paměti variabilitu schématu, osobnost autora-kazatele a souhrn jeho vědomostí, znalostí a dovedností, přání nebo očekávání zadavatele kázání, ovšem i dobovou estetiku, výtvarné umění a autorskou imaginaci.

Hutná první kapitola představuje funerální homiletiku a její tištěnou produkci ve stručné historické zkratce a vydávaná pohřební kázání v typologii starších zahra-

se staral jako frýdlantský děkan o věhlas významného mariánského poutního místa v Hejnicích u Frýdlantu v severních Čechách. Pro kostel uchovávající gotickou plastiku Madony („Mater Formosa“) nechal vlastním nákladem vytvořit mědirytovou devocionálii, zobrazující Pannu Marii Hejnickou i s kostelem. Grafika je datována 1659, jako autor uveden Jan Kryštof Smíšek. Další projev Pfaltzovy mariánské úcty se nachází v Městských muzeích v Žitavě (Städtische Museen Zittau). Jedná se o olejomalbu Madony; na rubové straně deskového obrazu je kromě malby Pfaltzova erbu sdělení, že jej objednal právě tento „doktor a prelát v Praze“ v roce 1688. Větší pozornost by zasloužila i Pfaltzova literární činnost.

ničních i novějších českých historických výzkumů. Svůj vliv na vývoj kázání měla i německá reformace 16. století a odlišný přístup k tomuto svěbytnému oficiálnímu zdroji informací o nebožtíkově životě i vyznání u protestantů (více reprezentativní a komemorativní) a u katolíků (více soteriologický). Radmila Pavlíčková reflektuje prozatím skrovné výsledky českého výzkumu katolických i protestantských pohřebních „řečí“ a kázání, přičemž se chvályhodně neomezuje pouze na tvorbu katolickou.²⁾ Interpretace specifických a pro zvláštní účel vzniklých textů přiznávají drobný, ale významný jev, totiž historikovy představy (predikce) o minulosti a jejich střet s realitou, jak ji poznáváme díky obsáhlému komparativnímu přístupu.

Další kapitoly předkládají podrobný vhled do způsobu utváření pohřebních kázání, v nichž prvotní místo patřilo budování dobré památky, vzorovému životnímu příběhu bezvadného katolického pastýře. Autorka na detailních příkladech srovnáním historické reality a informací vzešlých z kázání odhaluje drobné i zásadní rozpory mezi skutečnými životními příběhy a jejich interpretací v kázáních nad biskupy Sváté římské říše národa německého. Nešlo jen o „pia fraus“, nýbrž o vzor ve smyslu „ars bene vivendi“, jenž měl každému katolíkovu – posluchači i čtenáři – ukazovat, jak má žít, aby došel Království nebeského. R. Pavlíčková správně vyvozuje, že kazatelé mnohdy záměrně ve svých kázáních o zesnulém neříkali „pravdu“. Jejich projev předkládal jakýsi „ideální typ“ a kýžený charakter duchovní osobnosti.

Dobře lze uvedené vidět na sděleních, dle nichž ten který biskup opovrhoval nádherou, nosil starý šat, jedl prostá či špatná jídla, přičemž dobové písemné prameny svědčí leckdy o pravém opaku. Kazatelé si tuto disproporcii velmi dobře uvědomovali, věděli, že život mrtvého duchovního pastýře nelíčí zcela podle skutečnosti. Mimochodem tomuto poznatku zcela odpovídá jejich schopnost vyjadřovat se přesně a pravdivě v závažných záležitostech právního charakteru, vkomponovaných do některých kázání jako důsledek mocenského boje a vytoužené převahy církevních úřadů nad těmi světskými. Některá kázání dokonce pokládají právní výklady za významnější než životopis, v němž lze leccos retušovat a předstírat, na rozdíl od písemně fixovaných zákonů. I to je významný problém, mnozí biskupové totiž zastávali nejen církevní, nýbrž též světské úřady.

Jak se zmíněné dvě role snášely v pohřebních proslovech kazatelů, interpretuje autorka velmi zdárně na několika případech. Mnohdy museli řečníci vyhledávat a poněkud složitě shromažďovat důkazy, že protiklady moci světské a duchovní jsou jen zdánlivé, že biskupové správou nemovitých statků a držbou úřadů profánní povahy nezanedbávali své povinnosti pastýřské a nerezignovali na své úkoly sakrálního

²⁾ Má-li být souhrn příslušných, autorkou shromážděných edic pohřebních nekatolických kázání v českém prostředí ucelený, nutno zmínit ještě Ladislav HRUBÝ, *Pohřební kázání o Jindřichu Matyáši hr. z Thurnu*, ČČH 38, 1932, s. 12–55; Antonín ŠKARKA, *Nový kome-niologický nález: Kázání pohřební nad P. Fabriciem z roku 1649*, in: VKČSN, třída pro filozofii, historii a filologii, roč. 1938, č. 4, s. 1–75.

rázu. Především rétorické figury – kontrast, antiteze, hyperbola – měly posluchače přesvědčit, že různorodá obročí zemřelého dokládají jeho pracovitost, zodpovědnost a péči, nikoli touhu po majetku a úřadech, i když opak mohl být pravdou. Vždyť se opakovaně setkáváme s mocenskými konflikty mezi duchovními a světskými představiteli či dokonce navzájem mezi církevními autoritami v roli říšských kurfiřtů coby volitelů římského krále.

Obratní kazatelé byli s to formulovat důkazy o politické věrnosti říšských duchovních kurfiřtů římskému králi a císaři. Historie se v ústech orátorů stala instrumentem mocenského soupeření. Politické angažmá biskupů se v kázáních jeví coby zrcadlo světského života duchovních. Přitom jejich život měl jak soukromou, tak oficiální stránku, jež se více či méně objevuje s různou intenzitou téměř ve všech kázáních. Nelze zapomínat, že některé rody, např. Schönbornové, si vysoké duchovní posty předávaly až nepotickým způsobem, který mnohdy budí otázky po míře mravnosti a svědomí jednotlivých aktérů církevní politiky. Pozornost zaslouží tehdy prožívané dějiny katolické církve i biskupského úřadu a jejich prolínání s popisem soukromého biskupova života právě v některých pohřebních proslovech.

Chvályhodná je péče, již R. Pavlíčková věnovala obrazovým pramenům, jež nemají v knize pouze doprovodný, ilustrativní charakter. Autorka všechny dřevorezy, mědiryty či fotografie doplnila věci znalými výklady, jež dokládají její solidní orientaci v dějinách umění a knižní kultury. Správně chápe spojitost mezi textem a obrazem jako zviditelněným symbolem a pokračováním slovního projevu *sui generis*.

Z hlediska formálního v publikaci sotva shledáme závažnější nedostatky.³⁾ Knihu pečlivě obsahově i typograficky vybavenou doplňují jmenný rejstřík i anglické resumé. Péče, již Radmila Pavlíčková věnovala jak celé knize, tak tématu samotnému, je mimořádná, stejně jako námět, k němuž snad v budoucnu napře intenzivněji své síly také česká historiografie. Dílo moravské badatelky, způsobem i rozsahem zpracování v České republice dosud ojedinělé, k tomu nejen vyzývá, ale také vědomě, pozorně a laskavě ukazuje možné cesty výzkumu, o jehož smysluplnosti není pochyb.

Milan Svoboda

³⁾ Kromě zanedbatelných překlepů či několika ne zcela jasných formulací se např. část textu ze s. 93 opakuje doslova v odstavci na s. 159. V některých případech se čtenář dozví, že něco se v pohřebních kázáních katolíků a protestantů lišilo, ale autorka už nepodává detailní vysvětlení, proč to tak bylo.

Svorad ZAVARSKÝ (ed.), Martin Sentiváni. *Dissertatio cosmographica seu de mundi systemate. Sústava sveta, Kozmologická štúdia, Slavica Slovaca 46, 2011, č. 3, s. 3-154.*

Dílo trnavského jezuitu Martina Sentivániho (1633-1705) je velmi rozsáhlé a dosud bylo prozkoumáno jen zčásti. Věnoval se přírodním vědám, teologii, právu a byl také autorem prvního encyklopedického díla vydaného na Slovensku. Velký význam měl pro trnavskou univerzitu nejen jako pedagog, ale také jako dlouholetý prefekt univerzitní tiskárny, prefekt univerzitní knihovny a (pravděpodobný) autor jejího prvního katalogu. Edice s překladem a komentářem se nyní dočkal jeho kosmologický spis *Dissertatio cosmographica*, jenž vyšel poprvé samostatně v roce 1678 jako součást trnavského kalendáře a podruhé jako úvodní část výše zmíněného encyklopedického díla plným názvem *Curiosiora et selectiora variarum scientiarum miscellanea*, vydaného v letech 1689-1709.

Editor v úvodu zdůrazňuje význam Martina Sentivániho a připomíná, že slovenská veřejnost zná z jeho díla jen velmi málo. Úkolem novolatinského filologa, kterého se Svorad Zavarský s úspěchem zhostil, je vrátit latinsky psané dílo do současného historického povědomí. Edice latinského textu je proto doplněna slovenským překladem. Nezbytným doprovodem je také textově kritický aparát, obsáhlý komentář k jednotlivým místům, rejstříky a anglické resumé. Poměrně stručnou, byť zajímavou částí editorova úvodu jsou postřehy o jazyku a stylu editovaného textu, z nichž některé byly již dříve rozpracovány ve formě časopiseckých příspěvků.

Je třeba kladně hodnotit, že v otázkách ortografie sleduje Zavarský současné trendy v ediční praxi novolatinských textů, představované v jeho pojetí zejména školou Hanse Helandera a výzkumy Toma Deneira. Oproti klasicizování novolatinských textů, které dosud převažuje u nás, klade nové pojetí důraz na zachování původní interpunkce, jež byla ve starších edicích vždy nahrazována interpunkcí logickou, a snaží se analyzovat její zákonitosti. Slovy editora: „*Ak sa necháme viesť dobovou interpunkciou, získáme oveľa bohatší zážitok z čítania; barokový text má jednoducho iné dimezie, odlišné od tých, na ktoré sme zvyknutí. Domnievam sa, že v štúdiu dobovej interpunkčnej praxe sa skrýva veľký lingvistický potenciál.*“

Ponecháno je také původní psaní malých a velkých písmen, které má v naprosté většině případů své odůvodnění, zatímco v dřívějších edicích bylo přizpůsobováno klasickému úzu a editovaný text byl tak připraven o část své výpovědní hodnoty. S editorem nelze souhlasit v otázce forem psaní některých slov, které považuje za „novolatinský ortografický standard“. Tato generalizace je snad použitelná pro latinu období baroka, ne však pro latinu období humanismu, kdy se formy psaní uvedených slov ještě vyvíjely a měnily. Diskutabilní je i praxe nerozepisování zkratk, které jsou považovány za známé a běžně užívané.

Ediční zásady jsou popsány velmi stručně a jasně. Výchozím textem pro edici bylo druhé vydání, na rozdíl od prvního rozšířené a přepracované. Rozdíl mezi

tímto vydáním a vydáním starším jsou zaznamenány v kritickém aparátu. Editor myslí na vydaný text také jako na budoucí možný pramen pro korpusový výzkum (s. 15), spíše než na převod tištěného textu pomocí OCR by bylo lépe uvažovat o elektronické verzi edice.

Martin Sentiváni podává ve své kosmografii přehled základních kosmologických problémů, o nichž pojednává scholastickou metodou s použitím otázek a odpovědí. Ačkoli v názvu díla je označení *dissertatio cosmographica*, liší se výrazně od starších kosmografií, např. srovnáme-li je s kosmografií Sebastiana Münstera populární i v našem prostředí. Starší kosmografie byly orientovány spíše geograficky a astronomicky, u Sentivániho se však výrazně projevuje složka teologická a přírodovědná. Označení kosmologie, které by spíše vystihovalo editované dílo, nebylo v Sentivániho době ještě běžně užíváno. V díle samém jsou postupně probírány otázky stvoření a skonání světa, existence jiných světů, charakteristika zvířat a lidí.

Poněkud neorganicky je do textu včleněno také tzv. „proroctví Malachiášovo“ o nástupcích papeže Innocence II., vzniklého pravděpodobně v 16. století, z něhož autor v některých svých závěrech vychází. Přestože se Sentiváni opírá i o antické autority a v menší míře o poznatky novodobé astronomie (Tycho Brahe, polský astronom Hevelius) nebo je přímo odmítá (Koperník), je pro něho ve všech kladených otázkách rozhodující autoritou Písmo. Velmi dobře uplatňuje logickou argumentaci, i když právě tento postup může působit na dnešního čtenáře v některých případech úsměvně. Například v pasáži, kde dokazuje, proč se země nemůže otáčet kolem své osy (s. 97), mezi prvními dvěma argumenty čteme, že pokud by tomu tak bylo, lidi by trápila ustavičná závrať a země by při svém pohybu vymršťovala lidi, skály, zvířata a další věci, které na ní drží, podobně jako kolo, z něhož odletuje přilepené bláto, točí-li se příliš rychle.

Už v předmluvě editor upozorňuje na Sentivániho pozitivní vidění světa. V díle je totiž velmi široce řešena otázka, zda dnešní svět je lepší než svět v minulosti. Autor přináší celou řadu argumentů ve prospěch vlastní současnosti (tento postoj není v dějinách ojedinělý, podobně například smýšlel sto let před Sentivánim francouzský katolický humanista Jean Bodin). Jediným posunem k horšímu je podle jeho slov fakt, že lidé se dříve dožívali vyššího věku a dosahovali většího věku (s. 85). Autor vše vysvětluje velmi logicky tím, že Bůh to tak zařídil, aby lidé žili déle, protože jich zpočátku bylo málo a zemi bylo třeba rychle zalidnit. Na vyšší věk dřívějších lidí ukazují nálezy kosterních pozůstatků, na otázku, proč byli lidé dříve vyšší než dnes, však nemá Sentiváni jednoznačnou odpověď. Nakonec konstatuje, že větší výška nemusí být ani tak výhodou, spíše se jedná o něco nepřírodního.

Komentář k vydanému dílu si všímá slovní zásoby a Sentivániho zdrojových textů, z nichž mnohé bylo možno identifikovat přímo v konkrétních vydáních díky katalogu trnavské univerzitní knihovny, a slouží ke cti editorovi, že používal ke srovnání texty z vydání, která měl pravděpodobně k dispozici i autor. Edice je v prvé

řadě prací filologickou, zpřístupněním Sentivániho díla širší veřejnosti a jakýmsi předstupněm pro další práci s textem – zejména pro jeho uchopení z pozic dějin kosmologie, k němuž editor vybízí v úvodu. Stejně jako další nauková díla barokního období vyžaduje i Sentivániho kosmografie mezioborový přístup, protože jedině komplexní zpracování umožní plně ocenit a zařadit do dobových souvislostí text, který máme nyní v pečlivé edici k dispozici.

Marta Vaculínová

Marie ŠKARPOVÁ – Pavel KOSEK – Tomáš SLAVICKÝ – Petra BĚLOHLÁVKOVÁ (edd.), Omnibus fiebat omnia. Kontexty života a díla Fridricha Bridelia SJ 1619-1680 (= Antiqua Cuthna 4), Praha, Státní oblastní archiv v Praze – Státní okresní archiv Kutná Hora a nakladatelství KLP – Koniasch Latin Press 2010, 304 s. + 8 s. obr.

Sborník z konference o osobnosti Fridricha Bridelia SJ (1619-1680) a jeho vztahu ke Kutné Hoře vyšel jako čtvrtý svazek ediční řady *Antiqua Cuthna* v loňském roce, ale s vrocením 2010. Ku příležitosti 350. výročí Brideliova vydání kancionálu *Jesličky. Staré nové písničky*¹⁾ jej připravil tým složený ze zástupců různých vědeckých oborů: literární historička Marie Škarpová, muzikolog Tomáš Slavický, lingvista Pavel Kosek a hudební pedagožka Petra Bělohlávková.

Tento sborník, stejně jako celý brideliiovský projekt, byl od začátku plánován jako interdisciplinární a jeho příspěvky jsou rozděleny do celkem čtyř tematických oddílů: 1) literární historie, 2) editologie, 3) hudební historie a etnomuzikologie a 4) varia – v podstatě historie, resp. historiografie. Tento interdisciplinární charakter dobře vystihuje i působení a význam samotného Fridricha Bridelia v jeho různých životních rolích – barokní básník vysokého stylu i prostých veršů katechismu, překladatel, hymnograf, editor, tiskař, ale zároveň i misionář a kněz, který nakonec svou obětavost vůči nemocným zaplatil životem. V závěru sborníku pak najdeme i *Zprávy a recenze*. Na tomto místě se nemůžeme věnovat všem příspěvkům, a proto tuto publikaci představíme výběrově, především pohledem historika raného novověku, zvláště z perspektivy kulturních dějin.

Pro pochopení záměrů vydavatelů sborníku a zároveň spolupracovníků projektu je třeba pečlivě číst už předmluvu, kde je vysvětlena koncepce pořízení kritické edice *Jesliček* jako vzorového projektu pro budoucí zamýšlené edice důležitých

¹⁾ Celý název zní: *Jesličky. Staré nové písničky v nově narozenému králi Kristu Ježíši Betlémskému za dar Nového léta připsané*, Praha 1658. Viz Knihopis č. 1340, přístupné též z webové stránky Kabinetu pro klasická studia Filozofického ústavu AV ČR: www.knihopis.org.

velkých barokních kancionálů, např. V. M. Šteyera či V. K. Holana Rovenského. Třebaže byly výběrově vytištěny některé důležité skladby z *Jesliček* už ve starších edicích, byl tento kancionál vybrán jako vhodný pro edici jednak pro svůj menší rozsah a tematickou sevřenost, jednak pro pestrost písňového materiálu z hlediska metodologického. Navíc, v současné době jsou známy pouhé tři exempláře původního Brideliova vydání *Jesliček*.²⁾ Editoři dále konstatují rozdíl v pokročilosti brideliovského filologického či historického bádání oproti dosavadnímu málo rozvinutému výzkumu muzikologickému.

První příspěvek sborníku podává přehled kariéry Fridricha Bridelia v Tovařství Ježíšovu na základě řádové evidence po jednotlivých rocích, vždy s odkazem na příslušný pramen. Tento svého druhu strukturovaný životopis je prací zasloužilé badatelky Anny Fechtnerové a pro vydání v tomto sborníku jej pečlivě doplnily Kateřina Valentová a Hedvika Kuchařová (s. 11-15).

Literárněhistorickou část otevírá příspěvek Marie Škarpové *Hymnograf Fridrich Bridelius. Několik literárněhistorických poznámek k rozsahu pojmu*. Autorka zde shrnuje dosavadní pohledy badatelů na Brideliovu osobnost, literární dílo a jeho význam v kontextu českého písemnictví vůbec a znovu zdůrazňuje jeho tvůrčí všestrannost. Seznamuje čtenáře s etapami a zlomy ve vývoji bádání o Fridrichu Brideliově – především samozřejmě s pohledem Josefa Vašici a Antonína Škarky. Zabývá se i obtížnou situací editorů Brideliova literárního díla a dochází k závěru, že není vhodné pokračovat v editorské praxi eklektickým způsobem, tedy vybírat z větších Brideliových textů menší celky, nejčastěji verše vyňaté z většího prozaického textu.

Uvedený styl práce zvolil zpočátku Josef Vašica,³⁾ po něm např. Milan Kopecký,⁴⁾ lze ho uplatnit v antologiích, ale pro monografické zpracování není takový přístup příliš vhodný. M. Škarpová také rekapituluje výrazné oživení v brideliovském bádání po roce 1989 (zvláště věnované skladbě *Co Bůh? Člověk?*), diskuse v odborných časopisech po edici Milana Kopeckého v roce 1994, a nakonec se věnuje znovu problematice vydání *Jesliček*, zmiňuje například specifickou kompozici kancionálu, kdy (oproti jiným soudobým kancionálům) jsou v *Jesličkách* nápadné mezitextové spojnice mezi jednotlivými písněmi (explicit jedné písně je totožný

²⁾ Praha: Národní knihovna (54 F 113), Knihovna Národního muzea (27 D 5); Olomouc: Státní vědecká knihovna (32.637, neúplný exemplář, jen 95 stran z celkových 112).

³⁾ Marie Škarpová na s. 18 o přístupu J. Vašici: „... vyjímal z rozsáhlejších celků Brideliových spisů (jež mají mnohdy charakter textových svodů) jednotlivé »původní« skladby; tedy skladby, v nichž se podle něj především koncentruje Brideliovo básnické umění (a soustředil se tudíž především na jeho veršovanou tvorbu).“

⁴⁾ Milan KOPECKÝ, *Fridrich Bridel: Básnické dílo*, Praha 1994.

s incipitem následující písně), a to na místech, které lze vnímat jako tematické přechody mezi jednotlivými skupinami písní (s. 22).

Z dalších literárněhistorických příspěvků jmenujme ještě článek Hany Bočkové *K Bridelovu Křesťanskému učení veršemi vyloženému* o Brideliově veršovaném přídavku ke katechismu Petra Canisia. Tyto Brideliové verše byly zpočátku literární vědou podceňovány jako utilitární („služebné“) texty nevalné literární úrovně, v současnosti je však kladen důraz na Brideliovu motivaci a okolnosti takového způsobu šíření víry, oceňuje se jeho invence u tematiky, kterou bylo nutno vyložit přesně a s ohledem na stav poznání prostých lidí, kterým byly verše určeny (nápadité užití metafor z každodenního života).

Jana Nešněrová rozebírá vnější i vnitřní strukturu *Jesliček* a zařazení všech písní tam obsažených, určuje jednotlivé oddíly (písně adventní, vánoční, delší přídavné skladby), připomíná výsledky bádání A. Škarky a M. Kopecského, klade důraz na provázanost jednotlivých oddílů a snaží se identifikovat vztahy mezi skladbami napříč kancionálem.

Interpretaci Brideliové básně *Co Bůh? Člověk?* z hlediska dobové literatury o ignaciánské spiritualitě se věnuje rozsáhlá studie Jana Linky *Logica coelestis aneb Setkání Fridericha Bridelia s Johannem Nadasim*. Jan Linka zde přibližuje postavu uherského jezuita Johanna Nadasiho a jeho duchovní díla ovlivněná spiritualitou sv. Ignáce z Loyoly. Konstatuje, že Nadasiho dílo mělo v českém prostředí výrazný ohlas a nachází styčné body s Brideliovou básní *Co Bůh? Člověk?* U obou autorů vidí podobnost metaforických vyjádření vzhledem k ignaciánským duchovním cvičením prvního týdne, kdy se má rozjímající srovnávat s Bohem tak, aby si uvědomil Boží velikost oproti své hříšné podstatě (s. 62).

Obecnější příspěvek o poetice vánočních písní se zřetelem ke slovenským písním uveřejnila Timotea Vráblová. Charakterizuje vznik vánočních písní v evropské kultuře, rozhodující vliv svatého Františka z Assisi (motiv jesliček), který chtěl pomoci lidem vstoupit do vánočního příběhu prostřednictvím tzv. „divadla nebes“. Hledá styčné body i rozdíly mezi katolickými motivy a motivy protestantských vánočních písní (např. motiv přijetí malého Ježíška zvířaty nebo typicky protestantský motiv srdce).

Z druhého okruhu příspěvků, tedy z oboru editologie, bychom rádi upozornili na článek Jiřího Novotného *„Tys medovitá dílně ...“*, který se zaměřuje na metaforické užití výrazů sladkosti a medu v Bibli, jejich překlad do starší češtiny a jejich recepci ve středověké české literatuře. Pozornost upírá na výklad slov „med“, „medovina“, „strdí“, „střed“, „středovina“ atp. v edicích středověkých a raněnovověkých českých textů (včetně českých překladů Bible), a na užití těchto pojmů v díle Fridericha Bridelia. Upozorňuje na občasné záměny významů slov popisujících tekutý med za med ve voskových plátech (tzv. voští), které v novodobých edicích a překladech vznikaly. Patrně se tak dělo i z nedostatečné znalosti včelařské terminologie, oproti které byly ve středověku, v době vzniku dotčených textů, znalosti

včelařství zřejmě rozšířenější. Podle J. Novotného není zcela správné, pokud současný editor středověkých textů chápe pojmy „med“ a „strdí“ jako synonyma, protože autoři těchto textů mezi nimi nepochybně rozlišovali. Zajímavým postřehem je alegorizace Panny Marie, matky Ježíše Krista, v textu Brideliových *Jesliček* i u jiných autorů vzhledem ke včelařské terminologii: „matka“ = včelí královna, „panenské dílo“ = nově včelami vystavěný plást (s. 116 a 120). Pro práci editora je úhelným kamenem přesnost pojmů nebo alespoň uvažované rozšíření významu u konkrétních slov a důkladná znalost dobového kontextu.

V hymnologickém oddíle sborníku je z hlediska čtenáře – historika pozoruhodný již úvodní příspěvek Jiřího Sehnala, který vytyčuje současné úkoly české katolické hymnologie a přehledně shrnuje dosavadní bádání v této oblasti. Přes několik vynikajících dílčích soupisů totiž dosud neexistuje přehled vývoje jednotlivých nářevů v české duchovní hudbě, který by osvětlil změny v melodiích vzhledem k proměnám dobového vkusu od barokních duchovních písní přes dobu osvícenství (Fryčajův kancionál, jehož první vydání z roku 1788 bylo před časem objeveno v jediném exempláři) až po mešní písně 19. století. Jiří Sehnal zmiňuje i nedávný objev přímého vzoru Michnovy Loutny české⁵⁾ a nabádá, „*abychom přestali vidět v českém duchovním zpěvu jedinečný národní jev a naučili se jej chápat v širších souvislostech. Teprve pak budeme schopni alespoň přibližně určit, co je na něm typicky českého.*“ (na s. 138). Pro historika bude v této studii důležité mj. zjištění, jak se při rekatolizační praxi stavěla katolická církev k českému duchovnímu zpěvu a jak češtinu postupně začleňovala do liturgie.⁶⁾ Čtenář si může také připomenout, z jakých historických souvislostí vycházelo vydání Rozenplutova katolického kancionálu na Moravě roku 1601, podpořené olomouckým biskupem kardinálem Dietrichsteinem.⁷⁾

Z příspěvků v oddíle muzikologie se z hlediska historického jeví jako vysoce zajímavý příspěvek polského badatele Tomasze Ježe o jezuitských konviktech a se-

⁵⁾ Jan KVAPIL, *Nálezová zpráva o přímé předloze Michnovy Loutny české*, Česká literatura 5, 2004, s. 744.

⁶⁾ „*Již několikrát jsme vyslovili myšlenku, že biskupové českých diecézí byli ochotni z rekatolizačních důvodů víceméně mlčky tolerovat na venkově český duchovní zpěv, pokud jeho slova neodporovala katolické věrouce, a to dokonce i během mše. Dokazuje to fakt, že sestavovatelé kancionálů ... zařazovali do zpěvníků písně k jednotlivým částem mše, a že v 18. století počítali se zpěvem při mši jako se samozřejmostí. V první polovině 17. století však tomu tak ještě nebylo.*“ Viz s. 139.

⁷⁾ Jan Rozenplut ze Švarcenbachu byl poslán sloužit do oblastí silných náboženských konfliktů (luteránské Brno, k augustiniánům do Olomouce), což patrně posilovalo jeho razantnost v přístupu k nekatolíkům, jak se nám dnes může jevit z jeho *Kancionálu*. Současně je ale pramenně doložen tolerantní postoj kardinála Dietrichsteina vůči českému duchovnímu zpěvu (např. v Jevíčku roku 1606). „*Rozenplutův zpěvník vyšel v době, kdy pozice katolíků na Moravě byly nejslabší.*“ Viz s. 138 včetně pozn. 11 a 12.

minářích, o jejich vzniku a úloze v kulturním ovzduší zemí, kde existovaly. Konvikty a semináře byly zakládány především v zemích misijního charakteru („*inter haereticos et infideles*“) a hrály důležitou úlohu ve výchově mládeže, a to i té, která pak dále nevstupovala do jezuitského řádu. Autor se zaměřuje na výchovu hudební – praktická hudební cvičení a aktivní účast na hudební produkci při bohoslužbách. Blíže popisuje konvikt v Kutné Hoře a předpokládá, že „*blížší pohled na historii této instituce ... umožní přesněji pochopit tvorbu českého Jana od Kříže (rovněž tu hudební)*“ (s. 147). Zabývá se i hmotným zabezpečením chodu konviktů a jejich mecenáši, popisuje správu konviktů, specifikuje, kdo se staral o hudební soubor, při jakých příležitostech byly hudební produkce prováděny (oslavy svátku sv. Barbory, sv. Ignáce atd., doprovod k dramatizovaným přídávům liturgie na Květnou neděli či o Svätém týdnu).

Příspěvek Vladimíra Maňase o tisících náboženských bratrstev dotváří důležitou část obrazu o lidové barokní zbožnosti, o užívání náboženské literatury a kancionálů tištěných, ale i rukopisných, v praxi prostých věřících období baroka. Rozsáhlejším, čistě muzikologickým příspěvkem, je článek Tomáše Slavického o Brideliově redakci nápěvů a o jejich změnách v průběhu předchozích i následujících staletí doprovázený mnoha notovými ukázkami.

Pro historika bude patrně tematicky nejbližší první ze dvou studií oddílu *Varia*, studie Petra Havlíčka SJ o tzv. lidových misiích v české jezuitské provincii ve druhé polovině 17. stol. Autor se věnuje i samotnému vzniku tohoto fenoménu v rámci jezuitského řádu, vlivu generála řádu Claudia Acquavivy (generálem byl v letech 1581-1615) a struktury lidových misií od zahájení misie přes kázání, katechetickou činnost a kající úkony (kající procesí, školy umrtvování atd.) až po slavnostní zakončení. P. Havlíček srovnává situaci v českém prostředí s lidovými misiemi v italských oblastech, popisuje rozdíly mezi kajícími úkony podle pohlaví, různých společenských vrstev nebo věku. Jeho zpracování fenoménu lidových misií dotváří cenným způsobem obraz každodennosti náboženského života ve druhé polovině 17. století.

V závěru sborníku se nachází studie Miloše Sládka o okolnostech vzniku Škarkovy monografie o Fridrichu Bridelioví. Článek byl formálně koncipován jako jakési barokní kázání a editoři do něj proto zasahovali z tohoto hlediska minimálně. Obsahem je ovšem pozoruhodný rozbor okolností opožděného vydání souboru brideliovských studií Antonína Škarky, který měl vyjít už koncem čtyřicátých let, vyšel však téměř nezměněn až roku 1969 (s vrocením 1968) a případné další zpoždění o pár měsíců by hrozilo, že by dílo nevyšlo do roku 1989 vůbec.⁸⁾ Autor uvádí neveselé dobové okolnosti a fantaskní teorie o škodlivosti baroka nejen vzhledem k marxistickému světonázoru. Podle literárního historika Karla Krejčího měly mystické prvky baroka přispívat dokonce k posílení ideologie hitlerismu! (viz s. 278

⁸⁾ Antonín ŠKARKA, *Fridrich Bridel nový a neznámý*, Praha 1969.

včetně pozn. 3.) Miloš Sládek se věnuje i osobě a působení Antonína Škarky, jeho odborným kontaktům se zahraničím a vystihuje absurditu dobového ovzduší, kdy Škarkova edice básní A. V. Michny mohla vyjít v západním Německu snadněji než doma v Československu.⁹⁾

V posledním oddílu *Zprávy a recenze* jsou především příspěvky o tématech vztahujících se ke kutnohorskému regionu. Na prvním místě je zpráva Petry Bělohlávkové o celém širším brideliiovském projektu (s. 285). Ten totiž kromě zamýšlené edice *Jesliček*, uspořádání mezioborového semináře v Kutné Hoře a vydání sborníku zahrnoval i doprovodné kulturní akce (výstavy, koncerty, divadelní představení) a bohoslužby, na kterých zaznívaly mj. české duchovní písně nejen v té podobě, jakou měly v kancionálu *Jesličky*, ale i v dalších verzích, starších i nověji upravených. Během kutnohorského semináře se také hrála barokní jezuitská školská divadelní hra. Z dalších zpráv upozorníme na text Jany Vaněčkové a Vojtěcha Vaňka *Jezuitské rezidence na Čáslavsku a Kutnohorsku a jejich současný stav*, neboť shrnuje nemovitý majetek jezuitského řádu na Kutnohorsku v jednotlivých vsích a městečkách (rezidence, mlýny, rybníky atd.), a v doprovodné obrazové příloze velice výmluvně dokumentuje jejich pozdější architektonický vývoj (s. 287-288).

Závěrem lze konstatovat, že posuzovaný brideliiovský sborník představuje pro historika sledovaného období významnou publikaci, a to i ve studiích literárněhistorických a muzikologických, které přinášejí cenné poznatky ke kulturním dějinám a k dějinám lidové i elitní zbožnosti období baroka. Je jen škoda, že sborník vyšel až tři roky po konání kutnohorské konference, a nemůže tedy ani při nejlepší snaze zrcadlit aktuální stav bádání. I přesto jde ale o cennou publikaci, která by historikům neměla uniknout.

Jana Ciglerová

Pavel PUMPR, Beneficia, záduší a patronát v barokních Čechách. Na příkladu třeboňského panství na přelomu 17. a 18. století, Brno, Matice moravská 2010 (= Knižnice Matice moravské, svazek 31), 421 s.

Pobělohorská změna náboženských poměrů představuje téma, k němuž se v minulosti vyjadřovaly generace historiků i církevních historiků a jemuž se v uplynulých dvou desetiletích opět dostává zasloužené pozornosti. Přesto je stále možné nalézt témata, která umožňují podívat se na samotnou proměnu i její důsledky jinou

⁹⁾ Antonín ŠKARKA (Hg.), *Adam Michna z Otradovic: Das Dichterische Werk*, München 1968.

optikou, prostřednictvím opomíjených pramenů a za pomoci dosud nepoložených nebo ne zcela zodpovězených otázek. Jeden z inspirativních pohledů ve své knižně vydané disertaci, obhájené počátkem roku 2009 na Masarykově univerzitě v Brně, představil Pavel Pumpr. Její téma se odvíjí od problematiky hmotného zázemí pobělohorské farní správy, kterému se autor věnoval již ve svých starších studentských pracích a z nich vycházejících studiích, v nichž nejprve analyzoval hospodaření farního kostela v Pištíně ve druhé a třetí třetině 17. věku a následně hospodaření kostelů na panství Hluboká nad Vltavou ve druhé polovině 17. a na počátku 18. století.¹⁾

V disertační práci sice zůstal Pavel Pumpr tomuto tématu nadále věrný, podstatným způsobem ale rozšířil spektrum otázek, které ho zajímaly a na něž mu zkoumané prameny umožnily hledat a nalézat odpovědi. Na pozadí správy a hospodářského stavu farního a zádušního majetku se hlavním tématem jeho práce stal vztah světských, v tomto případě šlechtických, patronů k církevní správě na jejich panstvích. Jde o téma, které stojí stranou zájmu o dějiny pobělohorské katolické církve. Přitom se jedná o problematiku do značné míry klíčovou, neboť umožňuje zabývat se působením nejnižší roviny její správní struktury – farářů a dalších osob – v konkrétním sociálním prostředí a kontextu, v němž vzhledem ke struktuře soudobé pozemkové držby i podobě lokálních mocenských vztahů hrály klíčovou roli – a to i ve vztahu k církevní správě – právě světské pozemkové vrchnosti, resp. jejich (světský) byrokratický správní aparát.

Do centra autorovy pozornosti se dostala problematika patronátu, který pozemkovým vrchnostem umožňoval zasahovat do podoby a fungování církevní správy na jejich panstvích a projevoval se zejména v možnosti ovlivňovat obsazení far a dohlížet na církevní – farní a zádušní – majetek. Otázky související s touto opomíjenou problematikou Pavel Pumpr zkoumal na příkladu panství Třeboň ve druhé polovině 17. a první třetině 18. věku. Zůstal tak věrný jihočeskému prostředí i třeboňskému archivu, jehož písemnosti uložené ve fondu Velkostatek Třeboň a související se správou tamního farního i zádušního majetku se staly hlavními prameny obsáhlé případové studie.

Po krátkém *Úvodu* se autor v následující kapitole věnoval dosavadnímu bádání o hmotném zázemí církevní správy v barokních Čechách. Na jejím počátku stručně upozornil na roli, kterou v ní v předbělohorském období měly laické pozemkové vrchnosti, i na změny, kterými se katolická církev snažila vylepšovat podobu i fungování církevní správy v pobělohorských desetiletích. Svůj výklad, v němž se snažil upozornit na problémy vyplývající z podílu světské a církevní moci na řízení farní organizace, dovedl do přelomu dvacátých a třicátých let 18. věku, kdy do této

¹⁾ Pavel PUMPR, *Hospodaření farního kostela v Pištíně v letech 1641-1700*, in: Ivo Barteček (ed.), *Celostátní studentská vědecká konference Historie 1999*, Olomouc 2000, s. 107-126; TÝŽ, *Správa zádušního jmění na Hlubocku ve druhé polovině 17. století a počátkem 18. století*, Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity C 51, 2004, s. 89-128.

oblasti začal zasahovat vliv státu. V následujícím přehledu zhodnotil domácí bádání, jež věnovalo pozornost ekonomickému zázemí farní organizace, přičemž se zabýval zejména klíčovými tituly ze sklonku 19. a počátku 20. století (Antonín Podlaha, Johann Schlenz, Zikmund Winter) stejně jako díly, jež se této problematice věnovala v uplynulých letech (Pavel B. Kůrka, Pavla Stuchlá, Rudolf Zuber, Blanka Zylinská). Vzhledem k výše naznačenému metodickému směřování monografie k postižení projevů mnohostranné provázanosti duchovního správce s jeho světským okolím následně představil několik titulů, v nichž našel oporu pro pojetí své práce a jež se zabývaly začleněním farářů různých konfesí do lokálních hospodářských, sociálních a mocenských vazeb (Pavel Himl, ze zahraničních autorek a autorů zejména Rainer Beck, Ulrich Pfister, Hans Rössler, Luise Schorn-Schütteová, Sebastian Schröcker a další).

Po historiografickém a metodickém úvodu následuje uvedení čtenáře do geografického prostoru třeboňského panství. Začátek kapitoly je věnován představení písemných pramenů souvisejících s patronátní agendou, jež se dochovaly již z předbělohorského období, kdy majiteli panství byli Rožmberkové a následně Švamberkové, i z následujících desetiletí z období císařské správy a po roce 1660, kdy se držitelé Třeboně stali Schwarzenberkové. Na představení heuristické základny výzkumu autor navázal výkladem o vývoji podoby třeboňského panství. V souvislosti se sledovaným tématem ho nejvíce zajímala jeho geografická podoba a hospodářská situace třeboňských poddaných. Rovněž výklad o vývoji církevní správy na zkoumaném panství zahájil ještě v předbělohorské době za posledních Rožmberků a jejich švamberských dědiců, přičemž se zaměřil hlavně na postižení vztahu mezi urozeným patronem, duchovními správci na městských i venkovských farách a poddanými. Následně sledoval snahy o obnovu farní sítě na panství v letech třicetileté války a poté i za vlády Schwarzenberků, v níž hrály důležitou roli nejen církevní orgány, ale i světští patroni (kolátoři) a jejich úředníci stojící v čele správy panství. K obnovování far ve městech a městečkách docházelo podle autora v první polovině 17. století, ve vsích především až poté, co byly v jeho druhé polovině konsolidovány hospodářské poměry, neboť majetkové zajištění fary hrálo v očích kolátora klíčový význam. V souvislosti se snahami schwarzenberské vrchnosti o zajištění dostupné duchovní správy shrnul Pavel Pumpr informace o zbožnosti tamních poddaných, jež mu poskytly zkoumané prameny.

Závěr kapitoly věnoval autor zamyšlení nad panstvím jako prostorem pro výkon církevní správy. Na základě dvou dochovaných popisů třeboňského panství ze zkoumaného období se v něm věnoval problémům, které přinášela nejednostnost hranic panství a farních obvodů a případně i vyšších celků (vikariátů) pro výkon církevní správy i patronátní agendy. Na dvou konkrétních kauzách se následně zabýval významem, který Schwarzenberkové připisovali svým patronátním právům, i prostředkům, jimiž je ve sporných situacích hájili. Stranou autorovy pozornosti však zůstalo bližší objasnění vlastní motivace, která schwarzenberskou vrchnost vedla

k péči o duše vlastních poddaných (o osobní odpovědnosti Bohu a nutnosti skládat z takové správy po smrti účty na základě jediného citátu pouze stručně na s. 67).

Následná a nejobsáhlejší kapitola je věnována správě farního majetku. Pumprův výklad je v ní vystaven logicky v návaznosti na kroky, které předcházely obsazení benefícia. Její první část představuje podrobný vhled do sociálních vztahů odehrávajících se mezi oběma klíčovými aktéry, kteří se podíleli na správě benefica, tedy knězem a světským patronem, v době předcházející jeho obsazení. Mnohem více pozornosti než církevním úřadům autor věnoval treboňské pozemkové vrchnosti, která podle jeho zjištění měla na obsazení far na svých patronátech větší vliv. Jako aktivní aktéry ale ve svém výkladu představil i samotné duchovní. Vzhledem k povaze zkoumaných pramenů se mezi analyzovanými motivy objevovaly především ekonomické okolnosti související se vztahem obou stran – kněží i vrchnosti – k farnímu majetku. Pavel Pumpr pečlivě analyzoval kritéria a kompetence, které ovlivňovaly snahu i možnosti jednotlivých duchovních dosednout na konkrétní obroč, i atraktivitu farní sítě související s hmotným zajištěním prebendy a nutností pracovního vytížení. V souvislosti s personální politikou vrchnosti věnoval pozornost především upřednostňování kněží pocházejících z osob, které se na schwarzenberských panstvích narodily nebo na nich již působily. Po analýze východisek obou stran upřel svou pozornost na hledání vzájemného konsenzu, jehož výsledkem se stalo obsazení fary. Podle autora docházelo ve sledovaném období k pozvolné profesionalizace farního kléru, jež měla z vůle vrchnosti směřovat k posílení vazby duchovního na patrona (resp. jeho správní aparát) i do hierarchie vztahů na panství.

Okamžikem obsazení benefícia a příchodem duchovního na faru zahájil Pavel Pumpr druhou část kapitoly věnovanou hospodářským souvislostem působení kněží. Otevřel ji výklad popisující okolnosti, jež doprovázely nástup nového faráře. Přestože další části textu jsou zaměřeny více ekonomicky než předchozí pasáže, nespouštěl ani v nich autor ze zřetele dopad hospodářské problematiky na sociální každodennost farářů. Postupně se tak zabýval několika „rolmi“, které farář souběžně plnil ve vztahu ke svým farníkům i patronovi – ve vztahu k farnímu majetku byl hospodářem, vůči osobám, jež mu byly povinny vykonávat stanovené povinnosti, vystupoval jako vrchnost, výběrem štólových a jiných příjmů se stával almužníkem a nakonec příjmem výplaty od obce nebo vrchnosti ho bylo možné považovat za zaměstnance. Kromě dokumentace výše a podílu jednotlivých položek tvořících příjmy treboňských farářů autor sledoval také „proměnné“ demografické, sociální a jiné okolnosti, které je ovlivňovaly. Pozornosti se dostalo rovněž výdajové složce farních účtů, v nichž se odrážely nezbytné náklady i zbožnost a kulturní zájmy duchovních. Nakonec si Pavel Pumpr ještě povšiml role, kterou mohly mít ekonomické důvody v dobrovolných i vynucených odchodech kněží z far.

Poslední kapitola byla věnována zádušnímu majetku. Autor v ní podrobně analyzoval změny, ke kterým došlo ve správě kostelního majetku na zkoumaném panství v šedesátých letech 17. století, jež vedly k posílení role patrona, resp. jeho

úředníků, nad kostelníky jako představiteli laické samosprávy záduší. Spatřoval v nich nejen posílení bezpečnosti v oblasti správy kostelního majetku, ale rovněž projevy byrokratizace, profesionalizace a centralizace na lokální úrovni. Stranou pozornosti nemohla zůstat třetí strana, která se (spolu-)podílela na správě záduší. Byly jí církevní orgány, jejichž vliv se vrchnost snažila omezovat. Cenné doklady se Pavlu Pumprovi podařilo shromáždit o akceptaci snah státu, který do této oblasti začal prostřednictvím norem i činností krajských hejtmanů zasahovat od dvacátých let 18. století. Poté, co sledoval roli jednotlivých aktérů ve správě záduší, se opět přesunul blíže k finanční problematice a hledal odpověď na otázku, zda zádušní peníze v očích patrona představovaly nezbytné materiální zabezpečení farností nebo spíše potenciální zdroj úvěru. Nezbytným předpokladem jejího zodpovězení se stala důkladná analýza příjmů a vydání kostelního majetku představená na účtech několika svatyní stejně jako podrobný vhled do problematiky úvěrového podnikání s kostelními penězi.

Recenzovaná analytická případová studie zaslouží pozornost z několika důvodů. Prvním je volba tématu. Přestože bádání o pobělohorských církevních dějinách a náboženském životě není již dvě desetiletí zatěžováno ideologickými překážkami a přineslo řadu cenných poznatků, stojí otázky související s hospodářským a sociálním obrazem nejnížší roviny církevní správy spíše stranou pozornosti. Pavel Pumpr ale ukázal, že jde o téma potřebné, které může nabídnout zajímavé pohledy na každodenní mnohostranné působení venkovských farářů v jejich sociálním kontextu vytvářeném na zkoumaném území třeboňského panství držiteli světské moci, farníky i představiteli církevních orgánů, stejně jako na okolnosti procesu integrace farářů do hierarchie vztahů na panství. Druhým neméně podstatným kladem knihy je způsob autorovy práce, která je založena na detailní a bezpochyby časově velmi náročné analýze jen zdánlivě nezáživných písemností hospodářské povahy z archivu třeboňského velkostatku, zejména farních i kostelních účtů a dalších. Jejich interpretace opět ukázala, že tyto prameny mají mimořádnou vypovídací hodnotu o každodenním životě osob, jež v nich vystupují, v tomto případě nejen samotných farářů, ale i jejich sociálního okolí. Adjektiva pečlivý, důkladný a podrobný opakující se v předchozím textu nebyla použita náhodou. Vystihují podstatu autorova přístupu ke zkoumaným pramenům a současně charakterizují asi nejcennější rys posuzované práce, jejíž každý poznatek je bohatě dokumentován na svědomitě analyzovaných prameňech. V neposlední řadě je práce cenná snahou o představení role světské moci a jejího vlivu v nejnížší rovině církevní správy, ve „vrchnostenské farní organizaci“, který neskončil se změnou náboženských poměrů po Bílé hoře a koncem konfesijní plurality. I ve změněných pobělohorských poměrech měli podle přesvědčivých autorových závěrů na svých panstvích v řadě ohledů rozhodující slovo světští šlechtíci patroni a jejich byrokratizující se správní aparát.

Josef Hrdlička

Karel MÜLLER, Katalog erbů Řádu německých rytířů ve sbírkách Muzea v Bruntále, Bruntál, Muzeum v Bruntále 2010, 72 s.

Působení Řádu německých rytířů je již od středověku úzce spjato s prostorem severní Moravy a českého Slezska. V pobělohorském období řád získal panství Bruntál a Sovinec, které se s později přikoupenými statky Bouzov a Dlouhá Loučka staly komorním zbožím velmistra. Úlohu reprezentativních velmistrových rezidencí potom plnily zámek v Bruntálu a hrad Bouzov.

Předložený katalog zpracovaný naším předním heraldikem Karlem Müllerem zpřístupňuje heraldické památky Řádu německých rytířů, které spravuje Muzeum v Bruntále. Jedná se především o sbírkové předměty z mobiliáře bruntálského zámku a hradu Sovince. Kritériem pro zařazení byla existence vyobrazení erbu představených řádu (velmistra, řádového místodržitele, komtura) či jiných příslušníků řádu. V soupise je tak zachycen pozoruhodný soubor čtrnácti rozměrných dřevěných plasticky provedených erbů řádových velmistřů ze druhé poloviny 19. století a řada dřevěných desek s erby řádových místodržitelů a domácích komturů. Samostatnou skupinu pak tvoří kamenné erbovní desky, převážně ze 17. století, které se dochovaly v původním umístění na Sovinci i v Bruntále, část z nich byla druhotně umístěna v nádvorní fasádě bruntálského zámku. Do katalogu byly zařazeny také originály či pozdější kopie obrazů (oleje na plátně), které vedle portrétů řádových představitelů obsahovaly také vyobrazení jejich erbu. Celý soubor potom doplňuje několik heraldických kamnových kachlů ze 17. století. Autor připomíná, že stranou byly prozatím ponechány numizmatické a sfragistické památky a další dvojrozměrné předměty cenné pro řádovou heraldiku. Za zmínku v této souvislosti také stojí zejména bohatá heraldická výzdoba interiéru hradu Bouzov, která by se v budoucnu měla dočkat samostatného zpracování.

Katalog je rozdělen do čtyř základních částí s ohledem na řádovou hierarchii (velmistři, místodržitelé, domácí komtuři a čtvrtá část je věnována ostatním rytířům, zpravidla se jedná o komtury jiných zemí). Jednotlivá katalogová hesla jsou řazena chronologicky podle osobností. Ke každé osobě jsou uvedena základní životopisná data, pozice v řádu a podrobný blason jejího erbu. Následuje výčet jednotlivých heraldických památek s popisem, označením původu a uložení. Výslovně jsou zmiňovány všechny odchylky v erbu oproti základnímu úvodnímu blasonu. U některých osob je připojena také stručná poznámka odkazující na další známé heraldické památky mimo sbírky bruntálského muzea, které nebyly zahrnuty do katalogu. Všechny popisované předměty doprovází barevné fotografie, v případě olejomalb jsou vedle erbů reprodukovány i výřezy s portréty příslušníků řádu.

Předložený katalog přibližuje pozoruhodné heraldické památky k dějinám Řádu německých rytířů, jejichž relativně velké množství je mimo jiné dáno skutečností, že až do 19. století se členy řádu stávali výhradně příslušníci šlechty. V případě šlechticů – členů řádu zachycených v katalogu se z velké části jedná o říšskou šlechtu

a řada erbů se v českých zemích jinde neobjevuje. Pečlivé zpracování celého katalogu je umocněno velmi kvalitními fotografiemi a grafickou úpravou.

Dalibor Janiš

O B S A H

I. STUDIE

Pavel Marek

Španělský královský dvůr očima české šlechtičny. Luisa z Pernštejna v procesu politické a kulturní komunikace mezi Prahou, Vídní a Madridem

The Spanish Royal Court, Seen through the Eyes of a Bohemian Noblewoman. Luisa of Pernstein in the Process of Political and Cultural Communication between Prague, Vienna and Madrid7-39

Jana Janišová

Privilegium Rudolfa II. pro olomoucké biskupství z roku 1590.

Právní argumentace biskupa Stanislava Pavlovského

Privilege of Rudolph II to the Olomouc Bishopric in 1590.

Bishop Stanislav Pavlovský's Legal Argumentation41-69

Josef Hrdlička – Josef Kadeřábek

Individuální prvky administrativního tlaku na konverze měšťanů českých měst ve dvacátých letech 17. století

Individual Elements of Administrative Pressure to Conversions of Bohemian Towns' Burghers in the 1620s71-98

Alessandro Catalano

Die Funktion der italienischen Sprache während des Episkopats des Prager Erzbischofs Ernst Adalbert von Harrach (1623-1667) und die Rolle des Kapuziners Basilius von Aire (1591-1665)

The Italian Language under the Episcopate of the Prague Archbishop Arnošt Vojtěch of Harrach (1623-1667) and the Role of Capuchin Basilius von Aire (1591-1665)

Funkce italštiny v době episkopátu pražského arcibiskupa Arnošta Vojtěcha z Harrachu (1623-1667) a role kapucína Basilia z Aire (1591-1665)99-134

- Marie Ryantová
 Jazyková otázka v církevní správě pražské arcidiecéze kolem roku 1700
*Language Issue in the Ecclesiastic Administration of the Prague
 Archdiocese Around 1700*135-154
- Martina Ondo Grečenková
 Příslib štěstí a tyranie dokonalosti. Reformy státu v depeších fran-
 couzských velvyslanců o vládě Josefa II.
*The Promise of Happiness and Tyranny of Perfection. State Reforms
 in French Envoys' Dispatches about the Rule of Joseph II.*155-186

II. LITERATURA

- Jaroslav PÁNEK a kol., Rožmberkové. Rod českých velmožů a jeho cesta
 dějinami (České Budějovice 2011)
 Tomáš S t e r n e c k 189-193
- Milan SVOBODA, Redernové v Čechách. Nalézání zapomenutých příběhů
 16. a 17. věku (Praha 2011)
 Kateřina D u f k o v á 193-196
- Radmila PAVLÍČKOVÁ, Triumphus in mortem. Pohřební kázání nad
 biskupy v raném novověku (České Budějovice 2008)
 Milan S v o b o d a 196-199
- Svorad ZAVARSKÝ (ed.), Martin Sentiváni. Dissertatio cosmographica
 seu de mundi systemate. Sústava světa (Kozmologická štúdia,
 Slavica Slovaca 46, 2011, č. 3)
 Marta V a c u l í n o v á 200-202
- Marie ŠKARPOVÁ – Pavel KOSEK – Tomáš SLAVICKÝ – Petra BĚLO-
 HLÁVKOVÁ (edd.), Omnibus fiebat omnia. Kontexty života a díla
 Fridricha Bridelia SJ 1619-1680 (Praha 2010)
 Jana C i g l e r o v á 202-207
- Pavel PUMPR, Beneficia, záduší a patronát v barokních Čechách. Na pří-
 kladu třeboňského panství na přelomu 17. a 18. století (Brno 2010)
 Josef H r d l i č k a 207-211
- Karel MÜLLER, Katalog erbů Řádu německých rytířů ve sbírkách
 Muzea v Bruntále (Bruntál 2010)
 Dalibor J a n i š 212-213

SEZNAM AUTORŮ:

Dr. Alessandro Catalano, Dipartimento di studi linguistici e letterari, Università degli studi di Padova, Via Beldomandi 1, I-35137 Padova

Doc. PhDr. Josef Hrdlička, Ph.D., Ústav archivnictví a pomocných věd historických, Filozofická fakulta Jihočeské univerzity v Českých Budějovicích, Branišovská 31a, 370 05 České Budějovice

Mgr. Jana Janišová, Ph.D., Katedra teorie práva a právních dějin, Právnická fakulta Univerzity Palackého v Olomouci, Tř. 17. listopadu 8, 771 11 Olomouc

Mgr. Josef Kadeřábek, Historický ústav, Filozofická fakulta Jihočeské univerzity v Českých Budějovicích, Branišovská 31a, 370 05 České Budějovice

Mgr. Pavel Marek, Ph.D., Ústav romanistiky, Filozofická fakulta Jihočeské univerzity v Českých Budějovicích, Branišovská 31a, 370 05 České Budějovice

PhDr. Martina Ondo Grečenková, Dr., Historický ústav Akademie věd ČR, Prosecká 76, 190 00 Praha 9

Doc. PhDr. Marie Ryantová, CSc., Ústav archivnictví a pomocných věd historických, Filozofická fakulta Jihočeské univerzity v Českých Budějovicích, Branišovská 31a, 370 05 České Budějovice

Kontakt na redakci:

Folia Historica Bohemica, Historický ústav AV ČR, v. v. i., Prosecká 76, 190 00 Praha 9

Folia Historica Bohemica / Vedoucí redaktor Jiří Mikulec. Zástupce vedoucího redaktora Martin Holý. Výkonný redaktor Pavel Kůrka. Praha: Historický ústav, 2012 – 218 s. (Folia Historica Bohemica, ISSN 0231-7494; sv. 27/1).

Časopis Folia Historica Bohemica vychází dvakrát ročně.

Articles appearing in this journal are abstracted and indexed in Central European Journal of Social Sciences and Humanities.